

В. Ф. ОПРИШКО

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 341:339.9

ББК 67.412

О-62

*Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
(Протокол № 1 від 29 серпня 2014 р.)*

Автор:

В. Ф. Опришко, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан юридичного факультету Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Рецензенти:

Ю. С. Шемшученко, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького;

В. І. Муравйов, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри порівняльного європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Опришко В. Ф.

О-62 Міжнародне економічне право і процес : [моногр.] / Віталій Федорович Опришко. – К. : Парламентське вид-во, 2014. – 518 с.
ISBN 978-966-611-950-9

Монографія є першим науковим дослідженням у вітчизняній юридичній науці, в якому комплексно розглядаються теоретичні та практичні проблеми міжнародного економічного права і процесу як складової частини міжнародного публічного права. З'ясовуються теорія і сучасні концепції міжнародного економічного права, його місце та роль у системі міжнародного права, джерела й принципи, характеризується правовий статус держав, міжнародних організацій та інших учасників міжнародного економічного співробітництва.

Досліджуються особливості підгалузей міжнародного економічного права (міжнародних торговельного, валютного, інвестиційного і транспортно-спального права). Особлива увага приділяється міжнародному економічному процесуальному праву, його сутності, системі та суб'єктам. Висвітлюються способи розв'язання міжнародних економічних спорів, аналізується процесуальна діяльність міжнародних економічних організацій. Розкрито не лише теоретичні, а й практичні проблеми діяльності суб'єктів міжнародного економічного права, зокрема властиві їй Україні.

Для науковців, студентів, аспірантів і всіх, чий інтерес та професійна діяльність пов'язані з міжнародним економічним та міжнародним економічним процесуальним правом.

УДК 341:339.9

ББК 67.412

ISBN 978-966-611-950-9

© В. Ф. Опришко, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7

Глава 1

Поняття та предмет міжнародного економічного права	9

1.1. Міжнародні економічні відносини, їхній зміст і значення	9

1.2. Міжнародне економічне право: концепції, поняття та система	19

Глава 2

Гармонізація законодавства країн з міжнародним економічним правом (на прикладі України)	35

2.1. Загальні питання гармонізації в праві	35

2.2. Гармонізація законодавства України з міжнародним та європейським правом	43

Глава 3

Джерела міжнародного економічного права	67

3.1. Поняття джерел міжнародного економічного права	67

3.2. Система джерел міжнародного економічного права	71

Глава 4

Принципи міжнародного економічного права	82

4.1. Поняття та система принципів міжнародного економічного права	82

4.2. Характеристика основних (загальних) принципів міжнародного економічного права	88

4.3. Характеристика спеціальних принципів міжнародного економічного права	99

Глава 5

Суб'єкти міжнародного економічного права. Держава як основний суб'єкт міжнародного економічного права	108

5.1. Держава в системі міжнародних економічних відносин	108

5.2. Система організаційних форм міжнародного економічного співробітництва	115
5.3. Правосуб'єктність держав у сфері міжнародного економічного співробітництва	129
5.4. Правонаступництво держави	136
5.5. Імунітет держави	143

Глава 6

Міжнародні економічні організації	149
6.1. Міжнародні економічні організації та їх правосуб'єктність	149
6.2. Система міжнародних економічних організацій	159
6.3. Європейські Співтовариства та Європейський Союз у системі міжнародних економічних відносин	169
6.4. Рада економічної взаємодопомоги в системі та історії міжнародного економічного співробітництва	178
6.5. Регіональні економічні організації на пострадянському просторі	181

Глава 7

Транснаціональні корпорації і міжнародно-правове регулювання їхньої діяльності	205
7.1. Транснаціональні корпорації та їхня роль у системі міжнародних економічних відносин	205
7.2. Міжнародно-правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій	214

Глава 8

Міжнародні економічні договори	226
8.1. Поняття, значення міжнародних економічних договорів та міжнародно-правове регулювання порядку їх укладення	226
8.2. Види міжнародних економічних договорів	238
8.3. Порядок укладення міжнародних економічних договорів за законодавством України	246

Глава 9

Міжнародне торговельне право	259
9.1. Міжнародне торговельне право, його принципи та джерела	259
9.2. Інституційно-правовий механізм міжнародної торгівлі	271

Глава 10

Міжнародне валютно-фінансове право	297
10.1. Поняття та джерела міжнародного валютно-фінансового права	297
10.2. Джерела міжнародного валютно-фінансового права	303
10.3. Організаційно-правовий механізм міжнародної валютно-фінансової та кредитної системи	311

Глава 11

Міжнародне інвестиційне право	326
11.1. Особливості національного регулювання інвестиційної діяльності в державах — основних суб'єктах міжнародного економічного права	326
11.2. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності та міжнародне інвестиційне право	338
11.3. Міжнародні договори як джерело міжнародного інвестиційного права	355

Глава 12

Міжнародне транспортне право	370
12.1. Поняття та джерела міжнародного транспортного права	370
12.2. Правове регулювання міжнародних морських перевезень	375
12.3. Правове регулювання міжнародних річкових перевезень	390
12.4. Правове регулювання міжнародних залізничних перевезень	393

12.5. Правове регулювання міжнародних автомобільних перевезень	400
12.6. Правове регулювання повітряних перевезень	406

Глава 13

Правове регулювання промислового та сільськогосподарського міжнародного співробітництва	418

Глава 14

Сутність міжнародного економічного процесуального права	426
14.1. Міжнародне економічне процесуальне право в системі міжнародного права	426
14.2. Суб'єкти та система міжнародного економічного процесуального права	437

Глава 15

Публічно-правові міжнародні економічні спори та способи їх розв'язання	442
15.1. Система міжнародно-правових засобів урегулювання міжнародних економічних спорів	442
15.2. Міжнародний суд і Міжнародний арбітраж та їхня роль у розв'язанні міжнародних економічних спорів	451
15.3. Особливості вирішення окремих міжнародно-економічних спорів галузевого та регіонального характеру	463

Глава 16

Процесуальна діяльність міжнародних організацій	503

ПІСЛЯМОВА	516

ПЕРЕДМОВА

Світова глобалізація та інтернаціоналізація нині спостерігаються мало не в усіх сферах діяльності держав і міжнародних організацій. Нині практично не можна уявити ту чи іншу державу або ж міжнародну організацію, які б не були задіяні у цих процесах. Особливо це проглядається у процесі вирішення економічних проблем окремих країн та їхніх регіонів зокрема і світу – в цілому. Навряд чи можна знайти хоча б одну державу світу, незалежно від рівня її економічного розвитку, яка б, розв'язуючи свої внутрішні завдання, не шукала шляхів співробітництва і не співпрацювала з іншими державами та міжнародними організаціями. Немає потреби доводити, що успішне вирішення завдань економічного характеру є однією з важливих засад політичного і соціального розвитку будь-якої країни, засобом підтримання миру і безпеки у світі. Тому з року в рік зростає роль і значення міжнародного економічного співробітництва за участю держав та міжнародних організацій. При цьому як одні, так й інші вступають у різні за своїм змістом і спрямованістю багатосторонні або двосторонні міжнародні економічні відносини. Нерідко зазначені відносини є складовою частиною міжнародних політичних та інших відносин.

Виникнення, розвиток і припинення широкого спектра міжнародних відносин, зокрема й міжнародного економічного характеру, потребує не лише свого впорядкування, а й урегулювання. Це зумовлює, своєю чергою, необхідність використання системи принципів та норм міжнародного права і такої його галузі, як міжнародне економічне право. Саме дослідженню проблем міжнародного економічного права – відносно нового феномена в міжнародному праві – та його ролі у забезпеченні міжнародного економічного співробітництва за участю держав та міжнародних організацій і присвячується ця монографічна робота.

Розглядаючи ті чи інші проблеми або їхні окремі аспекти, автор узагальнив і проаналізував значну кількість вітчизняних і зарубіжних літературних джерел, міжнародно-правових

актів, а там, де вважав за необхідне, і національне законодавство окремих держав, зокрема й України. При цьому, шануючи і здебільшого поділяючи думки своїх колег, автор не уникає дискусійних питань і висловлює щодо них свої міркування, розуміючи, що вони, до деякої міри, мають нетрадиційний підхід, а інколи й суперечливий характер.

Автор намагався розкрити зміст своєї роботи зрозумілою не лише для фахівців – науковців і практиків у галузі юриспруденції, політології, міжнародної економіки, або студентів – майбутніх юристів, економістів, міжнародників і політологів, а й для широкого кола читачів мовою. Чи це йому вдалося – судити тим, хто ознайомиться з цією розвідкою.

Пропонована монографія є однією з перших спроб на теренах України системного дослідження з досить актуальних і цікавих проблем міжнародного економічного права і процесу.

В. Опришко

ПОНЯТТЯ ТА ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА

1.1. Міжнародні економічні відносини, їхній зміст і значення

*М*іжнародні економічні відносини являють собою складову частину системи наявних міжнародних відносин. Поняття «міжнародні відносини» досить широке. Воно охоплює насамперед міждержавні відносини, в яких суб'єктами виступають держави та їхні об'єднання як носії публічної влади. Суб'єктами цих відносин можуть бути також і міжнародні організації, зокрема економічні та ін.

Як і будь-які суспільні відносини, міжнародні відносини є відносинами надбудовного характеру. Аналіз наукової літератури з цього питання дає можливість дійти висновку про те, що під міжнародними (міждержавними) відносинами слід розуміти відносини, які виходять за межі держав і виникають між ними. Ці відносини, як відомо, регламентуються нормами міжнародного права.

Міждержавні економічні відносини виникають і встановлюються передусім між державами як політичними формами організації суспільства, що виражають зумовлену економічним ладом певну політичну владу економічно панівного класу або всього народу. Вони можуть виникати також, як уже зазначалося, і між державами та міжнародними організаціями, між окремими міжнародними організаціями. Ці відносини властиві для міжнародної економічної діяльності. У літературі дано визначення, що собою являє міжнародна економічна діяльність, сутність якого зводиться до того, що це — цілісна система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, належних до них або

утворених ними суб'єктів господарського життя, а також міжнародними організаціями, яка має характерні тільки для неї взаємозв'язки, закономірності й реалізує ті специфічні інтереси, які пов'язані з використанням переваг міжнародного співробітництва, поділу праці та факторного розміщення¹.

Отже, міжнародні економічні відносини — це особлива форма суспільно-виробничих зв'язків між окремими державами, між державами та міжнародними організаціями, між окремими міжнародними організаціями.

Слід зазначити, що міжнародні економічні відносини в окремих випадках ототожнюють із зовнішньоекономічними відносинами². Але це не так, взяти хоча б, наприклад, не всі, а два основні критерії їх розмежування: суб'єкти відносин та інструмент їх правового регулювання. Якщо мати на увазі міжнародні економічні відносини, то їхніми суб'єктами є держави, групи держав (наприклад, група Великої сімки) та міжнародні організації, а в зовнішньоекономічних відносинах їхніми суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи. Стосовно інструменту правового регулювання в міжнародних економічних відносинах, то таким є міжнародне право і, зокрема, міжнародне економічне право. Зовнішні економічні відносини регулює національне законодавство країни.

За своїм змістом міжнародні економічні відносини є складними. Це зумовлено багатьма чинниками, які нині впливають на їх виникнення, структуру, зміст і розвиток. Одним із таких сучасних чинників є глобалізація. Свого часу, коли велася мова про міжнародні економічні відносини, то зосереджувалася увага на їх *інтернаціоналізації*.

Нині на зміну інтернаціоналізації прийшов процес *глобалізації*. Передусім ми повинні виходити із загального розуміння категорії «глобалізація». Слово «глобалізація» походить від слів: *фр.* global — загальний; *латин.* globus — куля (земна); всебічний, повний, загальний, універсальний. І розглядати глобалізацію у світі як фактор, що впливає тільки

¹ Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України: підручник / В. Є. Новицький. — К.: КНЕУ, 2003. — 948 с. — С. 25.

² Там само. — С. 22.

на міжнародні відносини, зокрема міжнародні економічні відносини, буде не зовсім правильним. Як цілком слушно зазначається, нині глобалізація кількісно охоплює весь світ, а якісно — всі сфери людської життєдіяльності. Можна говорити про політичну, економічну, соціокультурну глобалізацію³. Отже, економічна глобалізація є одним із різновидів глобалізації в цілому. Вона, як зазначає Д. Г. Лук'яненко, перебуваючи у тісному взаємозв'язку з іншими компонентами загального глобалізаційного процесу — політичними, науково-технічними, інформаційними, екологічними, соціально-культурними — є вищим рівнем інтернаціоналізації господарського життя з безпрецедентними масштабами та якісно новою динамікою міжнародного виробництва та обміну⁴. Тому є цілком зрозумілим вплив глобалізації на подальший активний розвиток міжнародних економічних відносин у сфері торгівлі, фінансово-валютних відносин, інвестиційної діяльності, промислового та сільськогосподарського співробітництва, перевезень та ін.

На земній кулі нині налічується понад 220 суверенних та незалежних держав, як великих, так і малих. Рівень їхнього економічного розвитку різний, він, як один із чинників, впливає на розвиток і становлення міжнародних економічних відносин. Країни світу можна поділити на економічно розвинуті й ті, що розвиваються. Як відомо, до найбільш економічно розвинутих країн належать США, Японія, ФРН, Італія, Франція, Велика Британія, Канада (країни Великої сімки) та деякі інші країни (Швейцарія, Норвегія, Австралія, Південна Корея, Сінгапур, Ізраїль), які протягом 90-х років ХХ ст. виробляли та експортували майже $\frac{2}{3}$ світового обсягу промислової продукції. Серед країн, що розвиваються, вирізняються такі ключові, як Бразилія, Мексика, Китай та Індія, обсяг промислової продукції яких дорівнює обсягу

³ Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011. — 703 с. — С. 290.

⁴ Лук'яненко Д. Г. Глобальні структурні трансформації і пріоритети економічного розвитку / Д. Г. Лук'яненко // Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011. — 703 с. — С. 5.

всіх інших держав цієї групи разом узятих. Важливо зазначити, що на території країн, що розвиваються, мешкає приблизно 75 % населення Землі, яке постійно перебуває у край скрутному економічному становищі. Є ще й група країн, які нещодавно звільнилися від колоніального гніту і лише розпочали свій економічний розвиток. Це найменш розвинуті країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африки та Латинської Америки. Тому Організація Об'єднаних Націй (ООН), інші міжнародні структури спрямовують свої зусилля на розвиток саме цих країн.

У літературі трапляється й інша класифікація країн, за основу якої взято рівень їхнього розвитку та водночас максимально враховується географічний чинник ідентифікації. Зокрема, виокремлюються десять таких груп: 1) Велика сімка; 2) інші розвинуті країни; 3) нові індустріальні країни: Південна Корея, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Мексика, Бразилія, Аргентина, Чилі та ін.; 4) країни Центральної та Східної Європи; 5) Росія та країни СНД; 6) Китай; 7) Індія та Пакистан; 8) країни, що мають досить високі соціально-економічні показники (Саудівська Аравія, Катар, Оман, Кіпр, Ямайка та ін.); 9) класичні країни, що розвиваються; 10) найменш розвинуті країни світу⁵.

Загалом ознайомлення з літературою свідчить про те, що немає єдиного підходу до класифікації країн за рівнем їхнього розвитку.

Але, незважаючи на рівень розвитку держав, кожна з них, вирішуючи свої внутрішні, а тим більше зовнішні проблеми, не може не перебувати в економічних відносинах з іншими державами та міжнародними економічними організаціями. Це зумовлюється значною кількістю чинників, серед яких, окрім рівня розвитку економіки, можна виокремити міжнародний поділ праці, природні та кліматичні умови, географічне положення, доступ до морських шляхів, наявність трудових ресурсів тощо.

Одним із факторів, який впливає на необхідність міжнародного економічного співробітництва, є *міжнародний поділ*

⁵ Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. / В. І. Чужиков. — К. : КНЕУ, 2005. — 308 с. — С. 22.

праці. Якщо взяти до уваги цей фактор, то, наприклад, можна виділити країни, які є провідними у галузі машинобудування (США, Німеччина, Франція та ін.), комп'ютерної техніки (США, Японія, Південна Корея та ін.), видобування та переробки нафти (держави ОПЕК — Алжир, Венесуела, Габон, Еквадор, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати й Саудівська Аравія) тощо.

Якщо взяти *природні умови*, зокрема *кліматичні*, то їх теж можна розглядати як один із факторів, що сприяє необхідності міжнародного економічного співробітництва. Загальновідомо, що, наприклад, тільки обмежене коло держав може вирощувати оливу (країни Середземномор'я), чай (Індія, Китай, Шрі-Ланка), каву (Бразилія, Колумбія), какао (Гана, Бразилія), соняшник (Україна, Росія), бавовну (КНР, Індія, США, Пакистан, Узбекистан, Туреччина, Туркменістан та ін.) тощо. Інші держави, які не вирощують ці сільськогосподарські культури, змушені їх купувати. Таким чином, природні та кліматичні умови багатьом країнам не дозволяють вирощувати відповідні сільськогосподарські культури, а це значить, що такі умови є відповідним фактором, що сприяє виникненню міжнародних економічних відносин як із виробництва, так і закупівлі цих культур. Крім того, кліматичні та природні умови є одними з чинників, які впливають не лише на необхідність міжнародного економічного співробітництва, а й на створення певної системи міжнародних економічних організацій. Наприклад, коли ми ведемо мову про міжнародні товарні організації і особливо про експортерів відповідних товарів, зокрема, зазначених вище, то їх створення саме пов'язане із цим чинником. Адже країни-експортери, які виробляють каву, бавовну, какао та інші товари, розташовані у відповідних кліматичних та природних зонах і об'єднуються у групу країн-експортерів того чи іншого виду товару.

Варто зазначити й те, що необхідність вступу країн у міжнародні економічні відносини зумовлюється і *наявністю відповідних природних ресурсів*, зокрема й тих, що знаходяться в земних надрах тієї чи іншої країни. Так, існують країни, в яких є величезні запаси нафти, газу. До таких можна віднести Алжир, Венесуелу, Ірак, Іран, Кувейт і низку згаданих вище інших країн Африки, Азії та Латинської Америки,

об'єднаних в єдину Організацію країн — експортерів нафти (англ. The Organization of the Petroleum Exporting Countries — ОПЕК). Наявність, наприклад, достатньої кількості нафти й газу в Російській Федерації і відсутність потрібної їх кількості в Україні є однією з причин міжнародного співробітництва між цими країнами, а в ряді випадків зумовлює виникнення певних ситуацій не лише економічного, а й політичного характеру. Так, відповідно до ст. 1 Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, підписаної 21 квітня 2010 р., «Сторони подовжують дію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. на двадцять п'ять років з 28 травня 2017 року з наступним автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше ніж за один рік до завершення терміну дії». А в ст. 2 зазначеної Угоди закріплено, що «орендна плата за перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, починаючи з 28 травня 2017 р., складається з платежів Російської Федерації Україні в розмірі сто мільйонів доларів США на рік, а також з додаткових коштів, які отримуються за рахунок зниження з дати набрання чинності цією Угодою ціни в розмірі до ста доларів США від встановленої чинним контрактом між НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром», на кожну тисячу кубометрів газу, що поставляється в Україну, виходячи з пільгового погодженого обсягу поставок, передбаченого згаданим контрактом, за такою формулою: при ціні триста тридцять три долари США і вище за тисячу кубометрів газу зниження складе сто доларів США, при ціні нижче триста тридцять три долари США зниження складе тридцять відсотків від такої

ціни. Ці додаткові кошти підлягають обліку за підсумками кожного календарного року, протягом якого застосовується вказане зниження, зростаючим підсумком і визнаються як зобов'язання України, що погашаються шляхом виконання положень статті 1 цієї Угоди»⁶. Необхідно зазначити, що зміст цієї угоди неодноразово був предметом дискусії не лише між депутатами Верховної Ради України, окремими політичними силами, високопосадовцями, у засобах масової інформації, а в громадянському суспільстві в цілому.

У процесі організації міжнародних економічних відносин відіграє певну роль і *географічне положення країн*. З урахуванням цього критерію створюються регіональні міжнародні організації, зокрема й економічні. Прикладом таких організацій можуть бути Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії (утворені в 1957 р. на основі Римського договору), Європейське співтовариство вугілля та сталі (утворене на основі Паризького договору в 1951 р.), в яких об'єдналися найбільш економічно розвинуті країни Західної Європи. У кінцевому підсумку вони ввійшли до системи Європейського Союзу як його складники. До таких міжнародних регіональних організацій також слід віднести Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС, *англ.* Organization of Black Sea Economic Cooperation – BSEC), утворену на основі Стамбульської декларації 1992 р. «Про Чорноморське економічне співробітництво», до якої входять 12 країн Чорноморського регіону. Ґрунтуючись на вказаному критерії, в 1949 р. з метою організації багатостороннього економічного і науково-технічного співробітництва та інтеграції соціалістичних країн була створена Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), до якої входили СРСР, Чехословаччина, В'єтнам, Куба, Німецька Демократична Республіка та інші країни. За останні десятиліття на пострадянському просторі були створені Співдружність Незалежних Держав (СНД), Євразійське економічне співтовариство (ЄвразЕС), Об'єднання Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова (ГУАМ), Єдиний економічний простір (СЕР) та ін.

⁶ Офіційний вісник України. — 2010. — № 39. — 4 черв. — Ст. 1312. — С. 202; 2010. — № 32. — Ст. 1154.

Аналіз складу низки міжнародних економічних організацій та їхніх структур дає можливість зробити висновок про те, що не завжди при їх формуванні враховується географічне положення тієї чи іншої країни. Наприклад, у системі ООН ефективно себе зарекомендувала Економічна і соціальна рада (ЕКОСОР), яка була створена 1946 р. як один із головних органів ООН. При Раді діє п'ять регіональних економічних комісій, які об'єднують майже 230 країн Азії та Тихого океану, Африки, Європи, Західної Азії, країн Латинської Америки та Карибського басейну. Водночас, якщо, наприклад, розглядати Європейську економічну комісію, то, крім європейських країн, до неї входять далекі від Європейського континенту США, Канада, Ізраїль та деякі ін. країни.

Цей критерій проявляється і в інших аспектах, які зумовлюють міжнародне економічне співробітництво. Наприклад, співробітництво у сфері міжнародних транспортних перевезень, що за необхідності знаходить своє закріплення у відповідних міжнародно-правових документах, зокрема тих, які стосуються морських перевезень. Адже не всі країни мають доступ до морських шляхів, використання яких є найбільш економічно вигідними. Так, в одному з принципів міжнародної торгівлі, закріплених у Заключному акті Конференції ООН з торгівлі та розвитку від 15 червня 1964 р., міститься правило, за яким державам, що не мають виходу до моря, необхідно надати максимум можливостей, які б дали їм змогу подолати вплив внутрішньоконтинентального положення на їхню торгівлю. Зрозуміло, що ті країни, які не мають такого доступу, вимушені, використовуючи інші шляхи сполучення, що пролягають через території певних країн, перевозити свої вантажі, щоб скористатися водними транспортними артеріями. В основі таких відносин, що виникають при цьому між країнами, лежить принцип свободи відкритого моря, відповідно до якого всі держави і народи мають рівні права на користування Світовим океаном. Як свідчать ст. 1 та 2 Женевської Конвенції про відкрите море (1958), під «відкритим морем» розуміють усі частини моря, які не входять як до територіальних, так і до внутрішніх вод якої-небудь держави і якими можуть користуватися різні держави з метою вільного здійснення

судноплавства, рибальства, проведення наукових досліджень, прокладення підводних кабелів і трубопроводів тощо⁷.

Аналіз історії міжнародного економічного співробітництва свідчить про те, що *формування протилежних соціально-економічних систем*, які об'єднували різні країни світу (соціалістичні та капіталістичні й особливо це проявилось після закінчення Другої світової війни), зумовило створення в 1945 р. Організації Об'єднаних Націй, яка була покликана підтримувати не лише міжнародний мир і безпеку, але й здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру (ст. 1 Статуту ООН). Функції організації міжнародного економічного співробітництва покладалися на низку створених при ООН міжнародних економічних організацій, таких, як Економічна і соціальна рада ООН, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД, *англ.* — UNCTAD), Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО, *англ.* — UNIDO) та ін.

У середині XX ст. країни Західної Європи (які нині називають розвинутими країнами) створили міжнародні економічні організації — співтовариства (економічне, з вугілля та сталі, атомної енергії), а декілька соціалістичних країн заснували Раду Економічної Взаємодопомоги. Завданням цих міжнародних економічних організацій, які належали до різних соціально-економічних систем, було не лише здійснення внутрішнього міжнародного співробітництва між країнами, які входили до зазначених міжнародних організацій, але й з іншими державами. На таку організацію співпраці спрямовували відповідні міжнародно-правові акти. Так, одним із 14 принципів міжнародної торгівлі, що закріплені у Заключному акті від 15 червня 1964 р. Конференції ООН з торгівлі та розвитку, є недопущення дискримінації, яка може бути пов'язана з належністю держав до різних соціально-економічних

⁷ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами [Электронный ресурс]. — М., 1967. — Вып. XXII. — Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_180.

систем. У Преамбулі Хартії економічних прав та обов'язків держав, яка у 1974 р. була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН, йдеться про необхідність заохочення співробітництва на основі взаємної вигоди і справедливих переваг для всіх миролюбних держав, які хочуть виконувати положення цієї Хартії в економічній, торговій, науковій і технічній галузях, незалежно від політичних, економічних або соціальних систем. А в ст. 4 зазначеної Хартії закріплено положення про те, що кожна держава має право брати участь у міжнародній торгівлі та в інших формах економічного співробітництва, незалежно від будь-яких відмінностей у політичних, економічних і соціальних системах, і ці відмінності не можуть бути причиною дискримінації⁸.

З огляду на ці та інші чинники, держави вступають у певні відносини або безпосередньо, або через створені для цього угруповання країн, міжнародні економічні організації. Економічна ефективність таких міжнародних відносин за сприятливих політичних умов може бути надзвичайно високою. Так, наприклад, така маленька держава, як Люксембург, що для забезпечення функціонування своєї промисловості змушена імпортувати вугілля, кокс, залізну руду, машини та обладнання, нафтопродукти, тканини та зерно, експортує переважно сталевий прокат, добрива та цемент і має валовий національний продукт, який дорівнює приблизно 88 тис. дол. США на душу населення. Для порівняння: США має аналогічний показник на рівні 45 тис. дол. США, а Франція — майже 36 тис.

Подібні приклади свідчать про те, що в умовах зростаючої інтернаціоналізації та глобалізації світового господарства економіка окремої країни багато в чому залежить від рівня розвитку економіки інших держав. Будучи складником світової економіки, вона не може успішно розвиватись у відриві від неї, тому виникає потреба в узгодженні зовнішньоекономічної політики різних країн і стратегії щодо її реалізації.

⁸ Действующее международное право : учеб. пособ. для студ. и аспирантов, изуч. междунар. право. В 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. — Т. 3, разд. 17–24. — М. : Изд-во Московского независимого ин-та междунар. права, 1997. — 832 с. — С. 135, 138.

Заразом слід зауважити, що розвиток міжнародного економічного співробітництва сприяє не лише функціонуванню національного господарського механізму. Таке співробітництво, а це підтверджує і практика міжнародного життя, дозволяє підтримувати і зміцнювати мир на Землі, створювати систему міжнародної економічної безпеки, уникати певною мірою військових конфліктів під час розв'язання спірних питань. Іншими словами, міжнародне економічне співробітництво є реальною матеріальною основою зміцнення миру.

Отже, можна зробити висновок про те, що нині важливою передумовою реалізації економічного потенціалу будь-якої держави, а також найголовнішою гарантією забезпечення її національної безпеки стає активна участь цієї держави у міжнародному економічному співробітництві на основі належного дотримання принципів і норм міжнародного права, всебічного розвитку насамперед міждержавних торговельних зв'язків та взаємопроникнення економік.

1.2. Міжнародне економічне право: концепції, поняття та система

Дослідження сутності міжнародного економічного права, його структурних і функціональних зв'язків з міжнародним правом зумовлює методологічну необхідність хоча б у загальних рисах дати характеристику системи міжнародного права. З'ясування сутності міжнародного права, його особливостей — більш загальних питань цього дослідження — надасть можливість значно чіткіше та більш зрозуміло розкрити зміст міжнародного економічного права як складника права міжнародного.

Ознайомлення з монографічними дослідженнями, підручниками, навчальними посібниками та іншими джерелами дає можливість побачити різні концептуальні підходи до визначення поняття міжнародного права, його системи. Це пояснюється тим, що, враховуючи значущість міжнародного права в організації світового правопорядку, до нього прикута увага багатьох учених, політиків і не лише тих, хто виключно

займався міжнародно-правовими проблемами. Саме цим можна пояснити значну кількість дефініцій. Як відомо, вже в XIX ст. у науці міжнародного права існували два напрями: природно-правовий і позитивно-правовий. Внаслідок розвитку міжнародно-правової практики дедалі більшого поширення набув позитивно-правовий напрям. У багатьох країнах з'являються курси міжнародного права: у Великобританії — Р. Філлімора, Т. Твісса, У. Холла та ін.; у Франції — Ж. Рейневаля, П. Прадье-Фодера та ін.; у США — Г. Уїтона, Дж. Кента, Т. Уїлсі та ін.; у Німеччині — Й. Клобера, А. Гефтера, Ф. Гольцендорфа, Ф. Ліста та ін.; в Італії — П. Фіоре та ін.; у Швейцарії — І. Блюнчлі і т. д. У Росії виходять друком праці відомих юристів-міжнародників: М. М. Капустіна, В. А. Незабітовського, Л. А. Комаровського, І. І. Івановського, Ф. Ф. Мартенса, М. О. Таубе, О. О. Ейхельмана, В. Е. Грабаря, П. Є. Казанського, В. О. Овчиннікова та ін.⁹

За часів Радянського Союзу працює значна кількість учених-юристів, які займалися дослідженнями у сфері міжнародного права, зокрема Г. К. Дмитрієва, Ю. М. Колосов, Д. Б. Левін, І. І. Лукашук, Г. І. Тункін, Є. Т. Усенко, С. В. Черниченко, Є. А. Шибаєва та ін. Важливий внесок у розвиток науки міжнародного права в радянську добу зробили і вчені України, такі як Г. Є. Бувайлик, В. Г. Буткевич, В. А. Василенко, В. Н. Денисов, В. І. Євінгов, В. М. Корецький, В. І. Муравйов, К. К. Сандровський та ін.

Узагальнення та аналіз визначень міжнародного права, наведених у літературних джерелах, зводиться до того, що це система (а в деяких визначеннях — сукупність) принципів та норм, що регулюють різні міжнародні відносини. Є стислі визначення, коли під міжнародним правом розглядають систему юридичних норм, які регулюють міжнародні відносини з метою забезпечення миру і співробітництва¹⁰. Можна навести і більш широке визначення цієї категорії, під якою розуміють систему юридичних норм і принципів,

⁹ Международное право : учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Междунар. отношения ; Юрайт-Издат, 2007. — 815 с. — С. 46–47.

¹⁰ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть / И. И. Лукашук. — М. : Изд-во БЕК, 2000. — 432 с. — С. 9.

що регулюють міжнародні відносини й уособлюють узгоджену волю держав, зумовлену дією закономірностей міжнародних відносин на певному етапі розвитку цивілізації¹¹. Дехто визначає міжнародне право як сукупність юридичних принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права¹². Для сучасного міжнародного права важливим є також те, що це норми і принципи, які створюються в основному самими цими суб'єктами і ними ж забезпечуються. Міжнародні відносини розглядаються у вузькому розумінні як міждержавні і, відповідно, мають публічно-правовий характер.

Якщо розглядати систему міжнародного права, то вона, як правило, складається з двох частин: міжнародного публічного права, в рамках якого регулюються владні, публічні відносини, та міжнародного приватного права, яке регулює в основному цивільно-правові відносини міжнародного характеру, що одночасно представляють і внутрішньодержавне право. В основі такого поділу лежить відповідний різновид суб'єктів міжнародного права, його джерела та зміст відносин. Стосовно цього питання практично не спостерігаються дискусії. Так, суб'єктами міжнародного публічного права, як правило, є держави та міжнародні організації. Нині у світі налічується 261 країна, з яких 220 — суверенних та незалежних, визнаних світом, а представники 194 цих країн входять до складу ООН (останньою була Швейцарія) та більше 7 тис. міжнародних організацій, серед яких понад 300 — міжурядових. Це досить потужна система суб'єктів міжнародного публічного права. Враховуючи систему суб'єктів, можна вести мову про міжнародні публічні відносини. Джерелами ж є міжнародні договори, акти міжнародних організацій, міжнародно-правові звичаї, рішення міжнародних судів та арбітражів.

Щодо міжнародного приватного права, то тут суб'єктами є фізичні та юридичні особи, які вступають у приватні відносини міжнародного характеру. А джерелами міжнародного

¹¹ Международное право. — С. 27.

¹² Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 640 с. — С. 9.

приватного права є національне законодавство, контракти, а в ряді випадків і міжнародні договори.

Як міжнародне публічне право, так і міжнародне приватне право має свої відповідні галузі та інститути. Під галуззю розуміють сукупність юридичних норм, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у відповідній сфері, яка становить специфічний предмет міжнародного права, наділена великою ймовірністю універсальної кодифікації і характеризується наявністю принципів, що застосовуються до даної конкретної сфери правовідносин. А міжнародний правовий інститут — це група норм і принципів, які регулюють відповідну сферу правовідносин¹³. Це більш вузька окрема група.

Вищевикладене, на нашу думку, надає можливість більш чітко зрозуміти й усвідомити наявні концепції міжнародного економічного права та його визначення.

Ознайомлення з літературою з міжнародного економічного права дозволяє звернутися до низки визначень міжнародного економічного права, в основі яких лежать різні його концепції. «Концепція» — слово латинського походження, що в перекладі українською мовою означає «розуміння чогось, система». Іншими словами — це спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, основна точка зору. Є декілька концепцій міжнародного економічного права.

Розглядаючи наявні концепції, які лежать в основі того чи іншого визначення поняття міжнародного економічного права, будемо намагатися не лише їх наводити, а й за можливості висловлювати до них певні власні коментарі, не претендуючи на їхню безспірність та розуміючи, що вони можуть мати дискусійний характер.

Так, на думку А. Б. Цепова, міжнародне економічне право — це галузь міжнародного публічного права; сукупність її принципів і норм забезпечують *публічно-правовий* рівень регулювання міжнародних економічних відносин¹⁴.

Автор стверджує, що держави як основні суб'єкти міжнародного права створюють *публічно-правові рамки* міжнародних домовленостей в економічному житті; їхні юридичні,

¹³ Международное право. — С. 27.

¹⁴ Там само. — С. 737–738.

фізичні особи в таких рамках також беруть участь у міжнародних економічних відносинах, укладаючи приватноправові угоди, які мають в основному майновий характер. Але майнові відносини, що регулюються контрактами юридичних та фізичних осіб (і навіть майнові угоди за участю держав з такими особами), не є джерелами міжнародного економічного права.

На нашу думку, твердження про те, що юридичні та фізичні особи беруть участь у міжнародних економічних відносинах, не є зовсім правильним, оскільки, враховуючи сутність та особливості суб'єктів цих відносин, вони вступають у зовнішньоекономічні відносини, для яких характерним є не публічно-правовий рівень, а приватноправовий.

Як вважає Г. М. Вельямінов, міжнародне економічне право — це галузь міжнародного публічного права, що уособлює сукупність принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у сфері міжнародних, міждержавних економічних відносин¹⁵.

Це саме визначення він дав і пізніше у своєму академічному курсі з міжнародного економічного права і процесу¹⁶. Аналізуючи це визначення, варто звернути увагу на те, що, по-перше, не всі суб'єкти міжнародного права, як уже вказувалося, можуть бути учасниками міжнародних економічних відносин, а, як правило, лише держави та міжнародні організації. По-друге, міжнародне економічне право, як і інші галузі, а також міжнародне право в цілому слід розглядати не як сукупність принципів і норм, а як їхню систему, оскільки вони всі перебувають між собою у відповідних системно-функціональних зв'язках. І це неточність, якої припускається багато хто. Визначаючи галузі не лише міжнародного права, а й національних правових систем, ці дослідники зазначають, що галузі права — це не система норм права, а їхня сукупність. Свого часу В. М. Корецький чітко акцентував увагу на тому, що **систему** (виділено нами. — В. О.) норм, які регулюють світові господарські відносини, повинно регулювати

¹⁵ Вельямінов Г. М. Основы международного экономического права / Г. М. Вельямин. — М. : ТЕИС, 1994. — 109 с. — С. 7.

¹⁶ Вельямінов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс) : учебник / Г. М. Вельямин. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 496 с. — С. 37.

міжнародне господарське право¹⁷. Саме систему, а не сукупність норм.

І взагалі, принагідно доцільно ще раз згадати В. М. Корецького, який, маючи серйозну теоретичну підготовку і практичний досвід, відіграв важливу роль у формуванні міжнародного права, зокрема і міжнародного економічного. Ще наприкінці 20-х років XX ст. він дослідив і розкрив у своїх нарисах питання теорії міжнародного господарського права (нині його називають міжнародним економічним правом), які були опубліковані вперше 1928 р. у Харкові й нині увійшли до «Антології української юридичної думки»¹⁸. Слід зазначити, що В. М. Корецький був видатним вченим у сфері міжнародного права, академіком АН УРСР (нині — НАН України). Свого часу він був членом Комісії міжнародного права ООН, членом і першим заступником голови Комісії ООН з прав людини, членом Міжнародного Суду ООН в Гаазі, єдиним ученим-юристом, який за часів СРСР був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Саме він ініціював і створив у 1949 р. спочатку Сектор держави і права АН УРСР, який пізніше став основою Інституту держави і права НАН України, якому і було присвоєно його ім'я.

Але знову повернемося до визначень міжнародного економічного права. Так, І. І. Лукашук зазначає, що міжнародне економічне право — галузь міжнародного права, принципи і норми якої регулюють міждержавні економічні відносини¹⁹.

На наш погляд, зводити роль міжнародного економічного права до регулювання лише міждержавних економічних відносин — це значить звужувати його дію, оскільки воно регулює відносини і міжнародних організацій. Це вже інші суб'єкти в міжнародному публічному праві, хоча вони й створюються на основі багатосторонніх угод відповідних держав.

¹⁷ *Корецький В. М.* Международное хозяйственное право. Очерк 1-й (ориентировка в понятии) / В. М. Корецький // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 8: Міжнародне право / упоряд. В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. ред. В. Н. Денисов. — К. : Юридична книга, 2004. — 568 с. — С. 529.

¹⁸ Там само. — С. 529–567.

¹⁹ *Лукашук И. И.* Международное право. Особенная часть : учебник. — М. : Изд-во БЕК, 1998. — 432 с. — С. 163.

М. М. Богуславський розглядає міжнародне економічне право як галузь міжнародного публічного права, що уособлює сукупність принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у сфері міжнародних економічних відносин і які покликані забезпечити міцність та стабільність цих відносин, здійснення на основі рівноправ'я та взаємної вигоди міжнародної економічної безпеки держави²⁰.

В основному поділяючи цей підхід, варто зазначити, що не можна зводити дію міжнародного права лише на основі принципів рівноправ'я і взаємної вигоди. У даному випадку йдеться про два загальні принципи міжнародного права, зокрема і міжнародного економічного права, але їх набагато більше. Якщо мати на увазі загальні принципи міжнародного права (а вони є і загальними принципами міжнародного економічного права), то вони, крім названих у визначенні, включають ще й такі принципи, як мирного співіснування (особливо був важливий у період холодної війни, нині застосовується рідко); утримання у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності і політичної незалежності будь-якої держави; співробітництва держав; невтручання; сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; розгляду міжнародних спорів мирними засобами. Крім того, є і група спеціальних принципів міжнародного економічного права, які віддзеркалюють особливості регулювання міжнародних економічних відносин, а саме: принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами; юридичної рівності й неприпустимості економічної дискримінації держав; свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків; невід'ємного суверенітету держав над їхніми природними та іншими ресурсами, а також над їхньою економічною діяльністю; найбільшого сприяння; принцип національного режиму.

В. П. Шатров зазначає, що міжнародне економічне право — це сукупність, яка склалася за умов цілісності всесвітнього

²⁰ Богуславский М. М. Международное экономическое право / М. М. Богуславский. — М.: Междунар. отношения, 1986. — 304 с. — С. 35.

господарства і взаємозалежності держав, принципів і норм, які регулюють відносини держав та інших суб'єктів міжнародного права у сфері міжнародних економічних відносин і спрямовані на забезпечення їхньої стійкості та стабільності з метою економічної безпеки держав і народів²¹. На нашу думку, спектр цілей дії міжнародного економічного права дещо ширший.

Потребує уточнення і визначення стосовно того, що міжнародне економічне право як галузь міжнародного публічного права — це сукупність принципів та інших норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права у зв'язку з їхньою діяльністю у сфері міжнародних економічних відносин²². Як бачимо, з цього визначення випливає, що в ньому ототожнюються принципи та норми як рівнозначні категорії міжнародного економічного права. Цілком зрозуміло, що принципи міжнародного економічного права теж являють собою інструмент регулювання відповідних міжнародних економічних відносин. Але це різні категорії, зміст яких визначено у багатьох джерелах.

В. М. Шумилов визначив міжнародне економічне право як систему міжнародних правових норм, що регулюють міжнародні економічні відносини²³. На наш погляд, таке визначення не враховує, що до міжнародного економічного права належить також і система принципів, що регулюють відносини у сфері міжнародного економічного співробітництва, на що звертають увагу більшість дослідників цієї категорії.

Як галузь міжнародного публічного права міжнародне економічне право становить систему принципів і норм, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права у процесі міжнародного економічного співробітництва²⁴. Але не всі суб'єкти міжнародного права (наприклад, фізичні та

²¹ Шатров В. П. Международное экономическое право : учеб. пособ. / В. П. Шатров. — М. : Изд-во УДН, 1990. — 116 с. — С. 31.

²² Курс международного права. В 7 т. Т. 4: Отрасли международного права / М. П. Бардина, И. И. Лукашук, К. К. Сандровский, Е. Т. Усенко ; отв. ред. И. И. Лукашук. — М. : Наука, 1990. — 272 с. — С. 213.

²³ Шумилов В. М. Международное экономическое право : учеб. пособ. / В. М. Шумилов. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — Ростов н/Д : Феникс, 2003. — 512 с. — С. 16. — (Серия «Высшее образование»).

²⁴ Дмитриев А. И. Міжнародне публічне право. — С. 563.

юридичні особи) є суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.

Нгуен Куок Динь визначає міжнародне економічне право як міжнародне право економіки, право міжнародних економічних відносин і економічне міжнародне право²⁵. З нашої точки зору, все-таки більш вдалою (і про це свідчить її широке використання) є назва «міжнародне економічне право» (МЕП).

Не можна погодитись із визначенням В. Л. Чубарева, який робить висновок про те, що міжнародне економічне право — це сукупність принципів і норм, які регулюють взаємовідносини суб'єктів міжнародного права та між ними й іншими учасниками міжнародних відносин у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності²⁶. Справа в тому, що зовнішньоекономічна діяльність відрізняється від міжнародного економічного співробітництва, хоча б за їхніми суб'єктами та інструментом правового регулювання, не згадуючи вже про інші відмінності. Міжнародне економічне співробітництво здійснюється за участю таких суб'єктів, як держава та міжнародні, зокрема міжнародні економічні, організації. І відносини між ними в цьому випадку регулюються нормами й принципами міжнародного та міжнародного економічного права. Щодо зовнішньоекономічної діяльності, то її суб'єктами є фізичні та юридичні особи, а для регулювання відносин за їхньою участю використовуються в основному норми національного права.

В іноземній юридичній літературі існує чимало концепцій МЕП, серед яких особливо чітко виділяються дві. Перша — це концепція англійського юриста Дж. Шварценбергера, який стверджував, що міжнародне економічне право — галузь міжнародного публічного права. Воно включає в себе такі компоненти: 1) володіння природними ресурсами та їх експлуатація; 2) виробництво та розподіл товарів; 3) невидимі міжнародні угоди господарського або фінансового характеру;

²⁵ Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. В 2 т. Т. 2 : Кн. 3. Международные отношения / Динь Куок Нгуен, Патрик Дайе, Алэн Пелле; пер. с фр. — К. : Сфера, 2001. — 410 с. — С. 190.

²⁶ Чубарев В. Л. Міжнародне економічне право : підручник / В. Л. Чубарев. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — 368 с. — С. 25.

4) кредити й фінанси; 5) відповідні послуги; 6) статус та організація суб'єктів, які здійснюють таку діяльність. Дж. Шварценбергер підкреслював, що міжнародне економічне право охоплює лише ті економічні аспекти, які є об'єктом впливу міжнародного публічного права, і виключав внутрішнє регулювання через те, що при цьому не створюються єдині для всіх держав норми і принципи. Він звертав увагу і на інші особливості міжнародного економічного права²⁷.

Аналогічної точки зору дотримується і нідерландський юрист П. Верлорен ван Темаат, який вважає, що до предмета міжнародного економічного права не можуть включатися національні норми, які регулюють зовнішні економічні зв'язки і норми міжнародного приватного права. Близька до цього й позиція італійського вченого П. Піконе, французького — П. Вейля, американського — В. Леві.

Отже, основний висновок першої концепції полягає в тому, що норми МЕР — це частина міжнародного публічного права. Вони створюються суб'єктами міжнародного права і використовуються для врегулювання відносин, що виникають між ними.

Друга концепція окреслена німецькими юристами П. Фішером і В. Фікенчером. Зокрема, на думку П. Фішера, в систему МЕР слід включати, крім норм міжнародного економічного права, і норми внутрішньодержавного права, які регулюють міжнародну господарську діяльність. Він зазначав, що обмеження поняття міжнародного економічного права суто правовими приписами міжнародно-правового характеру схоже лише на вершину айсберга тощо²⁸. Розвиваючи положення, висловлені П. Фішером, В. Фікенчер, автор досить відомої двотомної праці «Господарське право» (1983), вважає, що будь-яка правова норма, пов'язана з міжнародною економікою, є нормою міжнародного економічного права²⁹.

²⁷ *Schwarzenberger G. The Principles and Standards of International Economic Law / G. Schwarzenberger. — Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye RF. — 1966. — P. 5–98.*

²⁸ Див.: *Fischer P. Das Internationale Wirtschaftsrecht (Versuch einer Systematik) / P. Fischer. — CYIL, 19 (1976). — S. 143–176.*

²⁹ Див.: *Fikentscher W. Wirtschaftsrecht. Bd. 1. / W. Fikentscher. — München, 1983. — S. 50.*

Американський професор Еф. Франклін у 1956 р. виступив із концепцією транснаціонального права, яку висвітлив у своїй книзі, присвяченій цій темі. Предметом регулювання, на його думку, були відносини, які виходили за межі державних кордонів.

Згідно з другою концепцією до системи МЕР включають не лише норми міжнародного публічного, а й міжнародного приватного права, національні норми, які регулюють міжнародні економічні відносини. Ця концепція може критично сприйматися з таких міркувань. Перш за все, не виключаючи можливість використання норм національного законодавства для регулювання окремих відносин у сфері міжнародного співробітництва (наприклад, щодо використання іноземної валюти, інвестицій, міжнародних перевезень, митної справи тощо), не можна стверджувати або розглядати як правило, що внутрішньодержавні правові норми є своєрідним інструментом регулювання міжнародних відносин. Краще було б говорити про те, що це є винятком із загального правила, яке полягає в тому, що абсолютна більшість міжнародних економічних відносин регулюються відповідними нормами і принципами міжнародного публічного права. Це пов'язано з тим, що тут своєрідні суб'єкти міжнародних правовідносин, а саме держави, їхні угруповання, міжнародні організації потребують використання норм міжнародного публічного права і норм міжнародного економічного права зокрема.

Д. Карро та П. Жююйар розглядають міжнародне економічне право в широкому та вузькому розумінні слова. У широкому розумінні воно є, на думку вчених, сукупністю норм, що регулюють економічні операції будь-якого роду, за умови, що ці економічні операції виходять за межі правової системи однієї держави. У вузькому розумінні МЕР — це сукупність норм, що регулюють організацію міжнародних економічних відносин, головним чином макроекономічні відносини (протилежність відносинам мікроекономічним). З таким підходом важко погодитись, адже суб'єктами таких відносин можуть бути фізичні та юридичні особи, транснаціональні корпорації. А відносини між такими суб'єктами регулює міжнародне приватне право. Крім того, Д. Карро та П. Жююйар

вважають, що використання норм національних правових систем у процесі регулювання сфери міжнародних правових відносин дає можливість назвати це право — правом міжнародних економічних відносин³⁰. Свого часу правильно зазначав Г. К. Матвеев, що концепція міжнародного господарського права ще не проводить чітких меж між публічними і цивільними правовідносинами, плутає адміністративні методи регулювання та може дати підстави для ототожнення міжнародного публічного і міжнародного приватного права³¹.

Разом з тим слід враховувати, що і в міжнародному праві існує така категорія, як «імунітет держави», відповідно до якої держава звільняється від впливу правових систем інших держав, а також від впливу юрисдикційних (судових) органів іноземних держав.

Виходячи з дії міжнародного економічного права, можна встановити, що предметом МЕРП можуть бути не лише міжнародні економічні відносини, а й внутрішньодержавні відносини.

Слід зазначити, що норми та принципи МЕРП можуть використовуватися і для регулювання внутрішньодержавних відносин. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Цілком зрозуміло, що мова йде про ратифіковані нашою державою міжнародні економічні договори, яких більше половини в системі міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України. Якщо, наприклад, узяти 2009–2011 рр., то Верховною Радою України у 2009 р. ратифіковано 42 міжнародні договори, з них міжнародні економічні договори становлять 68,6 %, у 2010 р. відповідно — 33 і 69,7 %, у 2011 р. ратифіковано 42 міжнародні договори, з-поміж них 71,4 % — міжнародні економічні договори.

³⁰ Карро Д. Международное экономическое право : учебник / Д. Карро, П. Жюйар ; пер. с фр. В. П. Серебренников, В. М. Шумилов ; науч. ред. В. М. Шумилов. — М. : Междунар. отношения, 2002. — 580 с. — С. 4.

³¹ Матвеев Г. К. Рецензия на работу : М. М. Богуславский. Правовое регулирование международных хозяйственных отношений / Г. К. Матвеев // СЕМП. — М., 1971. — С. 353.

Можна наводити й інші концепції та визначення міжнародного економічного права. Але вже виходячи з тих коментарів та аргументів, які наводилися нами вище, можна дати достатньо чітку відповідь на певні питання, пов'язані зі змістом цього поняття.

По-перше, міжнародне економічне право — це не сукупність, а система норм та принципів, що регулюють міжнародні економічні відносини.

По-друге, основними суб'єктами міжнародних економічних відносин, які регулює міжнародне економічне право, виступають, як правило, держави та міжнародні організації, зокрема міжнародні економічні організації.

По-третє, міжнародне економічне право є галуззю міжнародного публічного права.

По-четверте, національне законодавство використовується для регулювання міжнародних відносин не як загальне правило, а як виняток із нього.

По-п'яте, предметом МЕРП можуть бути не лише міжнародні економічні відносини, а в окремих випадках і внутрішньодержавні відносини.

Узагальнення та аналіз наявних концепцій і точок зору дають можливість зробити висновок про те, що міжнародне економічне право є самостійною галуззю міжнародного публічного права, яка об'єднує систему норм і принципів, що регулюють відносини між державами, між державами та міжнародними організаціями, між окремими міжнародними організаціями в процесі міжнародного економічного співробітництва, а в передбачених законом випадках і внутрішньодержавні відносини.

Важливо хоча б у загальних рисах охарактеризувати і систему міжнародного економічного права. Системний підхід до будь-яких явищ, понять, наук тощо має велике значення. Саме він дає змогу всебічно і глибоко їх вивчити й зрозуміти. Цей підхід широко використовується і в юридичній науці, незалежно від того, йдеться про національні чи про міжнародно-правові системи, які є взаємозв'язаними і водночас незалежними.

У цьому дослідженні вже розглядалося питання щодо місця міжнародного економічного права в системі міжнародного

права. Наголошувалося, що міжнародне право поділяється на дві частини: міжнародне публічне право та міжнародне приватне право, які відповідно регулюють міжнародно-публічні та міжнародно-приватні відносини. В основі цього поділу лежить система суб'єктів, між якими виникають такі відносини. Якщо йдеться про міжнародно-публічні відносини, то їхніми суб'єктами є держави та міжнародні організації, які віддзеркалюють їхні публічні інтереси. Коли одним із учасників міжнародних відносин є фізичні або юридичні особи, в основі діяльності яких лежать приватні інтереси і вони виступають особисто від себе, а не від імені держави, то суб'єкти є складовою міжнародних приватних відносин. Ці відносини, як відомо, регулюються нормами міжнародних приватних відносин. Як справедливо зазначається в літературі, міжнародне приватне право є частиною внутрішньої правової системи кожної держави³². Як зазначає І. І. Лукашук, міжнародне приватне право тісно пов'язане з міжнародним публічним правом. Значущу роль щодо цього відіграють міжнародні договори: торгові, податкові, про авторське право, про правову допомогу та ін. За їхньою допомогою здійснюється уніфікація приватного права держави. Але все ж таки, всупереч поширеній думці, міжнародні договори не є джерелами міжнародного приватного права. Для цього необхідно, щоб положення міжнародних договорів увійшли до складу правової системи держави. У літературі висловлюється думка про необхідність злиття міжнародного публічного і приватного права. Подібні погляди не знайшли свого визнання³³. Аналогічні підходи містяться і в інших літературних джерелах³⁴.

Як складова частина міжнародного права міжнародне економічне право може і повинно розглядатися як самостійна правова система, галузь права. Водночас, як зазначає

³² Див.: *Международное частное право : учеб. пособ. / под ред. Г. К. Дмитриевой. — М. : Юрист, 1993. — 165 с. — С. 11; Богуславский М. М. Международное частное право : учебник / М. М. Богуславский. — М. : Юрист, 1998. — 420 с. — С. 13; Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 13.*

³³ *Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 14.*

³⁴ *Международное право. — С. 25.*

Г. М. Вельямінов, формальної, нормативно закріпленої системи міжнародного економічного права, як, між іншим, в цілому і всього міжнародного публічного права, не існує. У зв'язку із цим можна говорити лише про наукову систему МЕР, хоча наукова систематика взагалі справа умовна. Крім чисто теоретичних підходів, при цьому неминучі підходи прагматичні: у підручниках, навчальних і подібних цілях. З урахуванням цього, наукова система міжнародного економічного права у підсумку має такий вигляд. **Загальна частина** включає: генезис і філософію МЕР; поняття МЕР і його систематику; суб'єкти МЕР і його особливості; джерела МЕР у формальному сенсі й особливі міжнародно-правові принципи МЕР. **Особлива частина** включає такі розділи, як: а) організаційно-правові форми регулювання міжнародних економічних відносин, зокрема на універсальному й регіональному рівнях; б) міжнародне торгове право, зокрема: регулювання торгівлі товарами, послугами; валютно-фінансове регулювання; гармонізація та уніфікація торгового права; порушення й обмеження торгово-економічних відносин; в) міжнародне майнове право, зокрема: міжнародно-правовий режим державної і міждержавної власності, майновий режим так званої «спадщини людства»; міжнародне інвестиційне право; міжнародно-правові аспекти режиму транснаціональної корпорації (ТНК); міжнародне право інтелектуальної власності й міжнародне податкове право. Крім того, Г. М. Вельямінов окремо виділяє і міжнародне економічне процесуальне право як галузь міжнародного публічного процесуального права³⁵.

На нашу думку, система міжнародного економічного права має свої складові елементи — підсистеми, які слід у даному випадку називати підгалузями та правовими інститутами. Незважаючи на те, що МЕР ще перебуває на етапі свого становлення і розвитку, тепер вже можна вести мову про його окремі підгалузі. Залежно від змісту відносин, які регулюються, у системі міжнародного економічного права виділяють міжнародне торгове право, міжнародне валютне право, міжнародне інвестиційне право, міжнародне транспортне

³⁵ Вельямино́в Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 47–50.

право, а також комплекси норм, які покликані регламентувати міжнародно-правові відносини промислового і сільсько-господарського співробітництва, співпраці в галузі науково-технічного прогресу тощо.

Дійсно, погоджуючись з підходом Г. М. Вельямінова, систему міжнародного економічного права, наприклад, як навчальну дисципліну, можна розділити на Загальну й Особливу частини.

Загальна частина МЄП об'єднує норми, які визначають сам предмет правового регулювання міжнародного економічного права, його джерела і принципи, дають уявлення про суб'єкти міжнародно-економічних відносин і, зокрема, про державу як основний суб'єкт міжнародного права. До цієї частини відносять інститут міжнародних економічних організацій, міжнародних економічних договорів та механізм забезпечення їх виконання та інші групи міжнародно-правових норм. Підставою віднесення міжнародно-правових норм та принципів до Загальної частини міжнародного економічного права є те, що вони являють собою інструмент регулювання міжнародних відносин у всіх сферах міжнародного економічного співробітництва, а низка із них (наприклад, загальні принципи МЄП) — і міжнародного співробітництва в цілому.

Щодо змісту Особливої частини МЄП, то вона зводиться до характеристики міжнародно-правових норм і принципів, які покладено в основу особливостей правового регулювання міжнародної торгівлі, міжнародних валютних та фінансових відносин, міжнародних перевезень, промислового, сільсько-господарського і науково-технічного співробітництва тощо. Виходячи з цього, в межах Особливої частини досліджується міжнародне торгове право, міжнародне валютно-фінансове право, міжнародне транспортне право, розглядаються питання міжнародно-правового регулювання промислового, сільсько-господарського, науково-технічного співробітництва та ін.

У літературі трапляється схожа, але дещо інша характеристика системи міжнародного економічного права³⁶.

³⁶ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 16–17.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН З МІЖНАРОДНИМ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОМ (на прикладі України)

2.1. Загальні питання гармонізації в праві

Гармонізація національного законодавства будь-якої країни з міжнародним правом, зокрема міжнародним економічним, передбачає перш за все узгодження їхнього змісту. Розглядаючи питання гармонізації законодавства України з міжнародним економічним правом, перш за все необхідно мати на увазі, що воно є частиною міжнародного права. Це зумовлює потребу аналізу загальних проблем гармонізації міжнародного права. Вони властиві гармонізації законодавства будь-якої країни, як з міжнародним, так і з міжнародним економічним правом.

Насамперед слід зазначити, що нині у світі практично не існує держав, які б, здійснюючи свою внутрішню та зовнішню політику, не співпрацювали з іншими державами безпосередньо або через відповідні міжнародні організації. Це, своєю чергою, вимагає від кожної з них виваженості, порівняння своїх дій з діями інших держав, а коли потрібно, то й узгодження їх шляхом прийняття спільних оптимальних рішень. Як підкреслюється, «в сучасну епоху першорядне значення набуває узгоджений розвиток внутрішньодержавного і міжнародного права»³⁷. Нині практично всі держави розуміють, що саме так — на основі їх рівноправного співробітництва та мирного співіснування — можна досягти не лише загального

³⁷ Тихомиров Ю. А. Публичное право : учебник / Ю. А. Тихомиров. — М. : БЕК, 1995. — 496 с. — С. 305.

всесвітнього прогресу, а й відповідного розвитку кожної з держав. Саме такий підхід до організації відносин України з іншими державами юридично визначений Конституцією України, Декларацією про державний суверенітет України, законами України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. (нова редакція від 29 червня 2004 р.)³⁸, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р.³⁹ та іншими нормативно-правовими актами.

Важливим напрямом належного забезпечення міжнародного співробітництва України є гармонізація змісту її законодавства, його окремих положень із законодавством інших країн та правом міжнародних організацій. Таким чином, мова йде про процес приведення змісту нормативно-правових актів зазначених суб'єктів до єдиної системи. При цьому повинні усуватися колізії, дублювання і має досягатися одноманітність правового регулювання, зокрема і міжнародного правового регулювання певних видів суспільних відносин. Цей процес стосується як нормотворчої, так і правозастосовної діяльності. Безперечно, можна досягти більш високої ефективності в міжнародному співробітництві за участі держав та міжнародних організацій, коли воно здійснюється за зближеними або єдиними, уніфікованими, гармонізованими правилами — нормами та принципами. У будь-якому випадку, йдеться про узгодження змісту відповідного нормативно-правового масиву цих суб'єктів міжнародного права. Наголошується: практика застосування міжнародного права у національних правових системах держав свідчить про те, що взаємодія між ними забезпечується насамперед дією договірних та звичаєвих норм, які є основними джерелами сучасної системи міжнародного права⁴⁰.

³⁸ Відомості Верховної Ради України (далі — ВВР). — 2004. — № 50. — 10 груд. — Ст. 540.

³⁹ ВВР. — 2010. — № 40. — 8 жовт. — Ст. 527. — С. 1452.

⁴⁰ Денисов В. Н. Міжнародне право як складова частина правової системи України / В. Н. Денисов // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. / голов. ред. В. Ф. Опришко. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. — 448 с. — С. 65.

Слід зазначити, що в багатьох джерелах уніфікацію і гармонізацію розглядають як тотожні поняття. Так, будь-яка уніфікація (від *латин.* *unus* — один; *facio* — роблю, об'єднання) — це процес приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи. Стосовно права уніфікацію слід розглядати як діяльність компетентних органів держав та міжнародних організацій, що спрямована на створення таких правових норм, які здатні однаково регулювати певні види відносин на національному або на міжнародному рівнях. Для прикладу, варто послатися на практику розробки і прийняття ще за часів Радянського Союзу галузевих Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік. Починаючи з 1958 р., було прийнято 16 таких союзних кодифікованих нормативно-правових актів: основи законодавства про судострій (1958), основи кримінального законодавства (1958), кримінального судочинства (1958), цивільного законодавства (1961), цивільного судочинства (1961), законодавства про шлюб та сім'ю (1968), земельного законодавства (1968), виправно-трудового законодавства (1969), основи законодавства про охорону здоров'я (1969), про працю (1970), основи водного законодавства (1970), законодавства про народну освіту (1973), про надра (1975), лісового законодавства (1977), законодавства про адміністративні правопорушення (1980), житлового законодавства (1981). Зазначені Основи уніфікували на загальносоюзному рівні відповідні галузі законодавства, а їхні основні положення були віддзеркалені у відповідних республіканських кодексах. При цьому враховувалися специфічні галузеві особливості правового регулювання у союзних республіках. Слід зазначити, що низка цих кодексів тривалий час продовжували діяти у самостійних державах — колишніх союзних республіках, які утворилися після розпаду Союзу РСР (а окремі з них, з відповідними змінами, діють, наприклад, в Україні і донині).

Прикладом уніфікації в умовах функціонування Співдружності Незалежних Держав (СНД) є розробка модельних кодексів та законів Міжпарламентською Асамблеєю держав — учасниць СНД, які використовуються у законотвірчій практиці її країн-членів. Ця робота здійснюється на підставі протоколу Консультативної наради Голів Верховних

Рад (Парламентів) держав — учасниць СНД «Про підготовку першого пленарного засідання Міжпарламентської Асамблеї держав — учасниць СНД», довідки про підготовку рекомендаційних законодавчих актів (модельних законів) держав — учасниць СНД, Регламенту Міжпарламентської Асамблеї, Пропозицій про підготовку рекомендаційних законодавчих актів держав — учасниць СНД, а також Головних напрямів зближення національного законодавства держав — учасниць СНД. Звернувшись до змісту ст. 15 Регламенту Міжпарламентської Асамблеї держав — учасниць СНД, слід зазначити, що під модельним законом розуміють рекомендований законопроект, який надається Асамблеєю національним парламентам і сприяє погодженню правової політики і зближенню законодавства. Передбачені такі види модельних законодавчих актів: загальні принципи; головні основи; закон як взірець; модель кодексу; основні умови; основні положення. Рішення з питань прийняття модельних законів приймається на основі загальної згоди, тобто за умови відсутності будь-якого офіційного заперечення від делегацій, що присутні на засіданнях і беруть участь в обговоренні (ст. 14). Лише після цього модельний закон направляється до парламентів держав — учасниць СНД. Наприклад, при підготовці Цивільного кодексу України був використаний модельний цивільний кодекс, який було розроблено Міжпарламентською Асамблеєю держав — учасниць СНД. До речі, у світовій практиці, зокрема федеративних держав, відома теорія модельних кодексів. Так, у 1958–1959 рр. у Пруссії та Австрії обговорювалося питання про загальногерманський торговий кодекс. У 1952 р. у США був опублікований офіційний текст Одноманітного торгового кодексу, а в 1962 р. був прийнятий Взірцевий кримінальний кодекс.

Слід зазначити, що термін «гармонізація» став більш широко використовуватися у вітчизняній та міжнародно-правовій практиці. Він, на наш погляд, стає більш зрозумілим, адекватнішим щодо неї. Образно кажучи, мета гармонізації законодавства будь-якої держави із законодавством іншої або правом міжнародної організації — це зближення правових систем, їх узгодження, досягнення відповідної гармонії в стосунках зазначених суб'єктів.

У цілому можна погодитися з висновком про те, що гармонізація законодавства — це процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних правових стандартів. Вона є важливим способом правової інтеграції, одним з юридичних механізмів досягнення спільної мети різних міждержавних об'єднань та інтеграції світового співтовариства в цілому. Гармонізація законодавства сприяє досягненню взаємоузгодженості правових систем або їхніх структурних елементів у межах певної спільноти і має подвійну мету: а) усунути правові перешкоди, що можуть виникати через відмінності національного права у зовнішніх правових відносинах відповідних суб'єктів; б) забезпечити створення у певних сферах (права людини, економіка, екологія тощо) єдиних принципів, правил, правових стандартів, які можуть становити основу єдиної політики відповідних країн у цих сферах. Гармонізація може здійснюватися на міжнародному (міждержавному або національному рівнях), вона може бути одно- або багатосторонньою. За односторонньої гармонізації законодавства відбувається узгодження законодавства однієї держави із законодавством іншої (інших) держави (держав) чи актами міжнародних організацій. За багатосторонньої гармонізації законодавства заходи щодо узгодження нормативно-правових приписів вживаються всіма її учасниками⁴¹.

Гармонізація — це узагальнювальна категорія, яка об'єднує близькі щодо її змісту інші категорії: адаптацію, імплементацію, стандартизацію.

Адаптація (латин. *adapto* — пристосовую) — пристосування, процес пристосування мінливих умов зовнішнього середовища; пристосування будови, функції організмів до навколишнього середовища (у фізіології — короткочасна адаптація, у біології — довгострокова адаптація, протягом

⁴¹ Нагребельний В. П. Гармонізація законодавства / В. П. Нагребельний // Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. акад. НАНУ Ю. С. Шемшученка. — К.: Юридична думка, 2007. — 992 с. — С. 125.

життя; соціально-психологічна адаптація — пристосування індивіду до групових норм, і навпаки, інтересів соціальної групи — до окремого індивіду даної групи)⁴². Можна навести найбільш простий, відомий навіть дітям приклад адаптації, коли для ряду приладів використовуються так звані адаптери, які, зокрема, перетворюють струм напругою в 220 В, наприклад, у 12 В. Цей приклад свідчить про пристосування відповідного приладу до наявної напруги.

Визначення адаптації в правовому аспекті подається в ряді випадків і на державному рівні. Так, у Законі України «Про Концепцію загальнодержавної Програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 р. зазначається, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС — це поетапне ухвалення та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням основних положень законодавства ЄС⁴³. Цей термін трапляється неодноразово і в Угоді «Про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами», підписаній 14 червня 1994 р. (ст.ст. 53, 77)⁴⁴. Процеси адаптації національного законодавства важливі не лише щодо права міжнародних організацій, а й інших міжнародних об'єднань, утворень, наприклад, Європейського Союзу⁴⁵.

Цілком зрозуміло, що процес адаптації сам по собі не здійснюється. Для цього необхідна діяльність відповідних органів державної влади. Як правильно зазначається, адаптація міжнародного законодавства до законодавства міжнародних організацій здійснюється уповноваженими органами державної влади шляхом правотворчості, планування, координації та контролю. Адаптація є складовою інтеграційних процесів, передумовою гармонізації національного законодавства із правом міжнародних організацій. Це — планомірний процес,

⁴² Словник іншомовних слів / за ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука; вид. 2-ге, випр. — К. : Головна редакція УРЕ, 1985. — 966 с. — С. 24.

⁴³ ВВР. — 2003. — № 3. — 17 січ. — Ст. 12.

⁴⁴ Офіційний Вісник України. — 2006. — № 24. — Ст. 1894.

⁴⁵ Перстюк Н. Механізм адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу сьогодні / Н. Перстюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2001. — № 3. — С. 48–54.

що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких має досягатися певний ступінь відповідності національного законодавства міжнародно-правовим нормам і стандартам⁴⁶.

Імплементация (від латин. *implore* — наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати; англ. *implementation* — здійснення, реалізація). У міжнародному праві імплементація розглядається як організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань. За допомогою імплементації норми іншої держави, міжнародних організацій «вживляються» в систему національного права, стаючи її частиною. Як нам здається, тут доречно навести для прикладу ст. 9 Конституції України, в якій зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Окремими дослідниками наголошується, що механізм імплементації міжнародно-правових норм включає в себе сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами національного права на міжнародному та національному рівнях. Національну систему імплементації становлять органи державної влади та інші органи держави, уповноважені забезпечити виконання країною міжнародних зобов'язань⁴⁷.

Як зазначається, способами імплементації є інкорпорація (міжнародно-правові норми без зміни відтворюються у нормативно-правових актах держави, що імплементує міжнародно-правові норми); трансформація (відбувається переробка міжнародно-правових норм при перенесенні у національне законодавство з метою урахування національних особливостей, у тому числі юридичної техніки), а також загальна приватна або конкретна відсилка (міжнародно-правові норми безпосередньо не включаються в текст закону, в якому міститься інформація про нього, таким чином при імплементації

⁴⁶ Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархоменко // Правова система України й міжнародне право, порівняльне правознавство. — Часопис Київ. ун-ту права, 2012. — № 1. — С. 339.

⁴⁷ Савчук К. О. Імплементация / К. О. Савчук // Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 2 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — К.: Укр. енциклопедія, 1999. — С. 667.

шляхом відсилання застосування національно-правової норми є неможливим без звернення до тексту міжнародно-правового договору)⁴⁸. Імплементация досягається через інтеграцію положень міжнародного права у внутрішній правопорядок держав. Формування методологічно виваженого, чітко організованого національного механізму імплементации відбувається на основі певних концептуальних і правових засад, які насамперед стосуються співвідношення міжнародного і внутрішнього права⁴⁹.

Стандартизація (англ. standardization — нормалізація, еталонування) — діяльність компетентних державних та інших органів і організацій, пов'язана з розробленням, схваленням, прийняттям, впровадженням, переглядом, зміною та припиненням дії стандартів. Крім продукції, процесів, послуг, матеріалів, обладнання, систем тощо, об'єктами стандартизації можуть бути правові норми і принципи. Коли йдеться про міжнародні стандарти у цій сфері, то в них закріплюються найбільш прогресивні правила поведінки суб'єктів міжнародного права в різних сферах міжнародного співробітництва. У них встановлені певні мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися держави та міжнародні організації в процесі такого співробітництва, котрі закріплюються у міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права. Наприклад, міжнародні стандарти в галузі прав людини закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 р.⁵⁰, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. Враховуючи це, стандартизація, як один із різновидів гармонізації, передбачає діяльність органів державної влади будь-якої країни щодо приведення норм національної правової системи у відповідність з вимогами міжнародних стандартів.

⁴⁸ Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом. — С. 339.

⁴⁹ Ратушний С. М. Деякі теоретичні питання гармонізації законодавства з міжнародно-правовими нормами [Електронний ресурс] / С. М. Ратушний. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/2008/Ratushyi.pdf. — Назва з екрана.

⁵⁰ Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — 15 груд. — Ст. 3103. — С. 89.

Гармонізація законодавства будь-якої держави із законодавством інших держав є одним із важливих чинників активізації та підвищення ефективності міжнародного співробітництва. Враховуючи це, Інститутом законодавства Верховної Ради України в жовтні 1998 р. було вперше організовано і проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію, присвячену проблемам гармонізації законодавства України з міжнародним правом⁵¹.

Проблемам дослідження гармонізації законодавства України з міжнародним правом присвячена низка робіт вітчизняних учених, зокрема таких, як Г. Є. Бувайлик, В. Г. Буткевич, В. А. Василенко, О. Ф. Висоцький, А. С. Гавердовський, В. Н. Денисов, О. В. Задорожний, В. І. Кисіль, Л. А. Луць, В. І. Муравйов, С. М. Ратушний, Ю. С. Шемшученко та ін.

2.2. Гармонізація законодавства України з міжнародним та європейським правом

*Я*к уже зазначалося вище, країни світу намагаються шляхом гармонізації зблизити свої національні правові системи з міжнародним, а також (особливо коли це стосується європейських країн) з європейським правом. Приведення законодавств країн у відповідність до положень міжнародного та європейського права є однією із важливих умов міжнародного співробітництва і, зокрема, міжнародного економічного співробітництва. Це також сприяє інтеграції різних правових систем, зближенню національного і міжнародного права, поліпшенню регулювання міжнародних відносин. Процеси гармонізації активно проходять не лише в державах (наприклад, скандинавські країни, а саме: Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція вже успішно гармонізували договірне, морське, торговельне, вексельне та інші галузі права), а й у процесі

⁵¹ Див.: Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. / голов. ред. В. Ф. Опришко. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. — 448 с.

функціонування, наприклад, Організації Об'єднаних Націй, Світової організації торгівлі, Ради Європи, Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав та інших міжнародних організацій і міжнародних утворень. Важливо зазначити, що загальні особливості такої гармонізації стосуються всіх напрямів міжнародного співробітництва. У зв'язку із цим нами буде зосереджена увага на загальних аспектах гармонізації. Водночас, в міру необхідності, звертатиметься увага на специфічні прояви гармонізації у сфері міжнародного економічного співробітництва. Не маючи можливості проаналізувати та узагальнити практику всіх країн світу з питань гармонізації, зосередимося в основному на діяльності в цьому напрямі органів державної влади України. Свого часу наголошувалося, що гармонізація є пріоритетною стороною, одним із основних принципів розвитку законодавства, всієї правової системи України. Правовий порядок, який має бути встановлений у ході правової реформи, мусить відповідати принципам і нормам міжнародного права. Це означає, що втілення в життя норм Конституції у світлі міжнародних зобов'язань України перебуває у прямій залежності від гармонізації норм національного права та правової системи нашої держави з правом міжнародним, його принципами і нормами. Саме на це має бути спрямована правова реформа, а також на створення внутрішньодержавного механізму реалізації цієї мети. Гармонізація правової системи України потребує передусім імплементації норм міжнародного права в усі галузі українського законодавства⁵².

Якщо мати на увазі гармонізаційні процеси в Україні, то слід зазначити, що в ряді випадків певне їхнє відставання в цьому не сприяє ефективності міжнародного співробітництва. Тому проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом є досить суттєвими і важливими. Немає особливої потреби доводити, що від ступеня відповідності національного законодавства будь-якої держави, зокрема й України, правовим міжнародним стандартам, багато

⁵² Назаренко Є. В. До питання та співвідношення норм міжнародного та національного права України / Є. В. Назаренко // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. / голов. ред. Опришко В. Ф. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. — 448 с. — С. 97–98.

в чому залежить ефективність її міжнародного співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями. Навіть вступ до окремих міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу (нині багато держав світу хочуть стати його членами, Україна теж активно діє у цьому напрямі), залежить, поряд з іншим, від того, наскільки та чи інша країна готова сприйняти інтеграційне законодавство цього міжнародного утворення, а для того, щоб це відбувалося більш успішно, необхідно активно здійснювати гармонізацію законодавства будь-якої країни з правом Європейського Союзу.

Досліджуючи проблеми гармонізації національного законодавства з міжнародним правом, вважаємо, що головне — це методологічно правильно визначити механізм їх розв'язання. Насамперед найбільш оптимальним варіантом, як нам здається, має бути приведення норм конституції будь-якої країни до міжнародних стандартів. Це надзвичайно важливо, якщо взяти до уваги, що конституція є основою, правовим фундаментом розвитку національного законодавства. Цілком зрозуміло, що від того, наскільки повно в ній будуть враховані норми і принципи міжнародного права, настільки всебічно вони будуть відображені в національному законодавстві, яке покликане розвивати конституційні положення. Ніколи, наприклад, у радянських конституціях не були закріплені такі права людини, що віддзеркалюють зміст міжнародно-правових стандартів, які містяться в Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 р. Зокрема, мова йде про те, що, наприклад, кожна людина має право на розвиток своєї особистості (ст. 23), кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 27), кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28), кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), кожному гарантується свобода думки та слова, вільний прояв своїх поглядів і переконань (ст. 34). Конституція містить й інші положення, які закріплені у відповідних міжнародних стандартах.

Отже, є всі підстави розглядати норми та принципи міжнародного права як правотворчий фактор розвитку конституційного та інших галузей законодавства. Не можна погодитися з думкою, висловленою С. М. Ратушним про те, що навряд чи коректно вести мову про уніфікацію конституційних норм.

Не випадково більшість країн світу, використовуючи пріоритет міжнародних договорів над національним законодавством, не поширюють це положення на сферу конституційного регулювання. Далі цей же дослідник зазначає, що, звичайно, поза всякими сумнівами є факт існування загальновизнаних положень та визначень теорії і практики сучасного конституціоналізму. Відповідно потреба більш-менш повного відображення та врахування цих положень у національних конституціях як правової основи імплементації міжнародних стандартів у національному законодавстві є очевидною. За ступенем реалізації цих норм у національному законодавстві прийнято навіть характеризувати ту чи іншу державу як правову або неправову. Тобто є всі підстави розглядати норми й принципи міжнародного права як правотворчий чинник розвитку, зокрема конституційного законодавства⁵³. Як нам здається, тут спостерігаються певні протиріччя в позиції цього автора.

Наступним, як вважаємо, досить вагомим методологічним принципом гармонізації законодавства нашої держави з міжнародним правом є положення ст. 9 Конституції України, де записано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Реалізація цього конституційного положення дає можливість постійно розширювати межі національного законодавства України, збагачувати його за рахунок норм і принципів міжнародного права, які конкретизовані, уніфіковані та закріплені у міжнародних договорах і віддзеркалюють правові надбання світової цивілізації. Безумовно, це значною мірою сприяє поступовому зближенню національного законодавства нашої держави з міжнародною правовою системою, ліквідації наявних між ними суперечностей. А якщо взяти до уваги, що в цьому напрямі діють й інші держави світу, то побачимо, що міжнародне право стає своєрідним «спільним знаменником», який об'єднує всі національні правові системи.

⁵³ Ратушний С. М. Деякі теоретичні питання гармонізації законодавства з міжнародно-правовими нормами [Електронний ресурс] / С. М. Ратушний. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pre/2008/Ratushyi.pdf. — Назва з екрана.

Таким чином, через втілення в конституційному законодавстві України норм і принципів міжнародного права наша держава практично гармонізує свою правову систему не лише з міжнародно-правовою системою, а й з національними правовими системами держав світу, які у своїх конституціях теж ураховують відповідні норми та принципи міжнародного права.

Загальновідомо, що згоду на обов'язковість міжнародних договорів надає Верховна Рада України шляхом їх ратифікації. Участь Верховної Ради України у цьому процесі регламентовано ще й п. 32 ст. 85 Конституції України, згідно з яким вищий законодавчий орган нашої держави уповноважений надавати згоду на їхню обов'язковість. За роки незалежності України укладено близько 4 тис. міжнародних (багатосторонніх, міждержавних, міжурядових та міжвідомчих) договорів. За станом на квітень 2014 р., реалізуючи свої конституційні повноваження, парламент України ратифікував 1091 міжнародно-правовий договір та інші документи з питань розширення й активізації міжнародних політичних і зовнішньоекономічних зв'язків нашої держави, отримання міжнародних позик і кредитів, захисту прав та свобод людини і громадянина, діяльності України в рамках міждержавних організацій, направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України тощо. Зокрема, було ратифіковано 1991 р. — 2 документи, 1992 р. — 9, 1993 р. — 21, 1994 р. — 28, 1995 р. — 46, 1996 р. — 84, 1997 р. — 51, 1998 р. — 51, 1999 р. — 80, 2000 р. — 79, 2001 р. — 52, 2002 р. — 78, 2003 р. — 70, 2004 р. — 64, 2005 р. — 56, 2006 р. — 54, 2007 р. — 15, 2008 р. — 66, 2009 р. — 42, 2010 р. — 33, 2011 р. — 42, 2012 р. — 40, 2013 р. — 27, за п'ять місяців 2014 р. — 9. Більша частина цих договорів має економічний характер. Так, наприклад, за 2012 р. з 40 ратифікованих міжнародно-правових договорів — 27 мають економічний характер (68 %), за 2013 р. з 27 таких договорів — 10 (37 %) договорів зазначеного характеру.

Це свідчить про серйозну ратифікаційну роботу парламенту нашої держави, що дає можливість розглядати міжнародні договори не лише як джерело міжнародного права,

а й як джерело права України. Але для того, щоб міжнародні договори стали реальною складовою системи законодавства України, необхідно докласти чимало зусиль для належного узгодження їх з даною системою. Основну роль у вирішенні цього завдання має відіграти названий вище Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. Аналіз тексту закону з позицій сьогодення свідчить про те, що він потребував удосконалення. У зв'язку із цим 29 червня 2004 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію цього закону.

Не менш важливим у загальнотеоретичному плані є також питання про набуття чинності міжнародними договорами за участю нашої держави, особливо тими, що визначають систему прав та обов'язків людини і громадянина. Як відомо, ці договори теж підлягають ратифікації. Як уже зазначалося, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої держави. З цього випливає, що на них повинен поширюватися такий самий порядок набуття чинності, як і на закони та інші нормативно-правові акти України. Цей порядок закріплений у ст. 57 Основного Закону. Згідно з цією статтею закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, не є чинними.

Отже, як у такому випадку розглядати чинність міжнародно-правових договорів, зокрема ратифікованих Верховною Радою України, якщо вони належним чином не доведені до відома громадян нашої держави? Адже ще у 1993 р. Законом України «Про міжнародні договори України» встановлено, що вони повинні публікуватись у «Відомостях Верховної Ради України», парламентській газеті «Голос України» та «Зібранні діючих міжнародних договорів України», видання якого мало забезпечити Міністерство закордонних справ України. Але, як не прикро, слід визнати, що ця вимога названого Закону тривалий час практично не виконувалась, внаслідок чого міжнародні договори належно не оприлюднювалися. Нині вони вже публікуються, проте громадянам не можна їх знайти у доступних засобах масової інформації,

зокрема, і в зазначеній вище парламентській газеті «Голос України». У ній є інформація про те, коли і які договори ратифіковані Верховною Радою України, але їхній зміст на шпальтах цієї газети не висвітлюється.

Крім того, варто звернути увагу на те, що при поданні міжнародних договорів на ратифікацію до Верховної Ради України не завжди одночасно з ними надходять проекти законів про ратифікацію та внесення змін до законодавчих актів, які повинні забезпечувати гармонізацію національного законодавства нашої держави з міжнародним правом, як того вимагають закони України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. (ст. 9, п. 7)⁵⁴ та «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. (ст. 199, п. 1)⁵⁵.

У процесі вирішення питань гармонізації національного законодавства з міжнародним правом не можна не враховувати ту обставину, що система останнього поділяється на публічне та приватне право. Безумовно, це спричиняє певні труднощі, якщо брати до уваги, що схожого чіткого поділу (на публічне і приватне право) в правових системах України та низці інших європейських держав не існує, оскільки для них насамперед властивий галузевий поділ системи права. Це призводить до того, що практично складно поділити правову систему будь-якої країни, яка вибудована на засадах континентальної системи, на публічне та приватне право. Більшість законів та інших нормативно-правових актів цих держав закріплюють як публічно-правові, так і приватноправові норми, які між собою мають відповідні системно-функціональні зв'язки і залежність. Штучне виокремлення груп публічно-правових чи приватноправових норм з метою їхньої гармонізації з нормами міжнародного публічного або міжнародного приватного права негативно позначиться на змісті внутрішньодержавних нормативно-правових актів. Це особливо стосується тих держав, де зародження, розвиток і становлення правових систем відбувалися за характерних саме для цих держав історичних, національних умов, які не передбачали, а то й не могли

⁵⁴ ВВР. — 2004. — № 50. — 10 груд. — Ст. 540.

⁵⁵ ВВР. — 2010. — № 14–15; № 16–17. — Ст. 133.

передбачити (наприклад, враховуючи особливості розвитку соціально-економічних систем конкретних країн) поділ національного права на публічне та приватне. Тому виникає необхідність подальшого здійснення ґрунтовних досліджень у рамках зазначеної проблеми як на рівні національної, так і на рівні міжнародної правової науки.

Досить непростим, з нашої точки зору, є і питання щодо практичної реалізації норм і принципів міжнародного права, які стали частиною національних правових систем. Так, наприклад, практично в усіх європейських державах реалізація норм матеріального права будь-якої галузі забезпечується, як правило, розвитком відповідних його процесуальних галузей, які, своєю чергою, закріплюють відповідні процесуальні норми. Саме ці норми і є формою реалізації матеріальних норм права. Відомо, що цивільне, кримінальне, адміністративне та деякі інші галузі права кореспондують з відповідними процесуальними його галузями (цивільно-процесуальним, кримінально-процесуальним, адміністративно-процесуальним правом тощо). Якщо вести мову про міжнародне право, то його норми та принципи не завжди мають можливість реалізуватися через відповідні процесуальні норми: у ряді випадків їх просто не існує. Що роблять у такому разі держави, зокрема Україна? Їхні законодавчі органи вимушені спеціально розробляти і впроваджувати у національне законодавство або пристосовувати до нього певні наявні процесуальні норми, які забезпечували б реалізацію норм і принципів міжнародних договорів, що стали частиною правової системи конкретної країни. Таким чином, наявність процесуального механізму реалізації міжнародних принципів і норм слід також враховувати під час розв'язання загальних проблем гармонізації законодавства з міжнародно-правовою системою. І це, на нашу думку, є досить значущою проблемою, на яку повинна бути звернута увага вчених-юристів, зокрема і представників вітчизняної та міжнародно-правової науки. При цьому важливо враховувати і позиції практиків.

Безумовно, з'ясування і практичне вирішення проблем гармонізації законодавства України з міжнародним правом є одним із важливих завдань. Варто зрозуміти, що досконало

побудувати національну законодавчу систему без врахування міжнародного права тепер практично не може жодна держава, тому що немає такої, яка б не здійснювала тією чи іншою мірою міжнародне співробітництво. Ось чому від рівня узгодженості національних правових систем з міжнародним правом багато в чому залежать рівень міжнародного співробітництва будь-якої держави світу та її авторитет.

Процес гармонізації та зближення правових систем, які існують у європейському просторі, на нашу думку, теж потребує цілеспрямованої та скоординованої діяльності різних держав і міжнародних організацій. Необхідно створити такі юридичні норми, які будуть здатні забезпечити однакове регулювання наявних у європейських державах та між ними суспільних відносин. Така робота сприятиме розвитку міжнародного співробітництва, попередженню виникнення різного роду юридичних колізій. Звичайно, правова уніфікація не обов'язково повинна мати універсальний характер. Вона може розмежовуватись як за цілями, так і за масштабами. За деякими напрямками суспільних відносин уніфікація може мати глобальний характер, а за іншими — охоплювати держави певного регіону або діяти в рамках певних міждержавних об'єднань.

Розглядаючи проблему створення єдиного європейського правового поля на основі гармонізації права європейських країн, слід враховувати той факт, що воно, як уже зазначалося, сформовано на базі континентального права. Як відомо, континентальне право є найстарішою та найпоширенішою правовою системою, заснованою на романо-германській правовій системі, а точніше, римському праві. Ця система притаманна абсолютній більшості європейських країн. Термін «континентальне право» походить від поняття «континентальна Європа». Для цього права характерні нормативна упорядкованість, структурованість джерел, усталені демократичні правові принципи, а також наявність чіткої юридичної техніки.

Основними носіями зазначеної системи є Іспанія, Німеччина, Португалія, Франція, Швейцарія та інші європейські держави. Низка особливостей континентального права тією чи іншою мірою характеризує правові системи не лише

європейських країн, а й країн Близького Сходу, Азії та Америки, а саме: Іраку, Кореї, Туреччини, Японії, окремих штатів Північної Америки та ін. У його центрі перебуває людина, її суб'єктивні права й інтереси, на засадах яких формуються суспільні та державні інтереси.

До особливостей континентальної правової системи належить насамперед її галузева класифікація, внаслідок чого виділяються окремі галузі, серед яких базовими є конституційне, адміністративне, фінансове, трудове, господарське, цивільне, житлове, кримінальне право. Провідну роль серед цих галузей відіграє конституційне право, основу якого складають перш за все норми конституції, які знаходять свій подальший розвиток у нормах інших галузей права. Чіткий галузевий поділ норм матеріального права, який базується на колі однорідних суспільних відносин — предметі правового регулювання, створює можливість їх систематизації шляхом кодифікації. Тому особливістю континентальної системи права є наявність окремих галузевих кодексів — цивільного, господарського, кримінального, кодексів законів про адміністративні правопорушення, про працю, про шлюб та сім'ю та ін. Наявність галузевих матеріальних норм, які відтворюють систему прав та обов'язків відповідних суб'єктів (держави, її органів, посадових осіб, громадян та ін.), зміст, зумовлюють необхідність правових можливостей їх реалізації. Однією з таких можливостей є розробка та прийняття процесуальних норм права. Якщо зміст норм матеріального права вказує на те, що потрібно робити суб'єкту права, то зміст норм процесуального права — як це робити. Галузева система норм процесуального права може бути систематизована і закріплена у відповідних кодифікованих актах — процесуальних кодексах (цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінально-процесуальному, кодексі про адміністративні правопорушення та ін.). Наявність матеріальних і процесуальних галузевих кодексів є також однією з ознак континентальної системи права.

Слід також зазначити, що система джерел континентального права має стійку ієрархію.

Розглядаючи питання гармонізації законодавства України, слід мати на увазі те, що в останні роки переважна більшість

європейських держав, керуючись спільними та національними інтересами, спрямовують зусилля на побудову правової системи, яка регулюватиме функціонування принципово нового міждержавного формування — об'єднаної Європи. Ця правова система дістала назву «європейське право». Натепер поки що немає єдиного підходу до розуміння цієї категорії. Є вузьке розуміння європейського права, сутність якого зводиться до того, що воно являє собою сукупність правових норм, які містяться в актах Європейського Союзу та європейських співтовариств (Європейське об'єднання вугілля і сталі, Європейське економічне співтовариство, Європейське співтовариство з атомної енергії). З нашої точки зору, не можна ототожнювати європейське право з правом зазначених європейських структур, з правом Європейського Союзу. Це, на наш погляд, лише один зі складників європейського права. Ми поділяємо думку про те, що право Європейського Союзу не ідентичне європейському міжнародному праву. Воно входить до сукупності європейських міжнародно-правових конструкцій як субрегіональний інститут, проте не може претендувати на роль загальноєвропейського. Як, зокрема, зауважують науковці, цього вимагає і введення в Російській Федерації класифікації наукової спеціальності 12.00.10, яка нині розшифровується як «міжнародне право, європейське право» (раніше ця спеціальність називалася «міжнародне право»). Ця класифікація вимагає відповідних знань не лише у царині загального міжнародного права і права Європейського Союзу, а й загального міжнародного права в широкому розумінні та особливостей європейського міжнародного права⁵⁶. Це, з нашої точки зору, правильний підхід, оскільки, крім правової системи зазначених структур, існують і правові системи інших європейських і, перш за все, міжнародних організацій, таких як Рада Європи, Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі, Співдружність Незалежних Держав, Західноєвропейський Союз, Організація європейського економічного співробітництва та деяких ін. Ці організації мають

⁵⁶ Европейское международное право : учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова, П. В. Саваськов. — М. : Междунар. отношения, 2009. — 408 с. — С. 8.

свої власні правові системи, сукупність яких і становить зміст європейського права.

Аналогічний підхід до з'ясування сутності європейського права спостерігається і в інших авторів. Європейське право розглядається у широкому розумінні як сукупність правових норм, що містяться в актах практично всіх європейських міжнародних організацій. Тобто в такому сенсі воно є регіональним міжнародним правом. У цьому значенні європейське право помітно відійшло від класичного міжнародного права і формується як автономний, новий і специфічний правовий феномен. Воно є важливим інструментом забезпечення інтеграційних процесів у Європі, має свій предмет і методи правового регулювання (це економічні відносини, питання прав і свобод людини, громадянства, соціальної політики, екології, правосуддя, боротьби зі злочинністю тощо). Європейське право є комплексною галуззю, яка інтегрує норми публічного і приватного права⁵⁷.

Спостерігаються і більш широкі підходи щодо з'ясування поняття «європейське право», сутність якого зводиться до того, що це: 1) сукупність національних правових систем європейських держав; 2) регіональна або навіть субрегіональна міжнародно-правова система, що складається переважно з відносин між державами переважно європейського континенту; 3) система правових норм європейських співтовариств і Європейського Союзу; 4) система права Європейського Союзу і національного права держав-членів⁵⁸. Близьким до цього є й інше визначення, відповідно до якого «європейське право» є комплексною галуззю загального міжнародного права та частиною європейського міжнародного права, оскільки воно складається з норм міжнародного публічного права, міжнародного приватного права і норм внутрішньодержавного права⁵⁹.

⁵⁷ Шемшученко Ю. С. Європейське право / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 2 : Д–Й. — К. : Укр. енциклопедія, 1999. — 744 с. — С. 398.

⁵⁸ Европейское право : учебник для вузов / под общ. ред. д. ю. н. проф. Л. М. Энтина. — М., 2004. — С. 37.

⁵⁹ Колосов Ю. М. О понятии европейского международного права / Ю. М. Колосов // Российский ежегодник международного права, 2006 г. — СПб., 2007. — С. 195.

Є й інші точки зору, наявність яких вказує на відсутність єдиних концепцій стосовно розуміння поняття, що розглядається. Це можна пояснити тим, що європейське право перебуває у процесі свого формування і становлення, але, незважаючи на це, воно створює відповідний європейський правовий простір. З нашої точки зору, європейське право є частиною загального міжнародного права, регіональним міжнародним правом, в якому об'єднана система норм і принципів, закріплених насамперед в актах європейських міжнародних організацій та інших міжнародних об'єднань. У цьому випадку йдеться про право Європейського Союзу. А стосовно одного з вищевикладених тверджень про те, що європейське право охоплює і сукупність національних правових систем європейських держав, зокрема і держав — членів Європейського Союзу, то, з нашої точки зору, це неправильно, оскільки національне право зазвичай не є міжнародно-правовим інструментом регулювання.

Кожна європейська держава, співпрацюючи з іншими європейськими державами та європейськими регіональними міжнародними організаціями, дбає про гармонізацію свого законодавства з європейським правом в цілому, а також правовими системами європейських регіональних міжнародних організацій та європейських країн зокрема. Україна не є в цьому питанні винятком. Вона з моменту проголошення своєї незалежності намагалась і продовжує намагатися, враховуючи можливості, а також за необхідності й доцільності, гармонізувати своє законодавство з правом зазначених вище суб'єктів міжнародного та європейського права. Цьому, наприклад, сприяє набуття членства у європейських організаціях, що, своєю чергою, зумовлює необхідність узгодження національного законодавства країни з їхніми правовими системами. Можна навести в цьому аспекті низку прикладів.

Так, у липні 1992 р. Україна подала заявку про вступ до Ради Європи — однієї з найбільш авторитетних загальноєвропейських організацій, яка діє на основі Статуту, підписаного у Лондоні 5 травня 1949 р. Розглянувши цю заявку, Комітет міністрів Ради Європи 19 жовтня 1995 р. ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом Організації. Нині, станом на квітень 2014 р. її членами є

47 держав. У Парламентській Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) наша держава представлена Постійною делегацією Верховної Ради України у складі 24 народних депутатів (12 основних членів та 12 їхніх заступників). Серед основних напрямів співробітництва України з Радою Європи є: реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства відповідно до стандартів Ради Європи на основі принципів верховенства права та прав людини; розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок і чоловіків, захисту дітей тощо. Головною метою цієї європейської організації є досягнення більшої єдності між її членами в ім'я захисту і здійснення ідеалів та принципів, які є загальним здобутком РЄ, і сприяння їх економічному і соціальному розвитку.

Досягненню цієї мети сприяє нормотворча та договірна діяльність Ради Європи, яка допомагає здійсненню уніфікації європейського законодавства. Так, Венеціанська комісія підготувала близько 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів і законів України. Серед найважливіших з них є юридичні висновки щодо проектів Конституції України, законів України «Про Автономну Республіку Крим», «Про Конституційний Суд України», «Про вибори народних депутатів України», «Про судоустрій та статус суддів», «Про політичні партії в Україні», «Про внесення змін та доповнень до Конституції України», «Про прокуратуру», «Про створення та функціонування Конституційної Асамблеї в Україні», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тощо⁶⁰. Нині правову основу Ради Європи становлять понад 170 конвенцій, хартій, угод і протоколів до них, які, як вказано в інформаційних бюлетенях Ради Європи, становлять еквівалент більше як 75 000 двосторонніх угод. Розуміючи це, лише за перші три роки незалежності Україна завершила приєднання шляхом ратифікації до 28 конвенцій та інших багатосторонніх актів Ради Європи. Станом на початок

⁶⁰ Постійне представництво України при Раді Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation>.

листопада 2013 р., Україна вже приєдналася та ратифікувала 67 таких актів, серед яких: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод⁶¹, Європейська культурна конвенція⁶², Європейська конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах⁶³, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом⁶⁴, Європейська хартія місцевого самоврядування⁶⁵, Конвенція про адміністративну допомогу у податкових справах⁶⁶, Антидопінгова конвенція⁶⁷, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин⁶⁸, Рамкова конвенція про захист національних меншин⁶⁹, Європейська соціальна хартія⁷⁰, Європейська конвенція про громадянство⁷¹ та ін. Це свідчить про досить активний процес гармонізації законодавства України з правом Ради Європи. Норми цих конвенцій відповідно до ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства.

Однією з важливих міжнародних організацій, з якими будує свої міжнародні відносини Україна, є Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Участь у ній зумовлює необхідність відповідного узгодження національного законодавства не тільки зі змістом Гельсінського заключного акта, а й інших численних важливих документів цієї організації.

Особливого значення набувають питання гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу і його складовими — європейськими співтовариствами та їхніми

⁶¹ Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — 16 квіт. ; 2006. — № 32. — 23 серп. — Ст. 270.

⁶² Там само. — 2006 — № 41. — 25 жовт. — Ст. 2781. — С. 241.

⁶³ Там само. — 2004. — № 26. — 16 лип. — Ст. 1735. — С. 231.

⁶⁴ Там само. — 2006. — № 14. — 19 квіт. — Ст. 1055. — С. 337.

⁶⁵ Там само. — 2013. — № 39. — 4 черв. — Ст. 1418. — С. 181.

⁶⁶ Там само. — 2009. — № 52. — 20 лип. — Ст. 3288. — С. 213 ; 2008. — № 100. — Ст. 1817.

⁶⁷ Там само. — 2006. — № 9. — 15 берез. — Ст. 590. — С. 240.

⁶⁸ Там само. — 2006. — № 50. — 25 груд. — Ст. 3381. — С. 379.

⁶⁹ Там само. — 2013. — № 75. — 08 жовт. — Ст. 2804. — С. 378.

⁷⁰ Там само. — 2006. — № 40. — 18 жовт. — Ст. 2660. — С. 37.

⁷¹ Там само. — 2010. — № 56. — 2 серп. — Ст. 2720. — С. 59 ; 2006. — № 41. — Ст. 1917.

країнами-членами. Європейський Союз — це особливе складне інтеграційне утворення, в якому можна знайти одночасно ознаки міжнародної організації, конфедерації та федерації. Стосовно його правової системи, яка є комплексом юридичних норм і правил, то насамперед слід зазначити про наявність у ній елементів наднаціонального характеру, який проявляється в тому, що її норми мають пряму дію на території країн-членів, а також мають верховенство над внутрішнім національним законодавством та є обов'язковими для громадян і юридичних осіб.

Європейське право складається з численних конвенцій, угод, хартій, кодексів та протоколів до них, багато з яких розроблено перш за все під егідою таких міжнародних регіональних організацій, як Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі та інших європейських структур.

Варто зауважити, що особливістю європейського права є те, що воно виникло та активно розвивається на основі як континентального, так і міжнародного права. Наприклад, якщо взяти питання забезпечення прав і свобод людини, якими в рамках Ради Європи займається Європейський суд з прав людини, то він у своїй діяльності поєднує елементи як континентального, так і загального права. Зокрема, Суд досить активно використовує у своїй практиці правило прецеденту. Судові рішення обґрунтовуються, виходячи не тільки з норм певних конвенцій, а й з принципів справедливості, природного права, моральних критеріїв, суспільної необхідності тощо. Держави — члени Ради Європи, зокрема й Україна, зобов'язані визнавати обов'язковість юрисдикції цього Суду.

Нині, інтегруючись до європейських структур, Україна набула повноправного членства, про що вже йшлося, у низці міжнародних організацій Європи і поступово реалізує свій намір вступити до Європейського Союзу. Як відомо, основними передумовами вступу України, як і інших європейських держав, до більшості регіональних міжнародних організацій Європи та перебування в них є визнання насамперед принципу верховенства права, забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина. Особливого значення набуває питання приведення національного законодавства нашої держави у відповідність із європейськими нормами та

стандартами. І щодо цього роботи надзвичайно багато. Адже, за даними ряду експертів, для входження у правове поле Європи Україні потрібно прийняти нові або внести відповідні зміни до майже чотирьох тисяч чинних законів та інших нормативно-правових актів. Фактично мова йде про створення цілковито нового законодавства, причому в багатьох випадках заснованого на міжнародних принципах і стандартах, які раніше у практиці нашої держави не використовувалися. Здійснення таких перетворень можливе лише за умови активного зближення законодавства України з правом Європейського Союзу, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших європейських міжнародних організацій.

Слід зазначити, що і Європейське Співтовариство продекларувало зацікавленість у розвитку європейського напрямку зовнішньої політики нашої держави. Підтвердженням цього є те, що вже у 1996 р. в Україні за сприяння Європейської комісії почав функціонувати Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства, головне завдання якого полягає у передаванні законотворчим органам нашої держави європейського юридичного досвіду, підтримці реформ правової системи в Україні для досягнення нею відповідності правовим системам держав — членів Європейського Союзу. Пріоритетні напрями цієї діяльності спрямовані на реформування законодавства з питань державного управління та місцевого самоврядування, в економічній та соціальній сферах, а також в галузі міжнародної торгівлі. Відповідно в Україні були створені спочатку Міжвідомча координаційна Рада з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (1998), а пізніше — Національна рада з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (2000). Досить значну увагу розвитку правової системи України приділяє Рада Європи: вона розпочала розробку проектів правової допомоги в цій сфері відразу після подання нашою державою заявки про вступ до РЄ (липень 1992). Зокрема, у 1999 р. Парламентська Асамблея Ради Європи звернулася до низки впливових міжнародних організацій та їхніх органів, а саме: Європейського Парламенту, Європейської комісії, Європейського банку реконструкції та

розвитку, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Конгресу місцевих та регіональних влад, Фонду соціального розвитку Ради Європи з пропозицією надати нашій країні необхідну допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з членством України в Раді Європи.

Одночасно керівництво вищезгаданої міжнародної організації взяло під свій контроль проведення конституційної та судово-правової реформ у нашій державі, а також питання створення правових основ інтеграції останньої в європейський простір.

Проте слід зазначити, що, незважаючи на вжиті заходи, вищезгадана діяльність Ради Європи ще не завжди дає відчутні результати. Аналогічна ситуація спостерігається щодо впровадження в законодавство України інших, існуючих поза межами правового поля Ради Європи європейських стандартів, зокрема тих, що передбачені Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, а також конвенціями та угодами, прийнятими в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Надзвичайно важливим є вирішення питання щодо вступу України до Європейського Союзу. Таке прагнення об'єктивно вимагає від нашої держави енергійних кроків на шляху зближення, гармонізації національного законодавства із правом цього міжнародного об'єднання. При цьому варто зауважити, що одна з найголовніших особливостей правової природи згаданого інтеграційного об'єднання, як уже наголошувалося, полягає в тому, що його правова система, яка сформувалася на базі національного та міжнародного права і за умов їхньої взаємодії, має ознаки як міжнаціонального, так і наднаціонального характеру. Дослідження цього правового феномена викликає значний теоретичний інтерес як юристів, наукових працівників, так і всіх, хто цікавиться проблемами міжнародного права. Навіть сам процес розробки правової системи Європейського Союзу, який відбувається з використанням найкращих досягнень міжнародно-правової науки, досвіду в галузі розвитку національних правових систем окремих країн, може бути зразком розумного підходу до організації законотворчої діяльності.

Вивчення права Європейського Союзу є значущим для будь-якої держави і з практичного погляду. Це важливо і для України, адже вона традиційно підтримує та розвиває економічні, торговельні, культурні та інші зв'язки з країнами, що входять до складу цього інтеграційного об'єднання, вживає заходів щодо активізації цих відносин. Безумовно, досконале знання права Європейського Союзу, яке є важливим інструментом здійснення інтеграційних процесів, особливо в галузях, що регулюють економічні відносини, стає вагомим передумовою успішного розвитку міжнародних відносин держав у цій сфері.

Вирішуючи проблему гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу, необхідно перш за все мати про нього хоча б загальну уяву. А це значить, що потрібно визначитись із правовим статусом Європейського Союзу в цілому та його структур, з'ясувавши насамперед зміст первинного права цього інтеграційного об'єднання, норми якого закріплені у відповідних установчих міжнародних угодах та договорах. Це Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір від 7 лютого 1992 р.), Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства (Європейського Співтовариства) (м. Рим, 1957 р.) зі змінами, внесеними Амстердамськими домовленостями, Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (м. Рим, 1957 р.), Договір про заснування Європейського співтовариства з вугілля та сталі (м. Париж, 1951 р., яке припинило свою діяльність у 2002 р.), акти про приєднання до Європейського Союзу держав та інші договори. Слід зазначити, що Договір про Європейський Союз має додаткові протоколи (Протокол про Статут Європейського валютного інституту, Протокол про Економічний та соціальний комітет і Комітет регіонів та ін.) та низку декларацій (Декларація про громадянство держави-члена, Декларація про Європейський фонд розвитку, Декларація про роль національних парламентів у Європейському Союзі та ін.).

Особливістю Маастрихтського договору є те, що він зберіг у повному обсязі чинність договорів про заснування Європейських Співтовариств (це досить важливо з точки зору уникання можливого дублювання та колізій), а отже,

зберіг і їх правосуб'єктність. Відповідна система правових норм закріплена в установчих договорах щодо створення Європейського економічного співтовариства, ЄСВС, Євро-атому стала своєрідною підсистемою первинного права Євросоюзу. Разом з тим важливо зазначити, що цей Договір нечітко окреслив правосуб'єктність самого Євросоюзу, за винятком питань, що стосуються загальної зовнішньої політики і загальної політики безпеки, внутрішніх справ та правосуддя.

Як уже наголошувалося, в ієрархії права, що функціонує на території держав — членів Євросоюзу, право цього інтеграційного об'єднання має пріоритет щодо національного права та найвищу юридичну силу і реалізується шляхом прямої дії. Це однозначно свідчить про те, що держави-члени добровільно, на невизначений термін обмежили свої суверенні права, а відповідно, й імунітет, насамперед в економічній сфері. Фактично вони відмовилися, наприклад, від забезпечення національного контролю за найважливішими секторами економіки і дозволили наднаціональним структурам здійснювати їхні повноваження на своїй території.

Як відомо, побудова правового поля Євросоюзу, яка почалася після набрання чинності Договором про заснування Європейського співтовариства з вугілля та сталі, значно активізувалася з підписанням державами-членами Договору про заснування Європейського Співтовариства. Нова правова система, що при цьому виникла, стала складовою правових систем країн-членів, які погодилися на запровадження обов'язкового для них та їхніх громадян правопорядку. Нормативно-правові акти ЄС, по суті, стали частиною національних законодавств. Їхню юридичну силу не можна змінювати за бажанням держав-членів, які вправі діяти на свій розсуд лише у випадках, коли це прямо передбачено законодавчими актами ЄЕС. З цього приводу Суд Європейського Співтовариства наголосив на тому, що, відповідно до ст. 189 Договору про заснування Європейського Співтовариства, постанови останнього є обов'язковими до виконання та є актами прямої дії на території країн-членів.

Крім норм первинного права, які закріплені в установчих документах, що регулюють відносини в рамках Європей-

ського Союзу, діють і норми вторинного права, які містяться в актах його органів (регламентах, директивах, рішеннях, рекомендаціях, висновках), зокрема Європейської Ради, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, Суду, Рахункової Палати, Європейського Центрального Банку.

Україна зробила ряд суттєвих кроків на шляху до гармонізації її законодавства з правом Європейського Союзу. Обсяг і характер нормативно-правових актів, щодо яких має здійснюватися гармонізація, а також наявність декількох учасників цього процесу, що мають самостійні повноваження, вимагають чіткого правового регулювання останнього. Так, наприклад, виконання завдань, пов'язаних з реалізацією згаданої вище Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами (набула чинності 1 березня 1998 р.), є складним процесом, головними учасниками якого з боку нашої держави є Верховна Рада України, Президент України, органи виконавчої влади. Було прийнято значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють участь у процесах гармонізації, Президента України та органів виконавчої влади. Найважливішими з них є такі: Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 р.⁷²; Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р.⁷³; Програма інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2000 р.⁷⁴; Державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, затверджені Указом Президента України від 13 грудня 2003 р.⁷⁵ та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року⁷⁶.

⁷² Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — 2 лип. — Ст. 870. — С. 3.

⁷³ Там само. — 1999. — № 33. — 3 верес. — С. 168.

⁷⁴ Там само. — 2000. — № 39. — 13 жовт. — Ст. 1648. — С. 2.

⁷⁵ Там само. — 2004. — № 51. — 2 січ. — Т. 1. — Ст. 2663. — С. 74.

⁷⁶ Там само. — 2004. — № 29. — 16 лип. — Ст. 367.

Варто підкреслити, що органи виконавчої влади України приділяють значну увагу належному організаційному забезпеченню процесу узгодження національного законодавства нашої держави із законодавством Євросоюзу. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про додаткові заходи щодо посилення роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 31 березня 2004 р. при Міністерстві юстиції України була утворена відповідна Міжвідомча координаційна рада, завданням якої є забезпечення координації та взаємодії міністерств, інших центральних органів виконавчої влади для вирішення проблеми адаптації законодавства України до права Євросоюзу.

Згідно з положеннями згаданої вище програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу виконавча влада визначила пріоритетними напрямками законотворчої діяльності в Україні ті сфери законодавства, від узгодження нормативно-правових актів яких залежатиме зміцнення економічних зв'язків України з Євросоюзом. До їх числа можна віднести закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини, пов'язані з підприємницькою діяльністю, банкрутством, захистом конкуренції та прав інтелектуальної власності, митним регулюванням, транспортом і зв'язком, стандартами і сертифікацією. Так, орієнтовний перелік нормативно-правових актів Євросоюзу, до яких повинно бути адаптоване законодавство України, наприклад, лише протягом 2002–2006 рр. містив таку кількість актів: з питань підприємницької діяльності — 71; транспорту і зв'язку — 26; оподаткування — 32; охорони довкілля — 56; енергетики (включаючи ядерну) — 40; інтелектуальної власності — 61; митного регулювання — 12; боротьби з «відмиванням» коштів — 13; банківської діяльності — 13.

Процес трансформації національного законодавства мав проводитися у три етапи. На першому з них повинно здійснюватися приведення українського законодавства у відповідність з вимогами названої вище Угоди й іншими міжнародними договорами, які стосуються співробітництва України з Євросоюзом. На другому етапі передбачалася робота з підготовки законодавства нашої держави до асоціативного членства України в Євросоюзі. І, нарешті, на останньому етапі

здійснюватиметься реалізація програми гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством Євросоюзу з метою повної інтеграції нашої держави у спільний ринок останнього. Про обсяги роботи, яка має бути виконана, можна скласти враження вже з того, що, як свідчить практика держав, які стали членами Європейського Союзу, новим членам Євросоюзу необхідно прийняти законодавство Союзу, яке становить у своєму обсязі понад 80 тис. сторінок друкованого тексту.

Варто наголосити на тому, що в національному законодавстві досі відсутня належна система нормативно-правових актів, які б достатньою мірою регулювали форми участі українського парламенту в гармонізації законодавства України до законодавства Євросоюзу, а також в яких би розмежовувалися повноваження органів законодавчої, виконавчої влади та Президента України у цій сфері. Отже, існує об'єктивна необхідність у прийнятті спеціального законодавчого акта, присвяченого вирішенню цього питання. Адже, як відомо, реалізація вимог Угоди, про яку йшлося вище, потребує значної координації зусиль багатьох органів державної влади в Україні, спрямованих на реформування різних сфер національного законодавства. З урахуванням стратегічної мети нашої держави, а саме її інтеграції до складу Євросоюзу, оперативне вирішення цієї проблеми в нинішніх умовах набуває особливого значення.

Аналіз діяльності щодо приведення національного законодавства у відповідність з європейським правом однозначно свідчить про наявність об'єктивних труднощів у цьому процесі. Намагаючись будь-що прискорити процес входження до європейських структур, Україна силкується здійснити докорінну перебудову національного законодавства. Проте українська сторона не уявляла і не могла уявити всю складність цього процесу. Крім того, дається взнаки відсутність у нашій державі як прийнятної і зрозумілої для всіх верств суспільства концепції європейської інтеграції, так і комплексних програм встановлення та розвитку відносин з міжнародними організаціями Європи (зокрема, Євросоюзу) з чітко визначеними цілями, завданнями та механізмами їх реалізації.

Але, незважаючи на це, Україна повинна все зробити для зближення свого законодавства з правом Євросоюзу, інших

міжнародних організацій. Адже від цього значною мірою залежать ефективність співробітництва України з країнами Європи та світу, а також її міжнародний авторитет. Цьому повинен сприяти досвід асоційованих країн ЄС, а також урахування рекомендацій Білої книги «Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до вступу у внутрішній ринок Європейського Союзу» щодо послідовності наближення законодавства, в ній також наведений перелік нормативних актів ЄС, які доцільно врахувати в першу чергу, описані необхідні передумови для проведення робіт з гармонізації.

Ці особливості правової системи ЄС варто враховувати при гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА

3.1. Поняття джерел міжнародного економічного права

Розгляд цього питання зобов'язує насамперед усвідомити сутність більш загального, ключового поняття «джерело». Як зазначив один з класиків марксизму-ленінізму, той, хто береться за окремі питання, не з'ясувавши спочатку сутність загальних, увесь час буде натикатися на них. Це особливо слід враховувати й у зв'язку з тим, що слово «джерело» зустрічається в різному розумінні стосовно предметів, явищ, діяльності тощо. Звернення, наприклад, до тлумачних словників дає можливість встановити, що джерело — природний вихід на земну поверхню підземних вод. Прив'язуючись до цього визначення, потрібно зазначити й те, що вода може буди джерелом задоволення спраги людини, тварини, підтримки життя рослини, складовою виробництва відповідних видів продукції та товарів тощо. Рух води використовується як джерело вироблення електро- та механічної енергії, так само як і природні ресурси (наприклад, нафта, газ, сонце, вітер) взагалі. Практично кожен школяр знайомий зі словами М. Горького: «Любіть книгу — джерело знань...». Категорія «джерело» згадується і в законах та інших нормативно-правових актах. Так, Конституцією України (ст. 5) закріплене положення про те, що джерелом влади в нашій країні є народ. Ознайомлення з Цивільним кодексом України (п. 1, ст. 1187) дає можливість з'ясувати, що «джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних,

вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин...». У нормативно-правових актах радянських часів була встановлена відповідальність, пов'язана зі збагаченням внаслідок використання джерел нетрудових доходів. Так, у Постанові Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами» від 24 червня 1986 р. було наголошено на активізації боротьби з розкраданням соціалістичної власності, хабарництвом, спекуляцією та іншими корисливими злочинами, які є джерелами нетрудових доходів.

А звідки людина черпає поточну інформацію? З газет, журналів, телевізійних та радіопередач, які є джерелами масової інформації. Можна було б наводити й інші приклади, які дають можливість глибше розуміти визначення слова «джерело».

Узагальнюючи вищевикладене, слід зробити висновок про те, що в абстрактному розумінні *джерело* — це те місце, що дає початок чому-небудь, вихідне начало чогось, з якого черпається (береться) щось, звідки можна довідатися про що-небудь, в якому щось закріплюється, на що можна посперитися.

Окремо варто зупинитися на понятті «джерела права». Юристи, зокрема і юристи-міжнародники, під джерелами права розуміють спосіб зовнішнього вияву, форму закріплення у міжнародно-правових актах, звичаях, законах, підзаконних нормативно-правових актах тощо відповідних юридичних норм та принципів, які можуть визначати правомірну або протиправну поведінку суб'єктів правовідносин.

Система джерел права має різні ознаки, а це значить і різні характеристики. У той же час є дослідження, в яких виокремлено й загальні ознаки джерел права, зокрема: 1) публічність — джерела права, які в комплексі утворюють систему, приймаються суб'єктами правотворчості й діють щодо осіб, що знаходяться в межах її юрисдикції; 2) формальність — джерела права являють собою сукупність відповідним чином оформлених документів — правових актів (за винятком правових звичаїв). Причому обов'язковою умовою набрання джерелами права юридичної сили є наявність відповідних реквізитів (назви, вказівки місця й часу прийняття та ін.); 3) нормативність; 4) юридична сила — джерела права, що утворюють систему розташування в порядку послідовного

убування юридичної сили. Основним за юридичною силою джерелом права є конституція держави, яка володіє вищою юридичною силою; 5) обов'язковість, гарантованість та безпосередній зв'язок з державою — джерела права приймаються від імені держави, або з її дозволу, їхня реалізація забезпечується за допомогою системи державних гарантій і санкцій; 6) безпосередній зв'язок джерел права з колом суб'єктів, простором і часом формується на базі чинних у даний часовий період і в даній державі джерел права і, відповідно, безпосередньо залежить від цих «змінних величин».

Виходячи з цих основних ознак джерел права, встановлено, що *джерело права* — це складна категорія права; зовнішня форма існування права у вигляді письмового документа (правового припису), що виданий у межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно зі спеціальною процедурою та має юридичну силу й обов'язковість до виконання, відображає волю народу, політику держави і суб'єктів місцевого самоврядування та спрямований на регулювання суспільних відносин⁷⁷.

Цілком зрозуміло, що це визначення властиве джерелам національного права. Дослідження цієї категорії здійснювалося в працях українських учених В. Д. Бабкіна, В. С. Журавського, Л. А. Луць, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова, Н. Н. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка та ін. Цієї проблеми торкалися у своїх працях і відомі російські вчені, як-от С. С. Алексєєв, Р. Ф. Васильєв, Д. А. Керімов, Є. А. Лукашова, О. Е. Міцкевич, І. С. Самошенко, А. С. Піголкін, С. В. Полєніна, Ю. О. Тихомиров, О. Ф. Шебанов, Р. О. Халфіна та ін.

З'ясовуючи сутність джерел міжнародного права і такої його галузі, як міжнародне економічне право, варто звернутися до вже наявних визначень. На думку І. І. Лукашука, джерелами міжнародного права є зовнішня форма міжнародного права, тобто формою втілення норм є звичай, договір і правотворчі рішення міжнародних організацій, це офіційні

⁷⁷ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: [монографія] / Н. М. Пархоменко. — К.: Юридична думка, 2008. — 336 с. — С. 110–111.

юридичні форми існування міжнародно-правових норм. Поняття «джерело» охоплює не лише форму існування норми, але й спосіб її створення, наприклад, за допомогою договору або звичаю⁷⁸. Г. М. Вельяминов під джерелами права розуміє різні форми вираження волі держав, які закріплюються в конкретних правових нормах міжнародного права, що містяться в міжнародному договорі, рішенні міжурядових організацій та конференцій, звичаях, загальних принципах права⁷⁹. Джерелами міжнародного права та міжнародного економічного права, на думку В. П. Шатрова, є численні міжнародно-правові звичаї і всілякого роду договори, конвенції та угоди, укладені як на двосторонній, так і на багатосторонній основах⁸⁰. Подібної точки зору дотримується і В. М. Шумилов⁸¹. Під джерелом міжнародного права М. О. Дей розуміє форми, в яких виражені правила поведінки суб'єктів міжнародного права⁸². Не зосереджуємо увагу на інших джерелах міжнародного права, де як основні називаються лише міжнародний договір та міжнародний звичай⁸³. Під джерелами міжнародного права розуміють ті зовнішні форми, в яких знаходять свій вияв його норми. Вони є кінцевим результатом (або способом) процесу нормотворення⁸⁴.

Можна знайти й інші визначення поняття джерел міжнародного права, сутність яких зводиться до того, що ці джерела є формами закріплення, зовнішнього вираження норм та принципів міжнародного права, які уособлюють волю держав, насамперед в міжнародних договорах та звичаях. Закріплення норм і принципів міжнародного економічного права у конкретних джерелах теж має велике значення, яке

⁷⁸ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 18.

⁷⁹ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 79.

⁸⁰ Шатров В. П. Международное экономическое право. — С. 31.

⁸¹ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 105.

⁸² Дей М. О. Міжнародне економічне право : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. економ. та юридич. спрямування / М. О. Дей. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. — 800 с. — С. 45.

⁸³ Курс международного права. В 7 т. Т. 4. Отрасли международного права. — С. 234.

⁸⁴ Международное право. — С. 57.

пов'язане перш за все з тим, що вони набувають загальнообов'язкового нормативного характеру.

Розглядаючи питання про джерела міжнародного економічного права, слід звернути увагу на такий факт: практично всі автори, які займаються проблемами цієї галузі, сходяться на тому, що джерела МЕРП одночасно є такими ж, як і джерела міжнародного права. І це цілком зрозуміло, якщо брати до уваги те, що міжнародне економічне право є складником міжнародного права, зокрема міжнародного публічного права. Саме цим і пояснюється ідентичність їхніх джерел, які, однак, мають і свою специфіку — вони закріплюють норми і принципи, що регулюють міжнародні економічні відносини. Крім того, в цій сфері достатньо широко використовуються і загальні джерела міжнародного права, приписи яких регулюють міжнародні відносини незалежно від того, якої сфери вони стосуються.

Отже, під джерелами міжнародного економічного права слід розуміти систему міжнародних та міжнародних економічних договорів, звичаїв, актів міжнародних організацій тощо як форми зовнішнього закріплення норм та принципів МЕРП. Зазначені норми та принципи становлять зміст цих джерел, а вони, своєю чергою, є формами їх закріплення та вираження.

3.2. Система джерел міжнародного економічного права

*Я*к уже зазначалося, система джерел міжнародного економічного права відтворює систему джерел міжнародного права в цілому, а в окремих випадках і тих джерел, які властиві лише для закріплення норм і принципів, що регулюють міжнародні економічні відносини. Наприклад, Віденська Конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. закріплює норми та принципи, які регулюють усі міжнародні відносини стосовно укладання та виконання міжнародних договорів за участю держав, а Віденська Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.

регламентує відносини, що виникають в рамках лише зазначених договорів.

У міжнародному праві визначені система та зміст його основних джерел, а це значить, що й міжнародного економічного права як однієї із галузей права міжнародного. Так, у ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН читаємо, що Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, явно визнані державами, які є сторонами спору; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d) із застереженням, вказаним у ст. 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм. Слід зауважити, що ця норма названого Статуту містить найавторитетніший перелік джерел міжнародного права, оскільки він згідно зі ст. 92 Статуту ООН є інтегральною частиною останнього, незважаючи на те, що в ній до цього переліку не включені інші джерела міжнародного права, наприклад, акти міжнародних організацій.

Таким чином окреслено систему джерел міжнародного права, а це значить — і міжнародного економічного права, що включає в себе в основному міжнародні договори, звичаї, загальні принципи, судові рішення (прецеденти), акти міжнародних організацій.

Важливим також є питання ієрархії джерел міжнародного права, при з'ясуванні чого не спостерігається одностайної думки. Одна група вчених надає перевагу міжнародному договору, друга — міжнародному звичаю. Є й третя група вчених, які заперечують існування будь-якої ієрархії джерел у міжнародному праві. Огляд і аналіз наявних точок зору проаналізовано в літературі, тому немає потреби на ньому зупинятися⁸⁵. Водночас слід зазначити, що, на наш погляд, немає

⁸⁵ Див.: Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: [моногр.] / О. О. Мережко — К.: Таксон, 2002. — 344 с. — С. 201–204. — (Серія »Modus Vivendi«); Курс международного права. В 7 т. Т. 4. Отрасли международного права. — С. 234–239; Нгуен Куок Динь. Международное публичное право: В 2 т. Т. 1: Кн. 1. Форми-

потреби визначати ієрархію тих чи інших джерел міжнародного права, оскільки вони, попри їхню різновидність, є важливими, рівнозначними і взаємопов'язаними між собою як форма закріплення міжнародно-правових норм і кожне з них відіграє свою власну роль, образно висловлюючись, виступає як своєрідний інструмент, який веде свою партію в оркестрі правового забезпечення регулювання міжнародних відносин. Якби здійснити спробу щодо з'ясування найбільш поширеного джерела міжнародного права, то, мабуть, ні в кого не виникло б заперечень, що таким є міжнародний договір. Хоча в літературі й зазначається, що після Другої світової війни кількість міжнародних договорів суттєво зросла і вже давно перевищує 100 тис.⁸⁶, але, на нашу думку, їх значно більше. Наприклад, тільки Україною за роки незалежності (1991–2014 рр.) — а це достатньо невеликий період — було укладено близько 4 тис. таких договорів. Можна лише уявити, яка кількість договорів на даний час укладена більше як 200 країнами світу. Безперечно, такий їх облік складно здійснити. І взагалі, чи можливо, приміром, спробувати врахувати всі двосторонні та багатосторонні договори, які укладаються за участю держав та міжнародних організацій?

Враховуючи вищевикладене, є підстави дати загальну характеристику міжнародного договору і його різновиду — міжнародного економічного договору як джерел міжнародного права. Але в цьому підрозділі не будемо торкатися цього питання, оскільки більш детально міжнародний договір та міжнародний економічний договір будуть характеризуватися в окремих розділах цієї роботи, як і принципи міжнародного права.

Наступним важливим джерелом міжнародного права є звичай. Під ним розуміють соціальну норму, правило поведінки, що склалися в процесі співжиття людей в результаті

рование международного права ; Кн. 2. Международное сообщество / пер. с фр. ... — С. 62–64 ; *Вылегжанин А. Н.* Международный обычай как основной источник международного права / А. Н. Вылегжанин, Р. М. Каламкарян // Государство и право. — 2012. — № 6. — С. 86–87 та деякі ін.

⁸⁶ *Дей М. О.* Міжнародне економічне право : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. економ. та юридич. спрямування ... — С. 46.

фактичного застосування упродовж тривалого часу. Звичай виник разом з людським суспільством і нині є однією з основних форм соціального регулювання. З поділом суспільства на класи і виникненням держави, як зазначається, звичай може стати правовим, дотримання якого забезпечується державним примусом. За своєю природою звичай є консервативним і закріплює лише те, що склалося в результаті тривалої суспільної практики⁸⁷. Система звичаїв лежить в основі звичаєвого права, яке може бути як національним⁸⁸, так і міжнародним. У даному випадку ми зупинимося на характеристиці міжнародного правового звичаю як одного з основних джерел міжнародного права. Незважаючи на зростання кількості міжнародних договорів, значення звичаєвих норм міжнародного права не зменшується. На це, зокрема, вказує практика Міжнародного суду ООН, коли саме звичаї дають можливість урегулювати найбільш складні спори міжнародного права. Звертаючись до змісту ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, можемо зазначити, що звичай визначається як «доказ» загальної практики, визнаної як «правова норма».

З нашої точки зору, міжнародний правовий звичай — це визнаний світовим співтовариством результат тривалої практики використання державами відповідної лінії поведінки, який не закріплений у письмовій формі і становить неписані правила, що визнаються і виконуються як міжнародно-правові норми. Цілком зрозуміло, що використовується правовий звичай при регулюванні відносин між державами, які не уклали між собою відповідного договору (угоди). У той же час, застосування правового звичаю свідчить про наявність відповідних прогалин у договірному праві, тому що правила звичаю, на противагу нормам договору, не завжди чітко сформульовані.

Міжнародно-правовий звичай закріплює також неписані, як самі собою зрозумілі, правила організації та здійснення міжнародних економічних відносин. Вони використовуються

⁸⁷ Усенко І. Б. Звичай / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 2: Д–Й. — С. 568.

⁸⁸ Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: [монографія] / О. А. Васянович — К.: КНЕУ, 2014. — 183 с.

з мовчазної згоди сторін (мовчазний договір) і, як правило, не мають свого формального (письмового) закріплення в жодному міжнародному економічному договорі або угоді. Одночасно слід звернути увагу на те, що у практиці міжнародного співробітництва держав є немало прикладів, коли одні й ті ж самі правила поведінки для одних держав закріплюються в договірній формі, а для інших — у формі міжнародно-правового звичаю.

У літературних джерелах наводяться непоодинокі приклади застосування звичаєвих норм міжнародного права. Так, у Рішенні Міжнародного суду ООН у справі про рибні ресурси 1951 р. (спір між ФРН та Нідерландами; між ФРН та Данією) було відмічено, що відповідні дії держави повинні не лише відповідати встановленій практиці, вони також повинні бути такими або повинні виконуватися таким чином, щоб бути доказом переконання в тому, що така практика є обов'язковою з огляду на існування норми права (by the existence of a rule of law), що приписує таку практику⁸⁹.

Висловлюється думка, що практичні кроки Радянського Союзу після проголошення ним затоки Петра Великого своїми історичними водами також може розглядатися як звичаєво-прова практика⁹⁰.

Міжнародні звичаї як певні регулятори міжнародних відносин часто використовуються в галузі торгового мореплавства та деяких інших. Тривале використання правил, закладених у міжнародних звичаях, веде до переростання їх у міжнародно-правові норми. Для прикладу можна послатися на таке: держави мають невід'ємний суверенітет над своїми природними ресурсами і багатствами. Це загальновідоме положення. Враховуючи його часте використання у сфері міжнародних економічних відносин, воно спочатку було закріплене в резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а потім у низці інших міжнародних актів і, таким чином, перетворилося на норму МЕН.

⁸⁹ *Вьелегжанин А. Н.* Международный обычай как основной источник международного права. — С. 80.

⁹⁰ *Васянович О. А.* Правовий звичай у правових системах сучасності. — С. 86.

Або взяти, наприклад, принцип міжнародного права щодо сумлінного виконання зобов'язань. Цей принцип (*pacta sunt servanda*) зародився на основі міжнародного звичаю ще на ранніх етапах розвитку міжнародних відносин. Нині він знайшов чітке закріплення у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., в якій зазначено, що кожна держава зобов'язана сумлінно виконувати зобов'язання, що випливають із загальновизнаних норм міжнародного права та міжнародних договорів. У Заключному Акті загальноєвропейської наради від 1 серпня 1975 р. записано, що держави-учасниці сумлінно виконуватимуть свої зобов'язання з міжнародного права, як ті зобов'язання, які випливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і зобов'язання, що випливають із відповідних міжнародному праву договорів або інших угод, учасниками яких вони є.

Слід зауважити, що як у міжнародному публічному праві, так і в міжнародному економічному праві в останній час прийняте використання звичаїв, які створюються не в результаті тривалої практики, а шляхом визнання державами декількох або навіть одного нормативно-правового або неправового акта. Такі норми спочатку формулюються, наприклад, у рекомендаціях міжнародних економічних організацій, які не мають нормативного характеру, а потім визнаються державами як звичаєві норми і регулюють їх відносини вже як такі.

Як уже зазначалося, предметом дискусій, що тривають у межах МЄП, є деякі питання, пов'язані з його джерелами, як-от, чи можна вважати джерелом МЄП акти міжнародних організацій. Підставою для такої дискусії, як уже наголошувалось, є те, що у переліку джерел міжнародного права, визначених в ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, вони не зазначені. На нашу думку, цей факт не можна розглядати як підставу для виключення актів міжнародних організацій з переліку таких джерел, оскільки вони містять у собі відповідні правила та принципи здійснення міжнародних економічних відносин, розраховані на неодноразове їх використання і здебільшого не мають конкретного адресата, їх можна і слід розглядати як джерела МЄП. Система цих актів, наприклад, Європейського Союзу, включає резолюції,

директиви, рекомендації, висновки, рішення, регламенти, постанови. Подібні акти міжнародних структур дійсно не стосуються всіх держав, а лише тих, які є членами цих структур. Тобто ці акти є так званим «внутрішнім правом» цих організацій. Цілком зрозуміло, що воно має локальний характер. Його норми та принципи, як уже зазначалося у цій роботі, становлять основу вторинного права відповідних міжнародних організацій. Це — з одного боку, а з іншого — положення (норми) більшості цих актів мають здебільшого рекомендаційний характер, через що вони становлять так зване «м'яке право». Водночас, коли їх включають до відповідних договорів, то з рекомендаційних норм уже перетворюються на загальнообов'язкові. Разом з тим слід зауважити, що ряд міжурядових організацій приймають свої акти, які мають обов'язковий імперативний характер і стосуються низки міжнародних організацій. До таких актів, наприклад, належать резолюції Генеральної Асамблеї ООН, а також її міжнародних організацій. Проте існує й така думка: оскільки резолюції та рішення Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер, то вони не є обов'язковими для виконання і не мають правового характеру.

Останній підхід дає змогу окремим державам здійснювати зовнішньоекономічні відносини на нерівноправній, дискримінаційній основі, особливо у взаємовідносинах з країнами, що розвиваються, забезпечує збереження колоніального характеру таких відносин. Але він суперечить самій ідеї створення й існування ООН та інших міжнародних організацій. Відомо, що закріплені, наприклад, у Статуті ООН основні принципи міжнародного права, є базою для міжнародно-правового регулювання міжнародних і, зокрема, міжнародних економічних відносин. Держави — члени ООН, вступивши до цієї міжнародної організації, беруть на себе зобов'язання дотримуватися цих принципів в усіх напрямках зовнішньої діяльності, зокрема і у сфері міжнародних економічних відносин.

У Статуті ООН містяться засади, які сприяють утвердженню рівності «великих» і «малих» націй, економічному прогресу всіх народів. Ігнорування їх членами ООН слід розглядати як порушення норм міжнародного права.

Норми Статуту ООН дістають свій подальший розвиток у багатьох резолюціях її Генеральної Асамблеї. Так, у резолюції 2625 (XXV) від 25 жовтня 1970 р., якою була схвалена Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Генеральна Асамблея підкреслила, що ця Декларація є важливим кроком у розвитку міжнародного права і відносин між державами у справі забезпечення дії правових норм.

Особливо важливе значення в галузі міжнародного економічного права мають акти створеної Генеральною Асамблеєю Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Саме вона на своєму першому засіданні прийняла Принципи міжнародних торгових відносин і торгової політики.

Важливу роль у розвитку міжнародних економічних відносин відіграють й інші акти міжнародних організацій. До них можна віднести Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку і Програму дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, які були прийняті на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р.; Хартію економічних прав і обов'язків держав, прийняту на 29 сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р.; Лімську декларацію про промисловий розвиток і співробітництво, прийняту на конференції Організації ООН з промислового розвитку в 1975 р., та ін.

До названих вище міжнародних актів також слід віднести й рішення міждержавних економічних конференцій, наприклад, Заключний акт Женевської конференції ООН з торгівлі і розвитку 1964 р. «Принципи міжнародних торгових відносин і торгової політики, що сприяють розвитку» та ін.

Вищевикладене дає підстави розглядати акти міжнародних організацій, зокрема й тих, що здійснюють свої функції у сфері міжнародного економічного співробітництва, як джерела міжнародного економічного права.

Наступним джерелом міжнародного та міжнародного економічного права є правовий прецедент (судовий прецедент), який лежить в основі прецедентного права. Для того щоб краще усвідомити сутність цього джерела, слід зазначити, що слово «*praecedens (praecedentis)*» — латинського походження

і означає — той, що передує. Під прецедентом розуміють спосіб зовнішнього вираження і закріплення індивідуального правила поведінки, яке встановлюється компетентним органом держави для врегулювання конкретної життєвої ситуації і стає загальнообов'язковим у врегулюванні аналогічних конкретних ситуацій. Використання правового прецеденту виникає насамперед за наявності прогалин у праві. Така зовнішня форма (джерело) об'єктивного юридичного права існувала ще у римському праві у вигляді преторських едиктів. Доктрина прецеденту *stare decisis* (з латин. — дотримуйся попередніх рішень) — правило прецеденту, яке зобов'язує суддів дотримуватися рішень, прийнятих їхніми попередниками, остаточно склалась у ХІХ ст. Як відомо, зокрема, в англійському праві існують такі положення цієї доктрини: 1) рішення, постановлене Палатою лордів, є обов'язковим для всіх судів; 2) рішення Апеляційного суду обов'язкове для нижніх судів і (крім рішень у кримінальних справах) для самого апеляційного суду; 3) рішення Високого суду є обов'язковим для всіх нижчих судів.

Прецедентне право властиве країнам, що сприйняли англосаксонську систему права (Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.)⁹¹. Воно засноване на принципі *stare decisis et non quieta movere* (з латин. — дотримуватися того, що було вже вирішене, і не турбувати те, що спокійно).

Розглядаючи правові прецеденти, слід зауважити, що вони характерні як джерела права не лише для національних правових систем окремих країн, а й для міжнародного права. Як міжнародно-правові прецеденти можна назвати рішення міжнародних суду чи арбітражу, які розглядають відповідні спори, а також правову доктрину в сфері міжнародних відносин.

Система міжнародних правових прецедентів включає в себе рішення Міжнародного суду ООН, Міжнародних комерційних арбітражних судів при торгово-промислових

⁹¹ Луць Л. А. Прецедент правовий / Л. А. Луць, П. М. Рабінович, Г. Г. Шмельова // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2007. — 992 с. — С. 706–707.

палатах держав (наприклад, Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України), Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів та ін. При цьому потрібно мати на увазі, що згідно зі змістом ст. 59 Статуту Міжнародного суду ООН, рішення Суду є обов'язковим лише для сторін, що беруть участь у цій справі. Звичайно зміст цих рішень враховується зазначеним Судом у практиці розгляду подібних справ.

Використання правового прецеденту під час вирішення міжнародних економічних та зовнішньоекономічних спорів зумовлено тим, що у міжнародному праві в ряді випадків не існує відповідних норм, які потрібні для врегулювання конкретних ситуацій, або між наявними нормами виникають певні колізії.

У тих країнах, де не існує прецедентного права, для вирішення питання більш-менш однакового застосування норм законодавства використовуються рішення Міжнародного суду ООН, конституційного суду та верховного суду, вищих спеціалізованих судових установ, які теж приймають відповідні рішення та ухвали, що узагальнюють судову практику з певних категорій справ.

Як додаткове джерело ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН визначає доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного публічного права різних націй. Це свідчить про роль науки міжнародного публічного права і тих, хто її представляє.

Своєрідними джерелами МЄП є міжнародні кодекси поведінки. Кодифікація як вид систематизації у міжнародному праві поки-що використовується не активно. Кодекси почали створюватися наприкінці 70-х років минулого століття з ініціативи країн, що розвиваються. У цих міжнародно-правових документах систематизовані правила поведінки відповідних суб'єктів міжнародних економічних відносин (лінійних конференцій, транснаціональних корпорацій) або у відповідному напрямі економічної діяльності (передача технологій — Кодекс поведінки у галузі технологій; контроль за обмеженням ділової практики — Кодекс узгоджених на багатосторонній основі справедливих принципів правил для контролю за обмежувальну ділову практику 1980 р.). Одним із перших

таких кодексів Конференцією ООН з торгівлі і розвитку був розроблений Кодекс проведення лінійних конференцій 1974 р., норми якого регулювали організацію лінійних перевезень у галузі торгового мореплавства.

Важливим кодексом є Міжнародний кодекс рекламної діяльності, який був розроблений Міжнародною торговою палатою. Він поширюється на всі види реклами будь-яких товарів і послуг.

Ще в 1974 р. розпочалася розробка проекту Кодексу поведінки ТНК (транснаціональних корпорацій. — В. О.), який до цього часу не прийнято. Причини такої ситуації будуть розглянуті в наступних розділах роботи.

Поведінку державних службовців регулює Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, який був прийнятий відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 12 грудня 1996 року.

4.1. Поняття та система принципів міжнародного економічного права

У літературних, зокрема, наукових, а також нормативних та інших джерелах досить часто згадується така категорія, як принципи. Загальновідомо, що будь-яка діяльність у будь-якій країні чи на міжнародному рівні здійснюється на ґрунті певної системи принципів. Безумовно, що і така діяльність, як правове регулювання відповідних міжнародних відносин, зокрема міжнародних економічних відносин, не є винятком і базується теж на системі певних принципів.

Загальновідомо, що під принципом взагалі прийнято розуміти керівні ідеї, основоположні засади або правила здійснення якоїсь діяльності. Міжнародна економічна діяльність базується на принципах, які виражаються передусім у нормах міжнародного права, а потім розвиваються і набувають відповідного специфічного змісту в такій його галузі, як міжнародне економічне право — складовій частині міжнародного публічного права. Ці принципи, знаходячи своє закріплення у міжнародно-правових актах, і визначають закономірності правового регулювання міжнародних відносин і міжнародних економічних відносин, відбивають з урахуванням практики тенденції та потреби їхнього оптимального і прогресивного розвитку.

Розглядаючи роль і місце принципів міжнародного права, і зокрема МЕРП, важливо звернути увагу на таке.

По-перше, діяльність держав та їхніх різних угруповань, міжнародних організацій, які виступають суб'єктами міжнародного співробітництва в різних його сферах, також

базується на дотриманні відповідної системи принципів. До неї можуть включатися загальні принципи, які притаманні діяльності всіх суб'єктів міжнародного співробітництва, незалежно від його напрямів. Водночас особливості окремих напрямів міжнародного співробітництва зумовлені використанням специфічних принципів, характерних лише для них і навіть для окремих міжнародних організацій, які задіяні в такому співробітництві.

По-друге, якщо мати на увазі роль принципів у забезпеченні міжнародного співробітництва в цілому, то варто звернути увагу на те, що вони, як і норми міжнародного права, є інструментом міжнародно-правового регулювання відповідних відносин. Недотримання принципів з боку будь-якої держави чи міжнародної організації призводить до ускладнень відносин між цими суб'єктами, а в ряді випадків — до виникнення спорів і вжиття необхідних заходів щодо їх урегулювання, врешті-решт, порушує встановлений міжнародний правопорядок.

Необхідність дотримання принципів зумовлюється ще й тим, що вони, як і норми міжнародного права, знаходять своє закріплення у відповідних міжнародно-правових актах. До найбільш важливих міжнародно-правових актів, у яких закріплені принципи міжнародного економічного права, слід віднести такі: Статут ООН; Декларацію про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 грудня 1970 р., яка була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН⁹²; Хартію економічних прав і обов'язків держав⁹³ та Декларацію про встановлення нового економічного порядку, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН

⁹² Действующее международное право : учеб. пособ. для студ. и аспирантов, изуч. междунар. право : В 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. — Т. 1. — М. : Изд-во Московского независимого ин-та междунар. права, 1996. — С. 65–73.

⁹³ Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на двадцать девятой сессии. Т. 1. 17 сентября – 18 декабря 1974 года. — Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 1975. — С. 64–71. (Текст док. сверен по: Организация Объединенных Наций. Сб. док. / отв. ред. В. В. Бахрушев. — М. : Наука, 1981. — 647 с.).

у 1974 р.⁹⁴; Принципи міжнародно-торгових відносин і торгової політики, які сприяють розвитку і які були прийняті на I Конференції з торгівлі і розвитку в 1964 р.; Декларацію принципів, які закріплені в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництві в Європі 1975 р. та ін. Таким чином, принципи знаходять відповідне юридичне закріплення в цих актах і стають реальним інструментом міжнародно-правового регулювання відносин у різних сферах, і в міжнародній економічній сфері зокрема. Це враховується у процесі формулювання більшості визначень понять міжнародного права, його окремих галузей. До змісту їх понять включається не лише система норм міжнародного права, але й система міжнародних принципів. (До речі, у багатьох визначеннях йдеться не про систему норм, а про їхню сукупність. Вважаємо, що це не зовсім точно, оскільки норми міжнародного права слід розглядати не як сукупність, а як систему, адже вони перебувають у відповідних не лише структурних, а й системних та функціональних взаємозв'язках). У деяких наявних визначеннях поняття міжнародного права про його принципи не згадується. Наприклад, міжнародне право визначається як система юридичних норм, що регулюють міждержавні відносини з метою забезпечення миру і співробітництва⁹⁵. На перший погляд здається, що в цьому визначенні допущена певна неточність у зв'язку з тим, що до нього не включаються принципи міжнародного права. Проте автор обґрунтував такий підхід у наведеному ним визначенні принципів міжнародного права. Він зазначає, що принципи міжнародного права — це узагальнені норми, які відбивають характерні риси, а також головний зміст міжнародного права і наділені вищою юридичною силою⁹⁶. Водночас визначення ролі міжнародного права звужується до регулювання міждержавних відносин, але ж їхніми суб'єктами виступають і міжнародні організації.

⁹⁴ Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на шестой специальной сессии, 9 апреля — 2 мая 1974 года. — Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 1974. — С. 3–5. (Текст док. сверен по: Организация Объединенных Наций. Сб. док. / отв. ред. В. В. Бахрушев. — М. : Наука, 1981. — 647 с.).

⁹⁵ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 9.

⁹⁶ Там само. — С. 131.

Якщо порівняти визначення поняття національного права держав, зокрема й України, то в більшості з них звертається увага лише на систему (сукупність) норм права, що регулюють певне коло суспільних відносин, а принципи не включаються до його змісту.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що під принципами міжнародного права слід розуміти нормативно закріплені основоположні засади та правила, які використовуються для організації та здійснення міжнародного співробітництва в цілому, регулюють його. Якщо мати на увазі принципи міжнародного економічного права, то до цього визначення слід додати й те, що вони використовуються у сфері міжнародного економічного співробітництва.

Утім, у літературі зустрічаються й інші визначення принципів міжнародного права. Так, під ними розглядають концентровано виражені та узагальнені загальноприйняті норми поведінки суб'єктів міжнародних відносин стосовно найбільш важливих питань міжнародного життя⁹⁷; особливо значущі норми міжнародного права⁹⁸; історично зумовлені, основоположні загальноприйняті норми, що виражають сутність міжнародного права та його характерні риси і мають вищу, імперативну юридичну чинність⁹⁹; узагальнені норми, наділені вищою юридичною силою¹⁰⁰. Трапляються й інші визначення цієї категорії.

У системі принципів міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права, зустрічаються різні критерії їхньої класифікації. Так, виділяються група принципи-ідеї, загальні принципи, принципи демократії тощо¹⁰¹. Принципи міжнародного права поділяють на основні та галузеві¹⁰². Деякі автори виокремлюють дві групи принципів: 1) принципи, що стосуються підтримання міжнародного миру і безпеки (незастосування сили або погрози силою в міжнародних

⁹⁷ Международное право. — С. 64.

⁹⁸ Г. М. Вельяминов. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 101.

⁹⁹ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. — С. 229.

¹⁰⁰ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 160.

¹⁰¹ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 121–140.

¹⁰² Международное право. — С. 63.

відносинах; мирного врегулювання спорів; непорушності державних кордонів; територіальної цілісності держав; невтручання); 2) принципи, пов'язані з міжнародним співробітництвом держав (принцип загального поважання прав людини і основних свобод; рівноправності й права народів розпоряджатися своєю долею; суверенної рівності держав; співробітництва держав; принцип сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного права)¹⁰³. Деякі автори виділяють лише загальні принципи міжнародного права¹⁰⁴. Це далеко не основні критерії та види класифікації. У літературі можна зустріти й інші.

Домінуючою концепцією класифікації принципів міжнародного економічного права є їх поділ на дві групи:

- 1) основні (загальні) принципи МЄП;
- 2) спеціальні принципи МЄП.

До першої групи принципів міжнародного економічного права слід віднести принципи міжнародного права. І це зрозуміло, якщо врахувати, що МЄП є галуззю міжнародного публічного права, тому принципи міжнародного права є загальними принципами і для МЄП.

До основних (загальних) принципів міжнародного економічного права включають такі:

- 1) принцип мирного співіснування;
- 2) утримання у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і політичної незалежності будь-якої держави;
- 3) суверенної рівності держав;
- 4) рівноправ'я і самовизначення народу;
- 5) співробітництва держав;
- 6) невтручання;
- 7) сумлінного виконання міжнародних зобов'язань;
- 8) взаємної вигоди;
- 9) розгляду міжнародних спорів мирними засобами.

Група спеціальних принципів міжнародного економічного права включає:

- 1) принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами;

¹⁰³ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. — С. 234–255.

¹⁰⁴ Чубарєв В. Л. Міжнародне економічне право. — С. 36–41.

2) юридичної рівності й недопустимості економічної дискримінації держав;

3) свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків;

4) принцип невід'ємного суверенітету держав над їх природними та іншими ресурсами, а також над їх економічною діяльністю;

5) принцип найбільшого сприяння; **принцип**

6) принцип національного режиму. **преференційного**

Принципи міжнародного економічного права є основою формування принципів зовнішньоекономічної діяльності багатьох держав. Це один із прикладів пріоритету не лише норм міжнародного права, а і його принципів над національними нормами і правовими принципами держав як окремо взятих суб'єктів міжнародних економічних відносин. Про це, наприклад, свідчать принципи зовнішньоекономічної діяльності, закріплені в ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», прийнятому 16 квітня 1991 р.¹⁰⁵. До них належать: принцип суверенітету України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; юридичної рівності й недискримінації; верховенства закону; захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу під час ввезення та вивезення товарів. Наведений перелік принципів здійснення зовнішньоекономічної діяльності, закріплений у названому Законі України, як бачимо, майже в усьому співзвучний з принципами міжнародного економічного права. Взагалі слід зазначити, що принципи як інструмент регулювання відносин в основному використовуються у міжнародному праві. Для національних правових систем типовим інструментом регулювання суспільних правових відносин є норми права. Саме вони й віддзеркалюють зміст національного права. Міжнародне ж право не обмежується лише системою правових норм, а включає до свого складу і систему відповідних принципів.

¹⁰⁵ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — 16 лип. — Ст. 377.

4.2. Характеристика основних (загальних) принципів міжнародного економічного права

Назва цієї групи основних (загальних) принципів зумовлена тим, що вони є такими не лише для МЄП, яке регулює міжнародне економічне співробітництво, а й для всього міжнародного права та його галузей, а також лежать в основі здійснення міжнародного співробітництва в цілому. Це з одного боку. З іншого ж боку, якщо враховувати, що міжнародне публічне право включає в себе міжнародне економічне право як його складову частину, то цілком зрозуміло, що його принципи одночасно стають принципами останнього. Цим ще раз можна підкреслити органічний і системний взаємозв'язок міжнародного права та МЄП.

Зміст цих принципів в основному закріплений в Декларації про принципи міжнародного права — вони стосуються дружніх відносин і співробітництва держав відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 24 червня 1970 року.

Принцип мирного співіснування — один із провідних і важливих принципів міжнародного права, його галузей, зокрема і міжнародного економічного права. Відомо, що у світі є різні за своїм соціально-економічним устроєм держави. Тривалий час, наприклад, існували система соціалістичних і система капіталістичних держав. Між ними виникали і розвивалися відповідні міжнародні відносини економічного, політичного та іншого характеру. Дотримання цього принципу зобов'язувало держави світу відмовлятися від застосування сили або погрози силою, мирно врегульовувати спори тощо.

Принцип мирного співіснування знайшов своє втілення у багатьох міжнародно-правових актах, які регулюють відносини між окремими країнами світу. Особлива увага йому приділяється в Статуті ООН, де записано, що ця організація підтримує міжнародний мир і безпеку; застосовує ефективні колективні заходи щодо попередження та усунення загрози миру, припинення актів агресії або інших порушень миру; здійснює мирними засобами у відповідності із принципами міжнародного права розгляд міжнародних спорів або

ситуацій, які можуть привести до порушення миру; розвиває дружні відносини між націями на основі поваги до принципу рівноправ'я і самовизначення народів, а також вдається до інших відповідних заходів для здійснення загального миру (ст. 1, 2 Статуту ООН). Про необхідність дотримання цього принципу наголошується і в інших нормах Статуту.

На необхідності дотримання принципу мирного співіснування робиться акцент і в Хартії економічних прав і обов'язків держав, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН в 1974 р. (далі — Хартія 1974 р.). Так, у ст. 26 Хартії міститься норма, відповідно до якої всі держави «зобов'язані співіснувати в умовах терпимості одна до одної і жити в мирі, незалежно від розбіжностей у політичних, соціальних і культурних системах, і повинні сприяти торгівлі між державами з різними економічними і соціальними системами».

Принцип мирного співіснування знайшов своє закріплення також у положеннях Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародно-правових актах. У багатьох договорах про дружбу і співробітництво між державами також наголошується на необхідності дотримання цього принципу.

Принцип утримання у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і проти політичної незалежності будь-якої держави. Як видно з назви, будь-яка держава у своїх міжнародних відносинах зобов'язана утриматися від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і проти політичної незалежності іншої держави. Така погроза або її застосування не повинні використовуватися як засоби регулювання міжнародних питань, оскільки такі дії розглядаються як порушення норм міжнародного права і Статуту ООН. Агресивна війна є злочином проти миру і тягне відповідальність за міжнародним правом.

Відповідно до цілей і принципів ООН держави зобов'язані утриматися від пропаганди агресивних війн. Кожна держава зобов'язана утриматися від організації підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни або в терористичних актах, які мають місце в іншій державі. Територія будь-якої держави не повинна бути об'єктом військової

окупації як результату застосування сили, як не повинна бути й об'єктом придбання іншої держави в результаті погрози силою або її застосування. Це не повинно визнаватися законним внаслідок порушення положень Статуту ООН.

Крім Статуту ООН, цей принцип закріплюється й у багатьох інших міжнародно-правових актах. Враховуючи його першорядне значення та особливу роль у забезпеченні миру і безпеки у світі, він знайшов досить детальне тлумачення у прийнятій 1970 р. Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі — Декларація 1970 р.). У цьому документі він розглядається першим і має змістовну розгорнуту назву, а саме: «Принцип, відповідно до якого держави утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, що є несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй». На розкриття сутності цього принципу, в Декларації зазначено, що кожна держава у своїх міжнародних відносинах зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування чи будь-яких не сумісних з цілями ООН інших дій, що спрямовуються на порушення міжнародних кордонів, територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави. Така практика є порушенням міжнародного права та Статуту ООН. Загроза силою або її застосування ніколи не повинні обиратися державами як засоби урегулювання міжнародних питань, бо агресивна війна є злочином проти миру — її розпалювання передбачає відповідальність за міжнародним правом. Таким чином, держави зобов'язані утримуватися від пропаганди і розпалювання війни. Далі зазначається, що кожна держава зобов'язана утриматися від загрози силою або її застосування у вирішенні міжнародних спорів, зокрема територіальних, і питань, що стосуються державних кордонів. Крім того, кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, які позбавляють народи реалізації принципів рівноправ'я і самовизначення, їхнього права на самовизначення, свободу та незалежність. Кожна держава зобов'язана утримуватися

від організації або заохочення організації іррегулярних сил або озброєних банд, зокрема найманців, для вторгнення на територію іншої держави. Територія держави не може бути об'єктом придбання іншою державою в результаті погрози силою або її застосування.

Принцип про незастосування сили або погрози силою знаходить своє закріплення й у багатьох міжнародно-правових документах не лише загальносвітового, а й регіонального значення. Наприклад, у Декларації про незастосування сили або погрози силою у взаєминах між державами — учасницями Співдружності Незалежних Держав, підписаної 20 березня 1992 р., зазначено, що відмова від застосування сили та погрози її застосування, закріплена в Статуті ООН і в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, є зобов'язанням, якого повинні дотримуватися всі держави — учасниці Співдружності. З цією метою вони: 1) не допускають застосування сили або погрози її застосування; 2) не здійснюють поставки зброї у зони конфліктів; 3) кладуть край нападам на військові частини та об'єкти з метою захоплення зброї; 4) утримуються від організації або заохочення організації іррегулярних сил або збройних банд, зокрема найманців; 5) утримуються від нагнітання напруги у взаємовідносинах між державами Співдружності; 6) в разі виникнення спорів між ними добросовісно в дусі співробітництва докладають усіх зусиль для того, щоб у короткий термін прийти до справедливого рішення, що базується на міжнародному праві; 7) заохочують застосування різних форм дипломатії та громадську ініціативу з метою відвернення загрози міждержавних конфліктів; 8) підтримують зусилля міжнародного співтовариства та його інститутів щодо врегулювання конфліктів на території держав Співдружності. Цю Декларацію підписали 20 березня 1992 р. Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан та Україна¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіційне вид. / [за ред. А. М. Зленка]. — Т. 2. — Кн. 1 : січень–липень 1992 / М-во

Тобто, як бачимо, у багатьох загальносвітових і регіональних нормативно-правових документах визначається, що всі держави повинні на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права добросовісно виконувати свої обов'язки стосовно підтримання міжнародного миру і безпеки у світі, сприяти підвищенню ефективності системи колективної безпеки на основі Статуту ООН, уникаючи у своїх міжнародних відносинах загрози силою або її застосування.

Принцип суверенної рівності держав визнаний Статутом ООН і закріплений у міжнародних договорах і деклараціях. Термін «суверенітет» у перекладі з французької буквально означає «верховенство», «верховна влада». У більш широкому розумінні він означає незалежність держави, її право самостійно вирішувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави.

Державний суверенітет є однією з головних ознак держави. Якщо його немає, то не може бути і самої держави. Тому багато держав офіційно проголошує свій суверенітет. Так, Декларацією про державний суверенітет України, прийнятою Верховною Радою України 16 липня 1990 р.¹⁰⁷, проголошено її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в Україні в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

На важливість і значення цього принципу у міжнародних відносинах взагалі й міжнародних економічних відносинах зокрема вказує те, що він знайшов своє юридичне закріплення насамперед у Статуті ООН. «Організація заснована на принципі суверенної рівності її Членів», — сказано в п. 1 ст. 2 цього Статуту. А це означає, що всі держави, незалежно від наявної у них соціально-економічної системи, масштабів їх території, кількості й складу населення, економічної чи військової могутності, а також інших характерних для них ознак, є рівноправними, суверенними суб'єктами

закордон. справ України ; уклад. Є. В. Корнійчук [та ін.]. — К. : Ін Юре, 2002. — 660 с. — С. 285–286.

¹⁰⁷ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 3. — 31 лип. — Ст. 429.

міжнародних відносин, у тому числі й міжнародних економічних відносин. Як зазначалося на Женевській конференції 1964 р., економічні відносини між країнами мають будуватися на основі поваги до принципів суверенної рівності держав.

У Декларації 1970 р. подано розширене трактування суверенної рівності, яке зводиться до такого:

- 1) держави — юридично рівні;
- 2) кожна держава здійснює права відповідно до свого повного суверенітету;
- 3) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;
- 4) територіальна цілісність і політична незалежність держав є недоторканими, непорушними;
- 5) кожна держава має право вільно обирати й розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи;
- 6) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і добровільно свої міжнародні зобов'язання й жити у мирі з іншими державами.

Особливого значення принцип суверенної рівності набуває для країн, що розвиваються. Адже він певною мірою перешкоджає здійсненню стосовно них політики неоколоніалізму, непомірної експлуатації їхніх природних багатств.

Принцип рівноправ'я і самовизначення народів також закріплений у Статуті ООН. Його зміст зводиться до того, що всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток, а кожна держава зобов'язана поважати це право. Кожна держава зобов'язана сприяти за допомогою спільних і самостійних дій реалізації цього принципу відповідно до положень Статуту ООН з тим, щоб сприяти дружнім відносинам і співробітництву між державами, а також невідкладно покласти край колоніалізму, проявляючи при цьому повагу до волі заінтересованих народів.

Створення суверенної незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, визначеного народом, є способом здійснення цим народом права на самовизначення.

Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи їхнього права на самовизначення, свободу і незалежність.

Принцип співробітництва держав є основою побудови і розвитку міжнародних відносин у різних сферах і галузях. Цілком зрозуміло, що без дотримання цього принципу неможливі нормальні міжнародні відносини, зокрема в економічній сфері. Цьому принципу присвячений спеціальний розділ Декларації 1970 р., який називається «Обов'язок держав співробітничати одна з одною відповідно до Статуту», де сказано, що, незалежно від відмінностей у політичних, економічних і соціальних системах, держави зобов'язані співробітничати одна з одною в різних галузях міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру, безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, загальному добробуту народів.

Принцип невтручання має дещо похідний характер стосовно таких принципів, як повага до суверенітету і суверенної рівності держав. Статут ООН (п. 7 ст. 2) забороняє втручання у справи, які стосуються внутрішньої компетенції будь-якої держави, навіть ООН. На цьому також наголошується в Декларації 1970 р. та інших міжнародно-правових документах. Дотримання зазначеного принципу виключає можливість використання тиску, всіляких економічних санкцій, введення ембарго та інших обмежень стосовно тієї чи іншої держави. Принцип був закріплений і в конституціях багатьох країн. Але, на жаль, цей міжнародно-правовий принцип нерідко порушується з боку окремих держав. Достатньо нагадати про військову інтервенцію США проти Домініканської Республіки, економічну блокаду Куби. Нині слід визнати, що й колишній СРСР та деякі інші соціалістичні країни припускалися грубого порушення цього принципу. Як було заявлено керівниками СРСР, Болгарії, Угорщини, НДР та Польщі на зустрічі 4 грудня 1989 р., введення їхніми країнами військ до Чехословаччини у 1968 р. було не що інше, як втручання у внутрішні справи суверенної держави. Відомо, що ці неправомірні дії мали довготривалі негативні наслідки. Належну політичну оцінку цим подіям та рішенням про введення радянських військ до Афганістану дав другий з'їзд народних депутатів колишнього СРСР.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань ще іноді трактують як принцип поваги до міжнародних зобов'язань. І це цілком зрозуміло, адже якщо не буде поваги до наявних міжнародних зобов'язань, то мало надії на їх належне виконання. Цей принцип (*pacta sunt servanda*), що зародився на основі міжнародного звичаю ще на ранніх етапах розвитку міжнародних відносин, у наш час знайшов чітке закріплення в Заключному акті загальноєвропейської наради, де, зокрема, зазначено: «Держави-учасниці сумлінно виконуватимуть свої зобов'язання з міжнародного права, як ті зобов'язання, що випливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і зобов'язання, що випливають із відповідних міжнародному праву договорів або інших угод, учасниками яких вони є».

Значення цього принципу зростає і у зв'язку з тим, що в міжнародних відносинах практично відсутні органи (апарат), які б вживали заходів щодо примусового виконання міжнародних зобов'язань. Безумовно, що сумлінне ставлення тієї чи іншої держави до виконання своїх зобов'язань, особливо у міжнародних економічних відносинах, відіграє вирішальну роль при укладанні довгострокових договорів та угод.

Принцип взаємної вигоди — один із загальновизнаних принципів міжнародного права, яким найчастіше керуються у міжнародних економічних відносинах. Він тісно пов'язаний з таким принципом, як суверенна рівність держав. Адже лише в межах рівності можна врахувати взаємні інтереси, досягти обопільної вигоди. Тому в Хартії 1974 р. ці принципи розглядаються як такі, що взаємно доповнюють один одного. Недотримання принципу взаємної вигоди у міжнародних економічних відносинах призводить до неоколоніалізму, дискримінації, нерівноправності, зумовлює нееквівалентність обміну, врешті-решт, призводить до політичної і економічної залежності, особливо ще недостатньо розвинутих країн.

Водночас не слід вважати якимось відступом від принципу взаємної вигоди встановлення, як виняток, для країн, що розвиваються, певних пільг, режиму найбільшого сприяння. Йдеться про так звані преференції (з латин. — віддаю перевагу), які застосовуються лише щодо тих країн, яким їх

надано, і не поширюються на інші країни, навіть якщо вони користуються режимом найбільшого сприяння. Зазначене «порушення» принципу взаємної вигоди забезпечує фактичні рівність і взаємну вигоду в економічних стосунках між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Принцип взаємної вигоди закріплений у багатьох міжнародно-правових актах: Принципах міжнародних торгових відносин і торгової політики, які сприяють розвитку, прийнятих на I Конференції з торгівлі й розвитку в 1964 р., Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку, прийнятій на VI спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., Хартії економічних прав та обов'язків держав (1974), Заключному акті загальноєвропейської наради.

Принцип розгляду міжнародних спорів мирними засобами зобов'язує державу вирішувати всі свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість. Держави повинні прагнути до швидшого і справедливого розв'язання своїх міжнародних спорів шляхом переговорів, обстежень, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або іншими мирними засобами за своїм вибором. Держави повинні узгодити такі мирні засоби, які відповідали б обставинам і характеру спору. Вони повинні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище настільки, що буде створена загроза підтриманню міжнародного миру і безпеки. Мирні спори розв'язуються на основі суверенної рівності держав і відповідно до принципів свободи вибору засобів мирного розв'язання спорів.

Дотримання загальних принципів міжнародного права є одним із основних обов'язків забезпечення миру і безпеки у світі, сприяння економічному та соціальному прогресу всіх народів. Цілком зрозуміло, що не буде спостерігатись ефективність міжнародного економічного співробітництва, коли з боку хоча б однієї держави вони будуть порушуватися. Тому всі міжнародні організації, держави, особливо враховуючи уроки Другої світової війни, докладають багато зусиль, спрямованих на дотримання зазначених принципів.

Водночас окремі держави у ряді випадків грубо порушують ці принципи. І ці порушення вже набирають системного характеру. Ще світова громадськість не заспокоїлася після агресивних дій Російської Федерації, спрямованих проти Грузії в 2008 р., внаслідок чого були відокремлені Абхазія та Південна Осетія, а вже на початку 2014 р. Російська Федерація, порушуючи практично всі загальні принципи міжнародного права (принципи мирного співіснування; утримання у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності, так і від політичної незалежності будь-якої держави; суверенної рівності держав; рівноправ'я і самовизначення народу; невтручання; розгляду міжнародних спорів мирними засобами), допустила грубі акти військової агресії стосовно України у питаннях Кримської автономії та Донецького та Луганського регіонів.

Це викликало необхідність звернення України до міжнародної спільноти. Так, зокрема, у Постанові Верховної Ради України № 844–VII від 2 березня 2014 р. «Про Заяву Верховної Ради України» зазначено, що, спираючись на цілі та принципи, які проголошені у статтях 1, 2 та 5 Статуту Організації Об'єднаних Націй, Верховна Рада України заявляє, що «1. Україна є суверенна незалежна держава, з цілісною, недоторканною територією, а будь-яке військове втручання у внутрішні справи держави є неприпустимим. 2. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України, на територію якої поширюється дія Конституції України та законів України». Крім того, у заяві звертається увага на неприпустимість територіальних претензій до України, що закріплено та обґрунтовано Будапештським меморандумом 1994 р., Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р. У заяві зазначається, що Україна вимагає неухильного виконання базових угод про перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, а саме — негайного відведення військ у місця їхньої дислокації. «Будь-яке перебування, пересування військовослужбовців, техніки та озброєння має здійснюватися виключно за погодженням із компетентними органами України відповідно до визначених

угод та законодавства України». Щодо проведення референдуму про можливе відокремлення Криму і приєднання його до Росії, то в заяві зазначається, що проведення місцевих референдумів можливе лише у відповідності до Конституції України та спеціального Закону (проте такого закону в Україні поки що не прийнято. — В. О.). У заяві наголошується, що будь-який конфлікт повинен вирішуватися мирним шляхом без застосування сили, за участі міжнародного посередництва ОБСЄ, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав, країн Будапештського меморандуму¹⁰⁸.

13 березня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй стосовно спроб Російської Федерації анексувати частину території України. У документі наголошується на тому, що, «незважаючи на стриманість та поміркованість дій органів державної влади України та її Збройних Сил, усі намагання мирного розв'язання конфлікту, ситуація на території Автономної Республіки Крим різко погіршується внаслідок активізації дій з боку Збройних Сил та Чорноморського флоту Російської Федерації. Фактично йдеться про неспровокований акт агресії проти України з боку Російської Федерації та її спроби анексувати частину території суверенної держави.

Україна як держава-фундатор Організації Об'єднаних Націй, спираючись на положення п. 1 ст. 1, пп. 3, 4 ст. 2 Статуту ООН, закликає Організацію Об'єднаних Націй відповідно до п. 2 ст. 11 негайно розглянути ситуацію, що склалася в Автономній Республіці Крим, у зв'язку з порушеннями Російською Федерацією відносно України основоположних принципів міжнародного права, що закріплені Статутом ООН.

Верховна Рада України заявляє, що згідно з визнанням Статутом ООН (стаття 51) правом на самооборону Україна залишає за собою право звернутися до держав та регіональних систем колективної безпеки за допомогою щодо відновлення її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності»¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Голос України. — 2014. — 4 берез.

¹⁰⁹ Там само. — 2014. — 14 берез.

На неодноразових засіданнях Ради Безпеки ООН, та враховуючи позиції ОБСЄ, НАТО, Ради Європи, Євросоюзу, США та практично всіх країн світу, була засуджена військова агресія Російської Федерації стосовно України та її територій. Враховуючи те, що Російська Федерація продовжувала свої дії, а також активно нарощувала військові сили навколо південно-східних кордонів України, 27 березня 2014 р. це питання стало предметом обговорення на засіданні Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Її Резолюцією були засуджені дії Російської Федерації стосовно України¹¹⁰. Станом на липень 2014 р. ситуація залишалася незмінною.

4.3. Характеристика спеціальних принципів міжнародного економічного права

Система спеціальних принципів міжнародного права базується на загальних принципах міжнародного права, які є своєрідним їхнім джерелом. Наприклад, спеціальному принципу юридичної рівності й недопущення економічної дискримінації кореспондують такі загальні принципи, як принцип суверенної рівності держав, принцип взаємної вигоди, принцип невтручання, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань та ін. У цьому ж аспекті можна розглядати й принцип невід'ємного суверенітету держав над їхніми природними та іншими ресурсами, принцип найбільшого сприяння та ін. При цьому, слід зазначити, що ця група принципів відтворює специфіку правового регулювання у міжнародно-економічній сфері. Як зазначає В. М. Шумилов, система спеціальних (галузевих) принципів міжнародного економічного права не характеризується єдиним підходом.

¹¹⁰ Див.: Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement>.

Так, професор М. М. Богуславський виділяє такі принципи МЕР: розвиток міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами; економічної недискримінації; свобод вибору організації зовнішньоекономічних зв'язків; невід'ємний суверенітет держав над своїми ресурсами й економічною діяльністю; найбільше благосприяння; національний режим¹¹¹.

Професор Г. М. Вельяминов до цієї групи принципів відносить такі: недискримінацію, найбільшу благосприятливість, національний режим, взаємовигоду, преференційний режим¹¹².

Можна було б навести й інші різновиди спеціальних принципів міжнародного економічного права. Проте узагальнення й аналіз цих та інших наявних спеціальних принципів дає можливість виокремити й дати характеристику найбільш поширених у літературі та в інших джерелах спеціальних принципів МЕР.

Принцип розвитку міжнародних економічних і науково-технічних відносин між державами — один з основних у системі спеціальних принципів. Він закріплений у Статуті ООН, у багатьох резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, Конференції з торгівлі й розвитку та ін. З цих міжнародно-правових документів випливає, що одним із важливих завдань держав — членів ООН є розвиток міжнародних економічних і особливо торгових відносин, усунення штучних перешкод у цій справі. Зміст вищезазначеного принципу зводиться до такого:

1) усі держави повинні співробітничати у справі сприяння більш раціональним і справедливим міжнародним економічним відносинам (ст. 8);

2) кожна держава має право брати участь у міжнародній торгівлі та в інших формах економічного співробітництва, незалежно від відмінностей у політичних, економічних та соціальних системах (ст. 4);

¹¹¹ Богуславский М. М. Международное экономическое право. — С. 94.

¹¹² Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс. — С. 103–113.

3) усі держави зобов'язані співробітничати в економічній, соціальній, культурній, науковій і технічній галузях з метою сприяння економічному і соціальному прогресу (ст. 9);

4) міжнародне співробітництво з метою розвитку — єдина мета і загальний обов'язок усіх держав (ст. 17);

5) кожна держава має будувати свої економічні відносини з урахуванням інтересів інших країн (ст. 24);

6) усі держави мусять співробітничати у коректуванні цін на товари, що експортуються до країн, які розвиваються, стосовно цін на імпортовані ними товари;

7) усі держави повинні сприяти збалансованому розвитку світової економіки, враховуючи ту обставину, що добробут розвинених країн і країн, які розвиваються, тісно взаємопов'язані і що розквіт міжнародного співробітництва в цілому залежить від розквіту його складових частин (ст. 31).

Дотримання цього принципу — умова стабільності міжнародних економічних зв'язків.

Принцип юридичної рівності й недопустимості економічної дискримінації держав впливає із загального принципу співробітництва держав і принципу їх рівноправ'я. Як свідчить світова практика міжнародних економічних відносин, найбільшу ефективність вони мають у тому випадку, коли будуються на основі юридичної рівності всіх держав як суб'єктів міжнародного економічного права та уникнення їхньої економічної дискримінації. Цей принцип є загальновідомою правовою нормою і, як правило, не вимагає свого обов'язкового закріплення у договірних зобов'язаннях. Відповідно до нього кожна держава має право вимагати надавати їй рівні умови у міжнародних економічних відносинах, які вона надаватиме іншим державам. Цьому принципу приділяється особлива увага в Хартії 1974 р. Так, зокрема, в ст. 19 Хартії зазначено, що в цілях економічного розвитку країн, подолання економічного розриву між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, розвинені країни повинні надавати країнам, що розвиваються, преференційний невзаємний і недискримінаційний режим у тих галузях міжнародного економічного співробітництва, в яких це можливо. А у ст. 26 йдеться про те, що міжнародна торгівля повинна здійснюватися без шкоди для загальних недискримінаційних

і невзаємних преференцій на користь країн, що розвиваються, і на основі взаємовигоди, рівних переваг і взаємного надання режиму найбільшого благосприяння.

Звичайно, це не означає, що повністю виключається можливість введення державою обмежувальних заходів у міжнародних економічних відносинах. З тих чи інших причин вони можуть вводитись, але за однієї умови: такі обмеження мають стосуватися усіх держав. Якщо ця умова не виконується, то це слід вважати порушенням принципу юридичної рівності й недопущення економічної дискримінації. Одним із яскравих прикладів порушення цього принципу був торговий закон, прийнятий конгресом США у 1974 р., а також анулювання на початку 1976 р. США програми економічної допомоги Індії. І в сучасний період можна навести приклади застосування економічної дискримінації окремих країн, зокрема й України, як-от так звана «шоколадна війна». Як відомо, 29 липня 2013 р. «Росспоживнагляд» увів заборону на постачання в Росію кондитерської продукції з українських фабрик *Roshen* у зв'язку з її невідповідною якістю (перевищення допустимого вмісту токсичної речовини — бензопірену). Згодом таку ж заборону ввели в Білорусі, Казахстані, Таджикистані та Молдові. Але, за результатами перевірки, належна якість продукції була підтверджена, і останні відмінили заборону. Із грудня 2013 р. у зв'язку з відсутністю підстав, які б засвідчили неякісність цього виду кондитерської продукції, поставки шоколаду до Росії були відновлені.

Під заборону поставки до Росії необґрунтовано потрапили продукція Крюківського вагонобудівного заводу, сирна продукція та інші види виробів.

У практиці міжнародного економічного співробітництва виникає необхідність застосовувати так звані реторсії. Під ними розуміють обмеження як варіанти правомірних примусових дій, які є відповіддю на недружні дії іншої держави. Але не слід розглядати реторсії як дискримінацію в економічних відносинах, що застосовуються до держави-порушника і які покликані забезпечити дотримання принципу рівності й недопущення дискримінації.

Принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків надає можливість вільного вибору певних

форм співробітництва у зовнішньоекономічних відносинах. Цей принцип знайшов чітке своє закріплення та висвітлення у ст. 4 Хартії 1974 р.: «При здійсненні міжнародної торгівлі та інших форм економічного співробітництва кожна держава вільно вибирає форму організації своїх зовнішньоекономічних відносин і укладає двосторонні та багатосторонні угоди міжнародного економічного співробітництва, що відповідають її міжнародним зобов'язанням і потребам».

Аналіз наявних форм організації зовнішньоекономічних відносин дає можливість з'ясувати роль держави у цій справі. Одні держави встановлюють монополію на зовнішню економічну діяльність, а інші забезпечують лише належне правове її регулювання.

У багатьох колишніх соціалістичних країнах зовнішньоекономічна діяльність здійснювалася здебільшого на основі державної монополії, відповідно до чого держави зосереджували у своїх руках зовнішньоекономічну торгівлю та інші види зовнішньоекономічної діяльності. Ще 22 квітня 1918 р. Рада народних комісарів РФСР прийняла спеціальний декрет «Про націоналізацію зовнішньої торгівлі». Усі зовнішньоторговельні зв'язки здійснювалися в колишньому Союзі через Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР та деякі інші союзні органи державного управління, зокрема Державний комітет СРСР із зовнішньоекономічних зв'язків. Саме через них держава здійснювала монопольне керівництво і правове регулювання різними видами зовнішньоекономічної діяльності, проводила єдину державну політику в цій галузі, планувала її розвиток, встановлювала порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності, забезпечувала його дотримання та ін. Союзні республіки не мали реальної можливості брати участь у зовнішньоекономічних зв'язках з іншими державами світу. У них не було навіть органів, які б займалися цими проблемами, — міжнародні економічні зв'язки були прерогативою зазначених вище союзних органів управління. Але, заради справедливості, варто зазначити: окремі громадські структури могли виходити на зовнішньоекономічні зв'язки з іншими державами. Наприклад, у Радянському Союзі успішно функціонувала так звана «Центроспілка СРСР» — вищий координаційний орган споживчої

кооперації, через який здійснювалося керівництво діяльністю структур споживчої кооперації на території колишнього СРСР. В Україні функціонувала підпорядкована йому Укоопспілка. Структури споживчої кооперації забезпечували в сільській місцевості торгівлю споживчими товарами, побутове обслуговування, заготівельну та інші види діяльності. Основою споживчої кооперації були сільські споживчі товариства в колгоспах, радгоспкоопи в радгоспах. Свого часу систему споживчої кооперації не безпідставно називали державою в державі. «Центроспілка СРСР» була членом Міжнародного кооперативного альянсу (МКА). Ця міжнародна організація, заснована в Лондоні 1895 р., об'єднувала національні, регіональні союзи і федерації кооперативів, головним чином споживчих, кредитних і сільськогосподарських. Через МКА і здійснювалися міжнародні торговельні кооперативні відносини між подібного роду структурами інших держав.

Щодо розвинених країн, то там не спостерігається повна державна монополія на зовнішньоекономічну діяльність. Держава лише здійснює регулювання такої діяльності — у межах однієї держави або в межах певної групи держав, наприклад, держав Спільного ринку.

Що стосується країн, які розвиваються, то в ряді з них спостерігається тенденція до встановлення монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність шляхом націоналізації зовнішньоторговельних підприємств та встановлення контролю за їхньою діяльністю.

У державах, які утворилися після розпаду СРСР, зовнішньоекономічна діяльність базується не на основі їхньої монополії у цій галузі, а на основі її державного регулювання. Це видно, наприклад, зі змісту Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», прийнятого 16 квітня 1991 р. Відповідно до нього одним із принципів зовнішньоекономічної діяльності є принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва. Його суть полягає у праві суб'єктів такої діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки, здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у будь-яких формах, які не заборонені чинним законодавством, виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати (ст. 2).

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності згідно із зазначеним Законом є фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), юридичні особи, які зареєстровані й розташовані на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, фірми «Торговий дім», посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та ін.), об'єднання фізичних і юридичних осіб, спільні підприємства тощо.

Принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічної діяльності полягає також і в тому, що кожна держава має право встановлювати свободу торгівлі, тобто свободу ввозу–вивозу товарів без будь-якого регулювання з боку держави (політика фритредерства – вільної торгівлі). Таким правом користувалася, наприклад, Англія в другій половині XIX ст. А взагалі така політика на початку XX ст. почала втрачати своє значення і поступилася місцем протекціонізму – системі економічних законів держави, спрямованих на захист національної промисловості й сільського господарства від іноземної конкуренції, а також на проникнення на зовнішні ринки та загарбання їх. Найважливішим знаряддям при цьому є введення і здійснення відповідної митної політики, яка зводиться до встановлення мита під час імпорту й експорту товарів.

Держави можуть здійснювати і ліцензування ввозу або вивозу товарів (така практика широко використовується, наприклад, у США).

Принцип невід'ємного суверенітету держав над їхніми природними та іншими ресурсами, а також над їхньою економічною діяльністю, впливає із загального принципу державного суверенітету. Юридичного закріплення цей принцип набув, насамперед, у Декларації 1970 р. та у Хартії 1974 р. Так, у п. 1 ст. 2 Хартії зазначено: «Кожна держава може і повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами й економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання і експлуатацію». У Декларації 1970 р. п. 4 «г» передбачає право країн, що розвиваються, або тих, які знаходяться

під колоніальним і расовим пануванням, іноземною окупацією, на своє визволення і відновлення контролю над власними природними ресурсами та економічною діяльністю.

У розвиток цієї ідеї ст. 16 Хартії проголошує право і обов'язок усіх держав, індивідуально і колективно, боротися за ліквідацію колоніалізму, апартеїду, расової дискримінації, неоколоніалізму і всіх зовнішніх форм агресії, проти окупації і панування та всіх економічних і політичних наслідків, що випливають із цього. Держави, які проводять політику примусу, несуть економічну відповідальність перед країнами, територіями і народами, повинні відшкодовувати чи повністю компенсувати використання і скорочення їхніх природних та інших ресурсів.

Принцип невід'ємного суверенітету держав над їхніми природними та іншими ресурсами, а також їхньою економічною діяльністю, дістав розвиток і юридичну фіксацію у низці міжнародних угод, конвенцій. Водночас слід зазначити, що такі держави, як США, Англія і ряд інших країн, намагалися шляхом голосування перешкодити включенню цього принципу у зміст Хартії 1974 р. і Декларації 1970 р. І лише активна і послідовна позиція насамперед країн — членів колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги дала можливість юридично закріпити цей принцип.

Відповідно до *принципу найбільшого сприяння* (коли він включається до міжнародного договору) кожна сторона (держава) зобов'язується надати другій стороні (державі) такий режим у тій чи іншій галузі співробітництва (пільги, привілеї, переваги тощо), який вона надасть у майбутньому будь-якій третій стороні (державі). Дотримання цього принципу дає можливість набуття однакового стану державами та іншими суб'єктами міжнародних економічних відносин. Цей принцип знайшов своє закріплення в Принципах міжнародних торговельних відносин і торговельної політики, прийнятих ЮНКТАД у 1964 р. Так, у загальному восьмому принципі записано: «Міжнародна торгівля повинна бути взаємовигідною і здійснюватися на основі режиму найбільшого сприяння; у межах торгівлі не повинні застосовуватися дії, які завдають шкоди торговим інтересам інших країн». Майже аналогічною є редакція ст. 26 Хартії 1974 року.

Практична реалізація принципу найбільшого сприяння здійснюється через його закріплення у відповідних договорах, угодах та інших міжнародних актах.

Практика міжнародних економічних відносин дає приклади, які свідчать про недотримання цього принципу з боку окремих держав. Так, у середині 80-х років XX ст. режим найбільшого сприяння був наданий Сполученими Штатами Америки понад 120 країнам світу, однак у ньому було відмовлено СРСР, що, певною мірою, негативно позначилося на експорті його товарів. Це була не лише одна із форм політичного тиску, а й акт дискримінаційного характеру.

Одночасно слід підкреслити, що в окремих випадках, як виняток із принципу найбільшого сприяння, є надання країнам, що розвиваються, преференційних поступок. Це — правомірні винятки, передбачені Принципами 1970 р. і Хартією 1974 р., про що йшлося вище.

Принцип національного режиму вказує на те, що фізичні та юридичні особи однієї або декількох держав повністю або частково прирівнюються у своїх правах до фізичних та юридичних осіб іншої держави стосовно окремих видів правових відносин. Національний режим надається в законодавчому порядку або визначається міжнародними договорами. У кожній державі, яка виступає суб'єктом міжнародних економічних відносин, юридичним і фізичним особам іншої держави надаються такі ж самі права, і вони мають такі ж обов'язки, що й юридичні та фізичні особи цієї держави, тобто іноземні суб'єкти прирівнюються у своєму правовому статусі до власних національних суб'єктів. Цей принцип нерідко застосовується в інтересах окремих держав, коли в умовах економічної нерівності принцип національного режиму надається сильнішому іноземному партнеру, а не національному партнеру, що дає іноземному партнеру можливість фактичного здобуття переваг. Принцип національного режиму широко використовується в торгово-договірних відносинах багатьох держав.

Така загальна характеристика спеціальних принципів міжнародного економічного права.

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА

5.1. Держава в системі міжнародних економічних відносин

Що стосується складу суб'єктів міжнародного економічного права, то слід зазначити, що єдиного підходу до цього питання не спостерігається. Ознайомлення з науковою та навчальною літературою свідчить про домінування концепції, відповідно до якої до суб'єктів міжнародного публічного права і його складника — міжнародного економічного права належать держави та міжнародні організації, оскільки саме між ними виникають міжнародні, міждержавні публічні відносини, для регулювання яких використовуються норми міжнародного публічного права, в тому числі МЄП. Є й інший підхід до цього питання, коли до системи цих суб'єктів, крім держав та міжнародних організацій, відносять юридичних і фізичних осіб, а також транснаціональні корпорації. Такої позиції дотримуються В. Фікентшер (ФРН) та М. Беланже (Франція).

Враховуючи предмет міжнародного економічного права (економічні міждержавні відносини), більш правильною, з нашої точки зору, є концепція, в основі якої лежить те, що суб'єктами МЄП є держави та міжнародні організації. Досліджуючи систему суб'єктів МЄП, маємо всі підстави розглядати державу як основний суб'єкт міжнародних відносин, у тому числі міжнародних економічних відносин. Враховуючи

це, свого часу Генеральний секретар ООН Б. Бутрос-Галі справедливо зазначив, що досвід діяльності цієї організації (мається на увазі ООН. — В. О.) підтверджує важливість і незамінність держави як основного суб'єкта міжнародного співтовариства¹¹³.

Розглядаючи державу як суб'єкт міжнародного та міжнародного економічного права, перш за все необхідно з'ясувати його сутність, опираючись на визначення цієї категорії у відповідних наукових та інших джерелах. Як правильно зазначається, поняття держави є однією з основних тем дискусії, що триває протягом багатьох століть. В історії політико-правової думки відома величезна кількість спроб дати визначення поняттю «держава», її сутності, вказати на найбільш характерні риси держави, відокремити її від інших суспільних явищ. Серед мислителів ніколи не було єдності у поглядах щодо причин та умов виникнення держави¹¹⁴. Тому для з'ясування сутності цієї категорії звернемося спочатку до тлумачних словників. У них держава тлумачиться як влада керівництва; апарат політичної влади в суспільстві¹¹⁵, як-то: 1) Держава — сукупність людей, територій, на якій вони проживають. І в цьому розумінні, термін «держава» є тотожним поняттям «країна», «основний суб'єкт міжнародного права»; 2) Організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує і організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян; держава політично інтегрує в суспільство і представляє його як у внутрішніх, так і зовнішніх відносинах¹¹⁶.

¹¹³ Дипломатический вестник. — 1992. — № 13–14. — С. 47.

¹¹⁴ Тимошенко В. І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії (кінець XIX — початок XX ст.): [моногр.] / В. І. Тимошенко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — 358 с. — С. 8.

¹¹⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2009. — 1728 с. — С. 286.

¹¹⁶ Великий енциклопедичний юридичний словник. — С. 155.

Відповідний внесок у дослідження поняття «держава» зробили вчені. Так, відомий український дореволюційний (мається на увазі російська революція 1917 р. — В. О.) правознавець, доктор державного права О. О. Жилін зазначив, що державою, з юридичної точки зору, слід визнати такі союзи людей, об'єднані на певній території під зверхністю єдиної вищої влади, примусове панування яких є їх власним правом, що ґрунтується на їхній власній організації¹¹⁷. За радянської доби В. Є. Гулієв, А. І. Щиглик досліджують, наприклад, соціалістичну державу як особливий елемент системи соціалістичної демократії, політичну систему особливого виду¹¹⁸. Декілька моментів загального поняття держави висвітлюється Г. Н. Мановим¹¹⁹. Є й інші підходи. Так, за одним із них, ознаками держави є сукупність людей, територія і влада¹²⁰. Значний внесок у справу з'ясування сутності цієї категорії зроблений у марксистсько-ленінській теорії держави та права, зміст якої зводиться до такого. В умовах будь-якої класової суспільно-економічної формації, держава перш за все виступає як політична організація власників основних засобів виробництва. Деякі відхилення від цього правила, які в основному спостерігаються у процесі переходу від одного типу держави до іншого і мають тимчасовий характер, при загальній характеристиці держави можуть не братися до уваги¹²¹. Такий підхід до визначення держави лежить в основі

¹¹⁷ Жилин А. А. Теория союзного государства : Разбор главнейших направлений в учении о союзном государстве и опыт построения его юридической конструкции / А. А. Жилин. — К. : Тип. И. И. Чоколова, 1912. — 354, V с. — С. 279.

¹¹⁸ Гулиев В. Е. Партия и государство в системе советской социалистической демократии / В. Е. Гулиев, А. И. Счиглик. — Сов. государство и право. — 1975. — № 4. — С. 10–19.

¹¹⁹ Манов Г. Н. Государство и политическая организация общества / Г. Н. Манов. — М. : Наука, 1974. — 320 с. — С. 57.

¹²⁰ Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 2 : Д–Й. — С. 80.

¹²¹ Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / С. Н. Братусь, В. Е. Гулиев, А. И. Денисов, В. П. Казимирчук и др.; редкол.: В. Е. Гулиев, Г. Н. Манов (отв. ред.), Н. П. Фарберов, Р. О. Халфина. — М. : Юрид. литература, 1970. — 622 с. — С. 206.

праць і ряду авторів, які досліджують питання міжнародного, і зокрема міжнародного економічного права. Держава розглядається як форма політичної організації суспільства¹²².

Можна наводити й інші визначення, які свідчать про те, що держава є основним каналом здійснення влади в суспільстві, через який реалізується воля та інтереси панівного класу або влада народу. Не можна не погодитися з висновком про те, що держави — найбільш могутні та організовані суб'єкти. Вони зосереджують у своїх руках основні засоби впливу на міжнародне життя. Держава — необхідний суб'єкт у соціально-політичній сфері в цілому. Жодне суспільство не може існувати поза державою, яка необхідна для організації внутрішнього і міжнародного життя¹²³. Суверенна держава є основною формою організації життя народів¹²⁴.

Ознаки держави закріплюються також і в міжнародно-правових актах. Зокрема, у Міжамериканській конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р. зазначено, що державі як суб'єкту міжнародного права повинні бути властиві такі ознаки: 1) постійне населення; 2) певна територія; 3) уряд; 4) здатність вступати у відносини з іншими державами (ст. 1). Що ж до федеративної держави, то вона становить лише один суб'єкт в міжнародному праві (ст. 2).

Узагальнення цих та інших джерел дає можливість зробити висновок про те, що до ознак будь-якої держави слід віднести наявність: 1) публічно вираженої влади; 2) державного суверенітету; 3) території, з відповідним поділом населення; 4) механізму держави (державного апарату органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади); 5) державної системи доходів та зборів; 6) правової системи.

Вище викладене дає можливість констатувати, що держава є політичною організацією суспільства на певній території з властивими для неї ознаками.

Подібні ознаки тією чи іншою мірою лежать в основі характеристики держави і як суб'єкта міжнародного та

¹²² Богуславский М. М. Международное экономическое право. — С. 119.

¹²³ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 20.

¹²⁴ Левин Д. Б. Актуальные проблемы теории международного права / Д. Б. Левин. — М.: Наука, 1974. — 264 с. — С. 34.

міжнародного економічного права. Це зумовлюється тим, що держави одночасно виступають як суб'єкти національного, так і міжнародного права. І. І. Лукашук виокремлює три основні ознаки держави: населення, територія, суверенна влада¹²⁵. Аналогічне визначення держави дає Г. І. Курдюков¹²⁶. З точки зору польського професора Л. Антоновича, держава є суверенним геополітичним утворенням, яке визнає міжнародне право¹²⁷. Держава являє собою історичне, соціологічне і політичне явище, що враховується правом. При визначенні держави ставиться насамперед завдання виділити це явище і цей правовий інститут із числа інших утворень, що відіграють певну роль у міжнародних відносинах. Держава повинна залишатися досить сильним і винятковим суб'єктом права, для того щоб мати можливість зберегти привілейоване місце в здійсненні міжнародних відносин. Держава — єдиний суб'єкт права, який володіє таким основоположним атрибутом, як суверенітет чи незалежність, а також територією, населенням, державним апаратом¹²⁸. І. І. Дахно зазначає, що держава — це певний і особливий суб'єкт міжнародного права, який є учасником міжнародних відносин. Держава — це композиція з трьох елементів: певної території, населення, що мешкає на ній, і політичної організації (влади). Основна ознака держави як суб'єкта міжнародного права — державний суверенітет¹²⁹. Держави є первинними суб'єктами МЄП, тому що саме вони — носії суверенітету¹³⁰.

Таким чином, в основі підходу до з'ясування сутності держави як учасника міжнародних відносин лежать основні,

¹²⁵ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 21.

¹²⁶ Курдюков Г. И. Государство в системе международно-правового регулирования / Г. И. Курдюков; отв. ред. Д. И. Фельдман. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1979. — 173 с. — С. 102.

¹²⁷ Antonowicz L. *Pojęcie państwa w prawie międzynarodowym* / L. Antonowicz. — Warszawa, 1974.

¹²⁸ Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. В 2 т. Т. 1 : Кн. 1. Формирование международного права ; Кн. 2. Международное общество / пер. с фр. — С. 248–253.

¹²⁹ Дахно І. І. Міжнародне економічне право : курс лекцій / І. І. Дахно. — К. : МАУП, 2000. — 160 с. — С. 34.

¹³⁰ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 66.

властиві для неї ознаки, завдяки яким вона може виступати як суб'єкт міжнародного і, зокрема, міжнародного економічного права. І це є цілком зрозумілим явищем. Адже у процесі внутрішніх або зовнішніх відносин правосуб'єктність держави як суб'єкта цих відносин в основному не змінюється. У механізмі цих відносин держава виступає статичним елементом, а її функції — динамічною його складовою. Як відомо, функції — це основні напрями діяльності держави, які за своїм змістом мають як внутрішній, так і зовнішній характер. До внутрішніх функцій будь-якої держави належать економічна, політична, ідеологічна, екологічна та ін. Зазвичай внутрішні функції здійснення державної влади поділяються на законодавчі, виконавчі та судові, реалізація яких покладається на відповідну систему державних органів. До зовнішніх функцій слід віднести функції, пов'язані із забезпеченням оборони і безпеки країни, сприяння миру та безпеці у світі, міжнародного співробітництва у різних його напрямках тощо.

Беручи до уваги участь держави у зовнішніх відносинах, її слід розглядати як суб'єкт міжнародного права і його складника — МЕР. Зважаючи на те, що на сучасній політичній карті світу налічується понад 220 держав (193 держави є членами ООН, останнім 14 липня 2011 приєднався Південний Судан), саме вони становлять основу міжнародного співробітництва, в яких напрямках воно не здійснювалось би. Особливо активна їхня роль у розвитку міжнародного економічного співробітництва, що є найбільш розвинутим у системі міжнародних відносин.

Коли розглядати систему суб'єктів міжнародних економічних відносин, які одночасно є і суб'єктами МЕР, то держава як носій відповідних політичних інтересів стосовно міжнародних організацій дійсно є основним суб'єктом. По-перше, вона є найбільш активним учасником міжнародних економічних відносин, оскільки за її участю укладається величезна кількість міжнародних двосторонніх та багатосторонніх договорів. По-друге, всі міжнародні організації є похідними від держав. Саме за їхньою згодою створюються ті чи інші міжнародні організації. Тобто держави, образно кажучи, є тими цеглинками, з яких вибудовується споруда будь-якої міжнародної організації, в тому числі й міжнародної економічної

організації. А це значить, що вони є основою інших суб'єктів міжнародного публічного права, а саме міжнародних організацій. Без згоди держав та їхньої безпосередньої участі неможливе створення жодної міжнародної організації, зокрема міжнародної економічної організації.

Держави є різними за своїми соціально-економічними системами, політичним режимом, формою правління та формою державного устрою. Але, незалежно від цього, кожна з них на основі свого суверенітету має право бути суб'єктом міжнародно-правових відносин і, зокрема, міжнародних економічних відносин. Наприклад, у розділі десятому «Міжнародні відносини» Декларації про державний суверенітет України¹³¹ зазначено, що Україна як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, технічній, культурній і спортивній сферах. Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах.

Нині держави світу або їхні групи функціонують в умовах інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя, міжнародного поділу праці, різних можливостей щодо забезпечення виробництва сировинними, енергетичними, трудовими та іншими необхідними ресурсами, монополізації низкою держав випуску окремих видів продукції, а також дії інших факторів, які зумовлюють необхідність міжнародного економічного співробітництва. Вихід нині будь-якої держави на шлях науково-технічного прогресу, інтенсифікації національної економіки практично неможливий без активної діяльності у сфері міжнародних економічних відносин, створення найсприятливіших умов для інтегрованості національної економіки у світову, наближення її до ринкових структур

¹³¹ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — 31 лип.

розвинутих країн. Ці чинники значною мірою сприяють зростанню економічної могутності держав, піднесенню рівня життя народу та вирішенню інших соціально важливих для кожної країни завдань.

Враховуючи все це, держави нині активніше займаються питаннями зовнішньоекономічної діяльності. Вони частіше виступають як суб'єкти міжнародного економічного права, використовуючи при цьому різні форми міжнародного співробітництва. Зростає кількість міждержавних, міжурядових як двосторонніх, так і багатосторонніх договорів та угод економічного характеру. Укладається чимало різноманітних міжвідомчих угод на рівні окремих державних органів. Держави беруть участь у діяльності міжнародних і, зокрема, міжнародних економічних організацій, використовують інші форми міжнародного й міжнародного економічного співробітництва.

Характер і зміст міжнародних економічних відносин, в яких беруть участь держави, можуть бути найрізноманітнішими. Це можуть бути відносини суто організаційного характеру, коли, приміром, укладаються угоди про вступ до міжнародних економічних організацій, або відносини майнового характеру, коли, наприклад, укладаються конкретні міжнародно-економічні договори (угоди) між державою (її органом) про передачу майна, виконання робіт, надання послуг тощо.

5.2. Система організаційних форм міжнародного економічного співробітництва

Держава може вступати у міжнародні відносини економічного змісту і не лише з суб'єктами міжнародного публічного права (з іншими державами, міжнародними організаціями). У ряді випадків суб'єктами таких відносин можуть бути також фізичні та юридичні особи інших держав. У цьому разі відносини регулюватимуться не нормами міжнародного

права або міжнародного економічного права, а нормами відповідних національних правових систем, а також нормами міжнародного приватного права. Такого роду відносини не слід розглядати як відносини міжнародно-правові, міждержавні. Це вже відносини зовнішньоекономічної діяльності, де одним із суб'єктів, як уже зазначалося, виступають фізичні та юридичні особи.

У практиці міжнародного співробітництва за участю держав було вироблено низку *організаційно-правових форм*, а саме:

- міжнародне економічне співробітництво держави з державою;
- співробітництво держави у рамках відповідних їхніх груп;
- співробітництво держави з міжнародними організаціями, зокрема економічними, на правах повноправного членства;
- співробітництво держави з міжнародними економічними організаціями на правах асоційованого членства;
- співробітництво держави з міжнародними економічними організаціями на правах спостерігача;
- співробітництво держави в рамках міжнародної організації з іншими державами, які є її членами;
- співробітництво держави через певну міжнародну організацію з іншими державами, які не є її членами;
- співробітництво держав через відповідні міжнародні організації, членами яких вони є.

Усі форми міжнародного економічного співробітництва за участю держав є важливими і використовуються ними по мірі необхідності. Не маючи можливості узагальнити практику всіх держав у цій діяльності, в цьому дослідженні переважно буде використовуватися досвід такого співробітництва за участю України.

Як уже зазначалося, однією з важливих організаційно-правових форм є *міжнародне економічне співробітництво однієї держави з іншою державою*. Україна досить широко використовує зазначену форму співробітництва, яка регулюється і в необхідній мірі контролюється державою. З цією метою в нашій державі здійснюється реєстрація нормативно-правових актів та міжнародних договорів, для чого прийнято

законодавчо-нормативні документи щодо її організації: укази Президента України «Про єдиний державний реєстр нормативних актів» від 27 червня 1996 р.¹³² та «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Інформаційний вісник України» від 13 грудня 1996 р.¹³³, а також Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1991 р. «Про затвердження порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним»¹³⁴. Відповідно до положень цих документів здійснюється і реєстрація міжнародних договорів за участю України. Так, за даними офіційного сайту Міністерства юстиції України станом на 1 грудня 2012 р. до Реєстру включено 3755 багатосторонніх, міждержавних, міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів, що набрали чинності для України. Абсолютна більшість цих договорів є двосторонніми. Слід зазначити, що значна частина міжнародних договорів України має міжвідомчий характер. Наприклад, з 2003 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 1477 міжнародних договорів міжвідомчого характеру. Україна на основі двосторонніх міжнародних договорів веде співробітництво з понад 180 країнами світу¹³⁵.

Необхідно вказати на те, що значну роботу з формування договірно-правової бази двосторонніх відносин здійснюють посольства України. Наприклад, за даними Посольства України в Російській Федерації, договірно-правову базу українсько-російських відносин складають на сьогодні 373 міжнародних документи, які регулюють широке коло питань двостороннього співробітництва держав, включаючи торговельно-економічну, науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та інші сфери. Можемо виокремити особливо значущі двосторонні документи, до яких належать такі:

- Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією від 14 січня 1992 р.;
- Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією від 15 січня 1993 р.;

¹³² Урядовий кур'єр. — 1996. — 4 лип.

¹³³ Там само. — 19 груд.

¹³⁴ Офіційний вісник України. — 2001. — № 17. — 11 трав. — Ст. 132.

¹³⁵ Див.: Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/news/42552>.

— Угода між Україною і Російською Федерацією про співробітництво і взаємодію з прикордонних питань від 3 серпня 1994 р.;

— Угода між Урядом України і Урядом РФ про принципи співробітництва прикордонних областей України і Російської Федерації від 27 січня 1995 р.;

— Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво від 27 серпня 1996 р.;

— Угода між Урядом України і Урядом РФ про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 р.;

— Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.;

— Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про виробничу кооперацію від 24 квітня 1998 р.;

— Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 р.;

— Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 р.;

— Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 р.;

— Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18 жовтня 2011 р.;

— Декларація про зміст українсько-російського стратегічного партнерства від 12 липня 2012 р.

Чинними двосторонніми договорами створено політико-правову основу для зміцнення та розвитку міждержавного діалогу в різних сферах українсько-російського співробітництва. Разом з цим, зважаючи на стратегічний характер партнерства України та Російської Федерації, постійно триває робота щодо розширення та подальшого розвитку договірно-правової бази з усього комплексу українсько-російських

відносин¹³⁶. Аналіз системи двосторонніх міжнародних договорів, які укладені з Російською Федерацією, свідчить про те, що в ній домінують міжнародні економічні договори.

Великою за обсягом є також договірно-правова база двосторонніх відносин між Україною та Китаєм. Станом на лютий 2013 р. в ній нараховується 240 документів. Лише протягом 2010 р. підписано 25 договірно-правових документів, у 2011 р. — 46, 2012 р. — 22 двосторонні документи¹³⁷. Це свідчить про значну активізацію двосторонніх стосунків України з Китаєм.

Сучасні реалії викликали до життя нові форми двостороннього співробітництва військово-економічного характеру. Як відомо, в 1996 р. Конгресом США були внесені поправки до *Foreign Assistance Act* (Закон про іноземну допомогу, 1961 р.), відповідно до яких країни зі статусом MNNA (головного не-НАТОвського союзника) отримують початкові переваги у двосторонньому військовому співробітництві. До переваг, якими користуються країни з таким статусом, належать: участь у програмах військово-технологічних досліджень та в антитерористичних ініціативах; можливість купувати протитанкове озброєння; пріоритетне постачання надлишкового військового обладнання і військових предметів; дозвіл використовувати американське фінансування для закупівлі окремих категорій військового обладнання та участь у програмах військової підготовки.

Як повідомляє УНІАН, враховуючи ситуацію, в якій опинилася Україна у зв'язку з російською агресією, Конгрес США прийняв у двох читаннях проект закону «Про запобігання російської агресії», згідно з яким Республіка Молдова, Україна і Грузія отримають статус Союзників США без членства в НАТО. Проект передано профільній комісії для підготовки до прийняття в остаточному читанні. Документ

¹³⁶ Див.: Офіційний сайт Посольства України в Російській Федерації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/legal-acts>.

¹³⁷ Див.: Офіційний сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>.

рекомендує Президенту США Баракі Обамі збільшити взаємодію збройних сил США зі збройними силами України, Грузії, Молдови, Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Косово, Македонії, Чорногорії та Сербії¹³⁸. Цей закон планується прийняти до кінця 2014 р. Безперечно, прийняття цього закону, зокрема, буде сприяти захисту України від агресії Російської Федерації, а також надасть додаткові гарантії безпеки для інших країн Європи.

Можна було б наводити й інші приклади двостороннього співробітництва України з іншими державами світу. Їх аналіз засвідчує, що міжнародне економічне співробітництво є одним із найбільш розвинутих напрямів цієї співпраці.

Наступною організаційною формою є *співробітництво держав у рамках відповідних їхніх груп*. Яскравим прикладом такої форми міжнародної співпраці може бути діяльність країн Великої вісімки (нині вона стала знову Великою сімкою. Нижче буде викладено, що спричинило цей факт). Велика вісімка — це досить потужна група економічно розвинутих держав, на частку яких припадає 49 % світового експорту, 51 % — промислового виробництва і 49 % активів Міжнародного валютного фонду¹³⁹. Розглядаючи історію створення і розвитку цього угруповання, слід зазначити, що в 1975 р. спочатку була створена група Великої шістки (Франція, США, Велика Британія, ФРН, Італія та Японія). У 1976 р. до цієї групи країн приєдналась Канада, внаслідок чого сформувалася Велика сімка. Вхідження до цієї групи Російської Федерації зумовило в 1997 р. її нову назву — Велика вісімка. Функціонування Великої вісімки не обмежується лише діяльністю держав-учасників. У її роботі також беруть участь представники Європейського Союзу, а саме: голови Європейської Комісії та Європейської Ради. Особливістю цієї групи, як й інших, є те, що вона не є міжнародною організацією, не заснована на міжнародному договорі, не має статуту, визначених критеріїв прийому до неї та постійних органів.

¹³⁸ США воюють санкціями і збираються оголосити нас союзниками. — Голос України. — 2014. — 18 лип. — С. 6–7.

¹³⁹ Див.: Официальный сайт РИА Новости [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/infographic/20130618/210154795.html>.

Група восьми є неофіційним форумом лідерів зазначених держав. У рамках її діяльності проводяться саміти (вони проходять по чергові в країнах-партнерах), організовуються зустрічі міністрів, відбуваються експертні та робочі зустрічі, координується робота. Країна, яка проводить зустріч на вищому рівні, головує протягом календарного року. Знаменно, що ця група країн уже з моменту свого створення почала погоджувати підходи до актуальних міжнародних проблем. Ще на першому саміті (15–17 листопада 1975 р.) тодішньої Великої шістки за ініціативою Франції була прийнята Спільна декларація з економічних проблем, у якій містився заклик до неприйняття агресії в торговельній галузі та відмова від встановлення нових дискримінаційних бар'єрів.

На роботу цієї групи, що є цілком зрозумілим, мають вплив міжнародні події, у яких країни-партнери беруть участь. Так, навесні 2014 р. відбулося засідання країн групи, але вже знову у форматі G7, без Росії. Через військову агресію з боку Російської Федерації стосовно України, яка була розпочата в кінці лютого 2014 р., та через порушення низки принципів міжнародного права, за підсумками цієї зустрічі Великої сімки 24 квітня 2014 р. була прийнята Гаазька декларація. Її підписали лідери Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки, Президент Європейської Ради та Президент Європейської Комісії. В документі, зокрема, зазначається, що Декларація прийнята на підтвердження підтримки суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України. Звертається увага, що міжнародне право забороняє захоплення частини території або всієї території іншої країни із застосуванням примусу чи сили. Діяти так — означає порушувати принципи, на яких будується міжнародна система. У Декларації піддається осуду протизаконний референдум, проведений у Криму всупереч Конституції України. Також рішуче засуджується протизаконна спроба Росії анексувати Крим усупереч міжнародному праву та конкретним міжнародним зобов'язанням. Не визнаються ані референдум, ані спроби анексії. У тексті Декларації ще раз наголошується на тому, що дії Росії матимуть серйозні наслідки. Очевидне порушення міжнародного права є серйозним викликом

верховенству права в усьому світі та має викликати тривогу всіх націй. У відповідь на порушення Росією суверенітету й територіальної цілісності України запроваджено цілу низку санкцій проти Росії, посадових осіб та інституцій, які за ці порушення відповідальні. Країни-учасниці, як говориться в Гаазькій декларації, призупиняють співпрацю у форматі Великої вісімки доти, допоки Росія не змінить свого курсу та не буде знову створене середовище, в якому Велика вісімка зможе мати осмислену дискусію. Лідери країн, які підписали документ, зазначили, що знову зустрінуться у форматі Великої сімки, як і планувалося, у червні 2014 р. у Брюсселі¹⁴⁰.

У світі створені й інші угруповання країн. Так, активно функціонує Група Одинадцяти (Бангладеш, В'єтнам, Єгипет, Індонезія, Іран, Мексика, Нігерія, Пакистан, Південна Корея, Туреччина, Філіппіни). Країни, які входять до цього угруповання, поставили своїм завданням перетворити національні економіки на потужний локомотив міжнародної системи економічних відносин ХХІ ст.

Країни, що входять, наприклад, до групи Двадцятки (Великої двадцятки), працюють у форматі міжнародних нарад міністрів фінансів та голів центральних банків і розглядають питання міжнародної фінансової системи.

Досліджуючи питання про співробітництво держави з міжнародними організаціями, слід зазначити, що для нього властиві різні міжнародно-правові форми. До найбільш поширених форм зазначеної участі необхідно віднести три, а саме: повноправне чи асоційоване їх членство в міжнародній організації або участь на правах спостерігача. Варто зупинитися на кожній з них більш докладно.

Участь держави як повноправного члена міжнародної організації, в тому числі міжнародної економічної організації, надає можливість не лише користуватися правами та перевагами її членства в цій організації, а й виконувати відповідні обов'язки, що випливають із цього факту. Загальновідомо,

---

¹⁴⁰ Див.: Офіційний сайт представництва Європейського Союзу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_25_03_uk.htm.

що будь-яка держава, яка є членом тієї чи іншої міжнародної організації, не враховуючи спрямованості її міжнародної діяльності, має право брати участь у формуванні її органів, прийнятті актів такої міжнародної організації або її органів та здійснювати іншу діяльність. Водночас, на державу покладаються і певні обов'язки, наприклад, фінансові зобов'язання (сплата вступного внеску, щорічного членського внеску, сплата за користування певними послугами, наприклад, супутниковим зв'язком тощо). Крім того, держава, яка є членом міжнародної організації, зобов'язана належним чином виконувати вимоги актів, які приймаються відповідними міжнародними організаціями та її органами, а також покладені на кожну державу зобов'язання, що випливають із договорів цієї міжнародної організації з державами та іншими міжнародними організаціями тощо. У разі систематичного недотримання державою обов'язків перед міжнародною організацією її членство може призупинятися. Так, через заборгованості призупинено членство України в Міжнародній організації виноградарства та виноробства і в Міжнародній організації з цукру. Цілком зрозуміло, що чим більша кількість міжнародних організацій, в яких бере участь та чи інша держава, тим ширша її міжнародна правосуб'єктність, більш значний обсяг прав та обов'язків, які покладаються на неї. Так, наприклад, Україна згідно з даними Єдиного державного реєстру міжнародних організацій, членом яких є Україна, Міністерства закордонних справ України (МЗС) станом на січень 2014 р. має статус повноправного члена в 67 міжнародних організаціях, 46 із них є міжнародними економічними організаціями¹⁴¹. Слід зазначити, що цей Реєстр створюється і ведеться МЗС відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна» від 4 квітня 2001 р.¹⁴². Наприклад, відповідно до Реєстру, Україна є повноправним членом

¹⁴¹ Див.: Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>.

¹⁴² Постанова Кабінету Міністрів України «Про Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна» від 4 квітня 2001 р. — Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — 20 квіт.

досить широкого кола всесвітніх міжнародних економічних організацій, а саме: Світової організації торгівлі, Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої митної організації, Міжнародного Валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку й ін. Наша країна також є членом міжнародних регіональних організацій, перш за все європейських, таких як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейські співтовариства, Європейська організація вищих органів фінансового контролю, Європейський економічний простір, Об'єднання ГУАМ, Організація Чорноморського економічного співробітництва та ін.

Як уже зазначалось, *країни можуть співпрацювати з міжнародними організаціями і на правах асоційованого членства*. Асоціація (від латин. association — з'єднання, зв'язок) — добровільне договірне об'єднання (союз, співдружність, спілка) держав, організацій, підприємств, інших юридичних чи фізичних осіб для спільної політичної, господарської, наукової, культурної та іншої діяльності¹⁴³. Асоційоване членство передбачає неповне (часткове) членство держави, громадянської організації, особи чи соціальної групи в якомусь об'єднанні. Відзначається обмеженням (порівняно з повним членством) колом прав і можливостей¹⁴⁴. Асоційоване членство держави в міжнародній організації є першим етапом набуття нею повноправного членства у цій організації.

У міжнародному праві термін «асоціація» зустрічається у двох значеннях. По-перше, як назва міжнародної організації, договірного об'єднання держав. Наприклад, АСЕАН — Асоціація держав Південно-Східної Азії, до якої входять Бруней-Даруссалам, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни. По-друге, як одна із міжнародно-правових форм співробітництва держави з міжнародною організацією. Ця самостійна форма відносин держави широко використовується у співробітництві й з міжнародними економічними організаціями. Співробітництво

¹⁴³ Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 1 : А–Г. — К. : Укр. енциклопедія. 1998. — 672 с. — С. 155.

¹⁴⁴ Там само. — С. 157.

держав на основі асоціації з міжнародними економічними організаціями передбачено їхніми міжнародно-правовими актами, як-от, для прикладу, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Міжнародної морської організації, Європейської асоціації вільної торгівлі, Азіатської організації з питань продуктивності та ін. Таке співробітництво здійснюється на основі відповідних міжнародних договорів, які мають, як правило, багато спільного з міжнародними договорами економічного характеру цих організацій. У міжнародних договорах асоціації держава може набути частину прав та обов'язків, які мають повноправні члени відповідної міжнародної організації. Як уже зазначалося, подібні договори про асоціацію держав, як правило, є своєрідним перехідним етапом до набуття державами в міжнародних економічних організаціях повного і постійного членства. Цілком зрозуміло, що в кожному конкретному випадку ці договори здебільшого мають індивідуальний характер. Щодо України, то вона, наприклад, є асоційованим членом у таких міжнародних організаціях, як Генеральна конференція з мір та ваги, Світова асоціація автомобільних магістралей та ін.

Особливе значення для України нині має набуття статусу асоційованого члена в такому міжнародному утворенні, як Європейський Союз. У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411–VI від 1 липня 2010 р. (п. 12, ч. 2. ст. 11) зазначається про необхідність «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»¹⁴⁵. На 21-му пленарному раунді 11 листопада 2011 р. відбулися переговори щодо Угоди про асоціацію, а вже в наступному році було парафровано текст цієї угоди. На саміті у Вільнюсі 28 листопада 2013 р. було заплановане підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Однак, 21 листопада 2013 р. Кабінетом Міністрів України був призупинений процес підготовки до підписання угоди з Європейським Союзом. Внаслідок таких дій з боку влади по всій Україні розпочалися масові акції протесту, під час яких були грубо порушені права та свободи людини, про що

¹⁴⁵ ВВР. — 2010. — № 40. — 8 жовт. — Ст. 527.

неодноразово повідомлялося у вітчизняних та зарубіжних засобах масової інформації. Втім, українці сподіваються, що Україна буде не лише асоційованим, а й повноправним членом Європейського Союзу.

Наступною міжнародно-правовою формою відносин держав з міжнародними економічними організаціями є використання, наприклад, *інституту спостерігачів*. У загально-вживаному значенні слово «спостерігач» — це той, хто спостерігає за ким- або чим-небудь, помічає щось. Дипломатичний спостерігач — представник держави або міжнародної організації, що його направляють для участі в роботі міжнародної конференції та органів¹⁴⁶. Стосовно міжнародних економічних організацій, то така форма їхніх відносин з державами передбачена правом низки міжнародних організацій, зокрема Організацією ООН з промислового розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, Всесвітньою організацією інтелектуальної власності та ін. Наприклад, у ст. 4 Статуту Організації ООН з промислового розвитку, яка називається «Спостерігачі», записано: статус спостерігача при Організації надається за проханням тих, хто має такий статус на Генеральній Асамблеї ООН, якщо Конференція не прийме іншого рішення. Крім того, в цій статті зазначено, що Конференція має повноваження запрошувати інших спостерігачів для участі у роботі Організації. Спостерігачам дозволяється брати участь у роботі Організації відповідно до чинних правил процедури і положень її Статуту.

Використання інституту спостерігача у міжнародних організаціях позитивно впливає на розвиток міжнародного економічного співробітництва зазначених суб'єктів міжнародного права. Спостерігачі, не залучаючись до конкретної діяльності міжнародної організації, провадять спостереження за змістом такої діяльності, збирають необхідну інформацію і на основі цього формують відповідні рекомендації для можливо-го використання керівництвом тієї держави, яку вони пред-

¹⁴⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови. — С. 1375.

ставляють. Так, Україна є спостерігачем в Євразійській групі з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму, Міжнародній організації франкофонії та Міжнародній організації цивільної оборони.

Ще однією організаційно-правовою формою є *міжнародне співробітництво держави як члена міжнародної організації з іншими державами — членами цієї організації*. Цілком зрозуміло, що держави об'єднуються у відповідні міжнародні організації, зокрема і в міжнародні економічні організації, для того щоб спільно і більш успішно вирішити низку питань і захищати свої інтереси у відповідному напрямі міжнародного економічного співробітництва. Ці питання можуть бути пов'язані: з міжнародною торгівлею, міжнародними валютними відносинами, міжнародними транспортними перевезеннями, міжнародним промисловим та сільськогосподарським співробітництвом тощо. При цьому держави користуються привілеями та імунітетами, якими користуються міжнародні організації. Будучи членами міжнародної організації, держави в першу чергу співробітничать безпосередньо з міжнародною організацією та з країнами, які є її членами, а також іншими країнами. Це властиво для всіх міжнародних організацій. Цілком зрозуміло, що вирішення важливих для кожної держави міжнародних проблем є більш ефективним лише в умовах колективних зусиль через міжнародну організацію, а не тоді, коли кожна держава намагається вирішити їх окремо, самотійно.

Досить важливими є *відносини держави, яка не є членом певної міжнародної організації, але співпрацює через таку міжнародну організацію з іншими державами — її членами*. Міжнародно-правовою формою такого співробітництва є відповідні угоди. Прикладом цього може бути підписана 14 червня 1994 р. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами (набула чинності 1 березня 1998 р.). Таким чином, ця Угода надає можливість Україні, не будучи країною — членом Європейських Співтовариств, співпрацювати не лише з ними, але й з країнами, які є її членами. Україна, виконуючи цю угоду, надзвичайно багато зробила. Це надало можливість значно наблизити її до вирішення проблеми

набуття асоційованого членства в Європейському Союзі.

Співробітництво держав через міжнародну організацію з іншими її державами, за умови, що ця держава не є членом цієї організації, теж є однією із важливих форм міжнародного співробітництва. Як відомо, Швейцарія — одна із досить розвинутих європейських країн — тривалий час не була членом ООН і вступила до цієї організації 190 країною лише 10 вересня 2002 р. Водночас, вона співпрацювала на основі двосторонніх договорів з багатьма країнами — членами ООН, низкою її міжнародних організацій (наприклад, у 1992 р. вступила до Всесвітнього банку та Міжнародного валютного фонду ООН), входила до багатьох комітетів ООН.

Що стосується стосунків Швейцарії та Європейського Союзу, то можна зазначити таке. Як відомо, в 2001 р. населення Швейцарії відхилило ініціативу щодо проведення попередніх заходів зі вступу до Європейського Союзу. І це при тому, що 2000 р. більшість мешканців проголосували за перший пакет двосторонніх угод, спрямованих на координацію співробітництва між Швейцарією та країнами Європейського Союзу. Другий пакет таких угод був підписаний у 2004 р. Незважаючи на те, що є опоненти цього процесу, які вважають, що зі вступом до ЄС Швейцарія може втратити свою незалежність, вона співробітничала з країнами — членами ЄС.

Співробітництво держави через відповідні міжнародні організації, членами яких вони є, — одна з важливих організаційних його форм. Яскравим прикладом цього можна вважати співробітництво між Європейським економічним співтовариством, Європейським співтовариством вугілля та сталі та Європейським співтовариством з атомної енергії, що дало можливість, своєю чергою, активно співробітничати з країнам-членам, які входили до їхнього складу. Успішному співробітництву сприяло і те, що вони мали спільні органи (Європейську Комісію, Європейську Раду, Суд). Це сприяло не лише економічному, а й активному політичному співробітництву європейських країн.

До речі, до розпаду Радянського Союзу, коли функціонувала система соціалістичних країн, можна було навести приклади співробітництва країн Ради Економічної Взаємодопомоги (Болгарії, В'єтнаму, Куби, Монголії, НДР, СРСР,

Чехословаччини та Угорщини) із західноєвропейськими країнами, які входили до зазначених Європейських співтовариств.

5.3. Правосуб'єктність держав у сфері міжнародного економічного співробітництва

Коли мова йде про таку категорію, як «правосуб'єктність» взагалі, то з неї випливає, на наш погляд, по-перше, що перелік — це система суб'єктів, які беруть участь у відповідних правовідносинах, а по-друге — це наявність юридичних прав та обов'язків, якими вони наділені. Загальновідомо, що до системи суб'єктів національного та міжнародного права в першу чергу належать держави, їхні органи, посадові особи; міжнародні організації та їхні органи; фізичні та юридичні особи. Саме вони наділяються необхідними правами й обов'язками, реалізація яких надає їм можливість бути активними учасниками системи різних правовідносин. Ці права та обов'язки мають конкретну прив'язку до відповідного суб'єкта правовідносин, а це значить, що вони мають і різний зміст. Держави наділені одними правами та обов'язками, міжнародні організації — іншими, а фізичні та юридичні особи — ще іншими. Усі ці суб'єкти по мірі необхідності користуються своїми правами та повинні належним чином виконувати свої обов'язки. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що наявність у відповідних суб'єктів прав та обов'язків, а також можливості їх реалізації, і лежить в основі такого поняття, як правосуб'єктність, яка, за усталеними висновками юридичної науки, поділяється на правоздатність і дієздатність. У деяких випадках вона включає і деліктоздатність.

Такий зміст правосуб'єктності за національним правом стосується фізичних, юридичних, а також посадових осіб. А коли мова йде про державу, міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права, які віддзеркалюють публічну владу та її інтереси, то йдеться лише про такі категорії,

як правосуб'єктність, не поділяючи її на правоздатність і дієздатність. Водночас відомий вчений у галузі міжнародного права Г. М. Вельямінов ототожнює правосуб'єктність з правоздатністю¹⁴⁷. У літературі зазначається, що зміст понять, які використовуються в міжнародному праві й внутрішньодержавному праві, у більшості випадків не співпадає. Це стосується поняття «правосуб'єктність», яке відрізняється від поняття правосуб'єктності у внутрішньому праві. Так, у деяких галузях внутрішнього права (наприклад, у цивільному праві) правосуб'єктність включає в себе такі інститути, як правоздатність та дієздатність. Міжнародне право не зазначає таких інститутів. Однак, коли йдеться про міжнародну правосуб'єктність, мають на увазі те, що суб'єкт не лише наділений правами і несе обов'язки, але своїми діями може як набувати прав і обов'язків, так і здійснювати їх. Тому міжнародна правосуб'єктність охоплює правоздатність і дієздатність. У зв'язку із цим поділяти міжнародну правосуб'єктність на правоздатність і дієздатність не можна. Якщо використовувати цю термінологію внутрішнього права і застосовувати його до міжнародного, то необхідно зазначити, що не існує суб'єктів міжнародного права, які були б правоздатними і не наділені дієздатністю або їх правоздатність і дієздатність були б обмежені¹⁴⁸. На нашу думку, в цьому підході, як кажуть, неозброєним оком видно протиріччя, які взаємовиключають одне одного. Не побоюючись нагнати на критику або викликати гостру дискусію стосовно своїх міркувань, хотілось би зазначити, що, на наш погляд, може існувати і така точка зору, відповідно до якої міжнародна правосуб'єктність держав та міжнародних організацій може розглядатися крізь призму її правоздатності та дієздатності.

Правоздатність — це здатність суб'єктів національного і, вважаємо, міжнародного права (фізичних і юридичних осіб, держави й міжнародних організацій та деяких інших суб'єктів) бути носіями відповідних прав та обов'язків. Вони лежать в основі правового статусу зазначених вище суб'єктів.

¹⁴⁷ Вельямінов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 51.

¹⁴⁸ Международное право. — С. 95–97.

Дієздатність є вторинним, похідним від правоздатності елементом правосуб'єктності. Сутність її зводиться до можливості реалізації правоздатності тих чи інших суб'єктів шляхом набуття ними відповідним чином юридичних прав, породжуючи при цьому для себе юридичні обов'язки. Зміст правоздатності знаходить адекватну реалізацію через дієздатність, що дає можливість зробити висновок: правосуб'єктність є об'єднувальною категорією.

Не вдаючись до з'ясування змісту правосуб'єктності всієї системи національних та міжнародних учасників правовідносин, а виходячи із завдання висвітлення змісту правосуб'єктності держави як суб'єкта міжнародного економічного права — складової міжнародного публічного права, ми і зосередимо свою увагу саме на цьому.

Відомо, що держави, як і міжнародні організації, є суб'єктами міжнародного публічного права. Держава є основним суб'єктом у системі міжнародних публічних відносин. Враховуючи це, визначення її правосуб'єктності відіграє важливу роль. Варто зазначити, що правосуб'єктність держави в міжнародному праві і в міжнародному економічному праві здебільшого співпадає. Держава може виступати як суб'єкт міжнародних відносин сама по собі, а також і як складова конкретної міжнародної організації як її країна-член. Інакше не може бути, адже держава в обох випадках виступає суб'єктом міжнародного права. У той же час, враховуючи, що міжнародне співробітництво здійснюється в різних напрямках (політичне, гуманітарне, економічне, соціальне, культурне тощо), правосуб'єктність держави може набувати відповідної специфіки, тобто може бути різним зміст міжнародної правосуб'єктності держави, але її складовими, на наш погляд, все-таки є як правоздатність, так і дієздатність. Є підстави стверджувати, що засади міжнародної правосуб'єктності будь-якої держави визначаються як національними, так і міжнародними правовими актами.

Цілком зрозуміло, що передумови міжнародної правосуб'єктності держави у повному обсязі закладаються з моменту її утворення і проголошення її незалежності та суверенітету через відповідні національні державні акти. Так, Верховною Радою України 16 липня 1990 р. були прийняті

Декларація про державний суверенітет України¹⁴⁹, а 24 серпня 1991 р. Акт проголошення незалежності України¹⁵⁰, в яких закріплені засади щодо участі нашої країни в міжнародно-правових відносинах. Наприклад, у розділі десятому «Міжнародні відносини» Декларації про державний суверенітет України зазначено, що вона як суб'єкт міжнародного права «здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для забезпечення національних інтересів... у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах». Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру та міжнародної безпеки, бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах. Крім того, в ст. 18 Конституції України, яку було прийнято 28 червня 1996 р., закріплено положення про те, що зовнішньоекономічна діяльність України спрямована на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання миру і взаємовигідного співробітництва із членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Дещо пізніше, 8 жовтня 2010 р., був прийнятий Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому визначені засади міжнародного співробітництва¹⁵¹. Ще раніше, 22 грудня 1993 р., прийнято Закон України «Про міжнародні договори України»¹⁵² (нова редакція прийнята в 2004 р.)¹⁵³. У цих внутрішньодержавних актах у загальному плані були закладені основи правосуб'єктності України в міжнародних відносинах.

¹⁴⁹ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — 7 лип. — Ст. 429.

¹⁵⁰ Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — 17 верес. — Ст. 502.

¹⁵¹ ВВР. — 2010. — № 40. — 8 жовт. — Ст. 527.

¹⁵² Там само. — 1994. — № 10. — 9 берез. — Ст. 45.

¹⁵³ Там само. — 2004. — № 50. — 10 груд. — Ст. 540.

Правосуб'єктність держави, зокрема і правоздатність як її складовий елемент, в міжнародно-правових відносинах визначається не лише нормами внутрішнього національного законодавства держави. Вона також закріплюється і нормами міжнародного права, які, своєю чергою, містяться у відповідних міжнародно-правових актах або впливають з них. Якщо, наприклад, звернутися до змісту Статуту ООН, то в ньому закріплені цілі цієї організації, а саме: підтримувати міжнародний мир та безпеку, розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги принципу рівноправ'я і самовизначення народів, а також вживати інші відповідні заходи до зміцнення загального миру; здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії (п. 1–3 ст. 1 глави I «Цілі та принципи» Статуту ООН). У ст. 2 цієї ж глави зазначено, що організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів. Усі члени ООН добросовісно виконують прийняті на себе за Статутом цієї організації обов'язки, розв'язують свої міжнародні спори мирними засобами, утримуючись у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосуванням проти територіальної недоторканності та політичної незалежності будь-якої держави. Цілком зрозуміло, що це є обов'язками перш за все держав, які входять до складу ООН. У різних главах Статуту ООН закріплені інші права та обов'язки держав-членів.

Одним із важливих документів, у якому теж визначається правоздатність держав у сфері міжнародного економічного співробітництва, є Хартія 1974 р. Зокрема, у главі II «Економічні права та обов'язки держав» (ст. 1–28) закріплена система відповідних прав та обов'язків держав. Їхній зміст зводиться до такого.

Кожна держава має суверенне і невід'ємне право вибирати свою економічну, політичну, соціальну і культурну систему відповідно до волі свого народу, без втручання чи застосування сили або погрози ззовні у будь-якій формі. Вона має і повинна вільно здійснювати свій повний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами та економічною

діяльністю, включаючи право на володіння, використання та експлуатацію.

До права держави належить регулювання та контроль закордонних інвестицій, діяльності транснаціональних корпорацій. Кожна держава має право брати участь у міжнародній торгівлі та в інших формах економічного співробітництва, які не залежать від будь-яких відмінностей в економічних, політичних, соціальних системах, а також вільно вибирати форми своїх зовнішньоекономічних відносин і укладати двосторонні та багатосторонні угоди. Усі держави юридично рівні й як рівноправні члени міжнародної спільноти мають право повністю та ефективно брати участь у міжнародному процесі прийняття рішень для врегулювання світових економічних, фінансових та валютних проблем, зокрема через посередництво відповідних міжнародних організацій. Держави мають право, за згодою зацікавлених сторін, брати участь у субрегіональному, регіональному та міжнародному співробітництві з метою їх економічного і соціального розвитку.

Визначено в документі й інші економічні права держав.

Хартія 1974 р. також закріплює й обов'язки держав. Так, кожна держава несе основну відповідальність за сприяння економічному, соціальному, культурному розвитку свого народу. На держави покладається обов'язок співробітничати в зазначених сферах з метою сприяння економічному та соціальному прогресу всіх країн світу, особливо країн, які розвиваються.

Усі держави повинні співпрацювати з метою зміцнення і постійного підвищення ефективності роботи міжнародних організацій під час здійснення заходів, спрямованих на стимулювання загального економічного прогресу всіх країн, зокрема і країн, що розвиваються.

За Хартією 1974 р., держави зобов'язані не піддавати інші держави дискримінації.

Хартія закріплює й інші економічні обов'язки держав у сфері міжнародного економічного співробітництва¹⁵⁴. Необхідно зазначити, що зміст багатьох прав та обов'язків держав, визначених у Хартії 1974 р., покладені в основу низки спеціальних принципів міжнародного економічного права.

¹⁵⁴ Действующее международное право. В 3 т. — Т. 3. — С. 137–144.

Зазначені права й обов'язки становлять зміст правоздатності держав у сфері міжнародного, зокрема і міжнародного економічного співробітництва, визначаються й іншими міжнародно-правовими актами. Проте наявність системи права та обов'язків держав ще не свідчить про їх можливу часткову або повну реалізацію. Для того щоб це сталося, державі потрібно здійснювати певні дії.

Узагальнення й аналіз національного законодавства та міжнародного права дає можливість зробити висновок про те, що, використовуючи свою правоздатність як один із основних елементів правосуб'єктності, держави можуть реалізувати і свою дієздатність, а саме: вони реально співробітничать з іншими державами світу, міжнародними організаціями як повноправні та асоційовані їхні члени або, виступаючи спостерігачами, укладають міжнародні договори та виконують зобов'язання, що випливають з них, захищають свої права та інтереси в міжнародних юрисдикційних органах тощо. Держави за необхідності використовують усі свої можливості та права з використання різних форм співробітництва з іншими державами, міжнародними організаціями, які вже більш детально аналізувалися в попередніх розділах. Це співробітництво здійснюється шляхом укладення й реалізації двосторонніх та багатосторонніх договорів за участю держав і міжнародних організацій, дотримання норм і принципів міжнародного та міжнародного економічного права. Важливою умовою реалізації дієздатності з боку держав у сфері міжнародного економічного співробітництва є не лише використання своїх прав, а й належне виконання своїх обов'язків, які випливають з конкретних міжнародних договорів та інших міжнародно-правових актів, що є одним із принципів міжнародного права.

Ці дії уособлюють зміст дієздатності держав у міжнародних відносинах, які є похідною їхньої правоздатності. Цілком зрозуміло, що найбільш оптимальний варіант реалізації правосуб'єктності держав — це коли обсяг їхньої реальної дієздатності свідчить про повну реалізацію обсягу їхньої міжнародної правоздатності. Водночас у міжнародних відносинах виникають ситуації, коли, за наявності міжнародної правоздатності держави, вона не може здійснювати свої

суверенні права і виконувати належним чином покладені на неї обов'язки, тобто не може реалізувати повністю або частково свою дієздатність. Так, у роки Другої світової війни окремі держави, маючи міжнародну правоздатність, в умовах окупації не могли реалізувати повною мірою свою міжнародну дієздатність. Наприклад, уряди окупованих держав, зокрема Польщі (на чолі з Миколайчиком) та Чехословаччини (на чолі з Е. Бенешем), були визнані урядами в еміграції. Цілком зрозуміло, що вони не могли ефективно здійснювати свої функції на території своїх держав та належним чином виконувати свої міжнародні зобов'язання. Обмежені можливості реалізувати в повному обсязі свою міжнародну правосуб'єктність були й у Франції, представлений її національним Комітетом на чолі з генералом де Голлем. В еміграції були також і уряди окупованих Бельгії та Норвегії. Не кращі можливості в цьому мали й інші держави, окуповані фашистською Німеччиною.

Цілком очевидно, що і в наш час в умовах окупації держава тимчасово не може здійснювати належним чином свій суверенітет як суб'єкт міжнародного права. Але й у такому випадку вона не втрачає суверенітет, а лише тимчасово, в силу певних обставин, не може в повному обсязі реалізувати його. Саме в такій ситуації опинився Ірак, коли в 2003 р. був окупований США та іншими державами¹⁵⁵.

5.4. правонаступництво держави

*В*ажливу роль у зміні обсягу правосуб'єктності держав відіграє правонаступництво, яке є формою переходу прав і обов'язків від однієї держави до іншої. У міжнародному праві під правонаступництвом розуміють «зміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини певної території» (ст. 2 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р., далі — Конвенція 1978 р.). Положення цієї Конвенції поширюються

¹⁵⁵ Международное право. — С. 99.

на такі випадки правонаступництва: 1) утворення нових незалежних держав; 2) об'єднання держав; 3) відокремлення частини або частин держави; 4) поділ (розпад) держав; 5) передача частини території держави. Так, наприклад, на декілька держав розпався колишній Радянський Союз, внаслідок чого утворилися Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Грузія, Естонська Республіка, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан, Україна. На території колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії в 1992 р. утворилися такі самостійні держави, як Боснія і Герцеговина, Македонія, Хорватія, Сербія та Чорногорія. У 1993 р. замість Чехословаччини були утворені Чехія і Словаччина. Можна навести приклади і більш раннього періоду: так, у 1947 р. виділився Пакистан, а із нього в 1971 р. — Бангладеш. У той же час, окремі самостійні держави об'єднувалися: в 1990 р. колишня Німецька Демократична Республіка ввійшла до складу Федеративної Республіки Німеччини. Виділення і створення нових держав, як і їхнє об'єднання, вимагає вирішення питань правонаступництва.

При утворенні нових держав за загальним правилом діє принцип *tabula rasa* (латин. — чиста дощечка, на якій ще нічого не написано; щось незаймане). Це означає, що такі держави не пов'язані договорами, укладеними від їхнього імені державами-метрополіями і чинними на момент правонаступництва (ст. 16 Конвенції 1978 р.). Щодо правонаступництва за міжнародними договорами внаслідок поділу держав або відокремлення частин держав принцип *tabula rasa* не діє, а застосовується правило виконання зобов'язань державою- правонаступницею за міжнародними договорами, що діяли на території цієї держави в момент правонаступництва, якщо держава- правонаступниця та інша держава-учасниця не домовилися про інше і якщо корінна зміна обставин не призвела до неможливості виконання раніше взятих зобов'язань (ст. 31 Конвенції 1978 р.).

Конвенція 1978 р. закріпила також важливе положення про те, що правонаступництво держав не стосується

встановлених договором кордонів та зобов'язань і прав щодо режиму кордону (ст. 11).

Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. (далі — Конвенція 1983 р.) виходить із загального принципу регулювання цих відносин угодою між державою-правонаступницею і державою-попередницею. За відсутності такої угоди нерухома і рухома державна власність, яка знаходиться на території держави-правонаступниці, переходить до неї (ст. 14). Якщо інше не обумовлене заінтересованими державами, перехід державних архівів держави-попередниці до держави-правонаступниці здійснюється без компенсації (ст. 23). правонаступництво державних боргів має здійснюватися на основі угоди між державою-попередницею і державою-правонаступницею. За відсутності угоди державний борг держави-попередниці переходить до держави-правонаступниці у справедливій частці (ст. 37).

Положення Конвенції 1983 р. поширюються на ті ж випадки правонаступництва, що й положення Віденської конвенції 1978 р. При виникненні спорів між учасниками Конвенції 1983 р. щодо її тлумачення і застосування у ній передбачено процедури узгодження. Якщо ці процедури не приводять до вирішення спорів, то ці спори можуть бути передані на розгляд Міжнародного суду ООН або міжнародного арбітражу за згодою сторін (ст. 44)¹⁵⁶.

З питаннями правонаступництва стикаються багато держав. Не були винятком і держави, які утворилися після розпаду СРСР. Перш за все ці держави були задіяні у багатьох міжнародних договорах. Так, з усього масиву договорів СРСР (10–16 тис.) фактично підтверджено чинність для України близько 160 двосторонніх (шляхом укладення домовленостей з 13 державами-контрагентами) та близько 20 багатосторонніх угод. Відтак юридичний статус близько 99 % договірної бази СРСР залишається зовсім невизначеним¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 5 : П–С. — К. : Укр. енциклопедія, 2003. — 736 с. — С. 47.

¹⁵⁷ Великий енциклопедичний юридичний словник. — С. 695.

Вимагали належного розв'язання і питання розподілу державної закордонної власності та боргів СРСР. Вони були важливими для всіх колишніх радянських республік, які стали самостійними державами, оскільки всі вони брали участь у формуванні власності Союзу РСР. Враховуючи це, 4 грудня 1991 р. був підписаний Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР. У чотирьох главах цього Договору були закріплені 17 статей. Вони стосувалися основних принципів, переліку держав-наступниць СРСР, їхніх загальних зобов'язань, визначення системи органів реалізації договору та ін. У ст. 1 глави I цього Договору розтлумачено зміст термінів, які використовуються в ньому, зокрема:

а) державний зовнішній борг СРСР означає будь-яке фінансове зобов'язання, взяте СРСР чи іншими законним чином уповноваженими на це СРСР особами, відносно іншої держави, міжнародної організації чи будь-якого іноземного кредитора;

б) активи СРСР — це нерухома й рухома державна власність СРСР за межами його території, золотовалютні фонди та резерви СРСР, інвестиції за кордоном, будь-які фінансові зобов'язання стосовно СРСР іншої держави, міжнародної організації чи будь-якого іншого іноземного дебітора. Зазначалося, що питання оцінки та поділу Алмазного фонду буде регулюватися спеціальною угодою;

в) правонаступництво держав означає зміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території;

г) держава-попередниця означає державу, яка була зміненна іншою державою у випадку правонаступництва держав;

д) держава-наступниця — держава, яка змінила іншу державу у випадку правонаступництва держав;

е) момент правонаступництва держав означає дату зміни державою-наступницею держави-попередниці у несенні відповідальності за міжнародні відносини стосовно території, що є об'єктом правонаступництва держав;

є) третя держава — це будь-яка держава, що не є ні державою-попередницею, ні державою-наступницею.

Положення цієї статті, які стосуються використання термінів у цьому Договорі, не торкаються використання цих термінів або значень, що можуть бути їм надані у внутрішньому праві будь-якої держави.

У ст. 4 Договору були визначені частки суб'єктів колишнього Союзу СРСР, на які погодилися сторони.

Договір урегульовував й інші питання¹⁵⁸.

Важливе значення у питаннях правонаступництва мала Угода про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном від 6 липня 1992 р. В її преамбулі зазначалося, що припинення існування Союзу РСР як держави-суб'єкта міжнародного права диктує необхідність термінового врегулювання комплексу питань, пов'язаних з майном колишнього Союзу РСР за кордоном, між державами- правонаступниками в особі Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Киргизстан, Республіки Молдова, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан і України. Було підтверджено право кожної Сторони на володіння, користування і розпорядження справедливою фіксованою часткою майна колишнього Союзу РСР за кордоном, що належить їй, при дотриманні прав та інтересів інших Сторін, а також законів держав, на території яких знаходиться майно. У ст. 1 цієї Угоди, зазначено, що Предметом розгляду цієї Угоди є рухома і нерухома власність колишнього Союзу РСР за межами його території та інвестиції, що знаходяться за кордоном, які були на момент правонаступництва у володінні, користуванні і розпорядженні колишнього Союзу РСР, його державних органів та інших структур загальносоюзного значення, що знаходилися під його юрисдикцією або контролем.

Вищезазначена власність підлягає поділу і переходить до Сторін відповідно до шкали фіксованих часток в активах колишнього Союзу РСР на підставі агрегованого показника¹⁵⁹:

¹⁵⁸ Див.: Зібрання чинних міжнародних договорів України. — К., 1990. — № 1. — С. 281.

¹⁵⁹ *Агрегування* — це поєднання окремих одиниць або даних в одну чи декілька одиниць. Під *агрегованим показником* розуміється результат більш або менш складних обчислень на основі простих показників.

<i>Держава – учасниця Співдружності Незалежних Держав</i>	<i>Частка (у відсотках)</i>
Азербайджанська Республіка	1,64
Республіка Вірменія	0,86
Республіка Білорусь	4,13
Республіка Казахстан	3,86
Республіка Киргизстан	0,95
Республіка Молдова	1,29
Російська Федерація	61,34
Республіка Таджикистан	0,82
Туркменістан	0,7
Республіка Узбекистан	3,27
Україна	16,37
Всього:	95,23

Сукупна частка Грузії, Латвії, Литви та Естонії, що складає 4,77 відсотка, не розглядається цією Угодою. (Водночас, слід відзначити, що в ст. 4 попереднього Договору про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р. зазначалося, що частка Грузії становила 1,62, Латвії — 1,14, Литви — 1,41 та Естонії — 0,62 відсотка).

Розподіл власності стосовно нерухомості, що використовується дипломатичними, консульськими та іншими представництвами колишнього Союзу РСР, а також нерухомості, пов'язаної з обслуговуванням цих представництв, здійснюється у пріоритетному порядку (ст. 2).

Вирішення питань правонаступництва держав колишнього Союзу РСР зумовило прийняття за їхньою участю близько 30 різних багатосторонніх угод та двосторонніх протоколів.

Були прийняті й відповідні нормативно-правові акти в усіх країнах, які утворилися на пострадянському просторі. Так, в Україні 12 листопада 1991 р. був прийнятий Закон України «Про правонаступництво України», за яким вона є правонаступницею прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР. Зокрема, у цьому Законі закріплено

положення про те, що Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України (ст. 6), та є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки (ст. 7). У цьому Законі зазначено, що Україна не несе зобов'язань за кредитними договорами та угодами Союзу РСР, укладеними після 1 липня 1991 р. без згоди України (ст. 8). Вона гарантує забезпечення прав людини кожному громадянину України, незалежно від національної належності та інших ознак, відповідно до міжнародно-правових актів про права людини (ч. 2 ст. 9). Крім того, в цьому Законі було закріплене положення про те, що до ухвалення нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР. Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. Стосовно органів державної влади й управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів, сформованих на підставі Конституції Української РСР, встановлюється, що вони діють в Україні до створення органів державної влади й управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України¹⁶⁰.

Слід зазначити, що Україна неодноразово мала справи з вирішенням всілякого роду проблем, пов'язаних з правонаступництвом. Прикладом такого була ситуація, яка виникла при її вступі до Світової організації торгівлі (СОТ). Так, Киргизька Республіка, як країна — член робочої групи, відмовлялася підписати з Україною двосторонній протокол, посилаючись на те, що остання має заборгованість зовнішньоекономічних суб'єктів у сумі більше 27 млн дол. (138 млн грн), яка нібито виникла під час виходу України з рубльової зони після розпаду СРСР. І це попри те, що українська сторона заявляла, що не має жодного підтвердження такої заборгованості, і вважала, що є неправильним включення цього питання до переговорів, які велися у рамках вступу України

¹⁶⁰ ВВР. — 1991. — № 46. — 12 листон. — Ст. 617.

до СОТ. Проте Киргизька Республіка наполягала на своєму. Враховуючи важливість вступу України до СОТ, Президент України В. Ющенко підписав Указ «Про надання гуманітарної допомоги Киргизькій Республіці», в якому зазначалось: у зв'язку із ситуацією, яка склалася внаслідок землетрусу в Киргизькій Республіці, що призвів до руйнувань та виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, і відповідно до ст. 10 Закону України «Про гуманітарну допомогу» надати гуманітарну допомогу цій країні. Виконання Указу Президент доручив забезпечити Кабінету Міністрів України¹⁶¹. В результаті чого урядом України було прийняте відповідне рішення про надання Киргизькій Республіці допомоги в розмірі 27 млн дол. (138 млн грн). Таким чином, вимоги цієї країни були задоволені. Це сприяло успішному підписанню 13 листопада 2007 р. двостороннього протоколу з Киргизькою Республікою щодо вступу України до Світової організації торгівлі.

Вищевикладене дає підстави зробити висновок про те, що правонаступництво держав як система принципів і норм є одним із важливих інститутів міжнародного права.

5.5. Імунітет держави

З міжнародною правосуб'єктністю держави пов'язана і така категорія, як її імунітет.

Імунітет — слово латинського походження і в перекладі українською мовою означає звільнення від чого-небудь. У міжнародному праві імунітет держави пов'язується з її суверенітетом та рівністю. Рівний не має влади над рівним (*латин. par in parem imperium non habet*).

Для більш глибокого з'ясування сутності поняття, звернемося до висновків, які надаються в літературних джерелах. Наголошується, що імунітет був покликаний до життя потребою підтримання офіційних відносин між державами,

¹⁶¹ Офіційний вісник Президента України. — 2007. — № 36. — 21 листоп. — Ст. 892. — С. 32.

необхідністю взаємодії суверенних держав (постійні дипломатичні представництва, делегації). Тому він є абсолютним і поширюється на будь-яку діяльність іноземної держави та її власність¹⁶². Імунітет держави призначений для забезпечення дотримання її суверенітету в тих випадках, коли її представники, законодавство або майно прямо пов'язані з територіальним суверенітетом іншої держави¹⁶³. Державний імунітет діє стосовно органів держави, її посадових осіб, державної власності, приміщень закордонних державних органів, майна дипломатів тощо¹⁶⁴. Імунітет держави у найбільш широкому аспекті можна визначити як непідлеглість однієї суверенної держави дії законодавства іншої держави і непоширення на одну державу або на її органи юрисдикції іншої¹⁶⁵. Під державним імунітетом розуміється право держави, її органів та її представників (особливо дипломатичних) не підпорядковуватися владним акціям інших держав, їхніх органів і представників. Цьому праву відповідає обов'язок держави, її органів і представників не здійснювати будь-яких владних акцій стосовно інших держав, їхніх органів і представників, а також власності цих держав¹⁶⁶. Імунітет держави — це коли вона як носій публічної влади не підпорядковується законодавству, юрисдикції та управлінню будь-якої іншої держави. Імунітет держави склався як принцип, що має абсолютний характер. Імунітетом повинні користуватись іноземні держави, їхні органи, а також майно, що належить цим державам¹⁶⁷.

Аналіз цих та інших визначень і тлумачень імунітету держави дозволяє зробити висновок про два основні його різновиди: абсолютний та обмежений (функціональний).

¹⁶² Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 318.

¹⁶³ Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. В 2-х т. Т. 1 : Кн. 1. Формирование международного права ; Кн. 2. Международное общество / пер. с фр. — С. 275.

¹⁶⁴ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 81.

¹⁶⁵ Богуславский М. М. Международное экономическое право. — С. 127–128.

¹⁶⁶ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 52.

¹⁶⁷ Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 2 : Д–Й. — С. 668.

Насамперед державний імунітет розглядався як *абсолютний*, зміст якого зводився до того, що держава, її органи та представники без її згоди в жодному разі не можуть підпорядковуватися іншим державам, їх владним акціям. Концепція абсолютного державного імунітету не виключає, що до держав можуть бути пред'явлені й майнові та інші вимоги. Розуміння державного імунітету як *обмеженого (функціонального)* зводиться до того, що держава має право на імунітет від владних дій інших держав лише тоді, коли вона діє, виконуючи свої суверенні владні функції.

Державний імунітет проявляється, коли держава як носій публічної влади не підкоряється законодавству іншої держави, юрисдикційній діяльності судів іншої держави, а також міжнародних судових та арбітражних органів.

Держава може добровільно, за власною ініціативою чи згодою, обмежити частину свого імунітету, а значить і суверенітету. Наприклад, у договорі може бути зроблене арбітражне застереження щодо згоди держави на розгляд спору з іншою державою в міжнародному арбітражі.

Питання імунітету держав регламентується у відповідних міжнародно-правових актах. Одним із таких є Європейська Конвенція про імунітет держави, яка була прийнята Радою Європи 16 травня 1972 р. у м. Базелі¹⁶⁸. Ця Конвенція набула чинності 11 червня 1976 р. лише у восьми державах: Австрії, Бельгії, Великобританії, Кіпрі, Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині та Швейцарії. Відповідно до ст. 2 зазначеної Конвенції Договірна держава не може посилається на імунітет від юрисдикції в суді іншої Договірної держави, якщо вона взяла на себе зобов'язання визнавати юрисдикцію цього суду на підставі: 1) міжнародного договору; 2) положення контракту, укладеного в письмовій формі; 3) ясно вираженої згоди, яка була надана після виникнення спору за участю цієї держави.

Конвенція містить і низку інших важливих положень, які були враховані й розвинуті в іншій Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхні власності від 2 грудня 2004 р., що розроблена Комісією міжнародного права на

¹⁶⁸ Див.: Международное частное право : сб. док. / сост. К. А. Бекяшев, А. Г. Ходаков. — М. : БЕК, 1997. — 962 с. — С. 41–55.

підставі Резолюції 32/51 Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 1977 р. Незважаючи на гострі дискусії щодо її змісту, які тривали в Комісії, проект зазначеної Конвенції у 1991 р. був переданий на розгляд Генеральній Асамблеї ООН. І тільки в 2004 р. документ було прийнято — практично через 13 років після розроблення. Слід зазначити, що до цієї Конвенції ООН 2004 р., у якій закріплено теорію обмеженого імунітету держави, Україна поки що не приєдналася.

У преамбулі Конвенції 2004 р. зазначено, що юрисдикційні імунітети держав і їхні власності здобули загальне визнання як один з принципів звичаєвого міжнародного права, а також що ця Конвенція посилить верховенство права і підвищить ступінь правової визначеності, особливо у відносинах держав з фізичними і юридичними особами, сприятиме кодифікації та розвитку міжнародного права й узгодженню практики в цій сфері.

Конвенція 2004 р. складається з шести частин, в яких закріплено 33 статті.

Важливе положення міститься у ст. 3 зазначеної Конвенції, де вказано, що остання не завдає шкоди привілеям та імунітетам, якими згідно з міжнародним правом користується держава щодо здійснення своїх функцій її дипломатичними представництвами, консульськими установами, спеціальними місіями, представництвами при міжнародних організаціях або делегаціями в органах міжнародних організацій, або міжнародних конференціях, а також особами, які мають відношення до них. Крім того, Конвенція не завдає шкоди привілеям та імунітетам, які надаються відповідно до міжнародного права главам держав. Вона також не завдає шкоди імунітетам, якими, за міжнародним правом, користується держава щодо повітряних суден або космічних об'єктів, що належать їй або експлуатуються нею.

Держава користується імунітетом відносно себе і своєї власності від юрисдикції іншої держави з урахуванням положень цієї Конвенції (ст. 5). Держава забезпечує імунітет держав, утримуючись від здійснення юрисдикції при розгляді у своїх судах справ, порушених проти іншої держави, і з цією метою забезпечує, щоб її суди за своєю власною ініціативою виносили рішення про дотримання імунітету іншої держави.

Розгляд у суді держави проти іншої держави можливий, якщо ця інша держава вказана як сторона такого розгляду, або, якщо не вказана як така сторона, але цей розгляд має на меті зачепити власність, права, інтереси або діяльність такої іншої держави (ст. 6).

Держава не може посилається на імунітет від юрисдикції під час розгляду в суді іншої держави стосовно будь-якого питання або справи, якщо вона реально висловила свою згоду щодо здійснення цим судом юрисдикції стосовно такого питання чи справи з огляду на міжнародну угоду, письмовий контракт, або заяви в суді, або письмового повідомлення в рамках конкретного розгляду. Згода держави на застосування законодавства іншої держави не повинна розумітись як згода на здійснення юрисдикції судами цієї іншої держави (ст. 7).

У Частині III (ст. 10–17) Конвенції міститься перелік розглядів, у яких не можна посилається на державний імунітет (комерційні угоди, трудові договори, у разі завдання тілесного ушкодження, завданої шкоди власності, встановлення права власності, володіння і користування майном, інтелектуальна і промислова власність, участь у компаніях й інших об'єднаннях, судна, які належать державі та експлуатуються нею, наслідки арбітражної згоди).

У Частині IV (ст. 18–21) закріплені норми, які стосуються державного імунітету від примусових заходів у зв'язку з розглядом у суді. Зокрема, в ст. 18 зазначається: ніякі примусові заходи, що застосовуються до винесення судового рішення, такі як звернення, стягнення або арешт стосовно власності держави, не можуть бути застосовані у зв'язку з розглядом у суді іншої держави, за винятком випадків, коли держава прямо погодилася на вжиття таких заходів, які вказані в міжнародній угоді, арбітражній угоді, письмовому контракті, в заяві перед судом або письмовому повідомленні після виникнення спору між сторонами, або для забезпечення позову, який є об'єктом такого розгляду.

Ст. 19 визначає імунітет держави від примусових заходів після винесення судового рішення. У ній враховані й випадки, визначені в ст. 18 цієї Конвенції.

Конвенція (ст. 21) визначає також особливі категорії власності держави, які не розглядаються як власність, що

безпосередньо використовується або призначена для використання державою в інших, ніж державні комерційні, цілях. Такими категоріями є: 1) власність, включаючи будь-який банківський рахунок, що використовується або призначається для використання при виконанні функцій дипломатичного представництва держави або його консульських установ, спеціальних місій, представництв при міжнародних організаціях або делегацій в органах міжнародних організацій, або на міжнародних конференціях; 2) власність військового характеру або така, яка використовується чи призначена для використання при виконанні військових функцій; 3) власність центрального банку або іншого фінансового органу держави; 4) власність, що складає частину культурної спадщини держави або частину її архівів і не виставлена або не призначена для виставлення на продаж; 5) власність, яка складає частину експозиції об'єктів, котрі мають науковий, культурний або історичний інтерес, і не виставлені або не призначені для виставлення на продаж.

Завершуючи розгляд цієї Конвенції та змісту інших міжнародно-правових актів, а також враховуючи існуючі з цього питання точки зору, можна визначити складові елементи імунітету держави від юрисдикції іншої іноземної держави, а саме: 1) судовий імунітет; 2) імунітет від застосування заходів від попереднього застосування позовів; 3) імунітет щодо примусового виконання судового рішення; 4) імунітет власності держави; 5) імунітет від застосування права іншої держави.

Таким чином, інститут імунітету держави є важливою складовою частиною її статусу як суб'єкта міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

6.1. Міжнародні економічні організації та їх правосуб'єктність

В умовах глобалізації міжнародних, зокрема міжнародних економічних відносин, більш яскраво проявляється взаємозалежність держав у їх політичному, економічному, соціального та культурному розвитку. Держави дедалі частіше стикаються з проблемами, які складно вирішити самотужки, що, своєю чергою, зумовлює необхідність використання їхніх спільних зусиль. Це дає можливість державам під час вирішення різних проблем міжнародного співробітництва об'єднувати й координувати свої дії у досягненні ними відповідної мети (забезпечення оборони та безпеки, демократичного розвитку, економічної співпраці, охорони навколишнього середовища, соціального, культурного та гуманітарного співробітництва тощо).

Одним із засобів вирішення зазначених питань є створення міжнародних організацій шляхом об'єднання в них тих чи інших держав світу. Міжнародні організації, як уже зазначалося, є активними учасниками міжнародного співробітництва, суб'єктами міжнародного права. Враховуючи це, в наукових та інших джерелах досить активно досліджується саме поняття міжнародної організації взагалі та міжнародної економічної організації зокрема.

Уже зверталась увага на те, що держави є основними суб'єктами міжнародного права і саме їхнє об'єднання забезпечує створення іншого суб'єкта — міжнародної організації. У такому разі держава виступає первинним, а міжнародні організації вторинним, похідним від них, суб'єктом

міжнародного права. Саме на цю особливість звертають увагу багато вчених-міжнародників. Зокрема, вони неодноразово наголошують на тому, що міжнародні (міждержавні, міжурядові) організації належать до категорії похідних (вторинних) суб'єктів міжнародного права¹⁶⁹. Міжнародні організації — вторинні, похідні суб'єкти міжнародного права та міжнародного економічного права. Вони є суб'єктами в тому обсязі прав та обов'язків, якими їх наділили держави-учасники¹⁷⁰. Міжнародні міжурядові організації є похідними (другорядними) суб'єктами міжнародного права. Неурядові міжнародні організації не мають такої ознаки¹⁷¹. Міжнародні організації як вторинні, похідні суб'єкти міжнародного економічного права, створюються державами¹⁷². На цю характерну особливість міжнародних організацій звертають увагу й інші дослідники.

Наступною характерною рисою міжнародних організацій, яка закладається у багатьох визначеннях, є те, що такі організації створюються здебільшого на основі укладення між державами міжнародних договорів, якими і засновується та чи інша міжнародна організація. Досить поширеним є визначення міжнародної організації як утворення на основі міжнародних угод постійно діючих міжурядових або неурядових об'єднань з метою сприяння вирішенню міжнародних проблем, що передбачені відповідним установчим документом¹⁷³.

Міжнародна організація — це міжнародна установа, сформована з двох і більше держав, яка наділена в силу установчих документів правовим статусом міждержавної (міжурядової) організації з визначеною функціональною міжнародною правосуб'єктністю або недержавною (неурядовою) організацією з тим або іншим правовим національним статусом, представленим в одній або декількох державах¹⁷⁴. Під міжнародними

¹⁶⁹ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. — С. 113.

¹⁷⁰ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 96.

¹⁷¹ Международное право. — С. 106.

¹⁷² Дей М. О. Міжнародне економічне право. — С. 153.

¹⁷³ Словарь международного права. — М. : Междунар. отношения, 1982. — 245 с. — С. 93–94.

¹⁷⁴ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 61.

економічними організаціями розуміють міжнародні організації, членами яких є держави, які створені на основі міжнародного договору для координації дій їхніх членів з метою співробітництва у певних областях¹⁷⁵. Міжнародна організація — організація, заснована договором держав-членів, який надає їй статус міжнародної організації¹⁷⁶. Вона є носієм загальних інтересів усіх держав і покликана їх захищати. Внаслідок цього вона наділена автономією волі, яка знаходить свій вираз у процесі реалізації правосуб'єктності¹⁷⁷. Міжнародна міжурядова організація — об'єднання держав на постійній основі, що має самостійні від держав-членів права та обов'язки, діє у межах установчого договору (статуту) та має на меті розвиток міжнародного співробітництва відповідно до норм міжнародного права¹⁷⁸. Міжнародна організація — це об'єднання держав, створене на договірних засадах, яке має статут та загальні органи, що наділені правосуб'єктністю, відмінною від правосуб'єктності держав-членів¹⁷⁹. Характеризуючи поняття «міжнародна організація», окремі дослідники звертають увагу на властиві для неї ознаки, а саме: договірна основа; наявність визначених цілей; відповідна організаційна структура; самостійні права та обов'язки; заснування і діяльність відповідно до міжнародного права¹⁸⁰. Є й інші визначення поняття міжнародної організації та порядку її заснування.

Загальновідомо, що створення окремих міжнародних організацій передбачається іншими міжнародними організаціями. Так, відповідно до Статуту ООН одним із головних органів з координації економічної діяльності цієї організації та спеціалізованих установ, пов'язаних з нею, є

¹⁷⁵ Богуславский М. М. Международное экономическое право. — С. 134.

¹⁷⁶ Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. — С. 93.

¹⁷⁷ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 23.

¹⁷⁸ Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 3 : К—М. — К. : Укр. енциклопедія, 2001. — 792 с. — С. 654—655.

¹⁷⁹ Sir Gerald Fitzmaurice, in A / CN. 4 / 101, ART. 3, *Ann CDI*. 1956 — II, p. 106.

¹⁸⁰ Шибалева Е. А. Право международных организаций : [моногр.] / Е. А. Шибалева. — М. : Междунар. отношения, 1986. — 160 с. — С. 26.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР). На ЕКОСОР покладене забезпечення підвищення рівня життя, повної зайнятості населення та умов економічного, соціального прогресу і розвитку, а також розв'язання міжнародних економічних, соціальних, здоров'язберігальних та інших проблем (ст. 55 Статуту ООН). Правовий статус цієї структури визначений у ст. 61–72 Глави X «Економічна і Соціальна Рада» Статуту ООН.

Слід зазначити, що і Конференція ООН з торгівлі та розвитку як постійний допоміжний орган і як міжнародна організація була створена за ініціативою Генеральної Асамблеї ООН.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок про те, що *міжнародна організація як вторинний, похідний від держав суб'єкт міжнародного права створюється на основі міждержавних угод, а в ряді випадків й іншими способами, з метою об'єднання, координації зусиль держав та сприяння вирішенню проблем міжнародного співробітництва відповідно до їхніх загальних інтересів, керуючись нормами та принципами міжнародного права, а також має свою структуру та органи*. Міжнародні організації покликані забезпечити міжнародне співробітництво в різних його напрямках. Одним із таких напрямів є міжнародне економічне співробітництво. При цьому необхідно наголосити, що для низки міжнародних організацій таке співробітництво є основним напрямом їхньої діяльності (Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Європейське співтовариство та ін.), а для інших — лише одним із напрямів міжнародного співробітництва (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Співдружність Незалежних Держав та ін.). Якщо, врахувавши це, вести мову про міжнародну економічну організацію, то, по-перше, вона є різновидом міжнародної організації, а по-друге, її діяльність окреслена в основному сферою міжнародних економічних відносин, а в низці випадків — й іншими сферами. Це надає можливість зробити висновок про те, що *під міжнародною економічною організацією слід розуміти різновид міжнародної організації, яка покликана сприяти і забезпечувати міжнародне економічне співробітництво за участю держав та інших*

міжнародних організацій, незалежно від того, чи для неї цей напрям є основним або одним із напрямів міжнародного співробітництва.

Як свідчить практика міжнародного співробітництва, діяльність міжнародних економічних організацій, покликанних сприяти укладенню багатосторонніх договорів, створювати міжнародні механізми з нагляду і контролю за їх виконанням, розробляти і встановлювати норми, спрямовані на правове регулювання міжнародних економічних відносин, та ін., є не лише одним із ефективних шляхів побудови і розвитку багатостороннього економічного співробітництва, а й засобом забезпечення миру та безпеки у світі.

Якщо звернутися до історії виникнення й розвитку цих суб'єктів міжнародного економічного співробітництва, то необхідно зазначити, що перші міжнародні економічні організації (комісії, спілки, комітети, асоціації) виникли ще у ХІХ ст. Так, були створені комісії з питань експлуатації міжнародних річок, таких як Рейн (1814) і Дунай (1856), був заснований Міжнародний союз електрозв'язку (1865), Всесвітня поштова спілка (1874), Міжнародний комітет мір та ваги (1875), Міжнародна асоціація залізничних конгресів (1885) та ін. Ці та інші організації не мали політичного характеру та були вузькоспеціалізованими.

Створення у 1919 р. Ліги Націй було одним із перших кроків заснування міжнародної політичної організації. Вона функціонувала між Першою і Другою світовими війнами. Її досвід був використаний при утворенні в 1945 р. Організації Об'єднаних Націй, діяльність якої сприяла процесу створення інших міжнародних організацій: Економічної і Соціальної Ради ООН (1946), Міжнародної організації цивільної авіації (1947), Міжнародного агентства з атомної енергії (1957), Міжнародної морської організації (1959), Конференції ООН з торгівлі та розвитку (1964) та ін.

У середині ХХ ст. на території Європи активно почали створюватися регіональні міжнародні економічні організації. Так, у 1949 р. була створена Рада Економічної Взаємодопомоги, у 1951 р. — Європейське співтовариство з вугілля та сталі, а в 1957 р. — Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії.

В інших регіонах почали діяти Ліга арабських країн (1945), Організація американських держав (1948), Організація африканської єдності (1963), Асоціація держав Південно-Східної Азії (1967) та ін.

Принагідно слід зазначити, що досить бурхливий процес створення й розвитку міжнародних організацій певною мірою ускладнив можливість визначення їх точної кількості. Так, зазначається, що після Другої світової війни процес настільки активізувався, що кількість міжнародних організацій натеper визначенню не піддається. Вважають, наприклад, що їх існує більше 20 тис.¹⁸¹ Інша цифра, яка називається, — це 500 міжнародних організацій¹⁸². А ще за іншими даними кількість міжнародних організацій визначається в межах трьохсот¹⁸³.

Стосовно неурядових і міжурядових міжнародних економічних організацій, то називається цифра близько 350 одиниць¹⁸⁴.

З'ясовуючи *правосуб'єктність міжнародних економічних організацій*, слід виходити з більш загальної характеристики цієї категорії, властивої для всіх міжнародних організацій, незалежно від напрямів їхньої діяльності. Як правильно зазначається, міжнародна правосуб'єктність міжурядових організацій є загальноприйнятою. Вона закріплена в багатьох міжнародних актах і стала інститутом спільного міжнародного права¹⁸⁵. Правосуб'єктність міжнародних економічних організацій лише віддзеркалює особливості, специфіку їхньої діяльності. Виходячи з цього, правильно звертається увага на те, що правосуб'єктність будь-якої міжнародної організації визначена тими конкретними завданнями і цілями, які

¹⁸¹ *Маланчук П.* Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом : підручник / П. Маланчук ; ред. М. В. Буроменський. — 7-е вид., переробл. — Х. : Консум, 2000. — 592 с. — С. 55.

¹⁸² *Юридична енциклопедія.* В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 3 : К—М. — С. 655.

¹⁸³ *Шутилов В. М.* Международное экономическое право. — С. 96.

¹⁸⁴ *Тускоз Ж.* Міжнародне право : підручник / Ж. Тускоз ; Ін-т відкритого суспільства, Ін-т конституційної і законодавчої політики; пер. з фр. — К. : АртЕк, 1998. — 402 с. — Предм. покажч. : с. 395–401. — С. 148.

¹⁸⁵ *Лукашук И. И.* Международное право. Общая часть. — С. 23.

встановлені державами в установчому акті, що створює організацію. У зв'язку із цим кожна міжнародна організація має своє, властиве тільки їй коло прав та обов'язків¹⁸⁶.

У різних джерелах подані різні підходи щодо визначення змісту правосуб'єктності міжнародних організацій. Так, міжнародна правосуб'єктність вторинних суб'єктів міжнародного права (маються на увазі міжнародні організації. — *В. О.*) зумовлена волевиявленням держав — членів міжнародних організацій і зафіксована у статутах цих організацій. Права міжнародних організацій є похідними від прав держав-засновниць і делеговані їм цими державами, а обсяг прав вторинних суб'єктів міжнародного права обмежений цілями і завданнями тієї чи іншої міжнародної організації¹⁸⁷. На відміну від правосуб'єктності держав, правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій має функціональний характер, оскільки вона обмежена компетенцією, а також цілями і завданнями, визначеними установчими документами¹⁸⁸. Міжнародна правосуб'єктність організацій має спеціальний характер і визначається її функціями. Як й інші суб'єкти, міжнародна організація зобов'язана виконувати норми міжнародного права і нести відповідальність за їх порушення. Правосуб'єктність організацій враховує право укладати міжнародні договори з державами та іншими міжнародними організаціями¹⁸⁹. Зазначається, що міжнародна правосуб'єктність (правоздатність) міжурядових організацій, по-перше, проявляється у їхніх статутних, функціональних повноваженнях приймати правоустановчі акти, з огляду на їх опосередковані, отримані від держав (делеговані ними) владні властивості, зокрема і ті, що стосуються нормотворчості у сфері міжнародного економічного права. По-друге, під час прийняття правозастосовчих актів публічного характеру (наприклад, підтримка міжнародних зв'язків), зокрема, правозастосовчих актів типу угод, міжурядові організації також обмежені статутними повноваженнями цих організацій, хоча,

¹⁸⁶ *Дмитрієв А. І.* Міжнародне публічне право. — С. 115.

¹⁸⁷ *Юридична енциклопедія.* В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. — Т. 5 : П—С. — С. 50.

¹⁸⁸ *Международное право.* — С. 106.

¹⁸⁹ *Лукашук И. И.* Международное право. Особенная часть. — С. 93.

будучи наділені статусом юридичної особи, виступають у зазначених угодах саме такими¹⁹⁰.

Розглядаючи зміст правосуб'єктності міжнародних організацій, зокрема міжнародних економічних організацій, необхідно також звернути увагу на наявність у кожної з них власної правової системи. Вона складається з двох частин: первинного і вторинного права. Основу *первинного права* становлять норми та принципи, які закріплюються в установчих документах тієї чи іншої конкретної міжнародної організації (статутах, конвенціях, договорах тощо). Вони стосуються цілей, завдань міжнародної організації, членства в ній, структури та її органів, актів, що приймаються міжнародною організацією, процедурних та інших питань. Система норм та принципів, що закріплюється в установчих документах, становить основу міжнародно-правового статусу відповідної міжнародної організації. Образно кажучи, це її своєрідні «конституційні норми», якими повинні керуватися у своїй діяльності органи та держави — члени кожної міжнародної організації. *Вторинне право* — це система норм та принципів, які закріплюються у внутрішніх актах органів міжнародних організацій. До цих актів можна віднести резолюції, регламенти, директиви, рішення, рекомендації, висновки та ін. Їхній зміст повинен відповідати установчим актам міжнародної організації. Норми первинного і вторинного права знаходяться між собою у системному взаємозв'язку.

Можна було б наводити й інші визначення та характерні особливості такої категорії, як правосуб'єктність міжнародної організації. Проте в цьому немає такої необхідності, оскільки, як правило, в них закладені її характерні ознаки, що подаються в різних редакціях зазначених визначень. Узагальнення змісту висловлених думок дає можливість до таких ознак віднести таке: зміст правосуб'єктності впливає з установчих та інших міжнародно-правових актів міжнародних організацій (статутів, конвенцій, угод, протоколів тощо); система повноважень міжнародних організацій є похідною

¹⁹⁰ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 61.

від прав держав-засновниць і делегована їм цими державами; правосуб'єктність міжнародних організацій має спеціальний, функціональний характер, що лежить в основі їхньої компетенції; система прав та обов'язків, властива лише для конкретних міжнародних організацій, лежить в основі закріпленої за ними компетенції і визначає обсяг їхньої міжнародної правосуб'єктності, відмінної від правосуб'єктності інших міжнародних організацій; міжнародна організація має свою правову систему, яка складається з первинного та вторинного права; міжнародна організація у міжнародних відносинах виступає як юридична особа; міжнародні організації повинні створюватися і здійснювати свою діяльність відповідно до норм та принципів міжнародного права.

Як уже зазначалося, основа правосуб'єктності міжнародних організацій, перш за все, закріплена в їхніх установчих актах. Так, якщо, наприклад, брати до уваги роль ООН лише в організації міжнародного співробітництва, то вже у ст. 1 її Статуту записано, що, крім підтримання міжнародного миру і безпеки, ООН покликана здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру. Таким чином, міжнародне економічне співробітництво є однією із важливих складових діяльності цієї міжнародної організації (ст. 55–60 Глава IX. Міжнародна економічна і соціальна співпраця та ст. 61–72 Глава X. Економічна і соціальна рада Статуту ООН). А в ст. 104 Статуту ООН встановлено, що Організація Об'єднаних Націй користується на території кожної зі своїх Членів правоздатністю, необхідною для виконання її функцій і досягнення її цілей.

Якщо брати таку спеціалізовану міжнародну організацію, як СОТ, то сфера її діяльності, функції, повноваження та інші складові, що визначають її правосуб'єктність, закріплені в Марракешській Угоді від 15 квітня 1994 року.

Визначена правосуб'єктність у відповідних установчих актах й інших міжнародних організацій.

Відтак необхідно зазначити, що не лише установчі документи міжнародних організацій визначають їхню правосуб'єктність. Це можуть бути й інші міжнародно-правові акти. Якщо, наприклад, звернемося до змісту Віденської Конвенції

про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 1 травня 1986 р., то вже в Преамбулі до неї записано, що кодифікація і прогресивний розвиток норм, який стосується договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, є засобами зміцнення правових засад та міжнародних відносин та забезпечення умов для мирного співробітництва між націями, незалежно від відмінностей у їхньому державному і суспільному устрої. Міжнародна організація наділена такою правоздатністю укладати договори, яка необхідна для виконання її функцій і досягнення її цілей, а в ст. 6 цієї Конвенції прямо зазначено, що правоздатність міжнародної організації в укладенні договорів регулюється правилами цієї організації. При цьому практика міжнародних організацій під час укладення угод з державами або між собою повинна відповідати їхнім установчим актам.

Крім того, в окремих міжнародно-правових актах закріплюються для міжнародних організацій та їхніх посадових осіб відповідні привілеї та імунітети. До таких слід віднести Конвенцію про привілеї та імунітети ООН 1946 р., Конвенцію про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р., Віденську Конвенцію про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. та ін.

Узагальнення та аналіз практики діяльності міжнародних і, зокрема, міжнародних економічних організацій, зважаючи на їхню міжнародну правосуб'єктність, надає їм можливість укладати міжнародні договори з іншими міжнародними організаціями та державами; здійснювати правотворчу діяльність, формувати свої органи, наділяючи їх відповідними повноваженнями; акумулювати фінансові ресурси, які надходять переважно від держав-членів, та розпоряджатися ними; розпоряджатися майном, яке знаходиться в їхньому віданні; у межах своєї компетенції брати участь у дипломатичних відносинах; мати представництва в державах-членах, а також обмінюватися представництвами з іншими міжнародними організаціями; виступати як юридичні особи позивачами та відповідачами в судах тощо.

Зміст міжнародної правосуб'єктності кожної міжнародної організації, як і держави, можна також розглядати і в аспекті їхньої правоздатності та дієздатності.

Норми та принципи міжнародного права, які регламентують діяльність міжнародних, зокрема і міжнародних економічних організацій, становлять окремий інститут міжнародного публічного права.

6.2. Система міжнародних економічних організацій

Ніхто не буде заперечувати, що системний підхід надає можливість більш глибоко і всебічно розібратися в структурно-функціональних зв'язках будь-яких утворень, процесів, дій, явищ тощо. З цих позицій можна характеризувати і систему міжнародних та міжнародних економічних організацій. Розглядаючи міжнародну економічну співпрацю, не слід обмежуватися дослідженням лише системи міжнародних економічних організацій — необхідно включати до неї і міжнародні організації, які не можна віднести до так званого міжнародного економічного профілю. Адже багато з них, здійснюючи свою міжнародну діяльність в інших сферах, беруть участь і в організації міжнародного економічного співробітництва. Системний підхід в даному випадку зумовлюється тим, що у світі, як уже зазначалося, діє величезна кількість міжнародних організацій, і без використання зазначеного підходу не можна глибоко та всебічно узагальнити, проаналізувати і належним чином використати інформацію про них.

Загальновідомо, що якість будь-якої систематизації перш за все залежить від вибору критеріїв класифікації, які при цьому використовуються. У міжнародно-правовій літературі немає однозначного підходу щодо вибору таких критеріїв. Але, узагальнюючи перелік уже наявних критеріїв, який використовується при систематизації міжнародних організацій, та передбачаючи потреби його вдосконалення, доцільно зупинитися на таких: належність міжнародних економічних організацій до ООН; обсяг міжнародної правосуб'єктності;

напрями міжнародного економічного співробітництва; масштаб діяльності; можливість та відкритість вступу до міжнародних організацій; рівень ступеня впливу міжнародної організації на її країни-члени; термін діяльності міжнародної організації; порядок створення; основа назви. Використання цих та інших критеріїв дає можливість відповідним чином згрупувати міжнародні організації.

Одним із важливих критеріїв є *належність міжнародних економічних організацій до системи ООН*. Уже зазначалося, що Організація Об'єднаних Націй покликана, поряд з іншими завданнями, вирішувати міжнародні проблеми економічного характеру, що досягається через діяльність органів та організацій системи ООН. У цьому підрозділі буде схарактеризована роль Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради як органів ООН, які опікуються більш загальними питаннями організації міжнародного співробітництва порівняно з іншими міжнародними організаціями, що покликані забезпечувати співробітництво в окремих його напрямках.

Генеральна Асамблея є одним із вищих, головних органів ООН. Поряд із вирішенням інших завдань вона займається питаннями співробітництва держав у економічній, соціальній та інших сферах. На неї покладені функції керівництва діяльністю Економічної та Соціальної Ради.

Відповідно до ст. 13 Статуту ООН Генеральна Асамблея здійснює організацію досліджень та дає рекомендації, спрямовані на сприяння міжнародному співробітництву, зокрема в економічній сфері. Функції і повноваження Генеральної Асамблеї ООН у цій сфері регламентовані у вже згаданих вище Главі IX «Міжнародне економічне і соціальне співробітництво» (ст. 55–60) та Главі X «Економічна та Соціальна Рада» (ст. 61–72) Статуту ООН.

Питання економічного співробітництва посідають важливе місце в діяльності Генеральної Асамблеї ООН. Уже на її 16-й сесії, що відбулась у 1961 р., була прийнята резолюція «Міжнародна торгівля як важливий інструмент економічного розвитку», в якій вперше було порушено питання про скликання в межах ООН міжнародної економічної конференції. А на 17-й сесії (1962) за ініціативою колишнього

СРСР були прийняті рекомендації щодо проведення міжнародної торгової конференції.

У 1963 р. 18-та сесія Генеральної Асамблеї ООН розглянула питання нормалізації та розвитку міжнародної торгівлі. Завдяки активній позиції цього органу в 1964 р. у Женеві була скликана I Конференція ООН з торгівлі та розвитку, яка відіграла надзвичайно важливу роль в організації та здійсненні міжнародної торгівлі.

Подальша хронологія змісту діяльності Генеральної Асамблеї ООН та її аналіз свідчать про надзвичайно важливе значення цього органу в розвитку міжнародного економічного співробітництва. Так, на 25-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1970) була прийнята «Міжнародна стратегія розвитку», яка, зокрема, передбачала важливі заходи щодо прискорення економічного становлення країн, що розвиваються; на 29-й сесії (1974) була прийнята Хартія економічних прав та обов'язків держав; у 1974 р. на VI спеціальній сесії прийнято Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку і Програму дій щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку; у 1975 р. на VII спеціальній сесії було розглянуто питання «Розвиток і міжнародне економічне співробітництво»; у 1980 р. ще раз було розглянуто питання про встановлення нового міжнародного економічного порядку.

Активна діяльність Генеральної Асамблеї щодо організації економічного співробітництва характерна і для кінця XX — поч. XXI ст. У 1990 р. (на 45-й сесії) були прийняті Програми стабілізації економіки у країнах, що розвиваються. В останнє десятиліття Генеральна Асамблея прийняла низку рекомендацій з економіки та фінансових питань, зокрема, можна відмітити ряд документів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, сталий розвиток, допомогу в активізації міжнародної торгівлі відповідно до Декларації тисячоліття ООН (Резолюція 55/2 від 18.09.2000 р.).

Одним із важливих дійових органів є *Економічна та соціальна рада*, яка була створена у 1946 р. як один із головних органів ООН, що покликаний розв'язувати конкретні завдання міжнародного економічного співробітництва.

Штаб-квартира Ради знаходиться в м. Нью-Йорк (США). ЕКОСОР складається із 54 членів, які обираються Генеральною Асамблеєю на три роки. Через кожен рік склад ЕКОСОР оновлюється на третину, тобто переобираються 18 членів.

ЕКОСОР є головним органом, який відповідає за координацію в економічній, соціальній та іншій відповідній діяльності й має у своєму складі дев'ять функціональних і п'ять регіональних комісій. Рада проводить дослідження і складає доповідь з міжнародних питань у галузях економіки, соціального і культурного життя, освіти, охорони здоров'я, а також подає відповідні рекомендації Генеральній Асамблеї ООН, бере участь у підготовці проектів конвенцій і скликає міжнародні конференції з питань, що входять до її компетенції, подає інформацію Раді Безпеки ООН і допомагає їй у роботі.

Найвищим органом ЕКОСОР є чергова сесія, яка скликається двічі на рік. При ЕКОСОР діє п'ять регіональних економічних комісій ООН: Економічна комісія ООН для Азії і Тихого океану, Економічна комісія ООН для Африки, Економічна комісія ООН для Європи, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну. Крім того, при ЕКОСОР діє понад 20 постійних комітетів і комісій (з природних ресурсів, планування, розвитку, застосування досягнень науки й техніки в цілях розвитку, становища жінок, народонаселення, прав людини та ін.).

Регіональні економічні комісії ООН, як зазначалося, створені й функціонують під керівництвом ЕКОСОР. Їхнім основним завданням є сприяння проведенню погоджених заходів з економічного співробітництва країн відповідного регіону. З цією метою вони здійснюють необхідні дослідження, поширюють інформаційні та статистичні матеріали. Постійно діючим органом комісій є секретаріати, до складу яких входять різні комітети.

Суттєвим для правового статусу цих комісій є те, що вони, на відміну від допоміжних органів ЕКОСОР, мають більш широкі компетенції та можуть діяти самостійно, наприклад, мають право безпосередньо давати рекомендації державам відповідного регіону без затвердження їх ЕКОСОР.

До складу регіональних економічних комісій входить різна кількість країн. Так, Європейська економічна комісія ООН включає 56 країн; Економічна комісія ООН для Західної Азії — 14, Економічна комісія ООН для Азії і Тихого океану — 53, Економічна комісія ООН для Африки — 50, Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну — 56 країни. Отже, ці комісії об'єднують 229 країн.

Для прикладу, розглянемо діяльність однієї з таких регіональних економічних комісій — *Економічну комісію ООН для Європи*, яку ще називають Європейською економічною комісією (ЄЕК). Вона створена у 1947 р. відповідно до резолюції 1-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1945 р. Членами цієї комісії є: Австрія, Азербайджан, Албанія, Андорра, Вірменія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Грузія, Греція, Данія, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Кіпр, Канада, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Монтенегро (Чорногорія), Голландія, Норвегія, Польща, Португалія, Російська Федерація, Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словачія, Словенія, США, Таджикистан, Туркменія, Туреччина, Узбекистан, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція, Швейцарія, Естонія. Таким чином, до складу Європейської економічної комісії входять практично всі країни Європи, а також США, Канада, Ізраїль. У недалекому минулому до цієї комісії входило лише 32 європейські країни.

ЄЕК покликана сприяти погодженню дій країн Європи, спрямованих на їхній економічний розвиток, підтримувати та зміцнювати економічні зв'язки і відносини між європейськими країнами, а також з іншими країнами світу.

Основним напрямом діяльності цієї комісії є співробітництво у визначенні внутрішньорегіональної і торгової політики; регулювання питань у галузі міжнародної торгової практики; вдосконалення процедур міжнародної торгівлі; науково-технічне і промислове співробітництво у регіоні; співробітництво у галузі сільського господарства; співробітництво у галузі транспорту; розробка міжнародних стандартів правил і угод, а також сертифікації продукції; розробка

стандартів стосовно автотранспортних засобів; реалізація інвестиційних проектів; здійснення діяльності у галузі охорони навколишнього середовища і нормалізації ситуації із забрудненням повітря; співробітництво у галузі енергетики; надання інформації із широкого кола питань; розробка керівних засад щодо здійснення підприємницької діяльності в країнах з перехідною економікою.

Комісія здійснює досить широку активну діяльність, про що відзначалося у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Цією Комісією розроблено низку типових контрактів (Загальні умови постачання промислової продукції, Загальні умови постачання сільськогосподарської продукції, Загальні умови постачання лісоматеріалів, керівництво із складання контрактів на будівництві крупних промислових об'єктів, керівництво з укладення міжнародних договорів із промислового співробітництва, договори про створення спільних підприємств Схід — Захід тощо) та інших правових документів, які успішно застосовуються при здійсненні міжнародних економічних зв'язків. ЄЕК брала участь у роботі щодо уніфікації питань, пов'язаних з арбітражним розглядом спорів. За її участю були розроблені та прийняті Заключний акт і Європейська Конвенція про Міжнародний комерційний арбітраж, правила арбітражу ЄЕК ООН, правила арбітражу ООН/ЄЕК для окремих категорій сільськогосподарських продуктів, що швидко псуються.

Найвищим органом ЄЕК є пленарна сесія, яка скликається щорічно. У складі Комісії створені галузеві комітети (з сільського господарства, вугілля, електроенергії, будівництва та містобудування, житла, лісоматеріалів, хімічної промисловості, газу, внутрішнього транспорту, чорної металургії, зовнішньої торгівлі, з проблем водних ресурсів). Крім того, у складі комісії функціонують три спеціальні органи, які займаються проблемами науки і техніки, економіки та зовнішнього середовища.

Виконавчим постійно діючим органом є секретаріат ЄЕК. Місцезнаходження Комісії — м. Женева (Швейцарія).

Значну роль у розвитку міжнародних економічних відносин відіграють Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструк-

ції та розвитку, Організація ООН з промислового розвитку, Продовольча і сільськогосподарська організація та ін., зміст діяльності яких буде розглянуто в окремих підрозділах, присвячених організації міжнародного економічного співробітництва у відповідних напрямках.

Далі коротко розглянемо *класифікацію міжнародних організацій* залежно від їхніх функцій і напрямів співробітництва, обсягу правосуб'єктності, широти охоплення регіону та ступеня впливу, терміну діяльності, можливості вступу для країн та ін.

Обсяг міжнародної правосуб'єктності дає можливість поділяти міжнародні організації на універсальні та спеціалізовані.

Універсальні міжнародні організації, крім вирішення проблем міжнародно-економічного характеру, покликані здійснювати міжнародне співробітництво у соціальній, культурній і гуманітарній сферах. До таких організацій слід віднести Організацію Об'єднаних Націй, Співдружність Незалежних Держав, Організацію з безпеки та співробітництва в Європі та ін.

Спеціалізовані міжнародні організації забезпечують міжнародне економічне співробітництво в окремих його напрямках. Так, організація міжнародної торгівлі покладається на Конференцію ООН з торгівлі та розвитку, Світову організацію торгівлі, низку міжнародних організацій з торгівлі окремими видами товарів (зерном, цукром, кавою, каучуком та ін.). Відповідні спеціалізовані міжнародні організації здійснюють співробітництво у сфері фінансово-валютних відносин, міжнародне співробітництво у сфері міжнародних перевезень, промислового та сільськогосподарського співробітництва тощо.

За *напрямом міжнародного економічного співробітництва*, як правило, виділяються спеціалізовані міжнародні організації, про які зазначалося вище.

Так, якщо взяти за критерій *масштаб діяльності*, то міжнародні організації можна поділяти на такі, які діють у *всесвітньому* або у *регіональному* масштабах.

Всесвітні міжнародні організації представлені Організацією Об'єднаних Націй, її Економічною та соціальною радою,

Світовою організацією торгівлі, Міжнародним валютним фондом та ін.

Регіональні міжнародні організації, цілком зрозуміло, здійснюють свою діяльність у межах відповідних регіонів. Так, до європейського регіону можна віднести, наприклад, Європейські співтовариства, Європейський інвестиційний банк; азійського — Азійський банк розвитку, Азійський кліринговий союз; Латиноамериканського та Карибського басейну — Економічна комісія ООН для Латинської Америки та Карибського басейну тощо.

Можливість та відкритість вступу до міжнародних організацій дає підстави поділити ці організації на такі, до яких може вступити будь-яка держава (наприклад, ООН), і закриті, прийняття до яких може здійснюватися за запрошенням їхніх засновників (наприклад, НАТО).

За рівнем ступеня впливу міжнародної організації на її країни-члени їх можна поділяти на міждержавні та наддержавні (наднаціональні). Міждержавні організації не мають наддержавних повноважень, тому що країни-члени не передають їм своїх функцій. Основним завданням таких організацій є забезпечення взаємодії держав при їхньому співробітництві. Саме взаємодія збільшує потенціал не лише міжнародної організації, а й держав, які входять до її складу. Наддержавні організації наділяються повноваженнями країн-членів у певних сферах їх діяльності. Це повною мірою стосується Європейських співтовариств.

Термін діяльності міжнародної організації дає можливість поділяти їх на такі, для яких невстановлений цей термін, і такі, для яких він установлений. В установчих документах для більшості міжнародних організацій при їх створенні не визначений термін їхнього функціонування. Разом з тим є міжнародні організації, для яких чітко визначений термін діяльності. Так, Європейське співтовариство з вугілля та сталі — міжнародна державно-монополістична організація, яка об'єднувала кам'яновугільну, залізорудну і металургійну промисловість 10 країн, було створене у 1951 р. згідно з Паризьким договором терміном на 50 років та завершило свою діяльність 22 червня 2002 р., коли втратив чинність зазначений договір.

Щодо *порядку створення*, то, як правило, абсолютна більшість міжнародних організацій створюються на основі установчих актів (статутів, договорів, конвенцій тощо). Водночас міжнародна практика виробила й інший порядок створення міжнародних організацій, який передбачає можливість однієї міжнародної організації у своїх установчих актах передбачати створення інших. Так, ст. 60 Статуту ООН передбачено створення та функціонування Економічної і соціальної ради, а в ст. 61–72 цього Статуту визначений її міжнародно-правовий статус. А, наприклад, Конференцію ООН з торгівлі та розвитку засновано у 1964 р. Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 1995, XIX), Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку (*англ.* UNIDO – United Nations Industrial Development Organization) засновано в 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 2152, XXI).

Також міжнародні організації можуть створюватися не лише на основі нових установчих актів, але й з переглядом вже існуючих. Маються на увазі випадки, коли внаслідок припинення функціонування однієї міжнародної організації правонаступницею стає нова міжнародна організація. Прикладом цього може бути створення на основі Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) Світової організації торгівлі (Марракешська угода від 15 квітня 1994 р.). Ця організація стала правонаступницею ГАТТ. Як відомо, Угода ГАТТ – це багатостороння міжнародна угода про режим торгівлі й торговельної політики, підписана в жовтні 1947 р. 23 країнами. За час свого функціонування ця міжнародна структура багато зробила для лібералізації зовнішньої торгівлі, застосування режиму найбільшого сприяння в торгівлі, зниження митних тарифів, усунення дискримінації у сфері торгівлі тощо.

Метою ж створення СОТ було здійснення міжнародних торгових зв'язків шляхом розробки системи правових норм міжнародної торгівлі, контролю за їх дотриманням, а також забезпечення умов проведення багатосторонніх переговорів, спрямованих на глобальну лібералізацію торгівлі. У Преамбулі Марракешської угоди зазначається, що СОТ створена для того, щоб рішуче розвивати інтегровану, стійкішу й тривалішу систему багатосторонньої торгівлі, яка охоплює Генеральну угоду з тарифів і торгівлі.

Прикладом правонаступництва СОТ є, наприклад, зміст ст. VII та IX Марракешської угоди, де зазначається, що фінансові правила, практика прийняття рішень застосовуються відповідно до ГАТТ 1947 р. А у ст. 16 записано, якщо іншого не передбачено в зазначеній угоді чи багатосторонніми торговельними угодами, СОТ керується рішеннями, процедурами та звичаєвою практикою, яких дотримувалися договірні сторони ГАТТ 1947 року.

Слід зазначити, що свого часу на багатьох регулярних зустрічах-раундах у рамках ГАТТ були прийняті численні акти з питань тарифів і торгівлі, що становили основу так званого «права ГАТТ», які стали, своєю чергою, основою правової системи СОТ. На завершення Уругвайського раунду, який тривав сім років, у 1994 р. був підписаний Заключний акт, в якому практично була кодифікована значна кількість угод. Лише основний текст цього Акта складав 500 сторінок! До речі, основні принципи ГАТТ були прийняті як основні принципи СОТ: принцип найбільшого сприяння нації, або принцип найбільшого сприяння — він включає (як свого роду «мінімум») і принцип недискримінації; принцип національного режиму; виключно тарифних засобів захисту; послідовності тарифних поступок; пов'язаності; принцип «прозорості» (транспарентності). Основу цього Акта становить Угода про заснування Світової організації торгівлі.

Про правонаступність СОТ стосовно ГАТТ свідчить і той факт, що всі держави, які були членами ГАТТ, автоматично ввійшли до СОТ. З цього приводу в ст. XI записано, що договірні сторони ГАТТ 1947 р. станом на дату набуття чинності Марракешської угоди, а також Європейські співтовариства, які приймають цю Угоду та багатосторонні торговельні угоди, стають першими членами СОТ.

До міжнародних організацій- правонаступниць також належать: ООН, яка є правонаступницею Ліги Націй; Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), що виникла з міжнародного комітету Ліги Націй з питань інтелектуальної співпраці та її виконавчої установи — Міжнародного інституту інтелектуальної співпраці; Всесвітня організація охорони здоров'я, що утворилася з Міжнародної організації охорони здоров'я Ліги Націй;

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), яка є правонаступницею Міжнародної метеорологічної організації тощо.

Міжнародні організації, в тому числі економічні, можна класифікувати і за основою їхньої назви: **організація** (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна морська організація), **союз** (Всесвітній поштовий союз, Міжнародний союз електрозв'язку), **спілка** (Міжнародна спілка автомобільного транспорту, Європейська телерадіомовна спілка), **фонд** (Міжнародний валютний фонд), **центр** (Міжнародний торговий центр), **рада** (Рада Європи), **банк** (Міжнародний банк реконструкції та розвитку), **комісія** (Міжнародна електротехнічна комісія, Дунайська комісія, Комісія по збереженню морських живих ресурсів Антарктики, Комісія з питань охорони нових сортів рослин), **асамблея** (Парламентська асамблея Міжнародного економічного співтовариства), **агентство** (Міжнародне агентство з питань атомної енергії), **конференція** (Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Європейська конференція міністрів транспорту), **ініціатива** (Центральна європейська ініціатива), **ліга** (Ліга Націй), **угода** (Генеральна угода з тарифів і торгівлі) тощо.

6.3. Європейські Співтовариства та Європейський Союз у системі міжнародних економічних відносин

Розглядаючи систему міжнародних економічних організацій, стосунки між ними та державами, є необхідність з'ясувати місце Європейських співтовариств (*англ.* — European Community) та Європейського Союзу (*англ.* — European Union) в системі міжнародних економічних відносин. Це зумовлене тим, що Європейські Співтовариства та низка держав, які є самостійними суб'єктами міжнародних економічних відносин, одночасно структурно об'єднані в іншому, більш крупному міжнародному утворенні — Європейському

Союзи. Ця ситуація зобов'язує дослідити внутрішні структурно функціональні зв'язки між ними. Але без з'ясування сутності, перш за все, Європейських Співтовариств, це зробити буде досить складно.

Одним із різновидів зазначених Співтовариств, які ввійшли до Європейського Союзу, є *Європейське економічне співтовариство* (ЄЕС, або Спільний ринок), утворене 25 березня 1957 р. на основі Римського договору шістьма країнами (Франція, Італія, ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург). Цілі, заради яких об'єдналися ці країни, зводилися до створення митного союзу в межах цієї міжнародної організації, формування спільного ринку робочої сили, послуг та капіталів, проведення єдиної торгової політики щодо інших країн, утворення економічного і валютного союзу та проведення спільної політики в галузі сільського господарства й транспорту, зближення економічного законодавства учасників.

Цілком зрозуміло, що в основі цих цілей лежало прагнення фінансової олігархії зазначених країн розширити ринки збуту й територіальну сферу своєї діяльності, що, своєю чергою, дало б змогу значно піднести економічну могутність країн — учасниць ЄЕС, консолідувати їхні зусилля у боротьбі з монополіями інших держав.

Уже в 1970-х роках угруповання країн — учасниць ЄЕС завоювало досить міцні позиції на світовому капіталістичному ринку. На країни Спільного ринку припадало понад 40 % промислового виробництва, 50 % — експорту і близько 30 % прямих зарубіжних інвестицій розвинутих країн. Однак криза 1980–1982 рр. засвідчила, що темпи економічного розвитку в країнах — учасницях ЄЕС щонайменше у два рази поступаються японським та американським.

Діяльність ЄЕС регулюється так званим «правом Співтовариства». У його основі лежить Римський договір 1957 р. та інші джерела. «Право Співтовариства» є автономною правовою системою наднаціонального характеру, завдяки чому органи ЄЕС були наділені повноваженнями не лише відносно держав-членів, а й їхніх громадян та юридичних осіб. Водночас правову систему Співтовариства слід розглядати як складову частину права і, відповідно, міжнародного економічного права.

У межах ЄЕС вирішувалися питання не лише економічного, а й політичного характеру. Фактично з червня 1984 р. діячі ЄЕС почали займатися питаннями будівництва «політичної Європи». На їхню думку, політична Європа може дати сили Європі економічній. У процесі реалізації цієї ідеї було зроблено ряд перших конкретних кроків. Так, з 1 січня 1985 р. був уведений загальноєвропейський паспорт, затверджені прапор і гімн Співтовариства, створені органи для вирішення питань ліквідації кордонів та усунення інших формальностей. Поряд із цим проводилася робота щодо створення нової інтеграційної структури — Західноєвропейського союзу, який мав би замінити Співтовариство.

Проте, як засвідчило життя, ЄЕС не було перетворено на нову структуру. Зберігаючи свою самостійність, воно увійшло до складу нового утворення — *Європейського Союзу*, створеного відповідно до Маастрихтського договору 1992 р. (набрав чинності з 1 листопада 1993 р.) та на основі Договору про функціонування Європейського Союзу. Згідно з Розділом I першого Договору Європейський Союз замінює собою Європейське Співтовариство і є його правонаступником (ст. 1). Це було зумовлене тим, щоб реально відобразити сферу діяльності останнього, адже воно займалося не лише вирішенням економічних, а й політичних та інших питань.

Крім Європейського економічного співтовариства, до складу Європейського Союзу входило Європейське об'єднання вугілля та сталі (діяло до 2002 р.), а також Європейське співтовариство з атомної енергії (діє натеper як автономна установа). Кожне з цих Співтовариств має власну правосуб'єктність та правову систему, витоки яких — у їхніх трьох установчих договорах, що, своєю чергою, базувалися на нормах і принципах міжнародного права. Якщо зробити хоча б загальний аналіз цих договорів (Паризького 1951 р. про заснування ЄСВС, а також Римських 1957 р., які заснували ЄЕС та Євроатом), то дійдемо висновку про те, що зміст цих актів головним чином визначає правове регулювання європейської економічної інтеграції. Звичайно, Договори про заснування ЄСВС та Євроатому мали специфічні особливості.

Створення на основі Маастрихтського договору Європейського Союзу передбачало не лише зближення Співтовариств

на базі спільного та єдиного ринку, а й вирішення питань політичного співробітництва в Європі. Про це, приміром, свідчить Розділ V «Загальні положення про зовнішньополітичну діяльність Союзу та спеціальні положення про спільну зовнішню політику і політику безпеки» цього Договору (у редакції 2007 р.). Таким чином, Маастрихтський договір став підґрунтям створення на території держав-членів не тільки єдиного європейського економіко-політичного комплексу, а й оборонного. Цілком зрозуміло, що норми цього установчого Договору покликані перш за все здійснити правове регулювання питань економічного, політичного та іншого характеру, що виникають при багатогранному функціонуванні Євросоюзу.

Повертаючись до Європейського Союзу, слід зазначити, що до його складу, крім Європейських Співтовариств, входили й окремі країни. Так, у перші роки функціонування Європейського Союзу (до 1995 р.) до нього входило лише 12 країн, що підписали Договір 1992 р. У січні 1995 р. до Європейського Союзу приєдналися Австрія, Фінляндія та Швеція (разом загальна площа 15 країн-членів становила 236 191,07 кв. км, з населенням 375 млн чол.), а вже на початок 2014 р. кількість країн-членів збільшилася до 28. Нині — це Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія і Швеція, сумарна територія яких становить 4 381 376 кв. км, з населенням понад 507 млн чол. Останніми країнами, які стали членами Європейського Союзу, були у 2007 р. Болгарія та Румунія.

Це угруповання займає провідні позиції у світовому господарстві, достатньо зазначити, що на його частку припадає більше 40 % світового товарного експорту та імпорту, а також світового експорту та імпорту послуг. Це свідчить про достатньо тісні стосунки між країнами Європейського Союзу, а також іншими країнами світу. Так, досить активними торговельними партнерами країн ЄС є Росія, США та Китай. За останнє десятиліття значно зросла міжнародна торгівля товарами між країнами Європейського Союзу та

шістьма країнами Східного партнерства (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна) та їхніми регіонами. Наприклад, зовнішньоторговельні операції товарами суб'єкти господарювання Ужгородської області здійснюють з партнерами 80 країн світу, основними з яких є країни Європейського Союзу.

За період 2002–2012 рр. серед усіх країн Європейського Союзу найбільший обсяг експортно-імпортних операцій належить Німеччині — 6 млрд 759 млн євро, та Італії — 5 млрд 961 млн євро.

Враховуючи роль Європейського Союзу в системі міжнародних відносин у цілому і відносин економічного характеру зокрема, а також зміни загальної ситуації у світі, багато держав висловлюють своє бажання стати його членами. У зв'язку із цим вироблені критерії прийому нових членів до Європейського Союзу. Країна-претендент до вступу в Союз передусім має бути європейською, демократичною, поважати права людини. Крім того, вона повинна мати функціонуючу ринкову економіку, прийняти інтеграційне законодавство Європейського Союзу і бути в такому стані, який дає можливість реалізувати зовнішню політику ЄС. Враховуючи ці критерії, вже подали відповідні заяви Ісландія, Македонія, Сербія, Туреччина та Чорногорія, а Грузія, Молдова та Україна в 2014 р. стали асоційованими членами Європейського Союзу.

Слід наголосити на тому, що правове регулювання функціонування Європейського Союзу час від часу вдосконалювалося. До Маастрихтського договору неодноразово вносилися зміни. Так, у жовтні 1997 р. в м. Амстердамі (Нідерланди) главами держав і урядів був підписаний відповідний договір, який стосувався зміцнення прав і свобод людини, посилення соціальної політики і зайнятості, дальшого розвитку інституту громадянства Європейського Союзу, включення до правопорядку Шенгенських домовленостей (Протокол № 2) та ін.

Значні зміни відбулися в Європейському Союзі з набуттям чинності Лісабонського договору з 1 грудня 2009 р. (він був підписаний 13 грудня 2007 р.). Цей Договір покликаний замінити Конституцію ЄС, прийняття якої практично

провалилося. Він містить положення про інституційну реформу в Євросоюзі. Передбачалося створення посади Президента ЄС, який обиратиметься на 2,5 роки і репрезентуватиме ЄС на міжнародному рівні. Договір закріплює положення про скорочення кількості еврокомісарів і депутатів Європарламенту.

Були розширені повноваження інститутів Євросоюзу, які надали можливість більш широко реалізувати їхні функції при вирішенні загальних питань. Це стосувалося питань безпеки, боротьби зі змінами клімату, міграційних проблем тощо. Була заснована посада верховного представника Євросоюзу із зовнішньої політики, який покликаний реалізувати всі дипломатичні функції.

Лісабонський договір формально не є конституцією, але він зберіг усі провідні положення про реформи, що містилися в первинному документі — Євроконституції. Водночас він сприяв урегулюванню кризи, що почалася в 2005 р., після того, як Франція та Нідерланди на своїх національних референдумах не підтримали Європейську конституцію.

Як вже зазначалось, Європейський Союз є одним з найвпливовіших міждержавних об'єднань. Неоднозначність його рис та ознак, відсутність аналогів цьому утворенню у практиці міжнародних відносин є причиною існування різноманітних поглядів на його місце в системі учасників міжнародних відносин. Досить поширена думка про те, що Європейський Союз є перехідною формою від міжнародної організації до держави з федеративним устроєм. Не заперечуючи проти існування вказаної тенденції, зазначимо, що цьому об'єднанню ще й досі притаманна значна кількість рис, які дозволяють розглядати його як своєрідне наддержавне інтеграційне об'єднання особливого роду.

Для здійснення функцій Європейських Співтовариств та Європейського Союзу в цілому започатковані й діють такі основні владні інститути, як Європейська комісія, Європейський парламент, Рада Європейського Союзу, Європейський суд, Рахункова палата, Європейський омбудсмен, Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк.

Так, Європейська комісія — виконавчий орган Європейського Союзу, що складається з 28 членів (рахуючи

президента), які призначаються на п'ять років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Склад Комісії затверджується Європейським парламентом. Кожен член Комісії відповідає за певну сферу політики ЄС і очолює відповідний Генеральний директорат.

Європейський парламент — зібрання з 754 депутатів, які безпосередньо обираються громадянами країн — членів ЄС строком на п'ять років. Голова Європарламенту обирається на два з половиною роки. Депутати Європарламенту вивчають законопроекти і затверджують бюджет. Вони приймають спільні рішення з Радою міністрів з конкретних питань і контролюють роботу Рад ЄС і Європейської комісії. Європарламент проводить пленарні засідання в містах Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія).

Рада міністрів ЄС — основний орган ухвалення рішень, який збирається на рівні міністрів національних урядів, і його склад міняється залежно від обговорюваних питань: Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки тощо. В рамках Ради представники урядів держав-членів обговорюють законодавчі акти ЄС і приймають або відкидають їх шляхом голосування.

Європейський суд — судовий орган ЄС вищої інстанції, який регулює спори: між державами — членами ЄС, між державами — членами ЄС і самим Європейським Союзом, між інститутами ЄС, між ЄС і фізичними або юридичними особами.

Рахункова палата (Суд аудиторів) — орган Європейського Союзу, створений з метою проведення аудиторської перевірки бюджету ЄС і його інститутів.

Європейський омбудсмен розглядає скарги європейських приватних і юридичних осіб на інститути й установи ЄС.

Мають свої повноваження Європейський центральний банк та Європейський інвестиційний банк. Так, Європейський центральний банк визначає валютну політику країн ЄС, встановлює ключові процентні ставки, управляє офіційними резервами Європейської системи центральних банків, головним завданням якої є підтримка стабільності цін, має право санкціонувати емісію банкнот у межах Валютного союзу. Щодо Європейського інвестиційного банку, то він

є органом ЄС, заснованим у 1958 р. Європейським Союзом для сприяння розвитку, інтеграції і співпраці шляхом надання інвестиційних позик. Він надає позики під однаковий відсоток, що забезпечує збалансованість управління позикою в частині погашення заборгованості. Вони спрямовуються на розвиток відсталих європейських регіонів і реалізації проєктів, що представляють спільний інтерес.

Також діють консультативні органи, Економічний і соціальний комітет та Комітет регіонів.

Зазначені інституційні органи Європейського Союзу приймають відповідні нормативно-правові акти, які закріплюють норми так званого вторинного права. Відповідно до ст. 288 Лісабонського договору «для здійснення компетенції Союзу інститути ухвалюють регламенти, директиви, рішення, рекомендації і висновки».

Регламент призначений для загального застосування. Він є обов'язковим в усіх його частинах і підлягає прямому застосуванню в усіх державах-членах. Регламенти вирішують головні питання діяльності співтовариств, служать основою правового регулювання їхньої діяльності. Оскільки регламентами регулюються найбільш важливі питання політики ЄС, вони відрізняються від інших актів досить загальним характером викладених у них положень.

Наступним за юридичною силою документом вторинного права є *директива*. Вона також є обов'язковим актом, але містить положення, заходи щодо виконання яких держави встановлюють самостійно. Саме директиви відіграють головну роль у процесі гармонізації права співтовариств, тому їхнім положенням необхідно приділити особливу увагу в процесі адаптації законодавства України до права ЄС. При цьому, однак, слід враховувати, що директива може бути адресована як державам-членам у цілому, так і окремим із них, унаслідок чого джерелом узгодження мають обиратися директиви загального характеру.

Рішення, як і регламент, є обов'язковим у цілому для тих, кому воно адресоване, однак від останнього воно відрізняється вищим ступенем конкретизації своїх положень.

За загальним правилом, *рекомендації* та *висновки* не є обов'язковими.

Джерелом вторинного права ЄС є рішення Суду ЄС, які мають силу прецеденту.

Ці акти та установчі договори, на основі яких вони приймаються, становлять так зване «право ЄС». Система цих актів має різну юридичну силу. Відповідно до Амстердамського договору 1997 р. ієрархія нормативних актів у ЄС має шість рівнів: 1) установчі акти; 2) загальні принципи; 3) міжнародні договори; 4) вторинне право співтовариств; 5) міжінституційні угоди і подібні акти; 6) угоди між державами-членами. І це є цілком зрозумілим. Адже, наприклад, установчі акти є своєрідними конституціями для органів міжнародних утворень, зокрема і Європейського Союзу.

Взагалі «право ЄС» є великим за обсягом нормативним масивом, що охоплює значну кількість різноманітних норм, які, як уже зазначалося, відрізняються різною юридичною силою, ієрархічними зв'язками, сферою дії, а також іншими ознаками. Крім цього, праву ЄС притаманна значна специфіка: воно є автономною системою, яка має основу в міжнародному правопорядку і межує за своєю природою, з одного боку, з міжнародним правом, а з іншого — з національним.

Таким чином, джерела права ЄС, про що вже йшлося, поділяються на дві групи, перша з яких дістала назву «первинне право», а друга — «вторинне право». Такий поділ джерел є не просто їх класифікацією, а характеристикою їх ієрархії. Первинне право має пріоритет, вищу юридичну силу порівняно з актами вторинного права, яке створюється та діє на його основі й не може йому суперечити.

Поняття «первинного права» охоплює насамперед два установчих договори: Маастрихтський договір 1992 р. та Лісабонський договір 2007 р. разом з усіма протоколами, деклараціями, договорами про приєднання до ЄС нових членів та іншими документами, які є додатками до них. Акти, які приймають органи ЄС, повинні відповідати установчим документам. Завданням права Євросоюзу є врегулювання не лише внутрішньо організаційних відносин між його суб'єктами-членами, а й міжнародних відносин зовнішнього характеру, тобто з іншими міжнародними організаціями, державами, які не є членами Євросоюзу.

6.4. Рада економічної взаємодопомоги в системі та історії міжнародного економічного співробітництва

Здавалось би, можливо, і немає потреби нині згадувати про набутий свого часу низкою соціалістичних країн, хоч і невеликий, але все ж таки вагомий досвід співробітництва. Він може за необхідності використовуватись і в сучасний період. Зрозуміло, що тривале існування двох протилежних соціально-економічних систем зумовило створення в межах їхнього функціонування відповідних міжнародних економічних організацій. Ці організації сприяли встановленню і розвитку міжнародних економічних відносин не лише між країнами однієї системи, а й між країнами, які належали до різних систем.

Незважаючи на те, що система соціалістичних країн з відомих причин розпалася, той кращий досвід міжнародного економічного співробітництва, який існував у межах цієї системи, потребує свого вивчення і розумного використання стосовно нинішніх політичних і соціально-економічних ситуацій, які склалися у світі.

Відомо, що соціалістичні країни свого часу створили Раду Економічної Взаємодопомоги і понад 20 інших міжнародних економічних організацій. Вона відіграла особливо важливу роль в організації і здійсненні міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва між соціалістичними країнами. РЕВ була створена у 1949 р. як організація багатостороннього економічного і науково-технічного співробітництва та інтеграції соціалістичних країн. До неї входили Болгарія, Угорщина, В'єтнам, Куба, Монголія, НДР, СРСР, Чехословаччина. Оскільки РЕВ була міжнародною організацією, до її складу могла ввійти будь-яка соціалістична країна або інша країна, яка стала на шлях соціалістичного розвитку.

У роботі деяких органів РЕВ брали участь Ангола, Афганістан, Ефіопія, Лаос, Мозамбік та Югославія, а Народна Демократична Республіка Ємен та Корейська Народна Демократична Республіка мали статус спостерігачів. Крім того, на основі відповідних угод про співробітництво РЕВ

співпрацювала з Іраком, Мексикою, Нікарагуа та Фінляндією. Попри не досить тривалий період своєї діяльності, Рада налагодила і підтримувала контакти з понад 60 міжнародними організаціями, а в Генеральній Асамблеї ООН мала статус спостерігача.

РЕВ була покликана сприяти шляхом об'єднання і консолідації зусиль країн-членів удосконаленню співробітництва і поглибленню соціалістичної економічної інтеграції, плановому розвитку їхнього народного господарства, прискоренню економічного й науково-технічного прогресу, вирішенню інших соціально важливих питань. РЕВ — це міжнародна міжурядова організація соціалістичних країн, яка, як відомо, була створена відповідно до Рішення Економічної наради Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини та Чехословаччини. Пізніше до РЕВ приєдналися інші соціалістичні країни. Статут РЕВ і Конвенція про її правоздатність, привілеї та імунітети були підписані 14 грудня 1959 р. Ця колективна організація функціонувала 42 роки. На її рахунок можна віднести чимало корисних справ. Так, саме завдяки РЕВ створено такі могутні міжнародні організації й об'єкти, як Єдина енергетична система «Мир», нафтопровід «Дружба», Загальний парк вагонів, десятки спільних підприємств машинобудування, електроніки тощо.

РЕВ здійснювала свою діяльність на основі Статуту і Конвенції про правоздатність, які були підписані 14 грудня 1959 р. у Софії (Болгарія) і набрали чинності 13 квітня 1960 р. після ратифікації їх відповідними країнами. У своїй діяльності РЕВ керувалася такими документами, як Основні принципи міжнародного соціалістичного поділу праці (1962), Комплексна програма подальшого поглиблення й удосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн РЕВ (1971), Комплексна програма науково-технічного прогресу країн — членів РЕВ до 2000 р. (1985) та ін.

Основними цілями РЕВ було сприяння планомірному розвитку народного господарства країн-членів, прискоренню економічного і технічного прогресу, підвищенню рівня індустріалізації країн з менш розвинутою промисловістю, зростанню продуктивності праці, поступовому зближенню

і вирівнюванню рівнів економічного розвитку та неухильно-му піднесенню добробуту народів країн — членів РЕВ (п. 1 ст. I Статуту РЕВ).

Співробітництво країн — членів РЕВ здійснювалося на основі їхньої суверенної рівності (п. 2 ст. I Статуту РЕВ), цілковитої добровільності (п. 4 ст. II Статуту).

Акти, які приймалися РЕВ, мали свою специфіку. Якщо були рішення щодо організаційних або процедурних питань, то вони мали обов'язковий характер для всіх країн — членів РЕВ. А якщо ці рішення стосувалися безпосередньо економічного і науково-технічного співробітництва, то за ними органи РЕВ приймали відповідні рекомендації і надсилали їх урядам для розгляду. Якщо рекомендації країною приймалися, вони мали для неї вже обов'язкову силу.

У разі потреби розгляд в органах РЕВ питань співробітництва міг завершуватися домовленостями між країнами — членами РЕВ про здійснення узгоджених ними заходів (п. 4 ст. IV Статуту).

Вищим органом РЕВ була сесія Ради, яка проводилася не рідше одного разу на рік на рівні глав урядів. Основним органом, який здійснював керівництво діяльністю РЕВ у міжсесійний період, був Виконавчий комітет, до складу якого входили представники усіх країн-членів на рівні заступників, керівників уряду. Цей орган скликався не рідше одного разу на три місяці.

У системі РЕВ були створені комітети з питань співробітництва в плановій діяльності, науки і техніки та машинобудування. З метою організації економічного і науково-технічного співробітництва у відповідних галузях було створено понад 20 комісій (з хімічної промисловості, зовнішньої торгівлі, валютно-фінансових питань та ін.).

У межах діяльності РЕВ здійснювалась організація міжнародного співробітництва не лише із соціалістичними країнами, а й з країнами інших соціально-економічних систем. Більше як 20 міжнародних організацій, членами яких були держави — представники різних соціально-економічних систем, співробітничали з РЕВ.

У червні 1991 р. на основі підписаного державами-учасниками Протоколу про перехід до загальноєвропейських

структур на 46-й сесії РЕВ припинила своє існування. Таке рішення було спричинено тим, що країни — члени РЕВ запізнилися з перебудовою економіки, не спромоглися колективно стати на шлях її інтенсифікації і, врешті-решт, вирішити назрілі соціально-економічні проблеми. Крім того, кризу РЕВ посилили нові політичні ситуації, які склались у східноєвропейських країнах, перехід їх до ринку. Активи та пасиви цієї міжнародної організації були пропорційно розподілені між її державами-членами.

Отже, діяльність Ради Економічної Взаємодопомоги — це вже сторінка минулого, історія. Але, незважаючи на це, слід зазначити, що більш як за 40 років своєї діяльності РЕВ чимало зробила для організації міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва, відстоювання економічної незалежності не лише країн-членів, а й багатьох інших країн світу, особливо тих, що розвиваються. Кращий досвід цієї міжнародної організації буде вивчатися і використовуватися в міжнародній практиці.

Нині дедалі більше керівників східноєвропейських країн визнають необхідність створення нової міжурядової економічної організації, яка б відповідала сучасним умовам, сприяла входженню в структури світового господарства. Адже, як засвідчив досвід міжнародного економічного співробітництва, наздоганяти західні країни разом, а не поодиночці — швидше і легше. Ось чому і розпочався пошук підходів щодо нових форм багатостороннього співробітництва між східноєвропейськими країнами.

6.5. Регіональні економічні організації на пострадянському просторі

Розпад колишнього Союзу РСР зумовив пошук нових форм політичного, економічного, гуманітарного та іншого співробітництва між самостійними державами, які свого часу були союзними республіками. Так, були створені Співдружність Незалежних Держав (СНД), Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), регіональне об'єднання

з участю Грузії, України, Республіки Узбекистан, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова (ГУУАМ; з 2005 р. після виходу Узбекистану – ГУАМ).

Співдружність Незалежних Держав була створена у 1991 р. за участю 12 держав-членів – Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменія, Україна, Узбекистан.

Крім розвитку співробітництва у сферах зовнішньої політики, політики безпеки і оборони, СНД покликана займатися питаннями здійснення економічного співробітництва. З цією метою у 1993 р. держави-члени підписали Угоду про створення Економічного Союзу. Цей Союз покликаний був забезпечити вільний рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили, здійснення узгодженої політики у таких галузях, як грошово-кредитні відносини, бюджети, ціни, податки, валютні питання і митне обкладання. Крім цього, завданнями цієї структури було заохочення вільного підприємництва та інвестицій, підтримка виробничих операцій і створення прямих зв'язків між підприємствами і галузями, а також узгодження господарського законодавства.

В основу взаємовідносин між державами – членами СНД були покладені принципи міжнародного права та принципи міжнародного економічного права, а саме: невтручання у внутрішні справи держави, поважання прав і свобод людини; мирне розв'язання спорів і незастосування будь-яких видів економічного тиску; відповідальність за взяті зобов'язання; виключення будь-якої дискримінації за національною та іншими ознаками щодо юридичних і фізичних осіб; проведення консультації з метою координації позицій і вжиття заходів у випадку здійснення економічної агресії з боку однієї держави або декількох держав, які не беруть участі в даному договорі, щодо будь-якої держави за договором.

В Угоді про створення Економічного Союзу СНД чітко визначені його цілі, які зводяться до такого: формування умов стабільного розвитку економік держав-учасниць цього Договору в інтересах підвищення життєвого рівня їхнього населення; поетапне створення загального економічного простору на основі ринкових відносин; створення рівних можливостей і гарантій для всіх суб'єктів господарювання; спільне

здійснення економічних проектів, що мають загальний інтерес; вирішення спільними зусиллями екологічних проблем, а також ліквідація наслідків стихійних лих та катастроф.

Інтеграція, координація дій у здійсненні економічних реформ, як свідчить зміст Угоди, досягається шляхом використання таких форм, як створення міждержавної (багатосторонньої) вільної торгівлі, митного та валютного союзів, а також спільного ринку товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Кожна з цих форм співпраці має властиві їй засоби реалізації. Так, з метою створення асоціації вільної торгівлі держави — учасниці СНД домовилися про здійснення таких заходів: а) поетапне зниження і скасування митного обкладання, податків і зборів, а також кількісних і всіх інших рівнозначних їм за своїми наслідками обмежень; б) гармонізацію митного законодавства; в) спрощення митних процедур; г) уніфікацію форм митного законодавства для ведення митної статистики; д) поетапне зближення тарифів на перевезення вантажів і пасажирів, транзитних тарифів при дотриманні принципу свободи транзиту; е) недопущення несанкціонованого реекспорту третьої країни.

У рамках цих заходів у 1994 р. була підписана Угода про створення зони вільної торгівлі як однієї з важливих умов створення митного союзу. Вже у 1995 р. були укладені угоди про митний союз між Російською Федерацією, Республікою Білорусь і Республікою Казахстан.

Були прийняті і заходи щодо реалізації інших зазначених форм, які використовуються з метою поглиблення інтеграції, координації дій в здійсненні економічних реформ.

Важливе значення мав підписаний у 1996 р. Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній сферах між Російською Федерацією, Білоруссю, Казахстаном і Киргизстаном. У цьому Договорі міститься спеціальний розділ під назвою «Економічне співробітництво», норми якого передбачають:

— погодження основних напрямів, етапів і строків проведення економічних реформ, створення необхідних умов функціонування спільного ринку, забезпечення однаково сприятливих умов для свободи економічної діяльності суб'єктів господарювання своїх держав;

— рівне право на придбання майна у володіння і користування ним на території будь-якої з цих держав відповідно до їхнього національного законодавства;

— проведення узгодженої політики ціноутворення, яка б виключала цінову дискримінацію стосовно суб'єктів господарювання;

— узгодження структурної політики (мається на увазі, створення промислового і аграрного господарських комплексів, заснованих на взаємодоповнюваності економік, максимального використання переваг раціонального поділу праці);

— здійснення системи заходів державної підтримки в розвитку виробничої корпорації, заохочення виробничих капіталовкладень;

— координація політики в грошово-кредитній і валютно-фінансовій сферах, створення ефективної платіжно-розрахункової системи;

— створення єдиного науково-технологічного простору, забезпечення взаємодії проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, включаючи організацію спільних наукових робіт з проблем, що представляють загальний інтерес, і низка інших положень.

Для досягнення цілей, які передбачені цим Договором, були створенні Міждержавна рада, Інтеграційний комітет та Міжпарламентський комітет.

Міждержавна рада — це вищий орган управління інтеграцією, в якому представлені глави держав, глави урядів, міністри закордонних справ, а також голова Інтеграційного комітету з правом дорадчого голосу. Цей орган розробляє структуру співробітництва, визначає етапи, приймає відповідні рішення і контролює хід їх виконання, а також здійснює інші функції.

Інтеграційний комітет — це постійно діючий виконавчий орган, який був покликаний розробляти і здійснювати заходи, що впливають із Договору, забезпечувати реалізацію рішень Міждержавної ради, програм інтеграції, договорів та угод тощо.

Міжпарламентський комітет був сформований на пріоритетних засадах із парламентаріїв, що делегувалися парламентами держав-учасниць у межах своїх повноважень. Крім

того, він приймав модельні акти, на основі яких розроблялись акти національних законодавств, а також вносив пропозиції щодо питань розвитку правової основи інтеграції.

У зв'язку зі створенням Євразійського економічного співтовариства рішенням його Міждержавної ради від 31 травня 2001 р. зазначені вище органи були відповідним чином реорганізовані у Міждержавну раду ЄврАзЕС, Інтеграційний комітет ЄврАзЕС і Міжпарламентський комітет ЄврАзЕС.

28 лютого 2003 р. глави держав Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації і України підписали спільну заяву про створення передумов щодо подальшого поглиблення багатостороннього економічного співробітництва і посилення інтеграційних процесів. У цій заяві була висловлена рішучість щодо створення Єдиного економічного простору і початок відповідних переговорів. Результатом переговорів повинна бути підготовка до вересня 2003 р. Угоди про формування Єдиного економічного простору, узгодженої економічної політики щодо ряду напрямів, гармонізація відповідного законодавства і створення єдиної міждержавної незалежної Комісії з торгівлі і тарифів. Кінцевою метою, як зазначено в заяві, є створення організації регіональної інтеграції.

У процесі функціонування СНД виникла необхідність подальшого вдосконалення структури її органів. Нині в рамках Співдружності створено 84 органи, в тому числі 69 органів галузевого співробітництва. Рішення про реформування структури органів було прийнято 2 квітня 1999 року.

Вищим органом Співдружності є *Рада глав держав*, яка обговорює і вирішує питання, пов'язані з діяльністю держав-членів у сфері їхніх загальних інтересів.

Рада голів урядів координує співробітництво органів виконавчої влади держав-членів в економічній, соціальній та інших сферах загальних інтересів.

Рада міністрів закордонних справ СНД покликана забезпечити співробітництво у сфері зовнішньополітичної діяльності.

Важливе місце в системі органів Співдружності відводиться *Економічній раді СНД*, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджене Радою глав держав від 25 січня

2000 р. Вона є основним виконавчим органом, який покликаний забезпечити виконання угод, прийнятих в рамках СНД, рішень Ради глав держав та Ради глав урядів про формування та функціонування зони вільної торгівлі та інших питань соціально-економічного співробітництва.

У системі органів СНД функціонує *Економічний суд*, який діє відповідно до Положення про нього, яке було затверджене Угодою глав держав від 6 липня 1992 р. Він покликаний забезпечувати однакове застосування угод держав-учасників СНД і заснованих на них економічних зобов'язань і договорів шляхом розгляду спорів, що впливають із економічних відносин.

У відповідності до Статуту СНД, створена і діє *Міжпарламентська асамблея держав — членів СНД*, яка проводить міжпарламентські консультації, обговорює та розглядає в рамках Співдружності спільні пропозиції у сфері діяльності національних парламентів. Зокрема, вона розробляє проекти модельних законів та модельних кодексів, які можуть використовуватися в законотворчій діяльності країн Співдружності. Ця діяльність надає можливість гармонізувати законодавство держав — членів СНД.

Рішенням Ради міністрів закордонних справ від 23 серпня 2005 р. була створена *Рада постійних повноважних представників держав — учасників СНД*.

Єдиним постійно діючим виконавчим, адміністративним і координуючим органом СНД є її *Виконавчий комітет*, положення про який затверджено Радою глав держав 21 червня 2000 року.

Відповідно до ст. 34 Статуту СНД можуть створюватися *органи галузевого управління*, які покликані не лише розробляти узгоджені принципи та правила такого співробітництва, а й сприяти їх практичній реалізації. До складу цих органів входять керівники відповідних органів державної влади країн — учасниць СНД.

Незважаючи на досить тривалий період функціонування СНД та його органів, поки що не досягнуто належних результатів. Це є однією із причин, яка зумовлює необхідність створення нових регіональних міжнародних організацій на пострадянському просторі. Водночас необхідно зазначити, що

намагання керівництва Російської Федерації проявляти себе стосовно інших держав на правах так званого «старшого брата», порушення укладених нею угод, здійснення недружніх актів стосовно інших держав — членів Співдружності тощо призведе в перспективі, як нам здається, до розпаду СНД. Так, акти агресії щодо України з боку Російської Федерації (анексія території Кримської Автономної Республіки, військові втручання на територіях Донецької, Луганської областей та інших регіонів), інші дії, які знайшли осуд з боку багатьох держав, міжнародних організацій і світової спільноти в цілому, створюють передумови для сумнівів у доцільності подальшого існування СНД. У зв'язку з агресивною політикою з боку РФ до України і достатньо необґрунтовану в цій ситуації стриману реакцію з боку окремих країн — членів СНД, Україна у березні 2014 р. відмовилася від головування в СНД і розпочала процедуру виходу із Співдружності Незалежних Держав. Це рішення було прийнято на засіданні Ради національної безпеки та оборони України. Тим більше, що Україна й досі не ратифікувала Статут СНД, тому формально вважається лише спостерігачем у цій організації, а не її членом. Враховуючи таку ситуацію, рішенням Ради міністрів закордонних справ СНД від 4 квітня 2014 р. було запропоновано Раді глав держав, щоб головування в СНД у 2014 р. здійснювалося Республікою Білорусь¹⁹¹.

У той же час слід нагадати, що світ не скоро забуде роль Російської Федерації, яку вона відіграла стосовно Грузії та Молдови, внаслідок чого від цих країн були відділені окремі території (Абхазія, Південна Осетія та Придністров'я).

Низька ефективність діяльності СНД, а також потреба подальшого співробітництва між країнами — членами цієї організації, враховуючи їхні сталі економічні та інші зв'язки в радянський період, диктувала необхідність пошуку інших, більш результативних форм співпраці. Саме це було основною причиною створення на пострадянському просторі нових міжнародних регіональних організацій, таких як

¹⁹¹ Офіційний сайт Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=19122>

Євразійське економічне співтовариство, Єдиний економічний простір, ГУАМ та деяких інших.

Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) було створено 10 жовтня 2000 р. на основі Договору про його заснування, який був підписаний Президентами Російської Федерації, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Білорусі та Республіки Таджикистан. У 2006 р. до цього товариства приєднався Узбекистан. А вже у 2008 р. він призупинив свою участь у роботі ЄврАзЕС. До зазначеного договору були внесені зміни від 25 січня 2006 р. та 6 жовтня 2007 р. Взагалі, до підписання зазначеного вище договору спостерігалася ціла низка подій, які сприяли його підписанню. Як відомо, у вересні 1993 р. був підписаний в рамках СНД Договір про створення економічного союзу. У квітні 1994 р. була прийнята згадувана вище Угода про створення зони вільної торгівлі, а в січні 1995 р. — Угода між Білоруссю, Казахстаном і Російською Федерацією про Митний союз. Далі у березні 1996 р. Білорусь, Казахстан і Російська Федерація підписали Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній галузях, а вже у жовтні 1997 р. ці держави прийняли рішення про пріоритетні напрями формування загального ринку товарів, послуг і капіталів. 26 лютого 1999 р. цими ж державами, а також і Таджикистаном, був підписаний Договір про Митний союз. Усі ці події передували підписанню 10 жовтня 2000 р. в Астані Договору про заснування ЄврАзЕС. Крім зазначених вище держав-членів цієї організації, з 2002 р. статус спостерігачів мають Україна та Молдова, з 2003 — Вірменія. Такий статус мають і Міждержавний авіаційний комітет та Євразійський банк розвитку.

Євразійське економічне співтовариство є міжнародною регіональною економічною організацією, за допомогою якої передбачалося, перш за все, активізувати діяльність Митного союзу та Єдиного економічного простору, а також вирішити завдання, пов'язані із подальшим розвитком співробітництва в економічній та гуманітарній сферах. У 2003 р. це співтовариство отримало статус спостерігача у Генеральній Асамблеї ООН.

Відповідно до Договору про заснування цього співтовариства воно наділяється повноваженнями, які добровільно

передають йому держави, що є його членами. Водночас, як зазначається в ст. 1 Договору, країни залишаються суверенними і рівноправними суб'єктами міжнародного права.

ЄврАзЕС створено для підвищення ефективності процесу формування Митного союзу і Єдиного економічного простору, а також для реалізації інших цілей і завдань, визначених в Угоді про Митний союз, Договорі про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній галузях, Договорі про Митний союз і Єдиний економічний простір.

Органами управління ЄврАзЕС є Міждержавна рада (Міжрада), Інтеграційний комітет, Міжпарламентська асамблея (МПА) і Суд співтовариства. Рішення про припинення діяльності цих органів правління приймається Міждержавною радою.

Міждержавна рада є вищим органом ЄврАзЕС, до складу якого входять глави держав і глави урядів держав-учасниць. Цей орган розглядає принципові питання діяльності Співтовариства, пов'язані із загальними інтересами держав-учасниць, визначає стратегію, напрями і перспективи розвитку інтеграції і приймає рішення, спрямовані на реалізацію цілей і завдань ЄврАзЕС. Міжпарламентська рада дає доручення Інтеграційному комітету, звертається із запитами і рекомендаціями до Міжпарламентської асамблеї, із запитами до Суду співтовариства. Крім того, Міжрада може створювати додаткові органи Співтовариства.

Договір про заснування Співтовариства визначає періодичність проведення засідань Міжради. Так, вона збирається на рівні глав держав не рідше одного разу на рік і на рівні глав урядів не рідше двох разів на рік. Засідання проводяться під керівництвом представника країни, яка головує у Міжradі. Своєю чергою, головування в Міжradі та Інтеграційному комітеті здійснюється по чергову в порядку російського алфавіту кожною державою Співтовариства протягом одного року.

Функції і порядок роботи Міжради визначаються Положенням, яке затверджується нею на рівні глав держав — учасниць ЄврАзЕС.

Інтеграційний комітет є постійно діючим органом ЄврАзЕС. До його основних завдань належать забезпечення взаємодії органів Співтовариства, підготовка пропозицій

щодо порядку денного засідань Міжради і рівня їх проведення, а також проектів рішень і документів. Крім того, Інтеграційний комітет покликаний здійснювати підготовку пропозицій щодо формування бюджету ЄврАзЕС і контроль за його виконанням, а також контроль за реалізацією рішень, прийнятих Міжрадою.

З метою здійснення зазначених завдань Інтеграційний комітет приймає рішення в межах наданих йому повноважень, щороку подає Міжраді доповідь про стан справ у Співтоваристві і про хід реалізації його цілей і завдань, звіт про свою діяльність, а також виконання бюджету ЄврАзЕС. Він розглядає заходи, спрямовані на досягнення цілей Співтовариства, в тому числі укладення відповідних договорів і проведення державами-учасниками єдиної політики з конкретних питань, і готує відповідні пропозиції. У разі необхідності Інтеграційний комітет має право звертатися з рекомендаціями до Міжради, з рекомендаціями і запитами до Міжпарламентської асамблеї та урядів держав-учасниць, із запитами до Суду співтовариства.

Функції та порядок роботи Інтеграційного комітету визначаються Положенням, яке затверджується Міждержавною радою.

До складу Інтеграційного комітету входять заступники глав урядів держав-учасниць, а його голова бере участь у засіданні Міжради. Засідання цього органу проводяться не рідше одного разу на три місяці. У період між засіданнями Інтеграційного комітету поточну роботу забезпечує Комісія постійних представників держав-учасниць при ЄврАзЕС, що призначається главами держав.

Організація роботи інформаційно-технічного забезпечення, як Міждержавної ради, так і Інтеграційного комітету, покладається на Секретаріат Інтеграційного комітету, який очолює Генеральний секретар, що призначається Міждержавною радою за поданням Інтеграційного комітету строком на три роки. Генеральний секретар є вищою адміністративно-посадою особою Співтовариства. Він бере участь у засіданнях Міждержавної ради та Інтеграційного комітету.

Міжпарламентська асамблея є органом парламентського Співробітництва в рамках ЄврАзЕС. Основним завданням

Асамблеї є розгляд питань гармонізації (зближення, уніфікації) національного законодавства держав-учасниць, приведення його у відповідність із договорами, укладеними в рамках Співтовариства з метою реалізації його завдань. Вона формується із парламентаріїв, що делегуються парламентами держав-учасниць.

Міжпарламентська асамблея в межах своїх повноважень розробляє Основи законодавства в базових сферах правовідносин, які підлягають розгляду Міжрадою та приймає типові проекти, на основі яких розробляються акти національного законодавства. Вона може звертатися за рекомендаціями до Міжради, запитами та рекомендаціями до Інтеграційного комітету і парламентів держав-учасниць, з запитами до Суду співтовариства.

У складі Міжпарламентської асамблеї створені постійні комісії — з правових питань, економіки і фінансів, з питань формування правових баз Митного союзу, із зовнішніх зв'язків, безпеки і регіональної взаємодії, а також Постійна комісія з соціальних і гуманітарних питань.

Положення про Міжпарламентську асамблею затверджується Міждержавною радою.

Суд співтовариства покликаний забезпечити однакове застосування державами-учасницями Договору про ЄврАзЕС та інших договорів і рішень, що приймаються органами Співтовариства. Крім того, Суд співтовариства розглядає спори економічного характеру, що виникають між державами-учасницями договору з питань реалізації рішень органів Співтовариства і положень договорів, що діють в його межах, дає роз'яснення і висновки щодо них.

Суд співтовариства формується із представників держав-учасниць у кількості не більше двох від кожної з них. Судді призначаються Міжпарламентською асамблеєю за поданням Міждержавної ради строком на шість років.

Організація і порядок діяльності Суду визначаються його Статутом, який затверджується Міжрадою.

У Договорі про заснування ЄврАзЕС зазначено, що прийняття до його членів — відкрите для всіх держав, які беруть на себе зобов'язання, що випливають із вказаного договору та інших чинних у рамках цього Співтовариства договорів.

Крім того, кожна держава повинна належним чином виконувати свої зобов'язання. Членство будь-якої держави в Співтоваристві може бути припинено у зв'язку з невиконанням своїх зобов'язань, а якщо це відбуватиметься систематично, то така держава підлягає виключенню із Співтовариства. Подібні заходи передбачені й в разі невиконання зобов'язань щодо фінансування бюджету Співтовариства. Взагалі, принцип фінансування є основою принципу голосування. Так, за Росією закріплено 40 % голосів, за Білорусією та Казахстаном — по 20 %, за Киргизстаном та Таджикистаном — по 10 %.

Будь-яка держава-учасниця може вийти зі складу ЄврАзЕС, попередньо врегулювавши свої зобов'язання перед співтовариством та його членами і подавши до Інтеграційного комітету офіційне повідомлення щодо свого виходу не пізніше, ніж за двадцять місяців до дати виходу. Припинення членства настає в поточному бюджетному році, якщо повідомлення було подано до прийняття бюджету Співтовариства на наступний бюджетний рік. Якщо повідомлення направлено після прийняття бюджету на наступний рік, то припинення членства відбувається в наступному бюджетному році.

ЄврАзЕС наділена правоздатністю, яка необхідна для реалізації його цілей і завдань. Вона може установлювати відносини з державами та міжнародними організаціями, укладати з ними відповідні договори. Крім того, вона користується й іншими правами юридичної особи, зокрема, має право придбавати майно і розпоряджатися ним, виступати в суді, відкривати рахунки і здійснювати операції з грошовими коштами.

Зміст діяльності ЄврАзЕС також віддзеркалюється і в Заяві глав держав Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Російської Федерації і Республіки Таджикистан про заснування Євразійського економічного співтовариства, зробленої 10 жовтня 2000 р. в м. Астані. Зокрема, як було зазначено в цій Заяві, діяльність Співтовариства буде спрямована на вирішення таких завдань:

а) в галузі зовнішньоторговельної і митної політики:

— завершення оформлення в повному обсязі режиму вільної торгівлі, формування єдиного митного тарифу і єдиної системи заходів нетарифного регулювання;

- введення погодженої системи преференцій;
  - установлення загальних правил торгівлі товарів і послуг і їх доступу на внутрішні ринки;
  - вироблення погодженої позиції держав-членів щодо взаємовідносин із СОТ та іншими міжнародними економічними організаціями;
  - введення уніфікованого контролю валютного регулювання і валютного контролю;
  - створення механізму ефективного функціонування платіжно-розрахункових відносин;
  - створення загальної уніфікованої системи митного регулювання, в рамках якої діють уніфіковані правила митного оформлення і митного контролю, застосовуються єдині митні режими;
  - забезпечення економічної безпеки на зовнішніх кордонах Співтовариства, боротьби з контрабандою та іншими видами митних правопорушень;
  - зміцнення облаштування зовнішніх кордонів Співтовариства;
- б) в галузі економічної політики:*
- проведення узгодженої структурної перебудови економіки;
  - розроблення та реалізація спільних програм соціально-економічного розвитку;
  - створення загальної платіжної системи;
  - забезпечення взаємодії валютно-фінансових систем;
  - створення рівних умов для виробничої та підприємницької діяльності;
  - формування спільного ринку транспортних послуг і єдиної транспортної системи;
  - формування загального енергетичного ринку;
  - проведення спільних досліджень і розробок з пріоритетних напрямів науки і технології;
  - створення рівних умов для доступу на ринку іноземних інвестицій;
  - створення уніфікованої системи правового регулювання формування і діяльності фінансово-промислових груп на багатосторонній основі;

в) у соціально-гуманітарній галузі:

- гармонізація національних систем освіти, розвиток науки і культури;
- гармонізація національних систем забезпечення мінімальних соціальних стандартів;
- надання громадянам держав — членів Співтовариства рівних прав в отриманні освіти і медичної допомоги на всій його території;

г) у правовій сфері:

- зближення та гармонізація національного законодавства;
- створення механізму погодження і прийняття національних законодавчих та інших нормативних правових актів державами-членами з питань, що стосуються їх зобов'язань в рамках ЄврАзЕС;
- синхронізація строків виконання внутрішньодержавних процедур за договорами, укладеними у рамках ЄврАзЕС;
- забезпечення взаємодії правових систем держав-учасниць з метою створення загального правового простору в рамках Співтовариства.

Вирішуючи зазначені завдання в різних сферах, ЄврАзЕС поширює свої повноваження на досить значну територію — 20,374 млн кв. км, на якій проживає 180 млн людей. Лише за десять років діяльності було укладено 120 міжнародних договорів, з них 55 — у межах Митного союзу, що був створений 6 жовтня 2007 року.

На вирішення питань подальшого розвитку ЄврАзЕС була розроблена Концепція міжнародної діяльності Євразійського економічного співтовариства від 25 січня 2008 р. Її метою було визначення порядку погоджених дій щодо забезпечення інтересів цього Співтовариства на міжнародній арені. Концепція визначала основні цілі, завдання, принципи та напрями співробітництва держав — членів ЄврАзЕС із забезпечення міжнародних інтересів Співтовариства, а також механізм їх реалізації. Відповідно до них була сформована структура Концепції, яка складається із шести розділів, а саме: I. Загальні положення; II. Основні цілі співробітництва; III. Основні завдання співробітництва; IV. Основні

принципи співробітництва; V. Співробітництво з міжнародними структурами; VI. Механізм реалізації Концепції¹⁹².

Важливою подією стало створення *Єдиного економічного простору* на основі Угоди про його формування, яка була підписана 19 вересня 2003 р. Республіками Білорусь та Казахстан, Російською Федерацією й Україною і набула чинності 20 травня 2004 р. Україною названа Угода була ратифікована спеціальним законом від 20 квітня 2004 р. (із застереженнями)¹⁹³.

У преамбулі цієї Угоди Сторони зазначили мету її підписання, яка полягає, зокрема, в тому, щоб сприяти економічному та соціальному прогресу своїх народів, підвищенню рівня їхнього життя; керуючись прагненням зміцнити економіки Сторін та забезпечити їхній гармонійний розвиток, послідовно здійснювати економічні реформи для подальшого поглиблення багатостороннього економічного співробітництва та посилення інтеграційних процесів шляхом досягнення взаємовигідних домовленостей щодо формування Єдиного економічного простору (далі — ЄЕП). При цьому Сторони визнають право визначати свою участь у процесі формування ЄЕП з урахуванням їхньої готовності до подальшого поглиблення інтеграційних процесів; підтверджують дружні відносини, які пов'язують держави і народи, прагнучи забезпечити їхнє процвітання, ґрунтуючись на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

В Угоді визначено: з метою створення умов для стабільного та ефективного розвитку економік Сторін та підвищення рівня життя населення Сторони розпочинають процес формування ЄЕП. Під Єдиним економічним простором Сторони розуміють економічний простір, який об'єднує митні території Сторін, на якому функціонують механізми регулювання економік, які ґрунтуються на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили, та здійснюється єдина зовнішньоторговельна та узгоджена, тією

¹⁹² Офіційний сайт Євразійського економічного співтовариства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.evrases.com/docs/view/88>

¹⁹³ Офіційний вісник України. — 2004. — № 26. — 16 лип. — Ст. 1738. — С. 244.

мірою і в тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна та валютно-фінансова політика. Виходячи з цього, Сторони прагнуть сприяти: розвитку торгівлі та інвестицій між Сторонами, який забезпечуватиме сталий розвиток економік Сторін на базі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також правил і принципів СОТ; зміцненню єдності та розвитку економічних потенціалів, а також підвищенню конкурентоспроможності економік Сторін на зовнішніх ринках (ст. 1).

У ст. 2 Угоди зазначений перелік завдань, які закладені в основу зобов'язань Сторін, а саме: формування зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень, яка передбачає незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних захисних заходів на основі проведення єдиної політики у сфері тарифного та нетарифного регулювання, єдиних правил конкуренції, застосування субсидій та інших форм державної підтримки; уніфікація принципів розробки та застосування технічних регламентів і стандартів, санітарних та фітосанітарних норм; гармонізація макроекономічної політики; створення умов для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили; гармонізація законодавств Сторін тією мірою, якою це необхідно для функціонування ЄЕП, включаючи торговельну та конкурентну політику; формування єдиних принципів регулювання діяльності природних монополій (у сфері залізничного транспорту, магістральних телекомунікацій, транспортування електроенергії, нафти, газу та інших сферах), єдиної конкурентної політики та забезпечення недискримінаційного доступу та однакового рівня тарифів на послуги суб'єктів природних монополій.

Враховуючи ці цілі та завдання, Сторони повинні здійснювати комплекс відповідних заходів (ст. 3).

Як зазначено в ст. 4 Угоди, координація процесів формування та функціонування ЄЕП здійснюється відповідними органами, структура яких формується з урахуванням рівня інтеграції. Так, органи ЄЕП створюються на основі поєднання міждержавних елементів та принципу передачі частини повноважень Сторін єдиному регулювальному органу з поступовим підвищенням значущості останнього. Здійснення

координації та управління формуванням і функціонуванням ЄЕП на міждержавному рівні забезпечується Радою глав держав (далі — РГД). Кількість голосів кожної держави-учасниці в рамках РГД розподіляється згідно з принципом «одна держава — один голос». Рішення РГД приймаються консенсусом.

Сторони засновують єдиний регулювальний орган ЄЕП, якому вони на основі міжнародних договорів делегують частину своїх повноважень. Його рішення є обов'язковими для виконання усіма Сторонами. У єдиному регулювальному органі ЄЕП рішення з усіх питань приймаються виваженням голосуванням. Кількість голосів кожної зі Сторін визначається з урахуванням її економічного потенціалу. Розподіл голосів встановлюється на основі домовленості Сторін.

Будь-яка Сторона має право внести до РГД пропозицію щодо перегляду рішення єдиного регулювального органу ЄЕП.

Окремим міжнародним договором буде передбачено механізм компенсації, якщо прийняте рішення завдає суттєвих економічних збитків одній або декільком Сторонам.

ЄЕП формується поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої та різношвидкісної інтеграції (ст. 5).

Правовою основою забезпечення формування та функціонування ЄЕП є міжнародні договори та рішення органів ЄЕП, які укладаються і приймаються з урахуванням законодавств Сторін та згідно із загальноновизнаними нормами й принципами міжнародного права (ст. 6).

Спори та розбіжності між Сторонами щодо тлумачення та/або застосування положень цієї Угоди вирішуються шляхом проведення консультацій та переговорів (ст. 7).

Ця Угода є відкритою для приєднання інших держав, які поділяють її цілі та принципи, на умовах, узгоджених з усіма Сторонами цієї Угоди.

Угода укладається на невизначений термін. Кожна Сторона може вийти з цієї Угоди шляхом письмового повідомлення про це депозитарію не менше ніж за 12 місяців до виходу (ст. 11).

Ця Угода розроблена відповідно до Концепції формування Єдиного економічного простору.

Вище було зазначено, що Угода про ЄЕП Україною була підписана із відповідним застереженням, сутність якого зводилась до того, що «Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України»¹⁹⁴.

А взагалі, виконуючи протокольне рішення засідання Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р., три міністерства — закордонних справ, юстиції та економіки і з питань європейської інтеграції — підготували проект застережень України щодо проектів угоди й Концепції про формування ЄЕП. Цей документ містив сім змістовних застережень стосовно російських пропозицій, що наведені нижче.

1. Україна бере участь в Угоді про формування ЄЕП і застосовуватиме Угоду й Концепцію формування ЄЕП у межах і формах, що не суперечать Конституції України та стратегічному курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію, а також її самостійному вступу до СОТ у найближчій перспективі.

2. Україна розуміє терміни «інтеграція», «інтегрування», «інтеграційні процеси», «інтеграційна взаємодія» та «інтеграційні заходи» як співробітництво, здійснюване на основі принципів суверенної рівності і спрямоване на формування зони вільної торгівлі відповідно до принципів, норм і правил СОТ.

3. Україна братиме участь у механізмах регулювання й заходах ЄЕП у рамках, що не перешкоджають її євроінтеграційному курсу або не суперечать новим напрямам і формам співробітництва України з ЄС.

4. Україна не делегуватиме своїх повноважень єдиному органу в рамках ЄЕП. Рішення єдиного регулювального органу й інших органів ЄЕП є обов'язковими для України за умови її згоди з цими рішеннями та їхньої відповідності Конституції й національному законодавству України.

5. Україна не вважає для себе обов'язковими положення щодо проведення єдиної зовнішньоторговельної політики, формування спільних митних тарифів, уніфікації торговельних режимів держав-учасниць стосовно третіх країн, а також

¹⁹⁴ ВВР. — 2004. — № 32. — 6 серп. — Ст. 388.

єдиної політики в галузі тарифного й нетарифного регулювання, охорони прав інтелектуальної власності, єдиних правил конкуренції.

6. Україна бере участь у гармонізації законодавства держав — учасниць ЄЄП, уніфікації принципів розробки й застосування технічних регламентів і стандартів, санітарних і фітосанітарних норм тією мірою, якою це не суперечить Угоді про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС від 16 червня 1994 року.

7. Україна залишає за собою право формулювати застереження до будь-яких договорів у рамках ЄЄП¹⁹⁵.

Слід зазначити, що на сторінках різних видань був зроблений всебічний аналіз щодо ЄЄП¹⁹⁶.

Регіональне об'єднання за участю Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова (ГУАМ) було створено 10 жовтня 1997 р. Крім зазначених держав, у квітні 1999 р. до об'єднання приєднався Узбекистан, який перебував у його складі до 2005 р. Протягом цього часу абревіатура цього об'єднання була ГУУАМ. Після того, як 29 грудня 2005 р. Президент Узбекистану Іслам Каримов денонсував документи, підписані в рамках ГУУАМ (Ялтинську Хартію ГУУАМ, Меморандум зі сприяння торгівлі та транспортування, Угоду про взаємну допомогу і співробітництво в митних справах між Урядами держав — учасників ГУУАМ), 23 травня 2006 р. на Київському саміті глав держав було прийняте рішення про реформування зазначеного об'єднання. Був підписаний Статут Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ (ОДЕР-ГУАМ).

Слід нагадати, що створенню цього об'єднання передувала відповідна робота керівників країн. Ще 10 жовтня 1997 р. в м. Страсбурзі під час Саміту Ради Європи було прийняте Спільне комюніке глав держав України, Грузії, Азербайджанської Республіки і Республіки Молдова. У цьому документі наголошувалося на необхідному розвитку

¹⁹⁵ Силіна Т. ЄЄПейський вибір / Т. Силіна // Дзеркало тижня. — 2003. — № 36. — 20–26 верес.

¹⁹⁶ Див.: Бульвінський Андрій. Проект Єдиного економічного простору: російське та українське бачення / Андрій Бульвінський // Віче. — 2009. — № 18.

чотирьохстороннього співробітництва для зміцнення стабільності й безпеки в Європі, на основі принципів поваги до суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів держав, демократії, верховенства законів і поваги до прав людини. А 24 квітня 1999 р. у Вашингтоні в рамках зустрічі на вищому рівні Ради Євроатлантичного партнерства відбулася зустріч президентів держав — учасниць ГУАМ і Узбекистану. Її наслідком стала Вашингтонська заява, за якою Узбекистан увійшов до зазначеної структури і, як зазначалося, ГУАМ було трансформовано в ГУУАМ.

6 листопада 2000 р. у Нью-Йорку під час 55-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН відбулася зустріч президентів держав — учасниць ГУУАМ, на якій був прийнятий Меморандум, що передбачав активізацію багаторівневого співробітництва в рамках цього міжнародного регіонального об'єднання. Було ухвалено рішення про проведення регулярних самітів глав держав і зустрічі міністрів закордонних справ держав — учасниць ГУУАМ, а також був створений координаційний орган — Комітет національних координаторів (КНК). Як було визначено, головним завданням співробітництва є створення умов для міжгалузевих контактів і прямих зв'язків між відповідними державними органами та відомствами країн ГУУАМ. Ефективне функціонування транспортного коридору Європа–Кавказ–Азія і розвиток його інфраструктури було визнано безумовним пріоритетом у співробітництві. І вже 7 червня 2001 р. в Ялті відбувся перший Саміт глав держав, під час якого і була підписана Ялтинська Хартія цього об'єднання, яка входить до переліку важливих міжнародно-правових документів ГУАМ. З підписанням Хартії розпочався етап об'єднання ГУАМ.

Як зазначалось у Ялтинській Хартії, метою співробітництва ГУУАМ є: сприяння соціально-економічному розвитку; зміцнення і розширення торговельно-економічних зв'язків; розвиток та ефективне використання в інтересах країн ГУУАМ транспортно-комунікаційних магістралей і відповідної інфраструктури, розташованої на їхній території; зміцнення регіональної безпеки у всіх сферах діяльності; розвиток відносин в галузях науки, культури і гуманітарній сфері; взаємодія в рамках міжнародних організацій; боротьба

з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та наркобізнесом. Також зазначено, що співробітництво здійснюється на засадах загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права.

Було визначено, що основним напрямом співробітництва ГУУАМ є: економіка, наука, технології та навколишнє середовище; інфраструктура транспорту, енергетики, телекомунікації; спільні інвестиційні й фінансові проекти; гуманітарна сфера, культура, освіта, засоби масової інформації, молодіжні обміни; інші напрями, які становлять взаємний інтерес. Важливо зазначити, що держави-учасниці можуть вносити пропозиції щодо розширення сфер співробітництва.

Ялтинська Хартія наголошує, що ГУУАМ — об'єднання, відкрите для нових учасників, які повною мірою підтверджують свою відданість закріпленим в основних документах його цілям і принципам.

Ялтинська Хартія визначила й організаційну структуру ГУУАМ. Вищим органом об'єднання є щорічні зустрічі глав держав. Голозування у об'єднанні здійснюється державами-учасниками в порядку англійського алфавіту назв країн-учасників. На цих зустрічах приймаються рішення щодо основних напрямів політичного, економічного та гуманітарного співробітництва в рамках об'єднання, створення спеціалізованих органів ГУУАМ, а також погоджуються позиції з актуальних питань міжнародного життя, які становлять взаємний інтерес.

Виконавчим органом ГУУАМ є засідання міністрів закордонних справ, яке проводиться, як правило, двічі на рік. На цих засіданнях розглядається питання виконання домовленостей в рамках ГУУАМ, а також готуються для розгляду на зустрічах глав держав пропозиції щодо подальшого розвитку і поглиблення співробітництва об'єднання.

Робочим органом ГУУАМ є згаданий вище Комітет національних координаторів, до складу якого входять призначені міністрами закордонних справ національні координатори — по одному від кожної держави-учасниці. КНК в рамках об'єднання координує діяльність держав-учасниць, забезпечує підготовку зустрічей глав держав і засідань міністрів закордонних справ. Засідання комітету проводяться щоквартально, почергово в державах-учасниках.

Координацію співробітництва між країнами ГУУАМ на галузевому рівні покладено на вісім робочих груп, а саме: з питань енергетики, транспорту, торгово-економічних питань, з питань інформатики і телекомунікації, культури, науки й освіти, туризму, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і розповсюдженням наркотиків.

Визначено, що рішення з питань, що обговорюються в рамках ГУУАМ, приймаються шляхом консенсусу.

Найбільш важливими міжнародно-правовими документами, які були прийняті в рамках ГУАМ і які створюють відповідну правову базу його діяльності, є такі: Ялтинська Хартія ГУУАМ; Конвенція держав — учасниць ГУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань; Положення про Раду міністрів закордонних справ держав ГУАМ; Угода про створення зони вільної торгівлі між державами — учасниками ГУАМ; тимчасове Положення про інформаційний офіс ГУАМ у Києві; Рішення глав держав — учасників ГУАМ про статус спостерігачів у діяльності ГУАМ; Угода про співробітництво між урядами держав — учасниць ГУУАМ у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинності; документи про співробітництво в окремих галузях.

У новому Статуті цього об'єднання, який, нагадаємо, був підписаний главами держав ГУАМ 23 травня 2006 р. на Київському саміті, уточнені основні цілі та органи ГУАМ. Основними цілями були визначені такі: утвердження демократичних цінностей; забезпечення верховенства права і поваги прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної регіональної безпеки та стабільності; стійке поглиблення європейської інтеграції для створення загального простору безпеки, а також розширення економічного і гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного та гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії та практичного співробітництва у сферах взаємного інтересу.

Основними органами цієї організації є Рада та Секретаріат. Рада проводить свою роботу на рівні глав держав (саміт), міністрів закордонних справ, національних координаторів і постійних представників (Статут ГУАМ, гл. II, ст. 3).

Постійно діючий Секретаріат об'єднання розташований у м. Києві, очолює його Генеральний секретар (Статут ГУАМ, гл. II, ст. 8).

Координація співробітництва на галузевому рівні здійснюється відповідними робочими групами.

З метою забезпечення співробітництва ділових кіл в організації діє Ділова рада ГУАМ.

У 2004 р. була заснована Парламентська асамблея ГУАМ. Робочими органами Асамблеї є Бюро і три комітети. Бюро Асамблеї складається з голів національних парламентських делегацій. Засідання Бюро проводяться один раз на рік перед сесією Асамблеї, рішення приймаються на основі консенсусу. Комітети з політичних і правових питань; з торгово-економічних питань; з питань науки, культури й освіти можуть обговорювати будь-які питання діяльності ГУАМ, що входять до їхньої компетенції. Кожна національна парламентська делегація має по два представники у кожному комітеті.

З метою більш активного співробітництва держав — учасниць ГУАМ у 2003 р. їй був наданий статус спостерігача Генеральної Асамблеї ООН.

ГУАМ активно співробітничав і з ОБСЄ. Цьому сприяло спільне Комюніке міністрів закордонних справ ГУАМ від 24 травня 2000 р., в якому було заявлено про необхідність зміцнення співробітництва для просування спільних інтересів у рамках міжнародних організацій і форумів, зокрема ООН, ОБСЄ, Ради Європи, СНД та ін.

ГУАМ співпрацює з окремими державами світу. Так, відповідно до Рамкової програми ГУАМ — США щодо сприяння торгівлі й транспортуванню, забезпеченню прикордонного і митного контролю, боротьби з тероризмом, організованою злочинністю і поширенням наркотиків (2002) державами ГУАМ за сприяння США, Центру SECI, експертів Болгарії, Румунії та Угорщини було організовано низку спільних проєктів¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Офіційний сайт Організації за демократію і економічний розвиток — ГУАМ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://guam-organization.org/node/240>

Аналіз діяльності ГУАМ дає можливість зробити висновок про те, що ця міжнародна організація не проявляє особливої активності, внаслідок чого і не помітні результати її діяльності. Вона існує більше формально, ніж фактично функціонує. Про це неодноразово заявляли навіть керівники окремих держав, що входять до складу цієї організації. Про це свідчить і той факт, що на нараді ГУУАМ у Ялті (2004) брали участь керівники лише двох держав із п'яти. На жаль, подальше функціонування цієї міжнародної організації не має значних перспектив.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Транснаціональні корпорації та їхня роль у системі міжнародних економічних відносин

Звернення до літературних та інших джерел надає можливість ознайомитись із широким спектром визначень такої категорії, як транснаціональні корпорації (ТНК). Аналіз джерел дає можливість зробити висновок про те, що, характеризуючи зазначену категорію, науковці не виробили єдиного підходу до з'ясування її сутності, оскільки під час дослідження та класифікації вони використовують різні її ознаки. Якщо звернутися, наприклад, до «Юридичної енциклопедії», то, за наведеною там інформацією, ТНК — це добровільне економічне об'єднання підприємств приватної, державної або змішаної форм власності, які управляються з єдиного центру, але належать до різних країн і здійснюють свою діяльність на території двох або більше держав. ТНК — це багатонаціональні концерни, що мають потужний вплив на сучасну світову економіку. Вони є структурними ланками виробництва в різних країнах світу і юридичними особами, які діють на основі відповідних норм національних правових систем¹⁹⁸.

¹⁹⁸ Юридична енциклопедія : В 6 т. — Т. 6 : Т–Я + дод. — К. : Укр. енциклопедія, 2004. — 768 с. — С. 117.

У проекті Кодексу поведінки ТНК, що розробляється в ООН упродовж декількох десятиліть, ТНК визначається як «підприємство, що, незалежно від того, чи воно державне, приватне або змішане, має відділення у двох або більше країнах, незалежно від юридичної форми і галузі діяльності цих відділень, яке функціонує згідно з певною системою прийняття рішень, що дозволяє проводити узгоджену політику і загальну стратегію через один або більше центрів з прийняття рішень, і в рамках якого відділення таким чином пов'язані між собою, чи то відносинами власності або іншими відносинами, що одне або декілька з них можуть здійснювати (здійснюють) значний вплив на діяльність інших і, зокрема, користуватися загальними знаннями і ресурсами і розділяти відповідальність з іншими»¹⁹⁹. Звичайно, це досить складне визначення для сприйняття.

У Конвенції про транснаціональні корпорації, яка була прийнята 6 березня 1998 р. (ратифікована Україною 13 липня 1999 р. із застереженнями)²⁰⁰ на основі положення Договору про створення Економічного союзу державами — учасниками Співдружності Незалежних Держав від 24 вересня 1993 р., також визначено поняття «транснаціональна корпорація». За цією Конвенцією, ТНК — це юридична особа (сукупність юридичних осіб), яка має у своїй власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно на території двох і більше сторін, утворену юридичними особами двох і більше сторін та зареєстровану як корпорація відповідно до зазначеної Конвенції. Як зазначається, транснаціональна корпорація включає в себе різні транснаціональні структури, в тому числі фінансово-промислові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства з іноземною участю тощо (ст. 2 Конвенції).

Крім нормативного визначення ТНК, подаються й авторські підходи. Так, транснаціональна корпорація — це економічне угруповання підприємств, які управляються з єдиного центру, але належать до різних держав і здійснюють свою

¹⁹⁹ Див.: ООН Е/1990/94. — 1990. — 12 июн. — С. 24.

²⁰⁰ ВВР. — 1999. — № 36. — 10 верес. — Ст. 323.

діяльність на території кількох держав на основі їхнього національного законодавства²⁰¹. Транснаціональні корпорації, або багатонаціональні підприємства, можуть бути визначені як підприємства, незалежні повністю від країни їхнього походження та форми власності, що мають відділення в двох або більше країнах, і функціонують відповідно до системи прийняття рішень, що дозволяє проводити узгоджену політику і загальну стратегію²⁰². ТНК являє собою компанію, котра прагне оптимізувати прибуток, який одержує за допомогою операцій, що проводяться із зарубіжними країнами або за кордоном, і яка залежить від різних національних факторів. Якщо намагатися виділяти ефект діяльності таких компаній, то можна сказати, що це такі підприємства, які з огляду на різноманітність своїх міжнародних інтересів можуть одержувати найбільшу вигоду з поділу світу на суверенні держави²⁰³. ТНК являє собою економічну й організаційну систему (єдине економічне угруповання підприємств) суб'єктів господарювання різної національності (державної реєстрації), яка не має єдиної правової основи та здійснює свою діяльність, керовану з єдиного центру, на території кількох країн на основі їх національного законодавства²⁰⁴. ТНК — підприємства, створені згідно з внутрішнім правом країни перебування, але мають у капіталі іноземні інвестиції (активи) та/або міжнародні за сферою діяльності²⁰⁵. ТНК являють собою інтегральні науково-промислові комплекси, в рамках яких відбуваються процеси технологічного створення товару, його виробництва, продажу та обслуговування, а також фінансове забезпечення усіх цих операцій. Сконцентрувавши значні матеріальні та фінансові ресурси, ТНК сприяють швидкому розвитку передових галузей економіки, а також об'єднанню виробничих та науково-технічних

²⁰¹ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. — С. 592.

²⁰² Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 74.

²⁰³ Нгуен Куок Динь. Международное публичное право : В 2-х т. Т. 1 : Кн. 1. Формирование международного права ; Кн. 2. Международное общество. — С. 430.

²⁰⁴ Дей М. О. Міжнародне економічне право. — С. 185.

²⁰⁵ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 136.

потенціалів різних країн без уніфікації національних законодавств і внутрішніх систем господарських розрахунків²⁰⁶. ТНК — це акціонерні товариства, діяльність яких не обмежена державними кордонами однієї країни. Наприклад, це фірма, корпорація, компанія, які виконують основну частину своїх операцій за межами країни, де вони зареєстровані, найчастіше — у кількох країнах, де існує мережа відділень, філій, підприємств²⁰⁷. ТНК розглядаються як підприємства, що діють через свої структурні підрозділи — суб'єкти національного права різних країн — на території двох і більше країн, і які як економічно єдиний організм знаходяться поза юрисдикцією окремої держави або поза правовим контролем групи держав чи міжнародної організації²⁰⁸. Необхідно наголосити на тому, що, як правило, вони, як юридичні особи, здійснюють свою діяльність на основі національного законодавства материнської компанії або країн, що приймають її структури. Навіть національно-державна належність материнської компанії не створює можливості для того, щоб законодавство країни її базування поширювалося на діяльність дочірніх товариств, філіалів і відділень, що знаходяться на території інших держав. Будучи сукупністю юридичних осіб (образно кажучи, різної «національності») та інших утворень, наділених правосуб'єктністю за законами різних держав, ТНК не може бути об'єктом регулювання права якоїсь окремої країни (як країни базування, під якою розуміють країну, де розташована материнська компанія, «штаб-квартира», так і країн, що приймають її, тобто де здійснюється діяльність дочірніх товариств, інших структур ТНК).

Слід зазначити, що в юридичній літературі висвітлюється низка спеціальних наукових досліджень, присвячених

---

²⁰⁶ Літкевич В. С. Транснаціональні корпорації: проблеми приватно-правового регулювання / В. С. Літкевич // Міжнародне приватне право. Актуальні проблеми / за ред. проф. А. Довгєрта. — К. : Укр. центр правничих студій, 2001. — 334 с. — С. 122.

²⁰⁷ Дахно І. І. Міжнародне економічне право. — С. 80.

²⁰⁸ Літкевич В. С. Правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій : автореф. дис. : 12.00.10 «Міжнародне право» / В. С. Літкевич. — К., 1992. — С. 6.

діяльності ТНК, де також розглядається питання щодо визначення цього поняття²⁰⁹.

Аналіз наведених формулювань свідчить про те, що при з'ясуванні змісту цієї категорії, мається на увазі ТНК, звертається увага на різні її ознаки, що ускладнює узагальнення висловлених вище й інших точок зору. Але, незважаючи на це, автором зроблена спроба, по мірі можливості, їх узагальнити й проаналізувати, не виключаючи при цьому і свого власного бачення. На наш погляд, формулюючи більш-менш загальне визначення цієї категорії (і, безперечно, не претендуючи на безспірність своєї позиції, запрошуючи читача до дискусії), необхідно, перш за все, звернути увагу на такі її ознаки, про які уже велася мова у різних джерелах. На нашу думку, потрібно виходити з того, що будь-яка корпорація (слово пізньолатинського походження) означає певні об'єднання, спілки, що створюються для досягнення певних цілей. Коли вживають слова «транснаціональне», «транснаціональний», то під ними розуміють щось таке, що виходить за межі однієї держави, що пов'язане з міжнародною або регіональною діяльністю.

Отже, можна констатувати: 1) діяльність ТНК виходить за рамки однієї держави, тобто має транснаціональний характер; 2) ТНК — це підприємство, яке може бути різних форм власності (державне, приватне, змішане), в якому об'єднані інші його структури; 3) до складу ТНК як відповідного економічного та організаційного угруповання можуть входити

²⁰⁹ Див.: Ляликова Л. А. Транснациональные корпорации в аспекте международного частного права : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. А. Ляликова. — М., 1983 ; Осминин Б. И. Транснациональные корпорации в международном праве : дис. ... канд. юр. наук: 12.00.10 / Б. И. Осминин. — М., 1983 ; Веласко Кальдерон, Хосе Луис. Кодекс поведения транснациональных корпораций (ТНК) и международное право (на примере деятельности ТНК в странах Латинской Америки) : автореф. дис. : 12.00.10 / Веласко Кальдерон, Хосе Луис. — М., 1984 ; Літкевич В. С. Правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.10 «Міжнародне право» / В. С. Літкевич. — К., 1992 ; Фединак Г. С. Транснациональная корпорация как участник гражданско-правовых договоров с принимающим государством : [монографія] / Г. С. Фединак. — К. : Аттика, 2011 та ін.

різні структури (фінансово-промислові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства тощо); 4) ТНК є особливим видом юридичної особи (сукупність юридичних осіб); 5) ТНК повинно бути в установленому порядку зареєстроване (легалізоване); 6) керівництво діяльності ТНК здійснюється з одного центру відповідної держави, в якій знаходиться материнська компанія; 7) правове регулювання діяльності материнської компанії здійснюється законодавством країни, в якій вона знаходиться, а структур ТНК — національним законодавством країн їхнього розташування (прийняття).

Таким чином, виходячи з вищезазначених ознак, можна дійти висновку, що транснаціональна корпорація — це в установленому порядку зареєстрований особливий вид юридичної особи (сукупність юридичних осіб), в якій економічно і організаційно об'єднані підпорядковані їй відповідні структури (фінансово-промислові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства тощо), діяльність яких скеровується з одного центру і має транснаціональний характер, оскільки виходить за рамки однієї держави, а їхня діяльність регламентується національним законодавством країн їхнього розташування (прийняття).

Транснаціональні корпорації є одним із досить активних учасників міжнародних економічних відносин і відіграють у них особливу роль. Наприклад, за інформацією щодо світових інвестицій 2013 р. Конференції ООН з торгівлі та розвитку, вони беруть участь у 80 % світової торгівлі²¹⁰. Загальновідомо, що значну участь вони беруть і в інших напрямках міжнародних економічних відносин. Багато питань розвитку світової економіки вирішують не держави, а ТНК. Як зазначається, саме ТНК в умовах глобалізації економічного розвитку лобіюють інтереси економічно розвинутих країн. При цьому справедливо підкреслюється, що глобалізація проходить на фоні інтенсивних лобістських зусиль транснаціональних корпорацій і фінансових груп, які намагаються

²¹⁰ Див.: World investment report 2013. Global value chains: investment and trade for development // United Nations Conference on trade and development. — New York and Geneva, 2013. — P. 134.

«приватизувати» глобалізаційний процес, забезпечити надприбутки невеликої групи глобальних гравців. З цієї причини відбувається перенесення виробництва і робочих місць до країн з низькою вартістю робочої сили, поширення масштабів нестандартних форм зайнятості, погіршення умов праці у відсталих країнах, ерозія соціального захисту робітників і стрімке майнове розшарування між населенням багатих держав і держав третього світу, а також між багатими і бідними верствами населення на внутрішньодержавному рівні. ТНК фактично не підпадають під контроль урядів, які будь-якими шляхами намагаються залучити їх до національної економіки. Вони здійснюють вторгнення в «матеріальні життєві артерії» практично всіх сучасних національно-державних утворень у режимі найбільшого сприяння. ТНК починають відігравати ключову роль не лише в економіці, а й у житті суспільства в цілому. Якщо державі ще можливо (хоча б юридично, формально) зобов'язати дотриматися своїх же законів про права людини, екологічну безпеку, то примусити ТНК це робити набагато складніше. Такою ситуацією останні безсоромно користуються, постійно безкарно порушуючи ці права²¹¹.

Як правило, ТНК створюються в межах функціонування світового господарства. За даними ООН, уже на початок 1980-х років ТНК мали в країнах, що розвиваються, значну кількість відповідних філій, структур. Із них 44,2 % належали США, 22,8 % — Великобританії, 6,6 % — Японії, 5,3 % — Франції, 4,9 % — ФРН. Каналами ТНК уже здійснювалося 90 % експорту приватного капіталу. Переважно він спрямовувався в країни Азії, Африки, Латинської Америки — країни, які визволилися від колоніального гніту і стали на шлях свого становлення.

Подальший розвиток національних економік країн світу вніс суттєві зміни їхньої участі у створенні філій ТНК. Так, уже за даними на 2007 р. на перше місце вийшов Китай,

²¹¹ Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : [монографія] / [Д. Лукьяненко и др.] ; под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова ; КНЕУ им. Вадима Гетьмана, МГУ им. М. В. Ломоносова. — К. : [б. и.], 2013. — 466 с. : рис., табл. — С. 224–225.

який налічував у інших країнах 364,4 тис. філій своїх ТНК, друге місце посідала Чехія — 71,4 тис., третє місце — Румунія — 71,3 тис., четверте місце — Польща — близько 36 тис., п'яте — Угорщина — близько 29 тис., шосте — Сінгапур — 24,1 тис., сьоме — США — 19,1 тис., далі йдуть Малайзія, Філіппіни, Німеччина, Франція, Бразилія та ін. До речі, Україна, займаючи п'ятнадцяте місце, налічує близько 7,4 тис. філій²¹². Процес розвитку ТНК спостерігається і нині. На їхній основі практично формується нова економічна система. Тепер 500 великих ТНК забезпечують більше чверті загальнолюдського виробництва товарів і послуг; 407 із них належать країнам Великої сімки, 24 тис. ТНК мають штаб-квартири у 14 найбагатших країнах. 300 найбільших компаній володіють 25 % усього капіталу, що використовується у світовій економіці та забезпечує 70 % прямих зарубіжних інвестицій²¹³.

За висновками досліджень іноземних та вітчизняних учених, ТНК являють собою першу, ключову, рушійну силу економічної глобалізації, тобто є головними суб'єктами глобального ринку. За оцінками Конференції ООН з торгівлі та розвитку, у світі налічується близько 22 тис. материнських компаній ТНК, які мають понад 810 тис. іноземних філій. Близько 75 % ТНК мають країну базування у групі розвинутих країн світу, 25 % ТНК — у країнах, що розвиваються, й у країнах з перехідними економіками. Щодо закордонних підрозділів, то близько 36 % з них розташовано в розвинутих країнах, майже 52 % — у країнах, що розвиваються, решта — у країнах з перехідними економіками²¹⁴.

Як зазначається в Доповіді про світові інвестиції (огляд 2012 р.), в 2011 р. закордонні філіали ТНК забезпечили зайнятість приблизно 69 млн осіб, які генерували обсяг продаж

²¹² Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011. — 703 с. — С. 323.

²¹³ Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: [моногр.] : У 2 т. — Т. I / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2006. — 816 с. — С. 356.

²¹⁴ Ресурси та моделі глобального економічного розвитку. — С. 6–7.

у розмірі 28 трлн дол. і додаткову вартість в 7 трлн дол., що приблизно на 9 % більше, ніж у 2010 р.²¹⁵

Діяльність ТНК, особливо в молодих державах, які стали на шлях свого розвитку, веде до величезних фінансових збитків, поглиблює диспропорції в розвитку їхньої економіки, руйнує її, погіршує становище населення та є причиною інших негативних явищ. Так, діяльність ТНК призводить до розосередження виробництва продукції та надання послуг у різних частинах земної кулі, перетворюючи їх, власне, на провідників економічного розвитку. Водночас, експортуючи робочі місця туди, де витрати з найму робочої сили та податки найнижчі, вони отримують фантастичні прибутки та ухиляються від оподаткування, переносючи відповідальність на малі та середні підприємства, які створюють більшу частину робочих місць²¹⁶. Слід зазначити, що вкладення коштів через ТНК дуже вигідне. Підраховано, наприклад, що за період 1975–1984 рр. американські корпорації вклали в економіку країн, що розвиваються, 22,5 млрд дол., а отримали прибутків за цей же період 84,4 млрд дол., з яких 31,6 млрд дол. реінвестовано в економіку молодих держав, а 52,8 млрд дол. (чистий прибуток) — переведено в США.

Інший приклад. Так, у Пуерто-Рико шкода, заподіяна американськими ТНК цукровій промисловості й рибальству у зв'язку з викидами відходів нафтохімічного виробництва, набагато перевищує доходи від розвитку в цій країні нафтохімії. Загалом у цій маленькій країні з площею 8,9 тис. кв. км і населенням 3,3 млн чол. американському капіталові належить виробництво 80 % промислової і 50 % сільськогосподарської продукції, 85 % роздрібної торгівлі, 80 % земель, повністю засоби зв'язку, повітряного і морського транспорту.

Можна було б наводити й інші приклади діяльності ТНК, але й ці промовисто свідчать про їхню роль та місце в міжнародних економічних відносинах.

²¹⁵ Доповідь про світові інвестиції 2012 р. Огляд до інвестиційної політики нового покоління // Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі і розвитку. — Нью-Йорк; Женева, 2012. — С. 8.

²¹⁶ Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / У. Бек [пер. с нем.]. — М.: Прогресс — Традиция, 2001. — 304 с. — С. 13.

7.2. Міжнародно-правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій

Діяльності ТНК науковці та практики дають діа- метральні різні оцінки. Одні роблять висновок про те, що ця діяльність значною мірою сприяє розвитку економіки кра- їн, в яких розташовані їхні дочірні та інші структури. І це, до певної міри, правильно, якщо не брати до уваги ту шкоду, яку завдають ТНК не лише економічному, а й політичному, со- ціальному та культурному розвитку країн, які приймають відповідні їхні структури. Уже зазначалося, що ТНК пред- ставляють, як правило, досить економічно розвинуті країни, які, сформувавши свої прибутки, капітали, потребують ви- користання їх надлишку вже за межами своїх держав, шука- ють можливості в інших країнах світу отримати більш високі надприбутки. Цілком зрозуміло, що це практично вільні капі- тали, які можна з більш високою економічною ефективністю інвестувати в економіку інших країн, як правило, мало розви- нених. Саме в них, як свідчить світова практика, можна отри- мати досить високі прибутки, з найменшими витратами на це своїх інвестиційних коштів. Якраз це перш за все і характери- зує основу змісту діяльності ТНК. Вони намагаються, як пра- вило, вкласти якомога менше коштів і отримати якомога біль- ше прибутків, причому прибутки зосереджуються у державах, де знаходяться материнські компанії, а збитки — в країнах, що розвиваються і приймають структури ТНК. Це досягається шляхом використання дешевої робочої сили; доступності до дешевих природних ресурсів і сировини; уникнення, в ряді випадків, належного оподаткування; незабезпечення охоро- ни навколишнього середовища (нерідко екологічно шкідливі підприємства зосереджувалися в країнах, що розвиваються, а екологічно чисті — в промислово розвинутих країнах, де знаходяться центри керівництва ТНК); впливу на політич- не життя країни (наприклад, Міжнародна телефонна і теле- графна корпорація протидіяла обранню президентом Чилі С. Альенде); підкупу правлячої еліти в країнах розташуван- ня з метою створення вигідних умов для діяльності структур

ТНК, зокрема, й уникаючи витрат на їхній соціальний і культурний розвиток. Ці факти наводились у попередньому підрозділі. Цілком зрозуміло, що це негативно відбивається на суверенітеті країн, що розвиваються, а також певною мірою посягає на їхні національні інтереси. Це висновки політиків, науковців та практиків, більшості країн розташування ТНК, низки міжнародних організацій та ін.

Цілком зрозуміло, що така діяльності ТНК зумовлює необхідність пошуку можливостей обмежувати подібну їхню практику. І це потрібно робити на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Використання різних можливостей на зазначених рівнях у своєму підсумку сприятиме відповідному міжнародно-правовому регулюванню широкого спектра відносин за участю ТНК, держав і міжнародних організацій.

У цьому аспекті важливого значення набуває міжнародний, універсальний рівень правового регулювання діяльності таких структур, як ТНК. Щоб мати певне уявлення про цей рівень, звернемося насамперед до практики діяльності міжнародних організацій, одним із напрямів яких є прийняття міжнародно-правових актів, що стосуються зазначених структур.

Одним із перших важливих міжнародно-правових документів була Хартія міжнародної торгової організації 1948 р. Вона як багатостороння угода була спрямована на захист закордонних інвестицій корпорацій, а також на здійснення контролю за діяльністю ТНК з боку урядів приймаючих країн. Проте уряди США, Великобританії та деяких інших країн, що підписали цей документ, і в яких розташовані основні материнські компанії, відмовилися його ратифікувати.

Цілком зрозуміло, що контроль за діяльністю структур ТНК повною мірою не сприяє отриманню ними надприбутків. Велику роль у забезпеченні міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК відіграє Хартія економічних прав та обов'язків держав, яка була прийнята 12 грудня 1974 р. Генеральною Асамблеєю ООН. У ній, зокрема, зазначено, що кожна держава має право регулювати та контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції, відповідно до своїх законів та постанов і у відповідності зі

своїми національними цілями і першочерговими завданнями. Жодна держава не повинна примушуватися до надання пільгового режиму іноземним інвестиціям. Крім того, держави мають право регулювати та контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах дії своєї національної юрисдикції і вдаватися до заходів щодо забезпечення того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам, і відповідала її економічній та соціальній політиці. Транснаціональні корпорації не повинні втручатися до внутрішніх справ держав, які їх приймають. Кожна держава повинна, враховуючи свої суверенні права, співробітничати з іншими державами стосовно здійснення зазначеного права (ст. 2 Хартії). Як відомо, положення цієї міжнародно-правової норми знайшли своє віддзеркалення у системі принципів міжнародного економічного права, зміст яких уже розглядався в попередніх розділах цієї роботи. Можна павести й інші норми зазначеної Хартії, які прямо або опосередковано стосуються ТНК і обмежують їхню діяльність.

Незважаючи на важливість положень, закріплених у Хартії економічних прав та обов'язків держав, які стосувалися функціонування ТНК, вони не могли обмежити діяльність зазначених структур і захист інтересів країн, що розвиваються. Необхідно було прийняти комплексний міжнародно-правовий акт, який належним чином упорядкував і обмежив би діяльність ТНК. У зв'язку із цим виникла потреба розробити Кодекс поведінки ТНК. Виходячи з цього, у 1974 р. були створені міжурядові Комісії ООН із транснаціональних корпорацій і Центр ООН із ТНК (створений Економічною і соціальною радою ООН), які були залучені до розробки проекту цього Кодексу. Крім них, до цієї роботи була задіяна так звана «група 77», яка відіграла досить активну роль у підготовці проекту зазначеного Кодексу. До речі, в попередніх розділах ми вже згадували про угруповання країн, які не є міжнародними організаціями — Велику вісімку, одинадцятку, двадцятку та ін. Водночас, згадуючи «групу 77», слід зазначити, що вона є міжнародною організацією, в якій було об'єднано країни, що розвиваються, та діє в рамках ООН. Враховуючи її досить активну роль у розробці проекту Кодексу поведінки ТНК, ця група потребує, на наш погляд,

дещо ширшої її характеристики. Варто згадати, що рішення про створення зазначеної групи було прийнято на нараді міністрів країн Азії, Африки, Латинської Америки та офіційно оформлене на першій сесії Конференції ООН з торгівлі та розвитку, яка проходила в Женеві 15 червня 1964 р. Нині, зважаючи на процес прийняття нових країн до складу ООН, ця група налічує вже 133 країни світу. До речі, в радянський період членами «групи 77» були КНДР, Куба, В'єтнам, Румунія та Югославія. Країни, які входили до цієї групи, були об'єднані в трьох регіональних підгрупах: Африканській, Азіатській і Латиноамериканській. У 1982 р. в рамках «групи 77» був створений Міжурядовий координаційний комітет з питань економічного співробітництва країн, що розвиваються. Особливий статус у цій групі має Китай, тому її інколи називають «група 77 плюс Китай». Ця міжнародна організація досить активно співпрацює з Конференцією ООН з торгівлі та розвитку, Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН, Міжнародним фондом сільськогосподарського розвитку, Організацією ООН з промислового розвитку, Міжнародним валютним фондом, Програмою ООН з навколишнього середовища та іншими структурами.

Міжурядові комісії ООН з транснаціональних корпорацій, Центр ООН із ТНК та «група 77» розпочали свою діяльність з вивчення та узагальнення матеріалів, що розкривають зміст, форми і методи діяльності ТНК. Дійсно, були виявлені непоодинокі факти, коли ТНК втручаються у внутрішні справи країн, де розташовані їхні філіали, і доведено, що ці корпорації намагаються поширювати на цих територіях дію законів тих країн, де знаходяться їхні центри управління. З метою ухилення від нагляду за їхньою діяльністю ТНК приховують дані про неї. Усе це, звичайно, вимагало відповідного втручання міжнародного співтовариства і насамперед розробки та прийняття відповідного нормативного акта, який би був спрямований на міжнародно-правове регулювання, обмеження діяльності ТНК. Тому досить суттєвим кроком у цьому напрямі була розробка проекту Кодексу поведінки ТНК. Уже при обговоренні окремих положень проекту цього документа визначилися дві позиції (позиції розвинутих країн і позиції країн, що стали на шлях свого розвитку) щодо

їх формулювання. Дискусії розгорілися передусім з приводу визначення ТНК. Країни, що розвиваються (і на той час соціалістичні країни), запропонували визначення, суть якого така. ТНК — це підприємство, яке має свої відділення у двох і більше країнах незалежно від юридичної форми і галузі їхньої діяльності. Діяльність ТНК слід обмежувати, щоб захистити інтереси країн, що їх приймають.

З точки зору західних (як ми сьогодні зазначаємо, розвинутих країн), у такому визначенні повинно бути вказано, що ТНК — це будь-яке державне, приватне або змішане підприємство. А це означає, що вони можуть бути створені в країнах з різними соціально-економічними системами, тобто ТНК мають універсальний характер. Якщо виходити з такої позиції, то немає потреби обмежувати діяльність ТНК, оскільки вона має в цьому випадку загальносвітовий, універсальний характер і властива не лише розвинутим країнам.

Дискусії відбувалися з приводу інших питань, що стосувалися міжнародно-правового регулювання ТНК. Пропозиції західних країн здебільшого зводилися не до того, щоб юридично певною мірою обмежити діяльність ТНК, а навпаки, легалізувати їх, уникнути контролю з боку країн, розташування виробити зобов'язання країн, які приймають їхні структурні ланки (відділення, філіали), зокрема надати ТНК національний режим. Країни, що розвиваються, вважали, що ТНК не повинні претендувати на преференційний режим або на відповідні стимули і пільги, які надаються національним підприємствам. Так, країни-експортери капіталу прагнули включити до проекту Кодексу Угоду про ТНК країн Організації економічного і соціального розвитку (ОЕСР), оскільки, на їхню думку, вона містить основні положення міжнародного права. Крім того, не було досягнуто згоди з приводу того, що до ТНК слід віднести не лише структури з приватним капіталом, а й підприємства, які функціонують на основі державної власності. Розвинуті країни наполягали на гармонізації їхніх прав та обов'язків, які будуть включені до проекту Кодексу ТНК, відповідно до принципів та норм міжнародного і, зокрема, міжнародного економічного права. Тобто була зроблена спроба віднести ТНК до суб'єктів публічного права, при тому, що вони реально є учасниками приватноправового

характеру і відносини за його участю повинні регулюватися не нормами міжнародного публічного права, а цивільного права тих чи інших держав. Це випливає з того, що ТНК від свого імені (а не від імені держави) укладають угоди з окремими країнами та міжнародними фінансово-економічними організаціями²¹⁷. Ці протиріччя виникали між країнами, які мали досить високий рівень розвитку та в яких були розташовані материнські компанії ТНК, і країнами, що розвиваються, в яких розташовувалися дочірні компанії та інші структури ТНК. Крім того, розвинуті країни намагалися обмежити можливості країн, що приймають, забезпечивши найменший вплив внутрішнього їхнього законодавства, з тим щоб захистити свій капітал. Утім країни, що розвиваються, навпаки — намагалися максимально обмежити діяльність ТНК з метою захисту свого суверенітету й незалежності від їхніх посягань.

Це лише деякі приклади розбіжностей щодо проекту Кодексу поведінки ТНК. Цей проект складається з шести частин (I — преамбула і цілі; II — визначення і сфера застосування; III — діяльність ТНК; А — загальні й політичні положення, Б — економічні, фінансові та соціальні положення, В — надання гласності інформації; IV — режим ТНК; V — міжурядове співробітництво; VI — здійснення Кодексу поведінки).

У проекті Кодексу сформульовані принципи діяльності ТНК, які мають прогресивний характер. До них, зокрема, належать такі:

- повага до суверенітету країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;
- підпорядкування законам цих країн;
- врахування економічних цілей і завдань політики, що проводиться у цих країнах;
- повага до соціально-культурних цілей, цінностей і традицій країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;
- невтручання у внутрішні справи;
- відмова займатися діяльністю політичного характеру;
- утримання від практики корупції;

---

²¹⁷ Международное право. — С. 108.

- дотримання законів і постанов, що стосуються обмеженої ділової практики, утримання від її застосування;
- дотримання положень, що стосуються передачі технологій та охорони навколишнього середовища.

Деякі принципи, що мають важливе значення в регулюванні діяльності ТНК, були предметом спеціального обговорення в ООН. Так, на її 30-й сесії була прийнята резолюція «Заходи проти корупції, що практикуються ТНК та іншими корпораціями, їхніми посередниками й іншими причетними до справи сторонами», в якій Генеральна Асамблея ООН суворо засудила злочини, пов'язані з протиправною практикою підкупу державних службовців країн місцеперебування ТНК з метою досягнення вигідних для неї рішень, всупереч економічним і національним інтересам цих країн.

Перший варіант проекту Кодексу поведінки ТНК був підготовлений уже в 1978 р., але, враховуючи зазначені вище розбіжності, він до цього часу не прийнятий. На це певною мірою вплинуло і те, що Центр ООН з ТНК у 1993 р. перейшов під егіду ЮНКТАД. Одночасно країни, які розвиваються, почали робити поступки щодо транснаціональних корпорацій. Вони почали приймати закони та інші нормативно-правові акти, що сприяли надходженню капіталу в ці країни. Таким чином, дещо зменшилася гострота питання щодо прийняття Кодексу поведінки ТНК. Але, незважаючи на це, висловлюється думка про те, що позитивним результатом багатолітніх робіт над проектом Кодексу є створення атмосфери співробітництва з метою подальшого діалогу між державами, які переслідують різні цілі стосовно регулювання діяльності ТНК: з одного боку, промислово розвинутими державами, в яких ТНК мають свої головні підприємства, а з іншого — країнами, що розвиваються, які намагаються уникнути негативних аспектів роботи ТНК²¹⁸.

Таким чином, ситуація з прийняттям Кодексу поведінки ТНК поки що не завершена. Це є однією з причин того, що міжнародно-правове регулювання діяльності ТНК на універсальному рівні ще далеке від бажаного. Хоча вже є

²¹⁸ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 385.

міжнародно-правові документи, які використовуються з метою регулювання діяльності ТНК на зазначеному рівні. У зв'язку із цим виникає гостра необхідність використовувати наявно можливості міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК і на регіональному рівні. В основі такого регулювання насамперед лежать положення низки міжнародно-правових актів. До таких документів передусім слід віднести прийняту Організацією економічного і соціального розвитку 21 червня 1976 р. Декларацію про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства. До Декларації додавалися «Керівні принципи для багатонаціональних підприємств», «Національний режим» та «Стимули і перешкоди для міжнародних інвестицій». Так, зокрема, до системи Керівних принципів ТНК належать такі: дотримання міжнародного права; підпорядкованості праву країни перебування; врахування політики цієї країни в галузі розвитку та права; співробітництва з країною перебування з виключенням практики підкупу та субсидій, а також обов'язкове невтручання у внутрішні справи. Норми цього документа не мають імперативного обов'язкового характеру. Їх виконання є добровільною справою.

Важливу роль у регулюванні міжнародних правових відносин за участі ТНК відіграють країни Андської групи — субрегіонального торгово-економічного об'єднання, створеного в межах Латиноамериканської асоціації інтеграції на основі Картахенської угоди. Цю групу ще інколи називають Андським співтовариством. Як відомо, Андський пакт укладено у 1969 р. Болівією, Колумбією, Перу, Чилі (до 1976 р.) та Еквадором. У 1973 р. до складу цієї групи увійшла Венесуела (вийшла в 2011 р.). Це досить потужне співтовариство, яке охоплює територію 3,8 кв. км, з населенням більше 99 млн чол., його сукупний валовий продукт становить 408 млрд дол. Основні цілі групи цих країн: використання інтеграції для прискорення економічного розвитку країн-учасниць; сприяння поступовому перетворенню іноземних компаній у національні й змішані; врівноваження впливу Аргентини, Мексики і Бразилії в цій Асоціації. Країни — члени Андської групи виступають за розвиток торгово-економічного співробітництва, проти засилля іноземного капіталу в країнах регіону.

У межах цієї групи країн-учасниць була створена Комісія Картахенської угоди, за рішенням якої виділяються багато-національні й транснаціональні підприємства. *Багатонаціональні підприємства* — це акціонерні підприємства, місцеперебування та центр управління якими знаходяться в регіоні однієї із країн-учасниць. Контролюються вони ззовні. *Транснаціональні підприємства* — це такі підприємства, центр управління якими знаходиться за межами регіону країн Андського пакту, а їхня діяльність здійснюється в межах цього регіону через дочірні підприємства, відділення чи якісь інші їхні структурні ланки.

У межах країн цієї групи 1970 р. був прийнятий і Кодекс іноземних інвестицій, який містить уніфіковані правила щодо здійснення діяльності іноземних інвесторів, зокрема і ТНК.

Таким чином, міжнародно-правове регулювання діяльності ТНК на регіональному рівні відіграє певну роль, але воно ще не спроможне захистити країни, особливо ті, які стали на шлях самостійного розвитку. Тому саме ці країни і висунули вимоги щодо встановлення нового міжнародного економічного порядку, в межах якого здійснювалося б правове регулювання діяльності ТНК.

Більшість країн, які стали на шлях розвитку, добре розуміють політику ТНК і намагаються об'єднуватися для захисту своїх інтересів. Інколи вони звертаються з цього приводу і в міжнародні організації, зокрема в ООН. Так, у 1980 р. Генеральною Асамблеєю ООН були схвалені Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій. Розробляється проект Кодексу поведінки ТНК, за більшістю положень якого між розвинутими капіталістичними країнами і молодими державами вже досягнуто згоди.

Правове регулювання діяльності ТНК здійснюється і на національному рівні. У цьому випадку, мова може йти про роль національного законодавства розвинутих країн, в яких розташовані центри керівництва ними (материнські компанії), а також законодавства країн, які приймають структури ТНК. Як у першому, так і в другому випадку, ТНК та їхні структури розглядаються як суб'єкти цивільно-правових відносин. При цьому їхня правосуб'єктність встановлюється

положеннями двосторонніх угод, які укладаються ними з уповноваженими органами з боку держави, а також нормами цивільного, трудового та інших галузей права національного законодавства. Водночас, слід зауважити, що, наприклад, серед переліку юридичних осіб, зазначених Господарським та Цивільним кодексами України, ТНК не значаться. Але це не означає, що вони як юридичні особи не є суб'єктами відповідних правовідносин. Це, наприклад, впливає зі змісту Конвенції про транснаціональні корпорації, що була прийнята на засіданні Ради глав урядів держав — учасниць СНД 6 березня 1998 р. і де чітко визначено, що відносини, які не врегульовані зазначеною Конвенцією, регулюються двосторонніми угодами між сторонами, а також їхнім національним законодавством (п. 2 ст. 1 Конвенції)²¹⁹.

Розглядаючи правове регулювання діяльності ТНК, слід звернути увагу на те, що вона регламентується не лише на міждержавному та регіональному рівнях, а й на рівні держав, де розташовані центри їхнього управління (материнські компанії), а також на рівні держав, які приймають відповідні структури ТНК.

Коли ми досліджуємо питання про регулювання діяльності ТНК, а точніше, їхніх центрів управління, то слід мати на увазі законодавство країн, де розташовані материнські компанії. У цьому аспекті, а також враховуючи, що ТНК є юридичними особами, потрібно звертатися до відповідного законодавства, яке регулює їхню діяльність. Насамперед це цивільне та господарське законодавство, а точніше, їхні кодифіковані акти. Наприклад, якщо розглядати українське законодавство, то перш за все це Цивільний кодекс України²²⁰ та Господарський кодекс України²²¹. Саме в них містяться норми, які визначають поняття та правовий статус юридичних осіб. Зокрема, у Цивільному кодексі України у підрозділі 2 «Юридична особа» містяться норми, які визначають загальні положення

²¹⁹ Більш детально діяльність ТНК як учасника цивільно-правових договорів досліджена у роботі: Фединак Г. С. Транснациональная корпорация как участник гражданско-правовых договоров с принимающим государством: [монографія] / Г. С. Фединак. — К.: Аттика, 2011. — 372 с.

²²⁰ ВВР. — 2003. — № 18. — 2 трав. — Ст. 144.

²²¹ Там само.

про юридичних осіб (ст. 80–112), підприємницькі товариства (господарські товариства ст. 113–162, виробничі кооперативи ст. 163–166). Якщо розглядати Господарський кодекс України, то в частині 2 ст. 55 визначені суб'єкти господарювання, серед них є господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку. Такими особами можуть бути і транснаціональні корпорації з центром управління в Україні. До найбільших ТНК в Україні відносять «УкрАВТО», «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД), «ROSHEN», «Систем кепітал менеджмент» (СКМ), «Граніт», «Шаркон», «Кераміст» та ін. Вони виступають суб'єктами відповідних цивільно-правових та господарсько-правових відносин.

Важливе значення для регулювання діяльності ТНК мають закони України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р.²²², «Про концесії» від 16 липня 1999 р.²²³, «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.²²⁴ та низка інших нормативно-правових актів.

Державна належність юридичних осіб і визначає, як правило, їхню «національність», а це значить, що на них поширюється дія національного законодавства відповідної держави. Взагалі, крім «національності» юридичної особи, як її належності до відповідної держави, ще згадують про «особистий» закон юридичної особи, під яким розуміють право держави місцезнаходження юридичної особи (ст. 25 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р.).

Щодо правового регулювання діяльності структур ТНК в країнах, що їх приймають, то насамперед, як уже раніше зазначалося, вони повинні дотримуватися вимог національного (цивільного, господарського та міжнародного приватного права) законодавства цих країн. Ця вимога має бути основою

²²² ВВР. — 2003. — № 18. — 2 трав. — Ст. 144.

²²³ Там само. — 1996 — № 19. — 19 берез. — Ст. 80.

²²⁴ Там само. — 2005. — № 32. — 12 серп. — Ст. 422.

договорів, які укладаються між транснаціональною корпорацією і відповідною державою. Це, як правило, договори (та контракти) комерційного характеру. З урахуванням предмету таких договорів, які укладаються між ТНК та країною, яка приймає його структури, найчастіше укладаються договори концесії (уступки), які нині часто замінюються угодами про економічний розвиток або розподіл продукції; про спільне підприємництво; про іноземні інвестиції; про управлінські «під ключ»; ліцензування; міжнародного займу, зокрема облігаційні та ін.²²⁵ Їхня юридична природа віддзеркалює праву природу між ТНК та країною, що приймає корпорацію.

Нерідко зазначається, що юридичну природу комерційних контрактів визначає транснаціональне право. Ця концепція була піддана справедливій критиці, оскільки вона сунєрчить міжнародній практиці²²⁶.

Питання правової характеристики договорів між транснаціональними корпораціями і країнами, що приймають їхні структури, досліджували В. М. Коссає, І. І. Лукашук, Л. А. Ляліков, Б. І. Осмінін, Г. С. Федіняк, Є. О. Харитонов та ін.

²²⁵ Федіняк Г. С. Транснаціональная корпорация как участник гражданско-правовых договоров с принимающим государством. — С. 220.

²²⁶ Лукашук И. И. Субъекты права международных договоров / И. И. Лукашук // Государство и право. — 2004. — № 11. — С. 52.

8.1. Поняття, значення міжнародних економічних договорів та міжнародно-правове регулювання порядку їх укладення

В одній з попередніх глав ми розглядали систему джерел міжнародного права і, зокрема, міжнародного економічного права. Зверталася увага на те, що одним із найбільш важливих і поширених джерел є міжнародні договори, різновидом яких є міжнародні економічні договори. При цьому характеризувалися їхнє місце та роль у зазначеній системі, але не розглядався їхній зміст, система, роль і значення в регулюванні тих чи інших міжнародних відносин. А взагалі договір — це категорія, яка широко використовується як у національному, так і в міжнародному праві, а також у практиці регулювання відповідних відносин на національному та міжнародному рівнях. Дослідження, узагальнення та аналіз різних джерел, в яких розглядається така категорія, як «договір», дає можливість зробити висновок про те, що в найбільш поширеному розумінні договір — це угода двох або кількох сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх прав і обов'язків. При цьому сторони виступають як суб'єкти відповідних договірних відносин. Ці відносини можуть бути як внутрішньодержавними, так і міжнародними. Серед системи внутрішньодержавних договорів, залежно від того, яку групу суспільних відносин вони регулюють, виділяються трудові, цивільні, господарські, банківські, адміністративні, сімейні та деякі ін. Суб'єктами договірних відносин можуть бути держава, її органи, громадські формування, окремі фізичні та юридичні особи. Підстави, порядок та форми їх укладення,

особливості виконання, питання юридичної відповідальності за їх неналежне виконання регламентується законодавством відповідної держави (законами та підзаконними нормативно-правовими актами). Характеристика внутрішньодержавних договорів не є предметом дослідження цієї роботи. Увага в основному буде зосереджуватися на міжнародних договорах та їхньому різновиді — міжнародних економічних договорах. Тобто міжнародні договори розглядатимуться як родові, а міжнародні економічні договори — як видове поняття. Виходячи з цього, ми повинні насамперед розглянути загальне поняття міжнародного договору, а вже потім — міжнародного економічного договору.

У міжнародно-правовій літературі даються різні визначення міжнародного договору. Так, міжнародний договір — угода між двома та/або іншими суб'єктами міжнародного права, що регулює їхні взаємні або багатосторонні міжнародні відносини, встановлюючи для її учасників відповідні права та обов'язки згідно з основними принципами міжнародного права. Міжнародний договір є головним джерелом сучасного міжнародного права і регулюється правом міжнародних договорів²²⁷. Словом «договір» позначається будь-яка угода, укладена між двома або більше суб'єктами міжнародного права, що отримує юридичну силу і регулюється міжнародним правом²²⁸. Міжнародний договір визначається як явно виражена угода між державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, що укладена з питань, які мають для них загальний інтерес, і покликана регулювати їхні взаємовідносини шляхом утворення взаємних прав і обов'язків²²⁹. Міжнародний договір — це міжнародна угода, укладена між державами у письмовій формі й урегульована міжнародним

²²⁷ Шемшученко Ю. С. Договір / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 2. — С. 239.

²²⁸ Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. В 2-х т. Т. 1 : Кн. 1. Формирование международного права ; Кн. 2. Международное сообщество. — С. 65.

²²⁹ Талалаев А. Н. Международные договоры в современном мире. Вопросы права международных договоров в свете работы Венской конференции ООН, 1968–1969 гг. / А. Н. Талалаев. — М. : Междунар. отношения, 1973. — 247 с. — С. 11.

правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи декілька пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування²³⁰. (Відразу ж можна вказати як на недолік цього визначення на те, що не лише держави є суб'єктами міжнародних договорів, такими ж суб'єктами, як відомо, можуть бути й міжнародні організації, на що вказує навіть одна з назв конвенцій, а саме Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 травня 1986 р. (далі — Віденська конвенція 1986 р.), на яку ми вже неодноразово посилалися). Міжнародний договір є одним з основних джерел міжнародного права, угода між державами і/або іншими суб'єктами міжнародного права, що регулює їхні відносини в певній сфері шляхом встановлення, зміни або припинення для їх учасників прав та обов'язків згідно з основними принципами міжнародного права²³¹. Міжнародний договір являє собою виражену угоду суб'єктів міжнародного права, призначену для регулювання їхніх взаємовідносин шляхом створення міжнародно-правових зобов'язань²³².

Можна наводити й інші визначення поняття «міжнародний договір», які мають різну редакцію, але базуються на визначенні, що закріплене у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (далі — Віденська конвенція 1969 р.), в ст. 2 якої зазначено, що договір — це міжнародна угода, яка укладена між державами у письмовій формі та регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься така угода в одному документі, в двох або декількох пов'язаних між собою документах. У Віденській конвенції 1986 р. зазначено, що договір — це міжнародна угода, яка регулюється міжнародним правом і укладається в письмовій формі: між однією або декількома державами

²³⁰ Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич ; за ред. В. М. Репецького ; МОН України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — 2-е вид., стер. — К. : Знання, 2012. — 440 с. — С. 96.

²³¹ Кучеренко І. М. Договір міжнародний... — С. 204–205.

²³² Курс міжнародного права. В 7 т. — Т. 4. Отрасли міжнародного права. — С. 6.

та однією або декількома міжнародними організаціями; або між міжнародними організаціями, незалежно від того, чи міститься така угода в одному, двох або більше пов'язаних між собою документах (ст. 2). Ці визначення дають можливість відмежувати договір від угоди. У цьому випадку договір розглядається як різновид угоди. Дійсно, крім договору, є й інші види міжнародних угод, як-от: хартія, декларація, конвенція, пакт, заключний акт, протокол тощо.

Враховуючи різні визначення міжнародного договору, в літературі зосереджується увага на таких його рисах. По-перше, договір є угодою юридично рівних суб'єктів, яка втілює в собі їхні волевиявлення, що збігаються. По-друге, договір повинен бути явно виражений у тому сенсі, що волевиявлення кожної зі сторін договору мають отримати чіткий зовнішній прояв. По-третє, міжнародний договір виникає в результаті узгодження волевиявлення принаймні двох суб'єктів міжнародного права і, по-четверте, міжнародні угоди укладаються не лише між державами, а й за участю інших суб'єктів міжнародного права²³³.

Це дає нам підстави зазначити, що під міжнародним договором, як правило, розуміють добровільну письмову угоду між двома і більше суб'єктами, якими можуть бути держави та міжнародні організації, яка визначає та юридично закріплює їхні взаємні права й обов'язки у сфері політичного, економічного, культурного, гуманітарного та іншого співробітництва.

Міжнародні договори укладаються в різних напрямках міжнародного співробітництва. Сфера міжнародного економічного співробітництва є однією із таких, де міжнародний економічний договір є найбільш поширеним джерелом, що регламентує відповідні відносини між державами та міжнародними організаціями шляхом визначення і закріплення їхніх прав та обов'язків.

Міжнародний економічний договір це, насамперед, різновид міжнародних договорів, добровільна угода, яка укладена

---

²³³ Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики : [монографія] / О. О. Мережко — К. : Таксон, 2002. — 344 с. — С. 40–44. — (Серія «Modus Vivendi»).

на основі принципу рівноправності, між двома або кількома державами, міжнародними організаціями, відповідно до якої встановлюються, змінюються або припиняються їхні взаємні права та обов'язки у сфері міжнародного економічного співробітництва.

Якщо торкатися ролі та значення міжнародних економічних договорів, то перш за все необхідно зазначити їхню надзвичайну важливість як для розвитку національних економік країн, що беруть у них участь, так і для світового господарства в цілому. За умов зростання взаємозалежності різних країн, окремих регіонів виникає гостра потреба міжнародного економічного співробітництва. Своєю чергою, економічне співробітництво сприяє вирішенню питання про сумісність національних економік різних країн. Адже саме тут виникають проблеми, пов'язані, приміром, зі стандартизацією та уніфікацією в промисловості, сільському господарстві, науці й техніці. Крім того, міжнародний економічний договір, як і низка інших міжнародних договорів, що підлягають ратифікації, є не лише джерелом міжнародного права, а й джерелом національного права держави, яка є учасником такого договору, частиною національного законодавства. Наприклад, ст. 9 Конституції України містить положення про те, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Такими договорами, які підлягають ратифікації Верховною Радою України, є і міжнародні економічні договори. До них, згідно із п. 2в ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» в редакції від 29 червня 2004 р., належать загальноекономічні (про економічне та науково-технічне співробітництво), із загальних фінансових питань, з питань надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав і міжнародних фінансових організацій позик, непередбачених Державним бюджетом України²³⁴.

В окремих випадках можуть зустрічатися міжнародні договори, зокрема й економічного характеру, зміст яких

²³⁴ ВВР. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

суперечить Конституції України. У такому випадку їхнє укладення та ратифікація можливі тільки після внесення відповідних змін до Конституції України (ч. 2, ст. 9).

Немає необхідності доводити, що відокремлення економіки будь-якої країни від світового господарства не сприяє її соціально-економічному розвитку, зростанню добробуту людей. Укладення міжнародних економічних договорів, з одного боку, впливає на ефективність економічного розвитку, задоволення суспільних потреб відповідної країни і світу в цілому; з іншого — економічне співробітництво між країнами розширює можливості на мирній основі вирішувати всі назрілі проблеми. Розвиток міжнародних економічних відносин шляхом укладення відповідних договорів між країнами стабілізує їхні економічні зв'язки на взаємовигідній основі. Таким чином, міжнародні економічні договори розглядають як надзвичайно важливий інструмент розвитку та ефективності міжнародного економічного співробітництва.

Міжнародний економічний договір слід розглядати не лише як правову форму відповідних економічних зв'язків між різними країнами, джерело міжнародного економічного права, а й як основне джерело зобов'язань. Юридичне їхнє закріплення дає можливість у разі необхідності захистити відповідним чином ті чи інші права й інтереси, якщо вони порушуються у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань, що випливають з міжнародних економічних договорів.

Міжнародний економічний договір слід також розглядати і як інструмент виявлення волі сторін, відповідно до чого встановлюються, змінюються або припиняються відносини, пов'язані із зобов'язаннями.

Щодо структурних елементів міжнародного економічного договору, то вони практично такі самі, як і для інших міжнародних договорів. Вони включають в себе назву договору, преамбулу, центральну частину, в якій закріплюються нормативні положення основного змісту відносин, що регулюються договором, і заключні положення (порядок набуття чинності договору та припинення його дії, способи тлумачення, зміни та доповнення до договору тощо). Структура договору може включати в себе і додатки до нього. Окремі міжнародні договори можуть мати різні структурні елементи.

Стосовно процесу укладення міжнародних договорів, то він в основному поділяється на три стадії, які визначені у ст. 9–11 Віденської конвенції 1969 р. та Віденської конвенції 1986 р. Перша стадія — ухвалення тексту (ст. 9), друга — встановлення автентичності тексту (ст. 10), третя — згода на обов'язковість договору, яка може бути виражена підписанням, ратифікацією, затвердженням або приєднанням, залежно від порядку, що передбачений у самому договорі (ст. 11).

Система норм та принципів міжнародного права, що закріплюються в міжнародних договорах, зокрема і міжнародних економічних договорах, становить самостійний інститут міжнародного публічного права.

Розглядаючи питання міжнародно-правового регулювання порядку укладення міжнародних економічних договорів, слід зазначити, що в міжнародному праві не існує особливого, спеціального порядку їх укладення. Усі відносини, що виникають у цьому процесі, регламентуються міжнародно-правовими актами щодо укладення міжнародних договорів взагалі. І це цілком зрозуміло, адже міжнародні економічні договори є одним із видів міжнародних договорів, і тому на них повинен, перш за все, поширюватися загальний порядок їх укладення та виконання. Окремі особливості, які мають місце стосовно міжнародно-економічних договорів, визначаються в основному загальними міжнародно-правовими актами.

Варто зазначити, що оскільки міжнародні договори (угоди) мають першорядне значення у справі міжнародного співробітництва у політичній, економічній, соціальній, культурній та гуманітарній сферах, вони є основними джерелами міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права, і засобом формування мирних відносин між державами, націями, незалежно від відмінностей державного чи суспільного устрою.

До міжнародно-правових актів, що стосуються укладення міжнародних договорів між державами, а також між державами та міжнародними економічними організаціями, належать Віденська конвенція 1969 р. (вона стосується укладення лише міжнародних договорів між державами) та Віденська конвенція 1986 року.

Віденська Конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. регламентує широкий спектр питань, пов'язаних з укладенням, набранням чинності, застосуванням міжнародних договорів та ін. Відповідно до цієї Конвенції регулюються і питання міжнародних договорів, зокрема й економічного характеру. Названа Конвенція набрала чинності 27 січня 1980 р. Якщо давати загальну характеристику цього важливого міжнародно-правового акта, то вона зводиться до наступного.

Конвенція складається з восьми частин, у яких об'єднано 85 статей.

У першій частині «Вступ» (ст. 1–5) визначається сфера застосування Конвенції, тлумачаться відповідні терміни тощо. Зокрема, зазначається, що вона стосується договорів, які укладаються між державами. Згідно з Конвенцією, про що вже йшлося вище, під договором слід розуміти міжнародну угоду, яка укладена між державами у письмовій формі й регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься така угода в одному, двох або кількох взаємопов'язаних між собою документах, а також незалежно від її назви.

У частині другій «Укладення і набрання договором чинності» (ст. 6–25) говориться про те, що кожна держава наділена правоздатністю укладати договори. Від її імені можуть укладати договори особи, які уповноважені на це. Водночас в Конвенції 1969 р. зазначається, що ряд осіб з огляду на їхні функції можуть укладати договори без необхідності таких повноважень. До них належать глави держав, глави урядів, міністри закордонних справ, глави дипломатичних представництв, представники, які уповноважені державами представляти їх на міжнародних конференціях або у міжнародних організаціях, або в одному з їхніх органів.

Тексти договорів приймаються за згодою всіх держав, які беруть участь у їх складанні. Якщо ж договір приймається на міжнародній конференції, то за нього мають проголосувати дві третини держав, які присутні на ній і беруть участь у голосуванні. Згода держави на обов'язковість для неї договору може бути виражена шляхом підписання договору, обміну документами, які становлять договір, його ратифікації,

прийняття, затвердження, приєднання до нього або іншим способом. Договір набирає, як правило, чинності у порядку і в строк, який передбачено у ньому або погоджено між державами, що брали участь у переговорах.

У частині третій «Додержання, застосування та тлумачення договорів» (ст. 26–38) зазначається, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен належним чином виконуватись. Договори зворотної сили не мають, обов'язкові для кожного учасника відносно всієї його території. Договори повинні тлумачитися добросовісно і відповідно до звичайного значення, якого слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору.

Частина четверта «Поправки до договорів і зміни договорів» (ст. 39–41) визначає загальне правило, відповідно до якого договір може бути змінений за згодою між учасниками.

Частина п'ята «Недійсність, припинення і призупинення дії договорів» (ст. 42–72) присвячена питанням дійсності та збереження чинності договору, недійсності договорів (внаслідок помилки, обдурювання, підкупу або примусу представника держави, примусу держави шляхом погрози силою або її застосування, суперечності договору імперативній нормі загального міжнародного права).

У цій же частині закріплені норми, які стосуються призначення договору (призупинення договору або вихід із нього учасників відповідно до положення договору, або за згодою учасників; скорочення числа учасників багатостороннього договору, в результаті чого воно стає меншим від числа, яке необхідне для набрання чинності договором; призупинення дії договору відповідно до положення договору або за згодою учасників; денонсація договору або вихід із договору, який не містить положень про його призупинення, денонсації або виходу із нього; призупинення дії багатостороннього договору за згодою лише деяких учасників).

Віденська Конвенція 1969 р. також передбачає, що припинення договору або призупинення його дії може відбутися внаслідок його порушення, неможливості його виконання, корінних змін обставин, розриву дипломатичних або консульських відносин, виникнення нової імперативної норми

загального міжнародного права. У цьому ж розділі закріплені норми, що регулюють процедуру, якої потрібно дотримуватися щодо недійсності договору, судового розгляду, арбітражу та примирення, а також визначають наслідки недійсності, призупинення або припинення договору.

У розділі шостому Конвенції «Інші постанови» (ст. 73–75) йдеться про випадки правонаступності держав, відповідальності держав і початок військових дій, дипломатичні та консульські відносини.

Розділ сьомий «Депозитарій, повідомлення, виправлення і реєстрація» (ст. 76–80) містить норми, які регламентують питання депозитаріїв договору, їхні функції, порядок виправлення помилок у текстах договору, реєстрації та опублікування договорів.

«Заключні положення» — це назва восьмої частини Конвенції (ст. 81–85). У цій частині регулюються питання, пов'язані з підписанням, ратифікацією договору, приєднанням до нього, а також питання набрання чинності договором.

Важливим документом, що регулює міжнародні відносини в процесі укладення міжнародних договорів за участю міжнародних організацій є *Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями* від 21 березня 1986 р. Вона, як і попередня, яку розглядали, складається із восьми частин, у ній об'єднано 86 статей. Ця Конвенція застосовується до договорів, які укладаються між однією або декількома державами і однією або декількома міжнародними організаціями. Крім того, цей документ регулює договори, які укладаються між міжнародними організаціями.

Право укладення названих договорів від імені держави надається особі, яка має відповідні повноваження, або особам, які представляють свою державу і яким немає потреби мати відповідні повноваження з огляду на ті функції, які вони виконують. До них належать глави держав, глави урядів, міністри закордонних справ, представники держав у міжнародних конференціях, міжнародних організаціях, а також глави постійних представництв при міжнародній організації. Що стосується міжнародної організації, то тут, як правило, від її імені виступає особа, що має відповідні повноваження.

Відповідне значення має питання щодо способів виявлення згоди на обов'язковість договорів. Якщо вести мову про державу, то таким способом є підписання договору, обмін документами, які лежать в основі договору, ратифікація договору, його прийняття, затвердження, приєднання до нього або іншим способом, про який є домовленість. Стосовно згоди міжнародної організації щодо обов'язковості для неї договору, то вона може бути надана у такі способи: підписання договору, обмін документами, акт офіційного підтвердження, прийняття договору, його затвердження, приєднання до нього або іншим способом, про який є домовленість.

При укладенні договорів також мають значення застереження, які формулюються під час підписання, ратифікації, офіційного підтвердження, прийняття або затвердження договору або ж приєднання до нього. Відповідно до ст. 19 Віденської конвенції 1986 р., застереження не робляться у випадку, коли вони прямо заборонені договором, або коли вони чітко виражені договором і в їх число не входить дане застереження, або коли застереження не сумісні з об'єктом і метою договору. Ці застереження можуть бути прийнятими або проти них можуть бути відповідні застереження. Прийняття застереження або заперечення проти нього повинно бути зроблено в письмовій формі й доведене до відома відповідних держав або міжнародних організацій.

Договір набуває чинності в порядку і датою, які передбачені безпосередньо у самому договорі або узгоджені між учасниками договору. При відсутності такого положення або домовленості договір вступає в силу, щойно буде виражена згода всіх держав і організацій, які брали участь у переговорах.

Кожен чинний міжнародний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними сумлінно виконуватися. Держава як учасник договору не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання щодо невиконання цього договору. Це саме стосується і міжнародної організації, яка теж не може посилається на правила цієї організації як виправдання для невиконання цього договору (ст. 26–27).

Загальним правилом є те, що договір не створює зобов'язань або прав третій державі або третій організації без їхньої

на це згоди. Така згода має бути висловлена в письмовій формі, й це повинно впливати із правил відповідної організації.

Договір може бути змінений за загальною згодою між його учасниками. Це є загальним правилом.

Віденська конвенція 1986 р. також містить норми, які стосуються чинності договорів. Держава, наприклад, не має права посилається на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена в порушенні того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори. Це саме стосується і міжнародної організації. Договори можуть бути недійсними (не чинними), коли вони були укладені внаслідок помилки, обдурювання, підкupu представника держави або міжнародної організації, їх примусу, погрози силою або шляхом її застосування. Договір також не є чинним, якщо на момент його укладення він суперечить нормі загального міжнародного права (ст. 48–53).

Віденська конвенція 1986 р. передбачає умови припинення договору або призупинення його дії (ст. 54–64). Так, припинятися договір може за згодою його учасників або відповідно до положень документа, а також у зв'язку з денонсацією договору або виходу із нього.

Призупинення дії договору може відбутися відповідно до положень договору або за згодою всіх його учасників. Договір може також бути призупинений за згодою лише окремих його учасників, але за умови, якщо це передбачено або не забороняється договором і не впливає на користування іншими учасниками своїми правами, що закріплені у цьому договорі, або на виконання ними своїх обов'язків. Договір може бути також призупинений, коли буде несумісним з його об'єктом і цілями. Припинення договору або призупинення його дії може бути на основі укладення наступного договору або внаслідок його порушень (ст. 59–60).

Крім того, підставою для припинення договору або виходу з нього є неможливість його виконання, якщо ця обставина є наслідком безповоротного зникнення або знищення об'єкта, який необхідний для виконання договору. Якщо така неможливість є лише тимчасовою, то на неї можна посилається, як на підставу лише для призупинення дії договору.

Віденська конвенція 1986 р. містить інші норми, які стосуються депозитаріїв, повідомлень, виправлень, реєстрації тощо.

8.2. Види міжнародних економічних договорів

Враховуючи те, що міжнародні договори є найбільш поширеним джерелом міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права, та беручи до уваги широку розгалуженість міжнародного співробітництва, можна без сумніву зробити висновок про те, що нині існує не одна сотня тисяч двосторонніх та багатосторонніх договорів. Безперечно, така кількість джерел ускладнює спробу дати загальну характеристику міжнародних договорів, класифікуючи їх на окремі групи. Дехто робить висновок про недоцільність цієї роботи, але із цим не можна погодитись, оскільки це питання має як теоретичне, так і практичне значення. На наш погляд, висловлюється правильна думка про те, що класифікація договорів за видами є важливою не лише в суто теоретичному, а й у практичному аспекті, оскільки деякі види договорів можуть мати окремий міжнародно-правовий режим. Однак, очевидно, поки що неможливо створити єдину, всеохопну класифікацію міжнародних договорів, оскільки в міжнародному праві не існує єдиного критерію такої класифікації²³⁵. І це дійсно так. У різних джерелах робляться спроби здійснення різних класифікацій міжнародних договорів, в основі яких лежать різні критерії. Так, це питання досліджувалось у працях М. Б. Бардіна, Є. Т. Усенка²³⁶, М. М. Богуславського²³⁷,

²³⁵ Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. — С. 158.

²³⁶ Курс международного права. В 7 т. Т. 4. Отрасли международного права. — С. 257–265.

²³⁷ Богуславский М. М. Международное экономическое право. — С. 51–56.

Г. М. Вельямінова²³⁸, Ю. М. Колосова, Е. С. Кривчикова²³⁹, І. І. Лукашука²⁴⁰, О. О. Мережка²⁴¹, Нгуєн Куок Диня²⁴², А. М. Талалаєва²⁴³, Флоренца Бенуа-Ромера, Генріха Клебеса²⁴⁴, М. Ю. Черкеса²⁴⁵, В. П. Шатрова²⁴⁶, В. М. Шумилова²⁴⁷ та ін. Класифікація міжнародних договорів, здійснена в роботах цих авторів, повністю може бути використана при характеристиці міжнародних економічних договорів. Наявні, а також власні авторські узагальнення, дають можливість виділити описані нижче критерії класифікації міжнародних економічних договорів.

За напрямом міжнародного економічного співробітництва можна виділити *міжнародні торгові договори* (наприклад, договори про торгівлю і мореплавство, купівлі-продажу, угоди про товарообіг і платежі); *міжнародні валютно-кредитні договори* (наприклад, угоди про міжнародні розрахунки, міжнародні платіжні угоди, міжнародні кредитні угоди, міжнародні клірингові угоди, міжнародні інвестиційні угоди); *міжнародні транспортні договори* (укладаються щодо перевезення різних вантажів шляхом використання морського, річкового, повітряного, залізничного, автомобільного, трубопроводного транспорту).

²³⁸ Г. М. Вельяминов. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 86–95.

²³⁹ Международное право. — С. 208–210.

²⁴⁰ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. — С. 144–145.

²⁴¹ Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. — С. 158–184.

²⁴² Нгуєн Куок Динь. Международное публичное право : В 2-х т. Т. 1 : Кн. 1. Формирование международного права ; Кн. 2. Международное общество. — С. 67–69.

²⁴³ Талалаев А. Н. Право международных договоров. Общие вопросы / А. Н. Талалаев. — М., 1980 — 316 с. — С. 119.

²⁴⁴ Бенуа-Ромер Ф. Право Ради Європи. Прямоючи до загальноєвропейського простору / Флоренц Бенуа-Ромер, Генріх Клебес ; пер. з англ. — К. : К.І.С., 2007. — 232 с. — С. 86–98.

²⁴⁵ Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник / М. Ю. Черкес. — К. : Правова єдність, 2009. — 284 с. — С. 105–108.

²⁴⁶ Шатров В. П. Международное экономическое право.

²⁴⁷ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 105–112.

Своєрідні міжнародні договори використовуються також в інших напрямках міжнародного економічного співробітництва.

За суб'єктами міжнародні економічні договори поділяються на *договори між державами; між державами та міжнародними організаціями; між міжнародними організаціями.*

За кількістю сторін договору поділяються на *багато-сторонні* (наприклад, Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 р., Угода 1992 р. про Загальні умови постачання товарів між організаціями держав — членів СНД) та *двосторонні за участю держав і міжнародних організацій* (наприклад, угода між двома державами щодо уникнення подвійного оподаткування).

За формою укладення міжнародні договори можуть бути *письмові* та *усні*. Положення Віденських конвенцій 1969 та 1986 рр. стосуються лише угод, укладених у письмовій формі. Більшість міжнародних договорів укладається саме в цій формі. Водночас Комісія міжнародного права зазначає, що й усні договори можуть мати теж юридичну силу. Зі ст. 3 Віденської конвенції 1969 р. теж випливає, що усні договори мають таку саму юридичну силу, як і договори, укладені в письмовій формі. Часто-густо усні міжнародні договори називають джентльменськими угодами (наприклад, Англо-італійські угоди 1937 та 1938 рр. щодо збереження Італією статус-кво на Середземному морі; Угода між Данією та Фінляндією 1992 р., яку було укладено під час телефонної розмови між прем'єр-міністрами цих країн з приводу будівництва Данією мосту «через Великий пояс»)²⁴⁸.

Залежно від наявності нормативних приписів, міжнародні договори можуть поділятися на нормативні та індивідуальні. *Міжнародні нормативні договори* з огляду на те, що вони закріплюють міжнародно-правові норми та принципи, розраховані на тривале неодноразове використання (наприклад, угоди з питань економічного та науково-технічного співробітництва, угоди про платежі та розрахунки). Ці міжнародні договори є джерелом міжнародного економічного

²⁴⁸ Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. — С. 163.

права. *Індивідуальні угоди* не містять міжнародних нормативних приписів і вичерпують свою юридичну обов'язковість і силу шляхом одноразового застосування (наприклад, міжнародні угоди про одноразове перевезення конкретного вантажу, будівництво об'єкта, отримання кредиту). Подібні договори не можуть бути джерелом міжнародного права.

Схожі за змістом міжнародні договори в ряді випадків виокремлюються як «*договори-закони*» і «*договори-контракти*». Крім того, міжнародні договори можуть мати і нормативно-індивідуальний характер, за умови, якщо вони закріплюють нормативні та індивідуальні положення.

За рівнем укладення є міжнародні договори, які укладаються *від імені глави держави* (наприклад, Угода між Україною і Російською Федерацією про стабілізацію господарських зв'язків, яка була підписана 14 лютого 1992 р. Президентом України Л. Кравчуком та Президентом Російської Федерації Б. Єльциним); *міжурядові договори* (наприклад, Протокол між Урядом України та Урядом Чеської і Словацької Федеративної Республік про поставки товарів і надання послуг у 1992 р., підписаний 28 лютого 1992 р.) та *міжвідомчі договори*, які укладаються на рівні міністерств і відомств (наприклад, Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Казахстан від 14 жовтня 1997 р.).

Залежно від **форми**, за допомогою якої держава дає згоду на обов'язковість договору, це можуть бути *ратифікація, затвердження, прийняття і приєднання* (ст. 2, 12–15 Віденської конвенції 1969 р.)²⁴⁹.

За масштабом своєї дії договори можуть бути *всесвітні* та *регіональні*. Наприклад, такий установчий договір міжнародних організацій, як Марракешська угода 1994 р. про заснування Світової організації торгівлі поширює свою діяльність на більшість країн світу (станом на березень 2013 р. в ній налічувалося 159 країн-членів), а Римський договір 1957 р. про створення Європейського співтовариства з атомної

²⁴⁹ Див. більш детально: Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. — Відомості Верховної Ради УРСР. — 1986. — № 17. — Ст. 343.

енергії як регіональна організація — на низку європейських країн.

Залежно від взаємної компенсації з міжнародного договору або її відсутності виокремлюють *оплатні* та *безоплатні* договори.

Оплатність договору впливає із загального принципу міжнародного економічного права — принципу взаємної вигоди. Недотримання цього принципу в міжнародних економічних стосунках спричиняє дискримінацію, нерівноправність і нееквівалентність обміну. Більшість міжнародних договорів укладаються на оплатній основі.

Для *безоплатних* договорів не передбачається взаємна компенсація. Такі договори називають *добродійними, благодійними, гуманітарними* тощо. До них належать міжнародні договори дарування, безвідсоткових кредитів, надання безоплатних послуг, звільнення від оплати боргу, надання грошової допомоги. Прикладами таких документів можуть бути гранти, під якими зазвичай розуміють грошові або інші засоби, що передаються громадянами та юридичними особами (в тому числі іноземними), а також міжнародними організаціями для проведення конкретних наукових досліджень, розробки законопроектів, підготовки кадрів та інших цілей на умовах, передбачених грантодавцем. Гранти надаються безкоштовно і без повернення. Наприклад, Угода про грант (Проект ядерної безпеки Чорнобильської АЕС) між Європейським банком реконструкції та розвитку (як Розпорядником коштів гранта з Рахунка ядерної безпеки), Кабінетом Міністрів України та Державним комітетом ядерного регулювання України (як Одержувачем) від 8 липня 2009 р., яка ратифікована Законом України від 20 січня 2010 року²⁵⁰.

Якщо розглядати договори та зовнішньоекономічні угоди з огляду на певні **фактичні обставини**, то їх можна поділити на формальні, реальні та консесуальні.

До *формальних договорів* слід віднести такі, для укладення яких, крім взаємної згоди сторін, потрібне дотримання певної форми. Їх інколи називають уніфікованими проформами

²⁵⁰ Офіційний вісник України. — 2010. — № 6. — 8 лют. — Ст. 230. — С. 14.

договорів (свого роду проформа «типового договору»). Як зазначається, це потрібно для того, щоб у складних ситуаціях, які повторюються, спрямувати практику держав в одне русло, «каналізувати» практику, підготувати її до багатостороннього регулювання. «Типові договори» зазвичай ґрунтуються на двосторонніх перемовинах із певних питань. Застосування уніфікованих текстів міжнародних договорів набуло поширення особливо у двох сферах міжнародної економічної системи: по-перше, у сфері міжнародно-фінансового або, точніше, адміністративного права, в якій, розпочинаючи з 1929 р., стали множитися двосторонні типові договори про уникнення подвійного оподаткування; по-друге, у сфері міжнародного інвестиційного права, в якій на початку 70-х років XX ст. великого значення набули типові двосторонні договори про заохочення і захист інвестицій. Юридично ці рекомендовані проформи міжнародних договорів не є джерелами міжнародного та міжнародного економічного права. Проте вони, в певному розумінні, підсумовують міжнародну практику і, відтак, наступне укладення двостороннього міжнародного договору на основі цієї проформи повинно означати визнання державами норм, зафіксованих у тексті, який рекомендується²⁵¹.

Реальними визнаються договори, в основі яких лежить не лише досягнення згоди, а й їх гарантоване виконання. До цієї групи договорів відносять, наприклад, договори позики, закладу, зберігання. Проте в законодавстві Швейцарії, Польщі, Угорщини чітко простежується тенденція щодо ігнорування існування поняття реального договору, нехтування необхідністю відмежування реальних договорів від консенсуальних. І це слід враховувати під час укладення договорів із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності цих країн.

Консенсуальні договори — це такі, за якими з усіх суттєвих умов досягнута згода сторін. Вони вважаються укладеними і набирають чинності не в момент виконання, а в момент досягнення згоди.

Досить розгалуженими видами договорів є класифікація їх за таким критерієм, як **назва**. У цьому випадку можна

²⁵¹ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 119–120.

обмежитися найбільш поширеною класифікацією міжнародних договорів за цим критерієм, здійсненою у монографії О. О. Мережка. Ця (на наш погляд, вдала) класифікація наводиться у скороченому варіанті. Її в більшості випадків можна застосовувати й до міжнародних економічних договорів.

Так, термін *договір* є не лише родовим поняттям, що охоплює всі найменування та види угод між суб'єктами міжнародного права. Як відомо, він закріплюється у Віденських конвенціях 1969 та 1986 роках.

Термін *угода* використовується як родове поняття щодо всіх видів міжнародних договорів і також як найменування конкретного акта. Так, Віденська конвенція 1969 р. визначає договір як «міжнародну угоду». І це дає нам підстави стверджувати, що поняття «угода» є ширшим, ніж поняття «договір». Цей термін часто використовується у галузі міжнародного економічного співробітництва.

Термін *конвенція* використовується для визначень певного виду багатосторонніх міжнародних договорів, у яких містяться детальні норми, що регулюють відносини в конкретній сфері. Конвенції стали ефективним інструментом колективного правового регулювання.

За допомогою назви *хартія* визначаються особливо урочисті акти, зокрема засновницькі акти міжнародних організацій. Навіть Статут ООН має офіційну назву «Хартія» (Charter).

Щодо терміна *статут*, то ним часто називають міжнародний договір про заснування міжурядової організації, в якому визначаються цілі, принципи, структура та функції цієї організації.

Протоколом називають міжнародну угоду з питань обмеженого значення або угоду, яка має додатковий характер щодо іншої міжнародної угоди (наприклад, два Протоколи 1970 р. до Женевської конвенції 1949 р.).

Слово *декларація* використовують тоді, коли йдеться про односторонній за своєю формою акт декількох держав, який закріплює досягнуту на переговорах домовленість, зокрема з важливих політичних питань.

Схожим до декларації є *меморандум* — акт держав, який, залежно від обставин, може бути міжнародним договором

або політичною домовленістю (наприклад, Меморандум про взаєморозуміння).

Обмін нотами — різновид угоди, найменування якої відображає особливий засіб її укладення, а саме: обмін нотами, листами однакового змісту між посадовими особами — представниками урядів різних країн (міністрами закордонних справ або дипломатичними представниками).

Пакт — міжнародний договір, укладений з найбільш важливих політичних питань чи питань безпеки (наприклад, Північноатлантичний пакт 1949 р.).

Трактат — так називалися в минулому міжнародні договори з важливих політичних питань, що укладалися в особливо урочистих формах і випадках.

Генеральна угода — угода, яка має рамковий характер і встановлює основні положення у певній галузі міжнародного співробітництва (наприклад, Генеральна угода з тарифів і торгівлі).

Спільне комюніке — документ, де повідомляється про результати переговорів і нарад.

Заключний акт — дипломатичний документ, в якому фіксуються підсумки міжнародної конференції, переговорів чи наради (наприклад, Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 р.).

Програма — це акт переважно неправового характеру, який є засобом сприяння здійсненню міжнародних договорів. Водночас назву «програма» можуть мати й міжнародно-правові акти.

Розклад (графік) — акт, в якому встановлюються часові межі певних заходів, як правило, пов'язаних з військовою сферою (наприклад, у 1992 р. Литва і Російська Федерація уклали Договір про виведення російських військ з території Литви, в якому міститься детальний графік цього виведення, що дістав назву «Розклад»).

Компроміс — угода про передачу спору, що виник, чи спорів, які можуть виникнути в майбутньому, на розгляд міжнародного арбітражу або міжнародного суду.

Регламент — додаткова угода до багатосторонньої конвенції, а також і самостійна угода. Використовується в практиці спеціалізованих установ ООН.

Контракт — найменування угоди з окремих економічних питань, здебільшого між державами, взаємовідносини яких не врегульовані.

Конкордат — договір між главою католицької церкви і главою держави, мета якого — визначення статусу католицької церкви у певній країні зі значною кількістю вірян-католиків. Він має статус повноцінного договору і регулюється правом міжнародних договорів²⁵².

Залежно від того, яким чином держава надає згоду на обов'язковість міжнародного договору, це може бути здійснено у формі *ратифікації, затвердження, прийняття і приєднання* (ст. 2, ст. 12–15 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.)²⁵³.

8.3. Порядок укладення міжнародних економічних договорів за законодавством України

Україна, як і будь-яка інша держава, після проголошення своєї незалежності досить добре усвідомлювала, що без належного міжнародного співробітництва з іншими країнами світу та міжнародними організаціями неможливо здійснювати розбудову та становлення. З огляду на це, у числі перших були прийняті закони України «Про дію міжнародних договорів України» від 10 грудня 1991 р. та «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. Так, у першому з них було зазначено, що, «виходячи з пріоритету загальнолюдських цінностей, загальновизнаних принципів міжнародного права, прагнучи забезпечити непорушність прав і свобод людини, включитись у систему правових відносин між державами на основі взаємної поваги державного суверенітету і демократичних засад міжнародного співробітництва, Верховна

²⁵² Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. — С. 133–148.

²⁵³ Див. більш детально: Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. — Відомості Верховної Ради УРСР. — 1986. — № 17. — Ст. 343.

Рада України постановила, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства»²⁵⁴. У той час Україна не мала закону, який би чітко регламентував порядок укладення і виконання міжнародних договорів за її участю. Це зумовило необхідність прийняття спеціального закону. Тому 22 грудня 1993 р. був прийнятий Закон України «Про міжнародні договори України». У ньому встановлювався порядок укладення, виконання і денонсації міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань та принципів зовнішньої політики України²⁵⁵. Цей закон містив положення, які стосуються укладення усіх видів міжнародних договорів, зокрема й економічних. Дещо пізніше у Конституції України, яка була прийнята 28 червня 1996 р., були закріплені норми, які становили основу міжнародного співробітництва країни. Так, у ст. 18 Конституції України було закріплено надзвичайно важливе для держави положення про те, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва із членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. А в згадуваній кілька разів ст. 9 Основного Закону закріплена конституційна норма про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Є й інші конституційні норми, що стосуються організації та здійснення міжнародного співробітництва за участю нашої держави.

1 липня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яким були визначені, крім засад внутрішньої політики, і засади зовнішньої української політики²⁵⁶.

²⁵⁴ ВВР. — 1992. — № 10. — 10 берез. — Ст. 137.

²⁵⁵ Там само. — 1994. — № 10. — 9 берез. — Ст. 45.

²⁵⁶ ВВР. — 2010. — № 40. — 8 жовт. — Ст. 527. — С. 1452.

Було прийнято і низку інших законів, які мають пряме або опосередковане відношення до організації міжнародного співробітництва України з іншими країнами та міжнародними організаціями. Водночас одним із найбільш важливих законів, який регламентує порядок укладення міжнародних договорів, є Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. Враховуючи десятирічну міжнародно-правову практику участі України у міжнародному співробітництві, а також необхідність віддзеркалення положень Віденської Конвенції 1969 р. «Про право міжнародних договорів», виникла потреба вдосконалення змісту зазначеного вище закону. І вже 29 червня 2004 р. за такою самою назвою була прийнята його нова редакція²⁵⁷.

Характеризуючи структуру Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., слід зазначити, що він складається із семи розділів і 28 статей, а саме: I. Загальні положення (ст. 1–3); II. Укладення міжнародних договорів (ст. 4–14); III. Дотримання і виконання міжнародних договорів України (ст. 15–20); IV. Оприлюднення, реєстрація та зберігання текстів міжнародних договорів України (ст. 21–23); V. Припинення та зупинення дії міжнародних договорів України (ст. 24–27); VI. Контроль за виконанням цього Закону та міжнародних договорів України (ст. 28); VII. Прикінцеві положення (п. 1–13). Як видно, одним із найбільших розділів є другий — «Укладення міжнародних договорів», у якому закріплено 11 статей, тобто більше третини статей зазначеного Закону. І це зрозуміло, оскільки вони віддзеркалюють основний зміст цього законодавчого акта. У Законі 1993 р. було п'ять розділів, у яких закріплювалося 25 статей.

Характеризуючи більш детально зміст розділів цього Закону, звернемо увагу на таке.

У *Розділі I. Загальні положення* окреслюється сфера дії Закону, а саме те, що він застосовується до всіх *міжнародних договорів України* (тут і далі при характеристиці положень Закону курсив наш. — В. О.) — міждержавних, міжурядових і міжвідомчих, регульованих нормами міжнародного права,

²⁵⁷ Там само. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

незалежно від їхньої форми і найменування (ст. 1). У цьому ж розділі (ст. 2) визначаються терміни, які використовуються у Законі, та подаються їхні значення, як-от: *міжнародний договір України* — укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо); *укладення міжнародного договору України* — дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України; *повноваження* — документ, яким одній або декільком особам у встановленому цим Законом порядку доручено представляти Україну з метою підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та у випадках, передбачених міжнародним договором, надання згоди на його обов'язковість для України; *підписання* — або стадія укладення міжнародного договору, або форма надання Україною згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору у випадках, передбачених міжнародним договором чи іншою домовленістю сторін; *ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання* — залежно від конкретного випадку форма надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору; *заява* — односторонній акт, яким сторони міжнародного договору висловлюють своє тлумачення або розуміння його положень і з якого для них не випливають міжнародно-правові наслідки; *застереження* — одностороння письмова заява, зроблена при підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього, якою висловлюється бажання виключити або змінити юридичну дію певних положень договору щодо їхнього застосування до України; *міжнародна організація* — міжнародна міждержавна організація; *сторона* — держава, інший суб'єкт міжнародного права, які погодилися на обов'язковість для них договору і для яких договір є чинним; *депозитарій* — держава, міжнародна організація або її головна виконавча посадова особа, якій здається

на зберігання оригінал міжнародного договору і яка виконує стосовно цього договору функції, передбачені міжнародним правом; *припинення дії* — втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору); *зупинення дії* — перерва дії міжнародного договору протягом певного проміжку часу.

У ст. 3 першого розділу закріплюються види міжнародних договорів і те, хто має повноваження їх укладати. Так, міжнародні договори України укладаються: *Президентом України* або за його дорученням — від імені України (наприклад, Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором від 25 лютого 2013 р., Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Східною Республікою Уругвай від 25 квітня 2012 р.); *Кабінетом Міністрів України* або за його дорученням — від імені Уряду України (наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про торговельне судноплавство від 21 лютого 2012 р., Угода про вільну торгівлю між Урядом України та Урядом Чорногорії від 18 листопада 2011 р., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Кіпр про міжнародні автомобільні перевезення від 4 липня 2011 р.); *міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами* — від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів (наприклад, Спільна заява про співробітництво між Міністерством юстиції України та Федеральним Міністерством юстиції Федеративної Республіки Німеччина від 6 грудня 2001 р., Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Угорської Республіки від 9 листопада 1999 р., Меморандум про співпрацю між Конституційним Судом України і Конституційним Судом Республіки Таджикистан від 15 грудня 2011 р.). Крім того, зазначається, що від імені України укладаються міжнародні договори України: а) політичні, мирні, територіальні й такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України; б) що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;

в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки; г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їхнього тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації; ґ) про використання території та природних ресурсів України; д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер.

Від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України.

Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, віднесених до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Як уже зазначалося, в Законі найбільшим є Розділ II, норми якого регулюють порядок укладення міжнародних договорів України. Так, пропозиції щодо укладення від імені України, Уряду України міжнародних договорів України подаються відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України та включають такі документи: а) подання відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України; б) пояснювальну записку, в якій обґрунтовується доцільність укладення міжнародного договору, визначаються ймовірні політичні, правові, соціально-економічні, фінансові, гуманітарні та інші наслідки його укладення, а також суб'єкти виконання міжнародного договору; в) проект міжнародного договору українською мовою; г) текст міжнародного договору українською мовою в офіційному перекладі та мовою оригіналу в разі подання пропозиції щодо його ратифікації, затвердження, прийняття або приєднання до нього; ґ) довідку про погодження проекту міжнародного договору із зацікавленими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади; д) проект рішення про утворення делегації чи доручення представникові України щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, а також проект директив

делегації чи представникові України; е) електронні версії текстів документів, зазначених у пунктах «в», «г» та «д» цієї частини. Пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України. Інші міністерства та центральні органи виконавчої влади, а також Верховний Суд України, Національний банк України, Генеральна прокуратура України подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України разом з Міністерством закордонних справ України. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України через Міністерство закордонних справ України, інший центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належать питання, які пропонуються для врегулювання міжнародним договором. Ці всі пропозиції про укладення міжнародних договорів України подаються після проведення Міністерством юстиції України правової експертизи щодо відповідності проекту міжнародного договору Конституції та законам України.

Порядок подання пропозицій стосовно укладення міжвідомчих договорів встановлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 4).

Укладення міжнародних договорів передбачає прийняття рішень та проведення переговорів і про підписання міжнародних договорів України. Такі рішення приймаються: а) щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені України, — Президентом України; б) щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, — Кабінетом Міністрів України; в) щодо міжвідомчих договорів — у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Цими рішеннями: а) визначаються міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які необхідно залучити до укладення міжнародного договору України та на які може бути покладено забезпечення виконання договірних зобов'язань; б) затверджується персональний склад делегації чи представник України, яким доручається ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності або підписання, а також відповідні директиви делегації чи представникові України (ст. 5).

У ст. 6 визначені повноваження на укладення міжнародного договору України. Так, ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності або підписання міжнародного договору України здійснюються лише уповноваженими на те особами. В цій статті зазначені посадові особи, які мають право вести переговори і підписувати міжнародні договори України без спеціальних повноважень. До них відносяться *Президент України, Прем'єр-міністр України і Міністр закордонних справ України*, а також *Глава дипломатичного представництва України в іноземній державі або глава представництва України при міжнародній організації*. Разом з тим, у ст. 6 визначено, що Повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів України надаються: а) щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені України, — *Президентові України*; б) щодо міжнародних договорів, які укладаються від імені Уряду України, — *Кабінету Міністрів України*; в) щодо міжвідомчих договорів — у порядку, встановленому *Кабінетом Міністрів України*. Делегація чи представник України, наділені повноваженнями відповідно до частин першої та четвертої ст. 6 цього Закону, зобов'язані вести переговори та здійснювати інші дії згідно з наданими їм повноваженнями та директивами. Вони подають відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України звіт про виконання директив. Звіт повинен містити погоджені з Міністерством закордонних справ України висновки та пропозиції щодо наступних дій з укладення міжнародного договору.

Як визначає ст. 8, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони.

Особлива увага в Законі зосереджена на питаннях ратифікації міжнародних договорів України. Так, у ст. 9 зазначається, що ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору.

На підставі підписаного та офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами. Цілком зрозуміло, що ратифікації підлягають не всі договори, а найбільш важливі: а) *політичні* (про дружбу, взаємну допомогу і співробітництво, нейтралітет), *територіальні* і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, мирні; б) що стосуються *прав, свобод та обов'язків людини і громадянина*; в) *загальноекономічні* (про економічне та науково-технічне співробітництво), з загальних фінансових питань, з питань надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав і міжнародних фінансових організацій позик, непередбачених Державним бюджетом України; г) *про участь України у міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки; г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови тимчасового перебування в Україні іноземних військових формувань; д) що стосуються питань передачі історичних та культурних цінностей Українського народу, а також об'єктів права державної власності України; е) виконання яких зумовлює зміну законів України або прийняття нових законів України; є) інші міжнародні договори, ратифікація яких передбачена міжнародним договором або законом України.*

Пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України подаються Міністерством закордонних справ України протягом шести місяців з дня його підписання. Президент України або Кабінет Міністрів України розглядають пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України і приймають рішення про внесення на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України. Якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання

якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом з проектом закону про ратифікацію і приймаються одночасно.

Верховна Рада України розглядає внесений Президентом України або Кабінетом Міністрів України проект закону про ратифікацію міжнародного договору України і приймає відповідне рішення (ст. 9).

При підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього можуть бути зроблені заяви та сформульовані *застереження* до його положень відповідно до норм міжнародного права (ст. 10).

Закон регламентує, крім ратифікації, й інші способи надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору, такі як затвердження договору (ст. 12) та приєднання до договору (ст. 13).

Як уже зазначалося в розділі третьому, у Законі містяться норми, що стосуються дотримання та виконання міжнародних договорів України. У ст. 15 цього розділу, наприклад, закріплене положення про те, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші Сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим (які нині знаходяться на окупованій території²⁵⁸), інші органи державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежать за здійсненням прав, які випливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими

²⁵⁸ Див.: Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 36. — 8 трав. — Ст. 957. — С. 35; ВВР. — 2014. — № 26. — Ст. 892.

сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань. Ці органи державної влади, а також відповідні підприємства, установи та організації надають Міністерству закордонних справ України інформацію, що стосується виконання міжнародних договорів України (ст. 16).

Загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, в тому числі й іншими їх сторонами, здійснює Міністерство закордонних справ України. На запит органів, які застосовують міжнародні договори України, Міністерство закордонних справ України надає інформацію з питань, що виникають у зв'язку з виконанням міжнародних договорів України. У разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань України за міжнародними договорами Міністерство закордонних справ України інформує про це відповідно Президента України або Кабінет Міністрів України і вносить пропозиції щодо вжиття необхідних заходів (ст. 17).

У разі порушення зобов'язань за міжнародним договором України іншими його сторонами Міністерство закордонних справ України вносить Президенту України або Кабінету Міністрів України пропозиції про вжиття необхідних заходів відповідно до норм міжнародного права. У разі суттєвого порушення міжнародного договору України іншими його сторонами, якщо виконання договору може зашкодити національним інтересам України, а також в інших випадках, передбачених міжнародним правом, дію такого договору може бути припинено або зупинено (ст. 18).

Реєстрація чинних міжнародних договорів України у Секретаріаті Організації Об'єднаних Націй здійснюється за поданням Міністерства закордонних справ України в Організації Об'єднаних Націй. Крім того, вони реєструються у Міністерстві закордонних справ України, а також включаються в установленому порядку до Єдиного державного реєстру нормативних актів (ст. 22).

Міністерство закордонних справ України здійснює функції депозитарію багатосторонніх міжнародних договорів, якщо відповідно до умов цих договорів такі функції покладені на Україну. Оригінали міжнародних договорів України або у відповідних випадках їх завірені належним чином копії та офіційні переклади зберігаються у Міністерстві

закордонних справ України. Копії міжвідомчих договорів зберігаються в архівах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а оригінали цих договорів у двотижневий строк з дня набрання ними чинності передаються до Міністерства закордонних справ України (ст. 23).

Закон регламентує *порядок припинення та зупинення міжнародних договорів* України. Пропозиції щодо цього вносяться Міністерством закордонних справ України, іншими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади відповідно до встановленого порядку. Припинення та зупинення дії міжнародних договорів України здійснюються: а) щодо договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, — у формі закону України; б) щодо міжнародних договорів, які укладено від імені України та які не потребували надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України, та міжнародних договорів, які укладено від імені Уряду України, затверджених Президентом України, — у формі указу Президента України; в) щодо міжнародних договорів, які укладено від імені Уряду України та які не потребували надання згоди на їх обов'язковість Верховною Радою України або затвердження Президентом України, а також щодо міжвідомчих договорів, затверджених Кабінетом Міністрів України, — у формі постанови Кабінету Міністрів України (ст. 24).

У ст. 25 визначені наслідки припинення та зупинення дії міжнародного договору України. Так, припинення дії міжнародного договору України звільняє її від будь-якого зобов'язання щодо виконання договору і не впливає на права, зобов'язання чи правове становище України, що виникли в результаті виконання договору до припинення його дії. Зупинення ж дії міжнародного договору України за умов, якщо договір не передбачає іншого чи за відсутності іншої домовленості з іншими його Сторонами, звільняє Україну від зобов'язання виконувати його протягом періоду зупинення дії договору з тими його Сторонами, з якими зупинено дію договору, і не впливає стосовно іншого на встановлені договором правові відносини України з іншими його Сторонами. Важливо зазначити, що у період зупинення дії міжнародного

договору Україна утримується від дій, які могли б перешкодити поновленню дії договору.

Міністерство закордонних справ України повідомляє інші сторони про припинення або зупинення дії міжнародного договору України (ст. 26).

Ст. 28 передбачається порядок здійснення контролю за виконанням цього Закону та міжнародних договорів України, який встановлюють Президент України або Кабінет Міністрів України відповідно до їхньої компетенції.

Реалізуючи положення зазначеного Закону, Україна за період своєї незалежності, як уже зазначалося вище, уклала близько 4 тис. міжнародних (багатосторонніх, міждержавних, міжурядових та міжвідомчих) договорів. Верховною Радою України станом на квітень 2014 р. ратифіковано 1091 міжнародно-правових договорів та інших документів, які стали частиною національного законодавства. Слід зазначити, що більша частина цих договорів мають економічний характер.

9.1. Міжнародне торговельне право, його принципи та джерела

*М*іжнародна торгівля є одним із найпоширеніших напрямів міжнародного економічного співробітництва. Як зазначається, на долю міжнародної торгівлі припадає близько 80 % обсягу світового економічного обігу²⁵⁹. Саме торгівля між народами лежала в основі їхнього економічного співробітництва з давніх часів. Еквівалентний обмін товарами був основою потреби подальшого розвитку виробництва суспільних благ, які тепер можуть бути як товарами для власного споживання, задоволення власних потреб, так і продукцією виробничо-технічного призначення, послугами тощо. Але в обох випадках мова йде про задоволення суспільних потреб. Враховуючи це, держави самостійно або через міжнародні організації здійснюють міжнародну торгівлю. При цьому вони вступають у двосторонні та багатосторонні міжнародні торгові відносини, які базуються на відповідних міжнародних договорах. Міжнародна торгівля як один із важливих факторів міжнародного економічного співробітництва зумовлює необхідність виникнення і розвитку співпраці відповідних суб'єктів міжнародних відносин в інших напрямках. І це цілком зрозуміло. Адже за товари, що постачаються, наприклад, державі, потрібно розрахуватися. І тут уже свою роль відіграють міжнародні валютно-фінансові відносини, в межах яких здійснюються розрахунки за надані торговельні послуги. Але й тут не закінчується вплив міжнародної торгівлі на розвиток інших напрямів економічного співробітництва. Так, придбані

²⁵⁹ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 268.

товари, які належним чином оплачені, необхідно перевезти з однієї країни в іншу країну, використовуючи при цьому залізничний, автомобільний, морський, річковий та інші види транспорту, укладаючи необхідні міжнародні договори. Можна наводити й інші аргументи, які свідчать про важливу роль міжнародної торгівлі. Таким чином, міжнародна торгівля є одним із факторів розвитку інших напрямів розвитку міжнародного економічного співробітництва.

Відносини, що виникають у сфері міжнародної торгівлі за участю держав та міжнародних організацій, регулюються системою норм та принципів, які визначають їхні права та обов'язки. Саме система відповідних норм та принципів і формує цю підгалузь міжнародного економічного права. Вона різна за своєю структурою та змістом. Насамперед варто зазначити, що це не лише норми та принципи, які безпосередньо регулюють міжнародні відносини в «чистому» вигляді (торгівля товарами, продукцією, послугами тощо). На наш погляд, до системи міжнародного торговельного права слід включати нормативно-правовий механізм міжнародного права, який регулює діяльність міжнародних торговельних організацій (Конференції ООН з торгівлі та розвитку, Світової організації торгівлі, міжнародних товарних організацій та інших міжнародних структур), які створюються на основі відповідних установчих договорів і органи яких приймають певні властиві для них акти, що мають міжнародно-правовий характер. Цілком зрозуміло, що мова йде про первинне та вторинне право міжнародних торговельних організацій, яке і лежить в основі інституційно-правового механізму міжнародної торгівлі.

Другою складовою системи міжнародного торговельного права є норми та принципи, які закріплюються у різних видах міжнародних торгових угод (договорів).

Таким чином, *міжнародне торговельне право* — це система норм та принципів, яка регулює відносини, що виникають у процесі організації та здійснення міжнародної торгівлі.

Як випливає з наукових джерел, міжнародне торговельне право — сукупність норм і принципів, які регулюють відносини у сфері міжнародної торгівлі. Так, О. О. Мережко зазначає, що поняття «міжнародне торговельне право»

(англ. — international trade law; *фр.* — droit international commercial; *нім.* — Internationals Handelsrecht) з'явилося в юридичній науці у 60-х роках XX ст. і є порівняно новим. У науковій літературі склалися два погляди на природу міжнародного торговельного права. Так, відповідно до однієї з них (А. Тинель, Я. Функ, В. Хвалей) під міжнародним торговельним правом слід розуміти сукупність правових норм «міжнародного законодавства» і нового *lex mercatoria* (латин. — торговельне право), які регулюють приватні відносини у сфері міжнародної торгівлі. Причому під «міжнародним законодавством» розуміють міжнародні договори, акти міжнародних міжурядових організацій, предметом регулювання яких є відносини у міжнародній торгівлі, а під *lex mercatoria* — сукупність звичаїв міжнародної торгівлі. Згідно з іншою концепцією (І. І. Лукашук), міжнародне торговельне право — підгалузь міжнародного економічного права і, як така, становить сукупність принципів і норм, що регулюють торговельно-економічні відносини між суб'єктами міжнародного права²⁶⁰. Г. М. Вельямінов зазначає, що поняття «міжнародне торговельне право» (International Trade Law), очевидно, потрібно розуміти в широкому розумінні слова, як таке, що включає в себе норми, які регулюють міждержавні торговельні відносини, і норми, які регулюють міжнародні приватноправові відносини і вироблюються на міждержавному рівні²⁶¹. На наш погляд, враховуючи той факт, що суб'єктами міжнародних відносин у сфері торгівлі є держави та міжнародні організації, варто говорити про те, що відносини між цими суб'єктами регулюються нормами й принципами міжнародного торговельного права як складовою міжнародного публічного права. Приватні відносини у цій сфері, з нашої точки зору, не є предметом регулювання міжнародного торговельного права. Це, в переважній більшості випадків, — зовнішньоекономічна діяльність, яка регламентується нормами міжнародного приватного права.

²⁶⁰ О. О. Мережко. Міжнародне торговельне право / О. О. Мережко // Юридична енциклопедія : В 6 т. — Т. 3 : К—М. — С. 673.

²⁶¹ Вельямінов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 156.

Більшість учених, що займаються міжнародним економічним правом, розглядаючи поняття міжнародного торговельного права, зазначають, що його суб'єктами можуть бути лише держави і воно розглядається як частина міжнародного публічного права²⁶².

Дійсно, є всі підстави зазначити, що міжнародне торговельне право є підгалуззю міжнародного економічного права, яке є, своєю чергою, галуззю міжнародного публічного права.

Система норм міжнародного торговельного права як підгалузь міжнародного економічного права об'єднується в окремій інститути. У них визначені поняття і система міжнародного торговельного права; правові принципи здійснення міжнародної торгівлі; система органів, які виконують функції управління міжнародною торгівлею; міжнародні організації в галузі міжнародної торгівлі; міжнародні торгові договори та угоди; міжнародно-правове регулювання угод у галузі зовнішньої торгівлі; міжнародно-правовий режим торгових портів; міжнародно-правовий режим морських, залізничних, річкових і повітряних торговельних шляхів; міжнародно-правові засоби розгляду торгових спорів. Деякі з цих інститутів пов'язані з іншими галузями міжнародного економічного права, зокрема міжнародним транспортним правом.

Важливим є питання щодо визначення предметів міжнародної торгівлі, з приводу яких виникають міжнародно-правові відносини, до яких підходять по-різному. Так, ними можуть бути найрізноманітніші цінності, блага, як-от: матеріальні цінності, рухоме і нерухоме майно, тобто товар у вузькому розумінні слова; «невидимі» статті торгівлі, зокрема, послуги, праця; результати інтелектуальної діяльності, права на інтелектуальну власність, інформацію; гроші та цінні папери, оскільки на практиці гроші (особливо «валюта») можуть бути товаром, яким можна торгувати, тим більше це стосується цінних паперів²⁶³.

²⁶² Див.: *Шумилов В. М. Международное публичное экономическое право : учеб. пособ. / В. М. Шумилов. — М. : НИМП, 2001. — 288 с. — С. 117; Дахно І. І. Міжнародне економічне право. — С. 122; Дей М. О. Міжнародне економічне право. — С. 489 та ін.*

²⁶³ *Г. М. Вельяминов. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 155.*

Є й інший перелік предметів міжнародної торгівлі, до якого включають: матеріальні речі (готова продукція, машини й устаткування, сировинні товари); послуги (транспортні, комунікаційні, науково-технічні, фінансово-кредитні, страхові, інформаційно-обчислювальні, туристичні й ін.); інтелектуальна власність (авторські права, патентні права тощо); майнові права (право власності); немайнові права²⁶⁴.

Взагалі зустрічаються різні більш-менш звужені або розширені переліки товарів, що є предметом міжнародної торгівлі.

Як уже зазначалося, підґрунтям здійснення міжнародного економічного співробітництва у будь-якому напрямі є певні *принципи*. Для всіх напрямів такого співробітництва, як і для міжнародного співробітництва в цілому, використовуються загальні принципи міжнародного права. Їм надана досить широка характеристика в главі четвертій цієї роботи. У той же час, кожен напрям міжнародного економічного співробітництва може опиратися і на спеціальні, властиві лише для нього принципи. Не є винятком і міжнародна торгівля. Вона здійснюється на основі принципів, що дістали своє закріплення у багатьох міжнародно-правових актах і, насамперед, у документах Конференції ООН з торгівлі та розвитку (Заключний акт від 15 червня 1964 р.).

Згідно із документами Конференції система загальних основних принципів міжнародної торгівлі включає в себе такі чотирнадцять:

- 1) торгіві відносини базуються на основі поваги до принципу суверенної рівності, самовизначення народів і невтручання у внутрішні справи інших держав;
- 2) недопущення дискримінації у зв'язку з приналежністю держав до різних соціально-економічних систем;
- 3) кожна країна має суверенне право на вільну торгівлю з іншими країнами;
- 4) економічний розвиток і соціальний прогрес мають стати спільною метою усього міжнародного співробітництва, сприяти зміцненню мирних відносин між країнами;

²⁶⁴ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 268–269.

5) національна та міжнародна економічні політики повинні бути спрямовані на досягнення міжнародного поділу праці відповідно до потреб та інтересів країн, що розвиваються, і світу в цілому;

6) міжнародна торгівля має регулюватися правилами, які сприяють економічному і соціальному прогресу;

7) розширення і всебічний розвиток міжнародної торгівлі залежить від можливості доступу на ринки і вигідності цін на сировинні товари, що експортуються;

8) міжнародна торгівля має бути взаємовигідною і здійснюватися в режимі найбільшого сприяння, в її межах не повинні застосовуватися дії, які завдають шкоди торговим інтересам інших країн;

9) розвинуті країни, які беруть участь у регіональних економічних угрупованнях, повинні робити все від них залежне, щоб не завдавати шкоди і негативно не впливати на розширення їх імпорту із третіх країн, особливо країн, що розвиваються;

10) міжнародна торгівля має сприяти розвитку регіональних економічних угруповань, інтеграції та інших форм економічного співробітництва між країнами, що розвиваються;

11) міжнародні установи і країни, що розвиваються, мають забезпечити збільшення притоку міжнародної фінансової, технічної й економічної допомоги для підсилення і підтримки шляхом поповнення експортної виручки країн, що розвиваються, їхніх зусиль для прискорення свого економічного зростання;

12) значна частина коштів, які вивільнюються внаслідок роззброєння, повинна спрямовуватися на економічний розвиток країн, що розвиваються;

13) державам, які не мають виходу до моря, необхідно надати максимум можливостей, які б дали їм змогу подолати вплив внутрішньоконтинентального положення на їхню торгівлю;

14) повна деколонізація відповідно до Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам є необхідною умовою економічного розвитку і реалізації суверенних прав країн на природні багатства.

Світова організація торгівлі теж розробила принципи здійснення міжнародної торгової політики і міжнародної торгівлі, які будуть висвітлюватися при розгляді характеристики цієї міжнародної організації.

Конференція виробила і рекомендувала низку інших спеціальних принципів, які визначають міжнародні торговельні відносини і торгіву політику та сприяють розвитку зовнішньої торгівлі. Вони переважно спрямовані на підтримку країн, що розвиваються. Деякі правові принципи міжнародної торгівлі були вироблені також другою сесією Конференції ООН з торгівлі та розвитку (Делі, 1968 р.).

Як і будь-яке право, міжнародне торговельне право має свої *джерела*. До них належать: міжнародні договори і, зокрема, міжнародні торговельні договори; міжнародні торгові звичаї, в яких відтворена практика міжнародних торговельних відносин; прецеденти міжнародних арбітражів і судів; у ряді випадків національне законодавство країни, якщо воно за згодою держав використовується для регулювання міжнародних торговельних відносин; міжнародно-правові акти міжнародних організацій.

Враховуючи те, що в окремій главі цієї роботи вже розглядалися джерела міжнародного економічного права, нагадаємо, що вони є характерними для всіх напрямів правового регулювання міжнародного економічного співробітництва, зокрема і міжнародної торгівлі. У зв'язку із цим немає потреби їх детально розглядати, за окремим винятком. Таким винятком, з нашої точки зору, є міжнародний договір як найбільш поширене і основне джерело й у сфері міжнародної торгівлі, який має свої певні особливості.

Під *міжнародним торговельним договором* слід розуміти угоду між двома або кількома державами, в якій визначаються їхні взаємні права та обов'язки в галузі торгівлі. На підставі цих договорів встановлюються, змінюються або припиняються відповідні міжнародні економічні відносини між державами у сфері торгівлі. У міжнародних торговельних договорах (угодах) визначаються не лише принципи, а й створюється необхідна правова база для торгових відносин. Зокрема, в них вирішуються правові питання, пов'язані зі стягненням мита, оподаткуванням, регулюванням ввозу

і вивозу товарів, торговим мореплавством, транспортом, транзитом, з діяльністю юридичних і фізичних осіб однієї країни на території іншої, дією юридичних актів, застосуванням принципу найбільшого сприяння, режиму преференцій тощо.

Торговельні договори укладаються як на двосторонній, так і на багатосторонній основах. Прикладом багатостороннього міжнародного торговельного договору є Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) від 30 вересня 1947 р., яка була підписана спочатку 23 державами. На початок 1994 р. в зазначеній Угоді налічувалося близько 130 країн. Важливо наголосити, що ГАТТ відіграла велику роль в організації міжнародних торговельних відносин, адже в ній закріплені найважливіші принципи й умови міжнародної торгівлі. Як уже зазначалося, 15 квітня 1994 р. на її основі у м. Марракеш була створена Світова організація торгівлі.

Важливе значення мають багатосторонні угоди, які укладаються між державами СНД для організації торговельно-економічного співробітництва. Так, 14 лютого 1992 р. була укладена Угода про регулювання взаємовідносин держав Співдружності в галузі торговельно-економічного співробітництва, яку підписали Республіка Азербайджан, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан та Україна.

До багатосторонніх договорів слід віднести також і міжнародні товарні угоди, які укладаються в межах функціонування міжнародних товарних організацій (з торгівлі зерном, бавовною, кавою, цукром та ін.).

Значну роль у розвитку міжнародних торговельних відносин мають положення Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу (10 березня — 11 квітня 1980 р., м. Відень).

Міжнародні торговельні договори відрізняються як за назвою, так і за змістом. Серед них насамперед слід виділити найбільш поширені види договорів.

Договори про торгівлю і мореплавство укладаються, як правило, від імені держав на тривалі строки (п'ять і більше

років) і закріплюють основні умови здійснення міжнародних торговельних відносин.

Угоди про торговельні відносини (торговельні угоди) укладаються між урядами країн, які домовляються про встановлення міжнародних торговельних відносин на основі договору про торгівлю і мореплавство. Вони розвивають і конкретизують положення цього договору, визначаючи обов'язки кожної із сторін.

Угоди в галузі морського судноплавства підписуються на основі торговельних угод. Така угода була підписана, наприклад, у грудні 1992 р. між Україною і США. Це перша в історії цих країн угода, яка відкриває широкі можливості для реалізації та розширення двосторонньої торговельної угоди, підписаної у травні 1992 р. Президентом України і Президентом США. У цьому документі регламентуються двосторонні відносини у галузі судноплавства, передбачається полегшення доступу торгових кораблів до портів держави-партнера (за винятком гаваней, закритих з міркувань безпеки), розвиток ділових відносин між морськими транспортними агентствами України та США.

Угоди про товарообіг і платежі визначають не лише асортимент товарів, що взаємно постачаються, строки та умови постачання, а й порядок розрахунків за них. Можуть бути окремо угоди про товарообіг, торговельні угоди.

Клірингові угоди передбачають порядок розрахунків шляхом заліку зустрічних вимог. Відповідно до цих угод платежі валютою проводяться лише на суму різниці у товарних поставках і наданих послугах. До таких угод можна також віднести платіжні угоди і платіжно-клірингові угоди.

Торговельні конвенції як угоди визначають зміст відносин між державами з вузьких спеціальних питань у галузі торгівлі (наприклад, Митна конвенція).

Протоколи — це угоди з якого-небудь конкретного питання в галузі зовнішньої торгівлі. Вони використовуються також і для роз'яснення умов договору або угоди.

Це далеко не повний перелік назв міжнародних договорів, які укладаються у сфері міжнародного торговельного співробітництва.

Україна активно здійснює міжнародне торговельне співробітництво з багатьма країнами світу. Різні угоди про таке співробітництво України укладено більше ніж із 60 державами. До таких можна віднести двосторонні угоди: торговельно-економічні угоди з Кубою, Хорватією (1991); Угода з Канадою про економічне співробітництво; про торговельні та комерційні відносини (1995); з Туркменістаном, Іраном про основні принципи торговельно-економічного співробітництва (1997); Угода про вільну торгівлю між Республікою Македонія та Україною (2001); Угода про вільну торгівлю між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Молдова (2003); відповідні угоди про торговельно-економічне співробітництво з Албанією (2002), Бангладеш (2007), Парагваєм (2008), Пакистаном (2009) та ін. Всі вони мають різний зміст. Наприклад, Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки, яка була підписана 6 травня 1992 р., крім преамбули, містить сімнадцять статей. Їхні назви до певної міри свідчать про загальний зміст цього договору, наприклад: Стаття I. Режим найбільшого сприяння і недискримінаційний режим; Стаття II. Загальні зобов'язання стосовно доступу до ринку для товарів і послуг; Стаття III. Розширення і заохочення торгівлі; Стаття IV. Урядові торгові представництва; Стаття V. Сприяння розвиткові комерційної діяльності; Стаття VI. Гласність; Стаття VII. Фінансові положення, що стосуються торгівлі товарами і послугами; Стаття VIII. Охорона інтелектуальної власності; Стаття IX. Транзит; Стаття X. Галузі подальшого економічного співробітництва; Стаття XI. Заходи щодо запобігання порушення ринку; Стаття XII. Врегулювання спорів; Стаття XIII. Національна безпека; Стаття XIV. Консультації; Стаття XV. Визначення; Стаття XVI. Загальні винятки; Стаття XVII. Набрання чинності, строк дії та припинення дії.

Подібного роду договори та угоди Україною можуть укладатися з різними державами світу на більш тривалі терміни. Наприклад, 14 травня 2001 р. був укладений Договір між Україною та Туркменістаном про довгострокове торговельно-економічне співробітництво на 2001–2010 рр. (ратифікований Законом України 12 вересня 2002 р.).

Важливо зазначити, що держави не лише безпосередньо укладають міжнародні торговельні договори, а й створюють необхідну міжнародно-правову основу для співробітництва комерційних та інших структур шляхом підписання, наприклад, багатосторонніх конвенцій. Прикладом такого документа є Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. (далі — Конвенція 1980 р.). Україна приєдналася до Конвенції 23 серпня 1989 р. і вона набула чинності для України 1 лютого 1991 р. Це досить великообсяговий документ, який складається з чотирьох частин, декількох глав та розділів, у яких закріплено 101 статтю.

У Преамбулі Конвенції зазначено, що держави-учасниці, беручи до уваги загальні цілі резолюцій, прийнятих шостою спеціальною сесією Генеральної Асамблеї ООН, про встановлення нового міжнародного економічного порядку; вважаючи, що розвиток міжнародної торгівлі на основі рівності та взаємної вигоди є важливим елементом у справі сприяння розвитку дружніх відносин між державами; вважаючи, що прийняття однакових норм, які регулюють договори міжнародної купівлі-продажу товарів і враховують різні суспільні, економічні й правові системи, сприятимуть усуненню правових бар'єрів у міжнародній торгівлі та її розвитку, закріпили відповідні домовленості.

У ст. 1 Конвенції 1980 р. зазначено, що вона застосовується до договорів купівлі-продажу товарів між сторонами, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах. Та обставина, що комерційні підприємства сторін розміщені в різних державах, не береться до уваги, якщо це не впливає ні з договору, ні з ділових відносин або обміну інформацією між Сторонами, що мали місце до чи в момент його укладення. Ні національна належність сторін, ні їхній цивільний чи торговельний статус, ні цивільний чи торговельний характер договору не беруться до уваги при визначенні застосовності цієї Конвенції.

У ст. 7 наголошується, що під час тлумачення цієї Конвенції слід враховувати її міжнародний характер та необхідність сприяти досягненню однакового її застосування й додержання сумлінності в міжнародній торгівлі. Питання, що стосуються предмета регулювання цієї Конвенції, які

безпосередньо в ній не вирішені, підлягають вирішенню згідно із загальними принципами, на яких вона ґрунтується; за умови відсутності таких принципів — згідно з правом, застосованим відповідно до норм міжнародного приватного права.

Не маючи потреби розкривати в цілому зміст Конвенції 1980 р. та враховуючи мету цього розділу, автор вважає за доцільне зосередити увагу на особливостях порядку укладення договору міжнародної купівлі-продажу (частина II, ст. 14–24).

Відповідно до Конвенції 1980 р. пропозиція про укладення договору, яка адресована одному або декільком особам, є офертою. У ній вказується товар, його кількість і ціна. Оферта набирає чинності з моменту отримання адресатом. Поки договір не укладений, оферта може бути відкликана оферентом, але за умови, якщо повідомлення про її відклик буде отримано адресатом оферти до відправки акцепту.

Оферта не може бути відкликана у випадках, коли, наприклад, в оферті вказується шляхом встановлення визначеного строку для акцепту або в інший спосіб, що вона не може бути відкликана. Оферта, яку неможливо відкликати, втрачає свою силу після отримання оферентом повідомлення про її відхилення. Заява або інша поведінка адресата оферти, що свідчить про згоду з офертою, є акцептом. Слід підкреслити, що мовчання або бездіяльність з боку акцептанта не слід розглядати як акцепт чи його згоду.

Акцепт оферти вступає в силу на момент його отримання оферентом. Акцепт не має сили, коли оферент не отримав згоди у встановлений ним строк, а якщо строк не встановлено, то в розумний строк, беручи при цьому до уваги обставини угоди, швидкість засобів зв'язку. Усна оферта може бути акцептована негайно, якщо із обставин не випливає інше.

Якщо на оферту прийшла відповідь з доповненнями, обмеженнями або змінами, то її слід розглядати як пропозицію зустрічної оферти. Проте відповідь на оферту, яка має розглядатись як акцепт, але містить додаткові або відмітні умови, що суттєво не змінюють умов оферти, є акцептом, якщо оферент без затримки не заперечить усно проти цих розбіжностей або не надішле повідомлення про це. Якщо він цього не зробить, то умовами договору будуть умови оферти

зі змінами, які викладені в акцепті. Додаткові умови щодо ціни, платежів, якості та кількості товарів, місця і строків поставки, обсягу відповідальності однієї зі сторін перед іншою або вирішення спорів є такими, які суттєво змінюють умови оферти.

Слід звернути увагу на те, що перебіг строку для акцепту, встановленого оферентом в телеграмі або листі, розпочинається з моменту подачі телеграми для відправки або з дати, яка вказана в листі, або, якщо така дата не вказана, з дати, що зазначена на конверті. Перебіг строку для акцепту, встановленого оферентом по телефону, телетайпу або за допомогою інших засобів швидкого зв'язку, розпочинається з моменту отримання оферти її адресатом.

Акцепт може бути відмінений, якщо повідомлення про відміну одержано оферентом раніше того моменту або в той момент, коли акцепт повинен був би вступити в силу. Договір вважається укладеним у момент, коли акцепт оферти набирає чинності.

9.2. Інституційно-правовий механізм міжнародної торгівлі

*Я*к уже зазначалося в попередньому підрозділі, значну роль у правовому забезпеченні організації та здійснення міжнародної торгівлі насамперед відіграють міжнародні торговельні організації та інші органи, які становлять основу інституційно-правового механізму. До нього нині входять Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Комісія ООН з права міжнародної торгівлі, Світова організація торгівлі, міжнародні товарні організації та ін. Раніше складовою цього механізму була Генеральна угода з тарифів і торгівлі.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) є допоміжним органом Генеральної Асамблеї ООН, але не є міжнародною торговельною організацією. Вона створена після проведення першої Конференції з торгівлі та розвитку в 1964 р. і налічує нині 194 країни, що мають у ній членство. Метою ЮНКТАД було сприяння міжнародній торгівлі для

прискорення економічного розвитку, особливо в країнах, які розвиваються.

Важливе значення має те, що ЮНКТАД допомагає найменш розвиненим країнам. Лише в 2013 р. такими були визнані 49 держав. Крім того, ЮНКТАД, відповідно до одного з принципів, підтримує країни, що розвиваються і не мають виходу до моря, у їхніх намірах подолати вплив внутрішньоконтинентального положення на їхню торгівлю.

До основних завдань цієї організації відноситься сприяння розвитку міжнародної торгівлі, рівноправної взаємовигідної співпраці між державами, напроцювання рекомендацій щодо функціонування міжнародних економічних відносин.

Як свідчить узагальнення практики, уряди країн — членів ЮНКТАД звертаються до неї для вирішення таких основних завдань:

- необхідність (з точки зору країн, що розвиваються) збільшити свої надходження від експорту товарів та послуг, які є головним джерелом їхніх зовнішніх надходжень для фінансування з метою розвитку; розвинутим країнам необхідно відкрити свої ринки для торгівлі країн «третього світу» такими товарами і, відповідно, пристосувати свої виробничі структури;

- стабілізація та зміцнення міжнародних ринків сировинних товарів, від продажу яких, як і раніше, залежить експортна виручка більшості країн, що розвиваються; збільшення таких надходжень завдяки більш широкій участі цих країн у переробці, збуті та розподілі сировинних товарів, а також зменшення залежності країн від експорту сировинних товарів шляхом диверсифікації економіки;

- розширення експортних можливостей країн «третього світу» шляхом мобілізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів, включаючи сприяння процесу розвитку та залучення іноземних капіталовкладень; закріплення технологічних можливостей; розвиток торговельного судноплавства; створення сприятливих умов для проведення відповідної національної політики в галузі торгівлі та транспорту;

- зменшення тягаря заборгованості країн «третього світу»;

— надання особливої підтримки найменш розвинутим країнам (ця група в даний час складається з 42 найбідніших та найбільш вразливих країн світу);

— сприяння розширенню торгівлі та економічній співпраці між країнами, що розвиваються, в доповненні до їхніх традиційних економічних зв'язків з розвиненими країнами²⁶⁵.

Виконання цих завдань забезпечується шляхом реалізації покладених на ЮНКТАД функцій, а саме: сприяння розвитку міжнародної торгівлі, забезпечення співробітництва між країнами; вироблення принципів політики в міжнародній торгівлі, механізмів її функціонування; розробка заходів з реалізації принципів міжнародної торгівлі; створення юридичної бази міжнародної торгівлі, прийняття міжнародних правових актів у галузі торгівлі; координація діяльності у сфері міжнародної торгівлі; проблема діяльності ТНК, регулювання заборгованості країн, що розвиваються, тощо. Реальним прикладом реалізації покладених на ЮНКТАД функцій є розробка та прийняття 15 червня 1964 р. системи загальних принципів міжнародної торгівлі (ці 14 принципів розглядалися у попередньому підрозділі).

Слід зазначити, що резолюції та заяви ЮНКТАД мають необов'язковий, а рекомендаційний характер. Під егідою ЮНКТАД розробляються багатосторонні угоди і конвенції. Вищим органом ЮНКТАД є Конференція з торгівлі та розвитку, в якій представлені всі держави-члени. Сесії Конференції відбуваються раз на чотири роки і проходять на рівні міністрів. Їхня мета — визначення головних напрямів політики і вирішення питань, пов'язаних з програмою діяльності. Дата і місце проведення таких сесій визначається Генеральною Асамблеєю ООН. Перша сесія ЮНКТАД відбулася в Женеві у 1964 р., друга — 1968 р. в Делі, третя — 1972 р. в Сантьяго, четверта — 1976 р. в Найробі, п'ята — 1979 р. в Манілі, шоста — 1983 р. в Белграді, сьома — 1987 р. в Женеві і т. д. На сесіях обговорюються надзвичайно важливі питання, пов'язані з розвитком міжнародної торгівлі. Так, на

²⁶⁵ Див.: Основные сведения об Организации Объединенных Наций: справочник / пер. с англ.; Департамент обществ. информ. — М.: Междунар. отношения, 1991. — 253 с. — С. 114–115.

восьмій сесії ЮНКТАД, що проходила у м. Картахені 1992 р., були прийняті так звані Картахенські зобов'язання, згідно з якими провідним принципом діяльності ЮНКТАД є визнання взаємних інтересів країн з різних регіонів і з різними рівнями розвитку.

У період між сесіями Конференції функціонує її постійний орган — Рада з торгівлі та розвитку. Саме вона забезпечує безперервність у роботі. При Раді діють три постійних комісії: з торгівлі товарами й послугами та товарів масового вжитку; з інвестицій технологій і пов'язаних з нею фінансових питань; з підприємництва, сприяння бізнесу та розвитку.

Постійно діючим адміністративним органом є Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем ЮНКТАД, який призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю ООН²⁶⁶.

ЮНКТАД проводить аналіз та збирання даних для поліпшення розуміння поточних і майбутніх проблем у галузі міжнародної торгівлі; підтримує участь країн, що розвиваються, в міжнародній торгівлі та міжнародних торгових перемовинах на рівноправній основі; сприяє посиленню міжнародної торгівлі послугами та комплексному стійкому розвитку; аналізує питання, пов'язані з політикою у сфері конкуренції та захисту прав споживачів, здійснює інші заходи²⁶⁷.

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) заснована в 1966 р. Генеральною Асамблеєю відповідно до її Резолюції 17 грудня 1966 р. Створення ЮНСІТРАЛ було зумовлене тим, що, як зазначено в преамбулі цієї Резолюції, розбіжності законодавства різних держав у питаннях міжнародної торгівлі є однією із перешкод належної її організації. Зазначена Комісія і покликана була сприяти скороченню або усуненню цих перешкод, таким чином сприяючи координації співробітництва між зацікавленими організаціями, узгодженню та уніфікації права міжнародної торгівлі. На момент

²⁶⁶ Див.: Международные организации системы ООН : справочник / сост. А. А. Титаренко. — М. : Междунар. отношения, 1990. — 192 с. — С. 38–39.

²⁶⁷ Див.: Офіційний сайт Конференції ООН з торгівлі та розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unctad.org/en/Pages/AboutUs.aspx>

заснування ЮНСІТРАЛ до неї входило 29 держав. Нині вона налічує у своєму складі 60 держав, які обираються на шести-річний строк і представляють різні регіони (Африку, Азію, Латинську Америку та ін.).

У п. 8 розділу II «Організація та функції Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі» зазначеної вище Резолюції визначені завдання Комісії щодо сприяння узгодженості й уніфікації права міжнародної торгівлі шляхом: а) координації роботи організацій в цій області і заохочення співробітництва між ними; б) заохочення більш широкої участі в існуючих міжнародних конвенціях і більш широкого визнання існуючих типових і одноманітних законів; с) підготовки або заохочення прийняття нових міжнародних конвенцій, типових і одноманітних законів і заохочення кодифікації і більш широкого визнання міжнародних торгових термінів, положень, звичаїв і практики в співробітництві, коли це є доречним, з організаціями, що здійснюють діяльність у цій області; d) пошуку шляхів та засобів, що забезпечують одноманітне тлумачення і застосування міжнародних конвенцій і одноманітних законів в області права міжнародної торгівлі; e) збору і розповсюдження інформації про національність законодавства та сучасних юридичних заходів, включаючи прецедентне право, в галузі права міжнародної торгівлі; f) встановлення і підтримання тісного співробітництва із Конференцією ООН з торгівлі та розвитку; g) підтримання зв'язків з іншими органами ООН і спеціалізованими закладами, які займаються проблемами міжнародної торгівлі; h) вжиття будь-яких інших заходів, які вона може вважати корисними для виконання своїх функцій.

Резолюція закріпила можливість ЮНСІТРАЛ консультуватися з будь-якою міжнародною або національною організацією, науковим закладом і окремими експертами або просити їх надавати послуги стосовно будь-якого завдання, яке їй доручене, якщо вона вважає, що така консультація або послуги можуть допомогти їй у виконанні її функцій (п. 11).

Комісія може встановлювати належні робочі зв'язки з міжурядовими організаціями і міжнародними неурядовими організаціями, які займаються проблемами прогресивного узгодження й уніфікації права міжнародної торгівлі (п. 12).

Виконуючи покладені на неї завдання, Комісія ООН з права міжнародної торгівлі розробляє важливі у цій сфері міжнародні акти та сприяє їх прийняттю. До найбільш важливих міжнародно-правових актів необхідно віднести такі: Конвенцію про позовну давність міжнародної купівлі-продажу товарів (1974), Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ (1976), Конвенцію про морські перевезення вантажів (1978), Конвенцію ООН про міжнародні договори купівлі-продажу товарів (1980), Правове керівництво ЮНСІТРАЛ щодо складання міжнародних контрактів на будівництво промислових об'єктів (1987), міжнародний торговий арбітраж (1985), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про Конвенцію про міжнародні переводні векселі й міжнародні прості векселі (1988), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародні кредитні перекази (1992), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про закупівлю товарів (робіт) і послуг та Керівництва щодо його прийняття (1994 р.), Конвенцію ООН про незалежні гарантії і резервні акредитиви (1995), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю (1996), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про трансграничну неспроможність (1997), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи (2001) та ін.

Назви цих документів свідчать про те, що ця Комісія займається не лише правом міжнародної торгівлі, а й іншими питаннями міжнародного економічного співробітництва, зокрема міжнародними морськими та змішаними перевезеннями вантажів, міжнародними векселями та кредитними переказами, будівництвом промислових об'єктів тощо. Це ще раз доводить те, що здійснення міжнародної торгівлі є досить важливим фактором, який зумовлює розвиток та функціонування інших напрямів міжнародного співробітництва.

Важливо звернути увагу на те, що ЮНСІТРАЛ видає конвенції на мовах держав-членів.

Комісія заснувала шість робочих груп, які здійснюють підготовчу роботу з відповідних напрямів роботи Комісії (робочі групи з проектів у галузі інфраструктури, міжнародного арбітражу транспортного права, електронної торгівлі та ін.).

Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) — це багатостороння міжнародна угода про режим торгівлі й торговельної політики, підписана в жовтні 1947 р. 23 країнами,

а станом на 1994 р. в цій організації налічувалося вже 130 країн. Але перед тим, як характеризувати ГАТТ, варто нагадати, що її виникненню передувала певна діяльність країн та міжнародних організацій в означеному напрямі. Так, свого часу був розроблений проект створення Міжнародної організації торгівлі (МОТ) як спеціалізованої організації ООН, яка б разом з Бреттон-Вудськими установами (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку) вирішувала питання та проблеми міжнародної торгівлі. Цілком зрозуміло, що проект Статуту МОТ своїм змістом торкався не лише проблем світової торгівлі. У березні 1948 р. в Гавані на Конференції ООН з проблем торгівлі та зайнятості був затверджений Статут МОТ. Однак деякі національні парламенти низки держав (зокрема і США, незважаючи на те, що саме за їхньою пропозицією створювалася МОТ), його не ратифікували. Таким чином, ідея щодо створення МОТ не була реалізована.

Ще раніше, у 1946 р., 23 країни світу вирішили провести перемовини щодо зниження та закріплення митних тарифів. Пізніше ці країни домовилися використовувати деякі торговельні правила, які були передбачені Проектом статуту МОТ. Саме ці правила і були покладені в основу Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ).

За час свого функціонування ця міжнародна структура багато зробила для лібералізації зовнішньої торгівлі, застосування режиму найбільшого сприяння в торгівлі, зниження митних тарифів, усунення дискримінації у сфері торгівлі тощо. За період 1947–1994 рр. у рамках ГАТТ було проведено вісім раундів міжнародних переговорів: 1) 1947 р. (Женева, Швейцарія); 2) 1949 р. (Аннесі, Франція); 3) 1951 р. (Торки, Великобританія); 4) 1956 р. (Женева, Швейцарія); 5) 1960–1961 рр. Діллон-раунд (Женева, Швейцарія); 6) 1964–1967 рр. Кеннеді-раунд (Женева, Швейцарія); 7) 1973–1979 рр. Токіо-раунд (Токіо, Японія та Женева, Швейцарія); 8) 1986–1993 рр. Уругвайський раунд (Пунта-дель-Есте, Уругвай та Женева, Швейцарія).

На кожному з цих раундів приймалися різні угоди щодо організації здійснення міжнародної торгівлі. Вирішувалися питання щодо митного укладання, співпраці з ЄС, обмеження

нетарифних бар'єрів, розширення дії ГАТТ та ін. Найдовшим і найбільш результативним був Уругвайський раунд, який проходив сім років. На ньому були прийняті заходи щодо зниження торговельних тарифів, загальної лібералізації, взаємного виходу на ринки. Розширився спектр діяльності системи ГАТТ. До неї були включені нові сектори, а саме: торгівлі послугами, текстилем, сільськогосподарською продукцією, об'єктами інтелектуальної власності. Були внесені зміни до порядку здійснення до торговельних субсидій, захисних і антидемпінгових заходів, процедур застосування стандартів і сертифікації товарів, врегулювання торговельних спорів тощо. Як відомо, завершився цей раунд прийняттям рішення про створення Світової організації торгівлі²⁶⁸.

Характеризуючи ГАТТ як міжнародне утворення, об'єднання держав, можна зазначити, що воно розглядалося як міжнародна організація умовно. Це пов'язано з тим, що в системі ГАТТ не було єдиного установчого акта, а це значить, що воно не мало офіційного статусу. Крім того, це міжнародне об'єднання не мало своїх інститутів управління. Його вищим органом була Сесія країн-учасниць, яка збиралася один раз на рік або ж за необхідності. Угоди ГАТТ не мали обов'язкового характеру для країн-учасників. З часом був створений оперативний керівний орган — Рада представників. Технічне забезпечення роботи ГАТТ здійснювалося Секретаріатом. Крім того, як допоміжні органи були створені постійні комітети, підкомітети, групи. Але вони не виступали як органи управління. Це все надало можливість говорити про ГАТТ як про «параорганізацію» (відповідний клуб).

Важливу роль у справі організації міжнародної торгівлі відіграє *Міжнародний торговий центр*, створений у 1964 р. ще за умов функціонування ГАТТ. З 1968 р. він здійснює свою діяльність як спільний орган ГАТТ і ООН, яка в даному випадку діє через свою структуру — Конференцію ООН з торгівлі та розвитку.

²⁶⁸ Див.: *Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : тексти офіційних документів*. — К. : Вимір ; Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. — 520 с.

На Міжнародний торговельний центр покладені функції щодо розвитку системи заохочення торгівлі й стимулювання експорту в державному і приватному секторах, забезпечення інформації про ринкові можливості для експортних товарів, вдосконалення імпорتنих операцій з метою оптимального використання дефіцитних ресурсів іноземної валюти, а також навчання державних службовців, представників ділових кіл і викладачів технології експортно-імпорتنих операцій.

Світова організація торгівлі (СОТ) є однією з важливих міжнародних організацій у сфері міжнародної торгівлі. Вона створена 15 квітня 1994 р. у м. Марракеш (Марокко) як правонаступниця Генеральної угоди з тарифів і торгівлі.

СОТ суттєво відрізняється від ГАТТ. Так, ГАТТ формально не можна розглядати як класичну міжнародну економічну організацію, яка має відповідні характерні свої особливості. По-перше, ГАТТ, на відміну від СОТ, не є постійно діючою організацією, оскільки вона не має, на відміну від останньої, постійно діючих органів. По-друге, якщо міжнародні організації здебільшого утворюються на основі установчих договорів, то такий договір про ГАТТ відсутній. Країни, які входили до ГАТТ, підписали низку генеральних та інших угод, які регулювали різні питання організації міжнародної торгівлі. По-третє, країни ГАТТ могли приєднуватися і підписувати ті угоди, які, на їхню думку, були необхідними з точки зору інтересів відповідної країни. У той же час країни — члени СОТ підписують усі угоди, які діють в рамках цієї організації, і зобов'язані їх виконувати. По-четверте, СОТ має право розглядати спори, які виникають між її країнами, що передбачено домовленостями про вирішення спорів. Ці функції покладаються на Орган з питань вирішення спорів, яким виступає Генеральна рада СОТ (п. 4 ст. IV Марракешської угоди «Про заснування Світової організації торгівлі» від 15 квітня 1994 р.). У ГАТТ же спеціально створеного, постійно діючого органу для розгляду спорів не існувало — вони спочатку розглядалися на пленарних зустрічах сторін, потім — міжсесійним комітетом, а з 1955 р. — групами експертів, які представляли країни, між якими виник спір. Причому, розгляд торговельних спорів у системі ГАТТ міг тягнутися десятиріччями, а в СОТ були чітко визначені

строки їх розгляду²⁶⁹. По-п'яте, спектр діяльності СОТ включає в себе не лише міжнародну торгівлю товарами, послугами, а й питань, що стосуються торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (угоди ТРІПС, до яких входять авторські суміжні права, товарні знаки, географічні позначення, промислові моделі й малюнки, патенти, топологія інтегральних мікросхем і захист конфіденційної інформації), тобто функції СОТ значно ширші. Діяльність же ГАТТ, як пам'ятаємо, стосувалася в основному міжнародної торгівлі товарами.

Можна знайти й інші відмінності між ГАТТ та СОТ, але й наведених вище достатньо для того, щоб мати про них порівняльні уявлення.

СОТ створена для досягнення цілей, визначених у преамбулі Марракешської угоди про утворення СОТ, а саме: відносини Сторін в галузі торгівлі та економічного підприємництва повинні бути спрямовані на підвищення рівня життя, забезпечення повної зайнятості, значного та постійного зростання реального доходу й ефективного попиту, а також розширення виробництва товарів та послуг і торгівлі ними з урахуванням оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, прагнення захистити й зберегти навколишнє середовище та поліпшити засоби для досягнення цього в такий спосіб, який є сумісним з їхніми відповідними потребами та інтересами на різних рівнях економічного розвитку.

Створення СОТ повинно забезпечувати здійснення міжнародних торговельних зв'язків шляхом розробки системи правових норм міжнародної торгівлі, контролю за їх дотриманням, а також умов проведення багатосторонніх переговорів, спрямованих на глобальну лібералізацію торгівлі. СОТ діє в напрямі забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізації міжнародної торгівлі, досягнення рівноправності

²⁶⁹ Більш детально щодо питань вирішення спорів ГАТТ/СОТ див.: *Гаркуша А. О.* Еволюція механізму вирішення спорів ГАТТ/СОТ і його сучасний стан / *А. О. Гаркуша* // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / [голов. ред. В. В. Корженко]. — Х., 2008. — № 2 (34). — С. 427–437.

в торгівлі для всіх держав (із застосуванням норм режиму найбільшого сприяння, національного режиму, заборону будь-яких форм дискримінації), поступового скасування митних і торговельних обмежень та вирішення інших завдань.

Важливі принципи діяльності СОТ — це торгівля без дискримінації, розширення доступу до ринків, сприяння справедливій конкуренції, розумне використання митних зборів, заохочення розвитку і здійснення економічних реформ.

Правовою базою СОТ є низка багатосторонніх торговельних угод, яких було досягнуто під час Уругвайського раунду. Основні з них такі: Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ) 1994 р., яка визначає єдині норми і принципи міжнародної торгівлі товарами; Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС), яка регулює відносини у торгівлі послугами; Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС); Угода про правила і процедури вирішення спорів; Угода про сільське господарство; Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів; Угода про технічні бар'єри в торгівлі; Угода про правила походження товарів; Угода про процедури імпорту ліцензування; Угода про передвідвантажувальну інспекцію; Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи; Угода про субсидії та компенсаційні заходи; Угода про захисні заходи.

З метою реалізації угод Уругвайського раунду було підписано понад 50 документів — угод, рішень, декларацій, протоколів тощо.

СОТ здійснює міжнародну торговельну політику на основі таких *принципів*:

- найбільшого сприяння і недискримінації;
- національного режиму;
- захисту національної промисловості;
- створення стійкої основи торгівлі;
- сприяння справедливій конкуренції;
- заборони кількісних обмежень імпорту;
- можливих дій в умовах надзвичайних ситуацій;
- регіональних торгових домовленостей.

В Угоді про заснування СОТ виписана її організаційна структура (ст. 4). Вищим органом цієї організації є

Конференція міністрів, до складу якої входять представники всіх країн-членів. Вона збирається не рідше одного разу на кожні два роки. Конференція міністрів, виконуючи функції СОТ, здійснює необхідні для цього дії. Вона має повноваження приймати рішення з усіх питань, що регулюються багатосторонніми торговельними угодами. На першій Конференції міністрів, яка відбулася в Сінгапурі у грудні 1996 р., у Заключній декларації було підтверджено курс на лібералізацію торгівлі та здійснення контролю за торговельною політикою, а також наголошено на пріоритеті багатосторонньої торговельної системи щодо регіональних торговельних угод. Друга Конференція міністрів була зібрана в Женеві у травні 1998 р. та присвячувалася 50-річчю ГАТТ/СОТ.

Конференція міністрів має у своєму складі Комітет з питань торгівлі та розвитку; Комітет з обмежень, пов'язаний з платіжним балансом; Комітет з питань бюджету, фінансів та управління й ін.

У перервах між засіданнями Конференції міністрів її функції здійснює *Генеральна рада*, яка складається з представників усіх країн-членів та збирається у випадку необхідності. Генеральна рада у відповідних випадках скликається для виконання функцій Органу з питань розгляду спірних проблем і врегулювання суперечок та Органу з питань проведення періодичних оглядів торгової політики. Ці органи можуть мати своїх голів і встановлювати такі правила або процедури, які вони вважають необхідними для виконання своїх обов'язків.

Конференція міністрів призначає Генерального директора Секретаріату СОТ. Секретаріат опікується питаннями забезпечення діяльності СОТ, надає допомогу країнам, що розвиваються, в отриманні інформації, довідкової і технічної документації, організовує проведення семінарів тощо.

Генеральна рада здійснює керівництво трьома радами, а саме: *Радою з торгівлі товарами* (нагляд за виконанням багатосторонніх торгових угод), *Радою з торгівлі послугами* (нагляд за виконанням Генеральної угоди з торгівлі послугами) та *Радою з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності* (нагляд за виконанням Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності). Ці ради виконують функції,

що впливають із відповідних угод та рішень Генеральної ради. Вони діють відповідно до своїх правил або процедур, схвалених Генеральною радою. Зазначені ради за потреби створюють допоміжні органи, наприклад, комітети. Так, при Раді з торгівлі товарами створено 12 комітетів (з доступу на ринки, із сільського господарства; із санітарних і фітосанітарних заходів; з технічних бар'єрів у торгівлі; із субсидій і компенсаційних заходів; з антидемпінгової практики; з митної оцінки; з правил походження; з імпортного ліцензування; з інвестиційних заходів пов'язаних з торгівлею; із захисних заходів; з торгівлі товарами для інформаційних технологій), а також Орган моніторингу з текстилю та Робочу групу з питань державних і торговельних підприємств, які, як і комітети, контролюють дотримання принципів СОТ і угод ГАТТ 1994 року.

СОТ є досить авторитетною міжнародною організацією, адже до її складу станом на 2013 р. входило 159 країн світу. В рамках СОТ здійснювалося 97 відсотків світової торгівлі. Причому, понад $\frac{2}{3}$ від усіх членів СОТ є країни, що розвиваються. Нині кілька десятків країн світу вирішують питання стосовно їхнього вступу до СОТ. Адже цілком зрозуміло: неможливо ефективно займатися міжнародною торгівлею, не будучи при цьому членом СОТ.

З метою забезпечення міжнародної торгівлі створюються й регіональні міжнародні структури. Так, наприклад, були створені свого часу й успішно функціонують *Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі* та *Карибська асоціація вільної торгівлі*.

Міжнародна торгова палата (МТП; англ. — International Chamber of Commerce, ICC) є міжнародною організацією, діяльність якої спрямована на підтримку й розвиток міжнародної торгівлі в умовах економічної глобалізації. Членами цієї організації є країни, до яких МТП має доступ через свої національні комітети.

Міжнародна торгова палата була заснована у 1919 р. з метою сприяти світовому підприємництву через розвиток торгівлі й інвестицій, відкритий ринок товарів і послуг, вільний рух капіталу. Міжнародний секретаріат МТП було розміщено в Парижі. У 1923 р. було засновано Міжнародний

Арбітражний суд МТП. Нині МТП налічує понад 130 країн-учасниць.

Посутного значення у діяльності Палати набуло питання, яке стосувалося розв'язання проблем, пов'язаних з нечітким визначенням у контрактах відповідальності сторін, що часто-густо було спричинене різночитанням дефініцій. Тому 1936 р. Міжнародна торгова палата опублікувала перший звід міжнародних правил для точного тлумачення торгових термінів — «INCOTERMS 1936». Пізніше неодноразово виникала необхідність здійснювати уточнення правил відповідно до сучасної комерційної практики. Поправки й доповнення були зроблені у 1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000 рр. Зараз діє остання версія INCOTERMS, яка набула чинності 1 січня 2011 року.

Україна має свій національний комітет МТП — Український національний комітет МТП (УНК; *англ.* — ICC), статут його затверджено у 2005 р. У Статуті визначені загальні правові й економічні основи організації і діяльності УНК. Зазначається, що він створений на невизначений строк у формі господарської асоціації відповідно до ст. 3 Конституції Міжнародної торгової палати (Світової організації бізнесу) і Рішення Світової ради міжнародної торгової Палати № 7, прийнятого на 175 сесії 3 квітня 1998 р. у м. Парижі (Франція), та доручення Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 22692/23 щодо підтримки створення Національного комітету МТП в Україні, що здійснює свою некомерційну господарську діяльність без мети одержання прибутку, функціонує на основі Установчого договору про створення та діяльність асоціації «Український національний комітет Міжнародної торгової палати» (далі — Установчий договір). Цей Договір укладений 11 березня 2005 р. в м. Києві як нова редакція Установчого договору про створення та діяльність Асоціації «Український національний комітет Міжнародної торгової Палати» від 5 травня 1998 року.

УНК МТП як національний комітет відповідно до Конституції Міжнародної торгової палати має міжнародний статус та міжнародний характер діяльності. Упродовж свого існування Комітет реалізує права та обов'язки колективного

члена, організаційного осередку та представника МТП в Україні, які впливають із Конституції МТП.

УНК МТП є недержавною неприбутковою самоврядною юридичною особою, що об'єднує юридичних осіб, які створені й діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці, та їхні об'єднання.

УНК МТП є добровільним об'єднанням юридичних осіб і створений для постійної координації господарської діяльності його учасників, для представлення, задоволення і захисту їхніх правових та економічних інтересів через об'єднання їх майнових ресурсів та організаційних можливостей.

Метою діяльності Комітету є сприяння розвитку вільного міжнародного обігу товарів, послуг, інтелектуальної власності та інвестиційного капіталу, розвитку національної економіки та її інтеграції у світову господарську систему, збільшенню експорту товарів і послуг українських виробників, формуванню сучасних промислової, фінансової, торговельної інфраструктур, створенню сприятливих умов для конкурентної підприємницької діяльності, розвитку усіх видів підприємництва та становленню високого рівня професіоналізму, справедливості й чесності у внутрішньонаціональних і міжнародних ділових відносинах.

Основними завданнями Комітету є: консультації з питань комерційної діяльності та управління; дослідження ринку та вивчення суспільної думки; дослідження й розробки в галузі гуманітарних та суспільних наук; міжнародні відносини, регулювання зовнішньої торгівлі, міжнародної фінансової та технічної співпраці; навчання дорослих та інші види освіти у Школі бізнесу УНК МТП, яка є структурним підрозділом УНК МТП; книговидавнича справа і сприяння виданню та розповсюдженню публікацій Міжнародної торгової палати; координація діяльності учасників Комітету, організація взаємовигідної співпраці та справедливого приватного врегулювання конфліктів і суперечностей між ними у постійно діючому Третейському суді при УНК МТП, який є структурним підрозділом УНК МТП; представлення своїх учасників під егідою МТП як в Україні, так і за її межами, і представництво їх інтересів економічного спрямування перед третіми особами, включаючи МТП; підтримання постійних зв'язків

із Штаб-квартирою Міжнародної торгової палати у м. Парижі (Франція), підрозділами й іншими структурами МТП; популяризація в Україні економіко-політичного курсу МТП, її експертних оцінок, пропозицій, правил, послуг, інших інструментів удосконалення економічної (підприємницької) діяльності, сприяння їх творчому запозиченню і/або реалізації в національних інтересах; відродження традицій благодійництва та участь у формуванні гуманітарної політики України (ст. 3 Статуту).

Для забезпечення функціонування Комітету, Учасниками створюються такі органи управління та контролю за його діяльністю (також згадувані як керівні органи): Асамблея учасників Комітету (далі — Асамблея) — вищий орган управління; правління Комітету — виконавчий орган Комітету, що здійснює управління його діяльністю в період між асамблеями; колегія Комітету, до якої входять президент Комітету, перший(-і) віце-президент(-и), віце-президент(-и), генеральний секретар Комітету, — вона є виконавчо-розпорядчим органом управління діяльністю Комітету від імені правління у період між засіданнями останнього; секретаріат Комітету, який здійснює системне оперативне керівництво поточною діяльністю Комітету, забезпечує підготовку і виконання рішень інших органів і посадових осіб Комітету (ст. 8 Статуту).

Особливу роль у міжнародній торгівлі відіграють *міжнародні організації, які спеціалізуються на торгівлі окремими видами товарів* і діють на основі так званих *міжнародних товарних угод*. Ці міжнародні організації, які діють на основі зазначених угод, ставлять собі за мету створення таких ринків, які б найбільш повно забезпечували світові потреби на відповідні види товарів, узгодження інтересів країн-виробників (експортерів) та країн-споживачів (імпортерів), встановлення контролю над їх експортом та імпортом, досягнення оптимального балансу між виробництвом та споживанням відповідних товарів, уникнення різкого коливання цін на ці товари, утворення стійких запасів окремих видів товарів, запобігання перенасиченості ними ринку або товарного дефіциту та ін. Такі організації покликані забезпечувати постійний контроль за виконанням міжнародних товарних угод.

Кожна з них наділена необхідною правосуб'єктністю і має свої органи.

У світі є різні міжнародні товарні організації, утворені в різний час. Їхні назви залежать від товарів, якими вони здійснюють торгівлю. Так, у 1933 р. заснована Міжнародна організація з торгівлі пшеницею (зерном), у 1940 р. — з торгівлі бавовною, у 1962 р. — кавою, у 1977 р. — цукром, у 1979 р. — каучуком та маслиновою олією тощо.

Міжнародним товарним угодам властива багатосторонність. У них беруть участь як країни-експортери, так і країни-імпортери, на які покладені певні обов'язки. Так, для кожної країни-експортера визначається повна квота експорту відповідних товарів, і вона зобов'язана її дотримуватися. Що стосується, наприклад, країни-імпортера пшениці, то вона відповідно до укладеної міжнародної товарної угоди зобов'язана купити у країни-експортера певну кількість пшениці у кожному сільськогосподарському році. В угодах визначається максимальний і мінімальний рівень цін.

У межах угод регулюється питання міжнародної системи запасів відповідного товару, яка передбачає їх поділ на національні, квазіміжнародні й міжнародні (буферні). Національні запаси — це запаси товарів, які зберігаються і контролюються країнами-експортерами; квазіміжнародні запаси також зберігаються і контролюються країнами-експортерами, але їх розподіл здійснюється відповідно до міжнародних норм; щодо міжнародних запасів, то вони зберігаються на складах міжнародних організацій, створених на основі відповідних товарних угод.

Основними постійно діючими органами міжнародних товарних організацій є Міжнародна рада, Виконавчий комітет та його директор.

Міжнародна угода про зерно. Раніше вона називалася *Міжнародною угодою з пшениці*, яка вперше була укладена в 1933 р. Потім укладалися подібні угоди в 1953, 1956, 1959, 1963, 1967, 1971, 1981 (продовжувалася сім разів), 1986, 1995 рр. У 1995 р. була оновлена угода з пшениці 1986 р., згодом перейменована на *Міжнародну угоду про зерно*.

У Преамбулі Міжнародної угоди про зерно (1995) було зазначено, що Сторони, які її підписали, взяли до уваги те,

що Міжнародна угода про пшеницю 1949 р. переглядалася, оновлювалася чи її дія продовжувалася, що стало причиною укладення Міжнародної угоди про пшеницю 1986 р., яка складалася з Конвенції про торгівлю пшеницею 1986 р. та Конвенції про надання продовольчої допомоги 1986 р., дія якої закінчиться 30 червня 1995 р. Виходячи з цього, Сторони домовилися про те, що Міжнародна угода про пшеницю 1986 р. повинна бути оновлена й перейменована на Міжнародну угоду про зерно 1995 р., яка повинна складатися з двох окремих правових документів: Конвенції про торгівлю зерном 1995 р. та Конвенції про надання продовольчої допомоги 1995 року.

Основними цілями Конвенції про торгівлю зерном 1995 р. є: сприяння міжнародному співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном настільки, наскільки вони зачіпають ситуацію з продовольчим зерном; сприяння розширенню міжнародної торгівлі зерном і забезпечення якомога вільнішого розвитку такої торгівлі, у тому числі усунення торговельних бар'єрів, а також нечесної й дискримінаційної практики, в інтересах усіх членів, зокрема членів, які розвиваються; сприяння стабілізації міжнародних ринків зерна в інтересах усіх членів настільки, наскільки це є можливим, зміцнення світової продовольчої безпеки й сприяння розвитку країн, економіки яких значною мірою залежать від комерційних продажів зерна, а також забезпечення форуму для обміну інформацією й обговорення інтересів членів стосовно торгівлі зерном.

В Угоді визначені органи управління міжнародної організації з торгівлі зерном та їхні повноваження. Так, відповідно до ст. 9 Рада (колишня Міжнародна рада з пшениці, яку засновано Міжнародною угодою про пшеницю 1949 року, а тепер перейменовано на Міжнародну раду із зерна) продовжує діяти. Її очолює Голова, який обирається на один сільсько-господарський рік, та його заступник.

Рада діє на основі Регламенту, який визначає в ст. 10 її повноваження та обов'язки. Вона має Секретаріат, що складається з виконавчого директора, який є старшою посадовою особою, і такого персоналу, який може бути необхідним для роботи Ради та її комітетів.

Відповідно до ст. 15 Рада засновує Виконавчий комітет у складі не більше шести членів-експортерів, які щорічно обираються членами-експортерами, та не більше восьми членів-імпортерів, які щорічно обираються членами-імпортерами. Рада призначає Голову Виконавчого комітету й може призначити його заступника.

Виконавчий комітет є підзвітним Раді й працює під її загальним керівництвом. Він має такі повноваження й обов'язки, які чітко визначені для нього відповідно до Конвенції, а також інші повноваження й обов'язки, які Рада може йому делегувати.

Важливе значення має ст. 12, в якій визначаються члени-експортери і члени-імпортери та розподіл їхніх голосів. Члени-експортери у Виконавчому комітеті мають загальну кількість голосів, що дорівнює кількості голосів членів-імпортерів. Голоси членів-експортерів у Виконавчому комітеті розподіляються за домовленістю між ними за умови, що жодний член-експортер не повинен мати більше 40 % загальної кількості голосів цих членів-експортерів. Голоси членів-імпортерів у Виконавчому комітеті розподіляються за домовленістю між ними за умови, що жодний член-імпортер не повинен мати більше 40 % загальної кількості голосів цих членів-імпортерів.

Необхідно зазначити, що будь-який член Ради, який не є членом Виконавчого комітету, може брати участь без права голосу в обговоренні будь-якого питання, що розглядається Виконавчим комітетом, у випадках, коли останній вважає, що зачіпаються інтереси цього члена.

Міжнародна угода про зерно містить положення щодо санкцій, які можуть застосовуватися до членів міжнародної організації за порушення ними своїх зобов'язань. Так, якщо Рада вважає, що будь-який член порушує свої зобов'язання і вирішує, що таке порушення завдає серйозної шкоди їх виконанню, вона може шляхом проведення спеціального голосування виключити такого члена з Ради (ст. 30). А якщо член організації своєчасно не сплачує встановлений розмір внеску на відповідний фінансовий рік, то він позбавляється права голосу в Раді й Виконавчому комітеті доти, доки цілком не сплатить свого внеску.

Міжнародна організація про зерно є досить чисельна. До її складу входить близько 90 країн світу, незалежно від того, чи є вони експортерами або ж імпортерами зерна.

Залежно від урожайності, наприклад, такого зерна, як пшениця, в різні роки країни експортують або імпортують її різну кількість. Так, у 2010 р. безперечним лідером за експортом пшениці були США, які реалізували її максимальний обсяг 36 046 тис. т, що становило 26,88 % світового обсягу цього злаку. Найменші обсяги експорту пшениці були від Росії — 3 983 тис. т. Що стосується України, то вона в зазначеному році постачила 4 302 тис. т. Взагалі темпи експорту України весь час зростали і вже у 2013 р. становили 10 000 тис. т пшениці. До країн, які експортують значну кількість пшениці, також належать Канада та Австралія.

Імпортерами пшениці є різні країни. Так, найбільшими споживачами у 2013 р. були Єгипет, Китай, Бразилія, Японія та Іран.

Як уже зазначалося, *Міжнародний консультативний Комітет з бавовни* було створено у 1940 р. До цієї *міжнародної товарної організації з торгівлі бавовною* тоді входило лише шість країн-виробників. У 1946 р. було прийняте рішення про створення Секретаріату та Виконавчого комітету у складі представників шістьох країн-виробників та шістьох країн-споживачів бавовни. Нині ця організація називається *Міжнародною організацією з бавовни та бавовноволокна (МККБ)*. Працює вона при Загальному фонді сировинних товарів. Натеper до МККБ уже входить понад 40 держав-членів, серед яких Австралія, Аргентина, Бразилія, Єгипет, Китай, Німеччина, Пакистан, Сирія, США, Туреччина, Узбекистан, Франція та ін. Найвищим органом цієї міжнародної організації є пленарні засідання, до складу яких входять представники всіх країн-членів. Уже проведено понад 70 таких засідань. У період між пленарними засіданнями з 1948 р. замість Виконавчого комітету створений і функціонує Постійний комітет, до складу якого входить і Секретаріат.

Основними функціями МККБ є нагляд за станом кон'юнктури світового ринку бавовни і вивчення факторів, що впливають на її розвиток; збирання і розповсюдження статистичної та іншої інформації про світове виробництво, світову

торгівлю, споживання, запаси й ціни на бавовну, а також інформації про інші текстильні волокна і текстильні тканини, оскільки вони впливають на розвиток ринку бавовни; надання рекомендацій урядам держав-членів щодо проведення конкретних заходів, спрямованих на розвиток міжнародного співробітництва на світовому ринку бавовни; організація проведення обговорення питань цін на бавовну в Постійному комітеті цієї організації і на щорічних пленарних сесіях.

Міжнародна угода з кави була підписана у 1962 р., а потім переукладена у 1968, 1976, 1983, 1994 рр. Учасниками Міжнародної організації з кави (МОК), що заснована на основі ст. 7 Угоди 1962 р., є 45 держав, з яких 39 — країни-експортери і шість — країни-імпортери.

Основними цілями нової Міжнародної угоди з кави, підписаної у 1994 р., є: сприяння розвитку міжнародного співробітництва в питанні світової торгівлі кавою; забезпечення форуму для проведення міжурядових консультацій та переговорів, спрямованих на досягнення розумного співвідношення між світовою пропозицією і попитом на основі цін, що влаштовують споживачів і вигідні для виробників, з метою забезпечення довгострокової стабільності між попитом і пропозицією; сприяння розширенню світової торгівлі кавою шляхом збирання, аналізу й надання статистичної інформації і публікації про ціни на світовому ринку кави; виконання ролі центру зі збирання, обміну і надання інформації з економічних і технічних питань ринку кави; сприяння розвитку споживання кави; забезпечення споживачам достатніх пропозицій кави за помірними цінами, а виробникам — ринків збуту кави за вигідними цінами.

Міжнародна організація з какао була створена у 1972 р. з метою практичної реалізації міжнародної угоди між країнами-виробниками та країнами-споживачами, тобто країнами-експортерами та імпортерами какао. Ця угода переукладалася у 1975, 1980, 1987, 1993, 2001 рр. У червні 2010 р. була проведена Конференція ООН з какао, яка виробила нову міжнародну угоду з цього товару, що займає важливе місце в експорті країн, що розвиваються. У Конференції брали участь усі країни — учасниці чинної Угоди. Серед них 14 країн-експортерів какао: Кот-Д'Івуар, Гана, Нігерія, Камерун, Екватор,

Того, Папуа — Нова Гвінея, Домініканська Республіка, Бразилія, Венесуела, Габон, Тринідад і Тобаго, Малайзія (в основному це країни, що розвиваються), а також 29 країн-імпортерів какао — всі 27 членів Європейського союзу, Росія і Швейцарія. На ці країни-учасниці припадає понад 80 % світового виробництва і 60 % світового споживання какао.

Крім того, у Конференції взяли участь 14 країн, які не є членами цієї організації, у тому числі Китай, Індонезія, Таїланд, Мексика, Куба, ПАР, Алжир, Марокко.

Згідно із цілями функціонування цієї організації, міжнародні угоди повинні сприяти міжнародному співробітництву в світовій економіці кави; забезпечити належну основу співробітництва у цій сфері; сприяти зміцненню розвитку світової економіки какао в інтересах усіх учасників за допомогою відповідних заходів, що мають на меті сприяння розвиткові стійкої економіки какао, проведенню відповідних досліджень і впровадженню відповідних результатів, сприяння транспарентності у світовій економіці какао шляхом збирання, аналізу та розповсюдження відповідних статистичних даних тощо.

Організація здійснює свої функції через Міжнародну раду з какао та її допоміжні органи. Низку повноважень здійснює Виконавчий директор та інший персонал.

Міжнародна організація з цукру (МОЦ) об'єднує країни, які є експортерами та імпортерами цього продукту харчування. Перші міжнародні угоди з цукру за їхньою участю були підписані у 1931 та 1937 рр. На Лондонській конференції 1953 р. було підписано нову Угоду, яка переглядалась і доповнювалась кожні п'ять років. Міжнародна організація з цукру, заснована в рамках Міжнародної угоди з цукру 1968 р. і збережена в рамках Міжнародних угод з цукру 1973, 1977, 1984 та 1987 рр., продовжує свою діяльність з метою здійснення цієї Угоди і контролю за її виконанням. Про це йдеться у ст. 3 гл. III Угоди з цукру 1992 р., до якої, до речі, 22 вересня 1994 р. приєдналася й Україна²⁷⁰.

Ця Угода згідно зі ст. 1 гл. I повинна забезпечувати розширення міжнародного співробітництва у сфері світового ринку цукру і пов'язаних з цим питань; забезпечувати форум

²⁷⁰ ВВР. — 1994. — № 40. — Ст. 362.

для міжурядових консультацій з питань цукру і шляхів поліпшення становища у світовій економіці цукру; сприяти розвитку торгівлі шляхом збирання і надання інформації про стан на світовому ринку цукру та інших підсолоджувальних речовин; сприяти підвищенню попиту на цукор, особливо для використання в нетрадиційних цілях.

Вищим органом МОЦ є Міжнародна рада з цукру, до складу якої входять усі учасники цієї організації. Кожний учасник має в Раді одного представника і, якщо вважає за необхідне, одного чи кількох заступників представника. Учасник може, крім того, призначити одного чи кількох радників при своєму представникові чи заступниках представника.

Рада має всі повноваження і виконує або забезпечує виконання всіх функцій, які необхідні для впровадження у життя положень цієї Угоди і продовження ліквідації фонду фінансування запасів, заснованого відповідно до ст. 49 Міжнародної угоди з цукру 1977 року.

Рада спеціальною більшістю голосів затверджує правила і положення, які необхідні для виконання положень цієї Угоди і не заперечують їй, включаючи правила процедури Ради та її комітетів, Фінансові правила і правила про персонал організації. Рада може передбачити у своїх правилах процедури таку процедуру, на основі якої рішення з окремих питань можуть бути прийняті Радою без скликання засідання.

На кожний рік Рада вибирає з кількості делегацій Голову і заступника Голови, які можуть бути переобрані й виконують свої обов'язки без винагороди з боку організації. Рада, як правило, проводить одну чергову сесію щорічно. Крім того, Рада збирається також на спеціальні сесії в усіх випадках, коли вона приймає рішення про це. Усі рішення і всі рекомендації Ради приймаються шляхом консенсусу. За його відсутності рішення та рекомендації приймаються простою більшістю голосів, якщо тільки цією Угодою не передбачається спеціальна більшість голосів. Усі рішення Ради, прийняті відповідно до Угоди, є обов'язковими для учасників.

Одним із органів є Адміністративний комітет, який складається з 18 членів і якому Рада може спеціальною більшістю голосів передати здійснення будь-яких або всіх своїх повноважень.

Рада, спеціальною більшістю голосів, призначає Виконавчого директора, умови призначення якого встановлюються Радою. Виконавчий директор є головною адміністративною посадовою особою організації і несе відповідальність за виконання обов'язків, що на нього покладають, зі здійснення положень цієї Угоди.

У ст. 28 Угоди визначені зобов'язання учасників, які зводяться до вжиття заходів, що необхідні для виконання ними своїх зобов'язань за цією Угодою, аби повною мірою співробітничати один з одним у досягненні цілей Угоди. Цю Угоду підписали і виконують свої зобов'язання 86 країн (включаючи країни ЄС).

Міжнародні угоди з натурального каучуку були укладені в 1979, 1987 та у грудні 1995 рр. Остання Угода була підписана чотирма країнами-експортерами, на частку яких припадає 94 % експорту, і 15 % країнами-імпортерами та Європейським Союзом, на частку яких припадає 50 % імпорту. В січні 1996 р. до цієї угоди приєдналося ще три країни-імпортери, питома вага яких становить 25 % світового імпорту.

Підписання Міжнародної угоди з натурального каучуку передбачало такі цілі: досягнення збалансованого росту пропозицій натурального каучуку і попиту на нього, що сприяє подоланню серйозних труднощів, які виникають у зв'язку з надлишками або нестачею натурального каучуку; досягнення стійких умов торгівлі натуральним каучуком шляхом усунення надмірних коливань цін на цей еластичний матеріал, що негативно впливають на довгострокові інтереси як виробників, так і споживачів; сприяння стабілізації надходжень держав-учасниць від експорту натурального каучуку за сприятливими і вигідними цінами, чим забезпечується необхідний стимул для зростання темпів виробництва і ресурсів прискореного економічного зростання і соціального розвитку держав-учасниць; спроба забезпечити достатні поставки натурального каучуку для задоволення потреб учасників-імпортерів за справедливими і розумними цінами з тим, щоб ці поставки були надійними і безперебійними; вжиття всіх можливих заходів у випадку виникнення надлишку або нестачі натурального каучуку з метою пом'якшення економічних труднощів, з якими можуть зіткнутися держави-учасники та ін.

Вищим органом зазначеної організації є Міжнародна рада з натурального каучуку, яка складається з усіх її учасників. Цей орган наділений всіма повноваженнями і виконує або забезпечує виконання всіх функцій, які потрібні для забезпечення положень Угоди. Рада збирається на свої сесії не рідше ніж один раз на півроку.

Рада кваліфікованою більшістю голосів приймає відповідні правила та розпорядження. До них належать її власні Правила процедури, Правила процедури комітетів, Правила управління буферними запасами й операціями з ними, Фінансові правила і Правила про персонал організації.

Рада обирає на кожен рік голову та його заступника. Крім того, вона обирає виконавчого директора, його заступника і керуючого буферним запасом.

Відповідно до Угоди функціонують комітети з адміністративних питань, операцій із буферним запасом, зі статистики, з інших заходів. Вони звітуються про свою роботу перед Радою.

Можна наводити приклади й стосовно інших міжнародних товарних угод та їхніх організацій (з маслинової олії, чаю, бананів та ін.). Проте в цьому немає особливої потреби, оскільки вищевикладене дає достатнє уявлення про їхню роль та місце в системі міжнародних економічних організацій.

Окрему групу міжнародних економічних організацій складають *країни — виробники сировини*. У її межах здійснюється координація дій країн, що розвиваються, в галузі виробництва і торгівлі відповідними видами сировинних товарів. До таких організацій належать Організація країн — експортерів нафти, Організація країн — експортерів залізної руди, Організація країн — експортерів джуту, Асоціація країн — виробників чавуну і сталі, Асоціація країн — виробників олова, Міжнародна рада країн — експортерів міді, Асоціація виробників ртуті, Асоціація країн — експортерів срібла, Асоціація країн — експортерів вольфраму ін. Наприклад, створена в 1960 р. Організація країн — експортерів нафти, відома ще під назвою ОПЕК, об'єднує 13 основних нафтовидобувних країн Азії, Африки і Латинської Америки (Алжир, Венесуела, Габон, Еквадор, Індонезія, Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Об'єднані Арабські Емірати й Саудівська Аравія).

На ці країни припадає 70 % запасів нафти, 60 % — видобутку й 90 % експорту нафти до розвинутих країнах світу.

Створенню ОПЕК сприяли особливості нафти як стратегічно важливого сировинного товару та географічна концентрація місць її видобування. Основними цілями ОПЕК є захист інтересів країн, що розвиваються й одночасно є експортерами нафти, від експлуатації міжнародним фінансовим капіталом, підвищення доходів від видобування нафти, всіляке заохочення розвитку нафтового господарства. ОПЕК рекомендує країнам-учасникам самостійно досліджувати і розробляти національні нафтові родовища, а також спрямовувати зусилля на досягнення контролю над нафтовою промисловістю своїх країн. Як відомо, в 70-х роках минулого століття ОПЕК досягла істотного підвищення цін на нафту, що надало можливість країнам-учасникам створити крупні валютно-фінансові резерви, спрямувавши значні кошти на потреби соціально-економічного розвитку.

Найвищим органом ОПЕК є Конференція міністрів, яка скликається не рідше як двічі на рік; безпосереднє керівництво здійснює Рада директорів; поточну роботу проводить Секретаріат; штаб-квартира організації міститься у Відні (Австрія).

МІЖНАРОДНЕ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВЕ ПРАВО

10.1. Поняття та джерела міжнародного валютно-фінансового права

*М*іжнародні валютно-фінансові відносини є важливою частиною системи міжнародних економічних відносин. Тепер практично неможливо уявити міжнародне економічне співробітництво в усіх його напрямках (торгове, виробниче, науково-технічне, інвестиційне тощо) без валюти, що використовується для взаємних розрахунків, кредитування та платежів. Як відомо, валюта може бути національною, іноземною та колективною.

Національна валюта на внутрішньому ринку є платіжним засобом (грошовою одиницею) певної держави (українська гривня, російський рубль, американський долар, англійський фунт стерлінгів, китайський юань тощо). Щодо *іноземної*, то до неї відносять грошові знаки зарубіжних держав, а також кредитні та платіжні засоби (чеки, векселі) в іноземних грошових одиницях, що використовуються в міжнародних розрахунках. А *колективна валюта* — це міжнародні грошові одиниці, наприклад, євро, яка використовується більшістю країн — членів Євросоюзу.

Необхідно зазначити, що національна валюта окремих держав має не лише національну, а й міжнародну вартість, яка відображається в її валютному курсі (наприклад, долар США, євро) у грошових одиницях відповідної країни.

Панування тієї чи іншої валюти в міжнародних економічних відносинах — це важливе питання, яке вирішується в гострому суперництві окремих держав або їх груп. Так, ще у 1979 р. почала функціонувати Європейська валютна

система (ЄВС), яка включала 8 із 10 країн ЄЕС (крім Англії та Греції). Спочатку ця система базувалася на марці ФРН як протистояння доларові США. Пізніше основою ЄВС стала Європейська валютна одиниця — ЕКЮ, котра, як і передбачалось, була введена в альтернативні строки — між 1 січня 1997 р. та 1 січня 1999 року.

Валютні відносини між країнами-учасницями колишньої РЕВ базувалися на перевідному карбованці, а також на національних валютах країн колишньої соціалістичної системи.

Слід наголосити, що розв'язання валютних проблем певним чином впливає, в ряді випадків, на вирішення не лише економічних, а й суто політичних питань. Так, питання вступу або не вступу Італії до ЄВС стало причиною зміни у 1978 р. уряду країни. Питання про визначення позиції Англії щодо ЄВС теж стало причиною гострих дискусій у британському уряді та парламенті у 1981–1983 роках.

У вересні 1992 р. виникли гострі політичні баталії у ряді країн ЄВС з приводу ратифікації Маастрихтського договору. Як відомо, він був підписаний у грудні 1991 р. у голландському містечку Маастрихт представниками 12 країн ЄВС. Ратифікація договору в 1992 р. передбачала створення політичного, валютно-економічного, а в майбутньому — і оборонного союзу нової якості, який повинен спиратися на спільну грошову одиницю — екю. Але в країнах ЄВС до цього ставилися далеко неоднозначно. Греція й Ірландія, як дещо бідніші країни, були за ратифікацію договору, оскільки в його межах вони могли значно поліпшити своє економічне становище. Данія зробила заяву, що нею договір буде ратифікований лише за умови, якщо його ратифікують усі 12 держав-учасниць. ФРН у цій ситуації поводи́ла себе спокійно, а у Франції проводився навіть спеціальний референдум з цього приводу.

На міжнародні валютні відносини суттєво вплинув факт введення у Європі з 1 січня 1999 р. єдиної грошової одиниці — євро.

На той час, враховуючи ту обставину, що іще не була виготовлена готівка, відбулася фіксація євро у безготівкових розрахунках країн-учасниць нового валютного союзу. Для всіх суб'єктів господарського життя 12 країн-членів цього союзу (Австрії, Бельгії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Люксембургу,

Нідерландів, Німеччини, Португалії, Фінляндії та Франції) були введені паралельні розрахунки у євро. Платежі в цій валюті здійснювалися для підприємств у формі безготівкових переказів, для приватних осіб — чеків. На початок 2002 р. на євро припадало 20 % світового валютного обороту, а сукупна частка резервів, номінованих у євро, становила близько 13 %.

Варто зазначити, що до країн, які переходили на нову грошову одиницю — євро, були поставлені жорсткі фіксовані вимоги. Перш за все, дефіцит бюджету цих країн не повинен перевищувати 3 % внутрішнього валового продукту, а річна інфляція — середній рівень інфляції у трьох країнах Європейського Союзу із найнижчим рівнем інфляції (приблизно 3–3,3 %) більш як на 1,5 %. Крім того, країни, що перейшли на нову європейську валюту, мали дотримуватися встановлених меж коливань валютних курсів у наявному механізмі європейських валютних систем. Стабілізація державних фінансів та усунення взаємних обмежень на рух платежів і капіталів між країнами — членами Євросоюзу розглядались як головний критерій готовності переходу країн до єдиної валюти на першому етапі її введення.

Запровадження єдиної європейської валюти — євро — було серйозною протидією домінуванню у міжнародних валютних відносинах американського долара. Адже на той час основу активів резервів центральних банків світу становили саме долари США. За даними МВФ, більше 75 % валютних резервів індустриально розвинутих країн припадали на долар США²⁷¹. Введення євро засвідчило, що не лише європейські країни, а й навіть центральні банки азійських країн, що, як відомо, володіють 40 % світових валютних запасів, заявили про заміну великої частини доларів на євро. Це досить значні суми. Тоді, наприклад, Китай, валютні резерви якого дорівнюють 144 млрд дол. США, заявив, що протягом трьох років третину їх замінить на євро. Дещо схожими були заяви Японії, Тайваню та ін. країн.

²⁷¹ Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. У 2 т. Т. 1 / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк та ін.] ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2006. — 816 с. — С. 370.

Готівкові розрахунки в євро, перш за все в країнах Євросоюзу, розпочалися вже у січні 2002 р. Початкова Єврозона налічувала 11 країн, в яких євро було введено 1 січня 1999 р. (Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція). Пізніше євро ввели ще 7 країн: Греція (1 січня 2001 р.), Словенія (1 січня 2007 р.), Кіпр (1 січня 2008 р.), Мальта (1 січня 2008 р.), Словаччина (1 січня 2009 р.), Естонія (1 січня 2011 р.) та Латвія (1 січня 2014 р.). Вирішується питання щодо приєднання до Єврозони Литви з 1 січня 2015 р., а в Чехії це питання поки що обговорюється.

316 млн громадян 18 країн — членів Європейського Союзу (крім Великої Британії, Данії, Швеції, Польщі та деяких інших, які поки що користуються власною валютою) здійснюють нині всі розрахунки в єдиній європейській грошовій одиниці. У відповідних країнах були вилучені з обігу бельгійські, французькі та люксембурзькі франки, німецькі та фінські марки, іспанські песети, ірландський фунт, італійська ліра, голландський (нідерландський) гульден, португальське ескудо, австрійський шилінг, грецька драхма та інші грошові одиниці країн Єврозони. Відповідні обмінні процеси національної валюти на євро здійснювалися центральними банками цих країн.

Варто зазначити, що введення євро — надзвичайно велика робота, адже було надруковано 14,5 млрд банкнот вартістю 640 млрд євро та викарбовано 50 млрд монет. Так, підраховано, якщо скласти всі паперові євро у довжину, то одержимо стрічку, яка чотири рази досягне Місяця і повернеться назад.

Якщо вести мову про Україну, то вона, як і інші країни, широко використовує розрахунки в євро. Це пояснюється тим, що на торгівлю нашої держави, перш за все з європейськими країнами, припадає значна частка нашого зовнішнього торговельного обороту. З цією метою банківські установи України повідкривали рахунки у євро, а також конвертують у цій валюті заощадження. Вжиті також заходи щодо формування у євро валютних резервів Національного банку України.

Використання іноземної валюти як засобу платежу лежить в основі фінансових розрахунків між учасниками відповідних міжнародних відносин (держав, міжнародних органі-

зацій). Крім того, слід зазначити, що валюта сама може бути предметом продажу на валютних ринках. Тому ці відносини називаються валютно-фінансовими. Оскільки вони охоплюють і міжнародні, і кредитні відносини, то потребують свого міжнародно-правового регулювання. І в цьому важлива роль відводиться нормам та принципам міжнародного валютно-фінансового права. Воно має свій предмет правового регулювання — *міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини*. Вони виникають з приводу валютних коштів та інших цінностей, що обертаються у сфері міжнародного співробітництва держав або інших суб'єктів. До валютних коштів належать іноземна валюта готівкою, платіжні документи (чеки, векселі, тратти, депозитні сертифікати, акредитиви тощо), в іноземній валюті цінні папери (акції, облігації, купони, бони), золото та інші цінності. Зазначені відносини, як відомо, регулюються і нормами міжнародного приватного права, коли одним із суб'єктів є недержавні юридичні особи або громадяни.

У вітчизняній і зарубіжній юридичній науці тривалий час не була вироблена чітка назва цієї підгалузі міжнародного економічного права, яка і регулює міжнародні валютно-фінансові відносини. Свого часу її називали «міжнародне валютне право», «міжнародне фінансове право», «міжнародне валютно-банківське право» тощо. З нашої точки зору, саме назва «міжнародне валютно-фінансове право» у цьому випадку є найбільш досконалою, оскільки предметом його регулювання є відносини, в основі яких лежить використання валюти як засобу міжнародно-фінансових розрахунків. Водночас представники економічної науки і до цього часу називають цю підгалузь «міжнародним фінансовим правом»²⁷². Навіть представники юридичної науки зазначають, що можливо більш точною назвою міжнародного фінансового права була б назва «міжнародне валютно-фінансове право» (але вона — більш громіздка)²⁷³. На нашу думку, більш важливою

²⁷² Міжнародні фінанси : навч. посіб. / [О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Мозгового. — К. : КНЕУ, 2005. — 557 с. — С. 412.

²⁷³ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 398.

в цьому випадку є присутня точність назви, а не кількість слів у ній.

Ознайомлення з науковою та навчальною літературою, в той же час, свідчить про подальше використання різних назв зазначеної підгалузі. Так, її називають, як уже зазначалося, міжнародним фінансовим правом, що є сукупністю міжнародно-правових принципів і норм, які регулюють відносини в міжнародній фінансовій системі²⁷⁴. У цьому випадку не враховується, що в основі цих відносин лежить і використання валюти. В іншій праці ця підгалузь називається міжнародним валютним правом і розглядається як система принципів і норм, які регулюють міжнародні валютні відносини²⁷⁵. Міжнародне валютне право є підгалуззю міжнародного економічного права, а предметом його правового регулювання — міжнародні валютні відносини²⁷⁶. Є й інші, на наш погляд, більш чіткі визначення. Так, міжнародне валютно-фінансове право розглядається як сукупність міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють міждержавні валютно-фінансові відносини, суб'єктами яких виступають держави і міжурядові організації²⁷⁷. Ми в основному поділяємо зміст цього визначення, з одним лише застереженням, що це не сукупність міжнародних принципів і норм, а їхня система.

Незважаючи на те, що валютно-фінансове право, як і міжнародне економічне право в цілому, є підгалуззю, що розвивається, у ній, крім існуючих загальних, уже визначена достатньо вдала, на наш погляд, система його певних спеціальних принципів. А саме: 1) принцип свободи участі приватних осіб на міжнародному валютному ринку відповідно до національних законодавств; 2) принцип рівноваги платіжних балансів; 3) принцип свободи вибору валютного курсу під контролем МВФ; 4) принцип заборони на використання девальвації (зміни валютного курсу) як засіб конкурентної боротьби на товарних ринках; 5) принцип свободи вибору

²⁷⁴ Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін.; за ред. В. М. Репецького. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2012. — 437 с. — С. 433.

²⁷⁵ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. — С. 584.

²⁷⁶ Дахно І. І. Міжнародне економічне право. — С. 130.

²⁷⁷ Международное право. — С. 760.

платіжно-розрахункових систем у двосторонніх відносинах за умови не завдання шкоди міжнародній фінансовій системі; 6) принцип повернення (погашення) державних зовнішніх боргів; 7) принцип недискримінації при наданні кредитів; принцип пільгового кредитування країн, що розвиваються; 8) принцип спільних дій щодо недопущення фінансових криз (зокрема, і шляхом взаємодії з МВФ); 9) принцип надання фінансової допомоги у випадку фінансової кризи; 10) принцип гарантування стосовно фінансових ризиків та ін.²⁷⁸

Безперечно, можна висловити й інші міркування щодо системи спеціальних принципів валютно-фінансового права, проте і вищезазначені можуть бути базовими для цієї підгалузі міжнародного економічного права.

10.2. Джерела міжнародного валютно-фінансового права

Усі правові норми різних підгалузей міжнародного економічного права мають свої джерела, в яких вони юридично закріплені. Як правило, це одна і та ж система джерел, яка властива для міжнародного економічного права та його підгалузей. Разом з тим, джерела окремих підгалузей міжнародного економічного права мають свої особливості, оскільки вони віддзеркалюють зміст відповідного напрямку міжнародного економічного співробітництва.

До джерел міжнародного валютно-фінансового права належать міжнародні договори, рішення міжнародних організацій та інших структур, судова й арбітражна практика, міжнародні звичаї.

Як у міжнародному праві в цілому, в міжнародному економічному праві та його підгалузях міжнародні договори — найбільш поширене джерело міжнародного валютно-фінансового права. Саме на його характеристики й буде зосереджена основна увага.

Насамперед міжнародні договори можуть мати багатосторонній та двосторонній характер.

²⁷⁸ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 400.

До багатосторонніх договорів, які регулюють міжнародні валютно-фінансові відносини, можна віднести такі, як Женевська конвенція про уніфікацію вексельного права 1930 р., Женевська конвенція про вирішення колізійних питань, щодо перехідного та простого векселя 1930 р., Женевська чекова конвенція 1931 р., Угода про створення Платіжного союзу держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав 1994 р., Женевська конвенція і Конвенція ООН про міжнародні прості векселі 1988 р. та ін. До цих багатосторонніх договорів варто віднести і установчі угоди про заснування міжнародних валютно-фінансових та кредитних організацій, наприклад, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, регіональних валютно-кредитних організацій (Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейської системи центральних банків, Азійського банку розвитку, Міжамериканського банку розвитку, Карибського банку розвитку, Африканського банку розвитку, Арабського валютного фонду та ін.). Більш детально про ці та інші міжнародні валютно-фінансові й кредитні структури йтиме мова в наступному підрозділі.

Якщо вести мову про двосторонні міжнародні валютно-фінансові та кредитні договори, то насамперед необхідно зазначити, що економічний розвиток багатьох країн нерідко гальмується через відсутність коштів. У такому разі виникає потреба, наприклад, у кредитах, які можуть надаватись іншими країнами в межах економічного співробітництва. Правовою основою відносин, що виникають при цьому, є зазвичай двосторонні міжнародні кредитні угоди (договори), під якими слід розуміти угоди між державою-кредитором і державою-боржником. На підставі цих угод держава-кредитор надає державі-боржнику певну суму грошей або постачає, наприклад, їй товари, надає послуги, а держава-боржник повинна в зазначений строк погасити суму боргу на передбачених договором умовах (золотом, іноземною валютою, устаткуванням, товарами тощо) і виплатити певну суму в межах відсоткової ставки за користування кредитом. Подібні договори та угоди є найбільш поширені. Вони можуть бути такими, які стосуються чисто валютно-фінансових відносин (наприклад, міжнародні договори про надання

кредитів, організацію міжнародних розрахунків, здійснення відповідних платежів тощо), а також такими, що регулюють більш широкий спектр міжнародних відносин (наприклад, договори про економічне співробітництво, торгові договори, угоди про товарообіг і платежі, договори на капітальне будівництво та ін.), у яких питання валютно-фінансових відносин є їхніми складовими.

Уже зазначалося, що найбільш розповсюдженими міжнародними двосторонніми договорами є кредитні. Залежно від строку дії, вони можуть бути довгостроковими (більше п'яти років), середньостроковими (від одного до п'яти років) та короткостроковими (до одного року). Так, довгострокові й середньострокові угоди укладаються щодо надання технічної допомоги при будівництві промислових та інших об'єктів, під час постачання устаткування для їхнього технічного оснащення. Щодо короткострокових угод, то вони здебільшого стосуються питань поточного товарообігу.

Основними формами міжнародного кредиту є грошова та товарна. Грошова форма кредитів ще називається позиками. Міжнародно-правова практика свідчить про те, що кредити можуть погашатися не лише в грошовій, а й у товарній формі шляхом постачання відповідних товарів. Про це йтиме мова нижче.

Практика міжнародного економічного співробітництва виробила кілька видів організації валютно-кредитних відносин, які досить часто зустрічаються і закріплюються у відповідних договорах та угодах. Найбільш типовими натеper є такі: за торговими і платіжними угодами, які передбачають здійснення кредитних операцій на основі двостороннього клірингу; за угодами про економічне і промислово-технічне співробітництво; за міждержавними угодами про постачання товарів на компенсаційних засадах; за спеціальними кредитними угодами.

Особливості двостороннього клірингу при регулюванні кредитних відносин за торговими і платіжними угодами полягають насамперед у тому, що ця форма валютно-кредитних зв'язків базується на відповідних умовах міждержавних угод. Перехід більшості країн на міжнародні розрахунки вільно конвертованою валютою звужує необхідність клірингових

розрахунків. Ці розрахунки здійснюються шляхом зустрічних взаємозаліків. Вони властиві для країн, які мають постійні економічні відносини між собою (наприклад, торгівля товарами та послугами). Відповідно до цих угод банки, які уповноважені державами здійснювати клірингові розрахунки, укладають між собою угоди, в яких беруть на себе зобов'язання в разі відсутності у держав коштів на клірингових рахунках здійснювати платежі в кредит.

Угоди про економічне і промислово-технічне співробітництво використовуються під час постачання устаткування, машин і технології для спорудження крупних об'єктів. Для таких угод характерним є те, що в них беруть участь не лише держави-учасниці, а й банки або інші партнери. У зв'язку із цим підписується два види міжнародних угод. Одна з них — це угода або програма співробітництва, в якій обумовлюються питання кредитування (загальна сума кредиту, його призначення, відсоткова ставка тощо). На основі цієї угоди уповноважені країнами банки підписують між собою відповідні кредитні угоди.

Міжнародне торгово-економічне співробітництво у ряді випадків передбачає не лише укладення відповідних угод, а й угод *про організацію розрахунків*. Крім цих угод, можуть бути й інші угоди, які також передбачають укладення на їх основі угод між банками відповідних країн. Прикладом може бути Угода між Урядом України й Урядом Монголії про торговельно-економічне співробітництво від 19 травня 1992 р., у ст. 7 якої було зазначено, що уповноважені банки Договірних Сторін не пізніше одного місяця з дня підписання Платіжної угоди укладають Міжбанківську Угоду про порядок ведення розрахунків і платежів при здійсненні зовнішньоекономічних операцій за цією Угодою. Відповідна Платіжна угода теж була підписана 19 травня 1992 р., в ст. 6 якої зазначено, що «Укр-ексімбанк» і Банк Монголії протягом одного місяця з дня підписання цієї угоди укладуть відповідну Міжбанківську угоду про технічний порядок розрахунків і ведення рахунків. Така угода між зазначеними банками була підписана.

Угоди про постачання товарів на компенсаційних засадах (компенсаційно-кредитні угоди) укладаються на крупномасштабні, міжгалузеві роботи й послуги.

Такі угоди використовували для залучення іноземних кредитів, а також постачання в рахунок кредиту устаткування, машин тощо, що сприяло реалізації проектів великих об'єктів. Після завершення будівництва і запуску їх в експлуатацію, отриманий кредит погашався (компенсувався) продукцією, яка випускалася на цьому об'єкті. Компенсаційні угоди, як правило, були взаємовигідними. Для кредиторів економічна вигода полягала в отриманні відповідної продукції (товарів) та її реалізації на ринках своєї країни, для другої сторони — у можливості отримання довготермінових кредитів.

Свого часу на основі такої угоди здійснювалося, наприклад, будівництво в колишньому СРСР крупного Усть-Ілімського целюлозно-паперового комбінату.

Спеціальні міждержавні кредитні угоди (позика в іноземній валюті) передбачають надання країною-кредитором (позикодавцем) країні-позичальникові певної грошової суми в кредит. Так, ураховуючи важкий економічний стан України, який особливо загострився у 2014 р. в умовах агресії з боку Російської Федерації, США та Європейський Союз уклали з Україною низку договорів щодо надання їй кредитів та іншої фінансової допомоги. Президент США Барак Обама на початку квітня 2014 р. підписав закон про надання Україні 1 млрд дол. у вигляді кредитних гарантій, а 14 квітня 2014 р. у Вашингтоні український Уряд підписав угоду із США щодо надання Україні фінансової допомоги на зазначену вище суму.

30 квітня 2014 р. Міжнародний валютний фонд вирішив виділити Україні 17,01 млрд дол. кредиту «Стенд-бай». І вже 6 травня 2014 р. Фондом був наданий Україні перший транш обсягом 3,19 млрд дол. Усі ці дії були здійснені на основі відповідної Кредитної угоди між зазначеними країнами. Передбачено, що наприкінці липня — на початку серпня Україна може отримати від Міжнародного валютного фонду другий транш кредиту обсягом 1,4 млрд дол. у рамках виконання дворічної програми співпраці між Україною і МВФ.

Україна та ЄС підписали Меморандум про взаєморозуміння та Кредитну угоду від 13 травня 2014 р. (ратифіковані Верховною Радою України 20 травня 2014 р.) між Україною та ЄС з метою надання їй макрофінансової допомоги

в 1 млрд євро. Угода підписана міністром фінансів України, головою Національного банку України та уповноваженою особою Європейського Союзу.

Відповідно до Меморандуму та Угоди Україні буде надано два транші кредиту по 500 млн євро кожен. Перший з них буде виділений після того, як Меморандум і Кредитна угода наберуть чинності, а другий — за результатами оцінки реалізації програми.

У ряді випадків міжнародні кредитори вимагають визначити гаранта щодо виданих ними кредитів. При цьому укладаються відповідні угоди. Так, 25 березня 2013 р. була укладена Гарантійна угода (Україна: Комплексна (Зведена) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку. Цій Угоді передувала укладена в той же день Угода про надання позики між Державним підприємством «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»» («Позичальник») та Банком («Кредитор»), відповідно до якої Банк погодився надати Позичальнику позику в розмірі 300 млн євро на умовах, викладених у зазначеній Угоді, але тільки за умови, що Гарант гарантує зобов'язання Позичальника стосовно такої Позики, як передбачено в цій гарантійній угоді. Таким чином, Гарант погодився гарантувати зобов'язання Позичальника. Відповідно до цієї Угоди, міністр фінансів України визначений Уповноваженим представником Гаранта. У ст. 2 Угоди зазначено, що Гарант (в даному випадку — Україна) взяв на себе зобов'язання гарантувати як Сторона, що прийняла на себе основне зобов'язання, а не просто як поручитель, належну й своєчасну виплату будь-якої та всіх сум, належних до сплати за Угодою про надання позики, чи то в зазначений строк платежу, достроково або іншим чином та пунктуальне виконання Позичальником усіх його зобов'язань, як викладено в Угоді про надання позики.

Можна привести й інші приклади гарантування повернення кредитів. Так, за кредитами, які надавались у 1992 р. суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України, 15 липня 1992 р. Верховна Рада України прийняла спеціальну Постанову «Про надання Кабінету Міністрів України права

у 1992 р. виступати гарантом щодо кредитів іноземних банків, фінансових та інших міжнародних організацій та про порядок застави під гарантії іноземним кредиторам». У постанові, зокрема, зазначено, що гарантії іноземним кредиторам надаються Кабінетом Міністрів України разом з Національним банком України лише за кредитами, що надаються суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності згідно з укладеними міждержавними і міжурядовими угодами.

Платежі за гарантією забезпечуються коштами Державного валютного фонду та іншого державного майна. Кабінету Міністрів України разом з Фондом державного майна доручено визначити перелік і вартість високоліквідного майна під заставу для надання гарантій іноземним кредиторам. Крім цього, Фонду державного майна доручено укласти угоду з Національним банком України щодо високоліквідного майна, яке передається під заставу і може бути одним із джерел його повернення.

Крім того, можуть укладатися спеціальні кредитні угоди, пов'язані з окремими напрямками розвитку економіки країн, в яких Україна виступає як гарант. Наприклад, такою угодою є Кредитна угода (Кредитна лінія для розвитку малих і середніх підприємств) між Європейським банком реконструкції та розвитку і Національним банком України від 5 жовтня 1998 року.

У Преамбулі цієї Угоди зазначено, що завданням ЄБРР є фінансування конкретних проектів, які сприятимуть переходу до економіки, орієнтованої на відкритий ринок, та надання підтримки приватній і підприємницькій ініціативі у країнах Центральної та Східної Європи, що зобов'язалися дотримувати та впроваджувати принципи багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки. НБУ, як Позичальник, має намір впровадити Проект, що передбачає сприяння становленню, вдосконаленню і розширенню діяльності приватного сектору в Україні шляхом надання фінансової допомоги малим і середнім підприємствам, які відповідають певним критеріям, та посилення інституційної та операційної потужності банків, включених до проектної оцінки.

Україна («Гарант») та Національний банк України («Позичальник») звернулися до ЄБРР («Банк») з проханням

про фінансування цього Проекту. Відповідно до Гарантійної угоди між Гарантом та Банком, Гарант гарантує зобов'язання Позичальника за зазначеною вище Кредитною угодою. Виходячи з цього, Банк погодився надати Позичальникові кредит у сумі 121 185 000 дол. США.

Характеризуючи інші джерела міжнародного валютно-фінансового права, слід зазначити, що вони є менш поширеними в їх системі. Так, якщо взяти акти міжнародних валютно-фінансових кредитних організацій, то, як і в інших міжнародних організаціях, вони включають їх установчі акти (наприклад, угоди про утворення Міжнародного валютного фонду від 22 липня 1944 р., Міжнародного банку реконструкції та розвитку від 1 січня 1945 р., Європейського банку реконструкції та розвитку від 29 травня 1990 р. та ін.), які закріплюють норми так званого первинного права, а також акти, які приймаються органами цих організацій і є похідними від установчих та в яких закріплюються норми вторинного права.

Аналіз діяльності органів міжнародних валютно-фінансових та кредитних організацій свідчить про те, що ними, незважаючи на їхню розгалуженість, приймається невелика кількість актів, які мають нормативний характер. Здебільшого це акти конкретного індивідуального характеру. Це пояснюється специфічністю цих міжнародних структур. Якщо взяти, наприклад, Міжнародний валютний фонд, то до нормативних повноважень його вищого керівного органа — Ради керуючих — відносяться затвердження нею поправок до Угоди про МВФ, які направляються всім державам-членам циркулярним листом або телеграмою у вигляді запиту на предмет їхньої згоди щодо пропонованої поправки. Після того як три п'ятих держав-членів, що мають вісімдесят п'ять відсотків від загальної кількості голосів, висловлюють свою згоду з пропонованою поправкою, Фонд засвідчує цей факт офіційним повідомленням, яке направляється на адресу всіх держав-членів (п. а., ст. XXVIII Статей Угоди Міжнародного валютного фонду).

Рада керуючих відповідною інструкцією, яка має нормативний характер, може встановити процедуру, за якою Виконавчий комітет може зібрати голоси керуючих з конкретного

питання без скликання засідання Ради керуючих у тих випадках, коли Виконавча рада вважає, що такі дії найбільшою мірою відповідають інтересам Фонду. Крім того, Рада керуючих і Виконавча рада мають право в рамках своїх повноважень приймати й інші інструкції та правила, які можуть бути необхідними і відповідають завданням провадження по справах Фонду (пп. f, g, розділу 2 ст. XII).

Відповідно до повноважень Ради керуючих, вона може приймати ще такі акти, як резолюції з відповідних питань. Так, 10 листопада 2010 р. була прийнята Резолюція № 66-2 «Чотирнадцятий загальний перегляд квот і реформа Виконавчої ради», якою були внесені й затверджені зміни щодо розмірів квот держав-членів, відповідно до Додатку I. Крім того, була запропонована і прийнята поправка до статей угоди Міжнародного валютного фонду про реформу Виконавчої ради (Додаток II). Рада керуючих ухвалила зазначену вище Резолюцію, що набрала чинності 15 грудня 2010 року.

Відповідні міжнародні акти нормативного характеру приймаються й іншими органами міжнародних валютно-фінансових та кредитних організацій.

За необхідності як джерело міжнародного валютно-фінансового права використовуються міжнародні звичаї та прецеденти з міжнародної судової і арбітражної практики. Питання про їхній зміст та значення розглядалися в попередніх підрозділах роботи.

10.3. Організаційно-правовий механізм міжнародної валютно-фінансової та кредитної системи

Здійснення міжнародного економічного співробітництва у сфері валютно-фінансових та кредитних відносин потребує використання відповідного організаційно-правового механізму. В абстрактному розумінні його сутності мова йде про систему міжнародних організацій та інших структур, які покликані забезпечувати таке співробітництво. Створення

системи таких структур передбачало налагодження у ній більш-менш чітких та оптимальних структурно-функціональних зв'язків між окремими її складовими елементами на відповідному рівні їхнього функціонування. При цьому потрібно було, з урахуванням завдань, чітко розмежувати їх міжнародно-правовий статус, зокрема, і таку його складову, як повноваження. Таким чином, організаційно-правовий механізм міжнародного валютно-фінансового співробітництва являє собою систему відповідних за своєю специфікою міжнародно-правових структур (міжнародних організацій, фондів, банків, корпорацій, асоціацій тощо), наділених таким правовим статусом, який надає можливості належним чином реалізувати поставлені перед ними завдання, що входять до валютно-фінансової та кредитної системи.

При з'ясуванні ролі та сутності конкретних міжнародно-правових структур, потрібно мати перш за все на увазі масштаби, сфери та специфіку їхньої діяльності, характер взаємозв'язків з іншими міжнародними організаціями тощо.

Враховуючи вищезазначене, міжнародні валютно-фінансові та кредитні організації й інші структури можна поділяти на декілька груп: організації та фонди як спеціалізовані заклади ООН, міжнародні організації Європейського континенту, Азіатські міжнародні організації, Африканські міжнародні організації, міжнародні організації країн Латинської Америки, міжнародні організації арабських країн та ін.

Як уже зазначалося, однією з таких груп є *організації і фонди як спеціалізовані заклади ООН*, зокрема Міжнародний валютний фонд та Група Світового банку, яким далі й буде надана загальна характеристика.

Міжнародний валютний фонд є міжурядовою валютно-кредитною установою ООН. Угода про МВФ була розроблена разом з Угодою про Міжнародний банк реконструкції і розвитку, які були прийняті Міжнародною валютно-фінансовою конференцією ООН 22 липня 1944 р. у м. Бреттон-Вудсі (США), в якій узяли участь делегати з 44 країн світу. Метою конференції було врегулювання валютних і фінансових відносин після закінчення Другої світової війни, а також узгодження принципів нової валютної системи, яка повинна бути заснована на золоті й двох резервних валютах — доларах США

і фунтах стерлінгів. Країни-учасниці, які підписали угоду про МВФ, взяли на себе зобов'язання у міжнародних валютних відносинах визнати особливу роль долара США, який прирівнювався до золота (35 доларів за одну трійську унцію чистого золота). Встановлення і підтримка фіксованих курсів валют має здійснюватися відносно долара США.

Угода про МВФ включає в себе 20 статей такого змісту: вступна стаття, квоти і підписка, паритет валют, угоди з Фондом, переведення капіталів, дефіцитні валюти, загальні зобов'язання країн — членів Фонду, статус, імунітети та привілеї, відносини з іншими міжнародними організаціями, контори і депозитарії, перехідний період, вихід із Фонду, положення про надзвичайні обставини, тлумачення Угоди про Фонд, визначення термінів, заключні положення.

Відповідно до ст. 1 Угоди про заснування МВФ, яку одночасно можна розглядати як його Статут, метою створення цього Фонду є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й валютного співробітництва шляхом становлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх додержанням, багатосторонньої системи платежів, надання державам-членам коштів в іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів. Відповідно до зазначеної мети визначено й основні завдання МВФ, до яких належать: сприяння міжнародному співробітництву шляхом забезпечення механізму для консультацій та узгодження дій з міжнародних валютних питань; підтримка збалансованого зростання міжнародної торгівлі і тим самим підвищення рівня зайнятості населення та реальних прибутків; здійснення заходів щодо стабілізації валют і впорядкування валютних відносин; сприяння створенню багатосторонньої системи платежів і перерахунків за здійсненими операціями; усунення валютних обмежень, що перешкоджають світовій торгівлі та ін.

Нині до МВФ входять 188 країн-членів (в тому числі й Україна з 3 вересня 1992 р.). Слід зазначити, що у 1992 р. до МВФ були прийняті всі 15 республік колишнього СРСР і це відкрило їм шлях до кредитів зазначеного Фонду.

Вищий орган МВФ — Рада керуючих. Також до складу органів управління Фонду входять Виконавча рада, Директор-розпорядник і штат співробітників.

Усі повноваження за Угодою про створення МВФ, що не покладені безпосередньо на Раду керуючих, Виконавчу раду або Директора-розпорядника, покладаються на Раду керуючих. Вона включає в себе по одному керуючому, який представляє певну країну, й одному його заступнику. Заступник має право голосу тільки у разі відсутності керуючого. Рада керуючих обирає Голову з числа керівників.

Рада керуючих може доручити здійснення будь-яких її повноважень Виконавчій раді, за винятком тих, які Угодою покладаються безпосередньо на Раду керуючих. Рада керуючих проводить засідання, передбачені нею або ті, які скликаються Виконавчою радою. Рада керуючих і Виконавча рада можуть у межах своїх повноважень приймати такі правила та інструкції, які можуть виявитися необхідними або відповідають завданням ведення справ Фонду.

Рада керуючих і Виконавча рада можуть призначати такі комітети, створення яких вони вважають за доцільне. Склад таких комітетів необов'язково обмежується керуючими, виконавчими директорами та їхніми заступниками (розділ 2 ст. XII Угоди).

Щодо Виконавчої ради, то вона відповідає за ведення справ Фонду і в цих цілях використовує всі повноваження, передані їй Радою керуючих. Виконавча рада функціонує на постійній основі в штаб-квартирі Фонду і збирається з періодичністю, як того вимагає ведення справ Фонду (розділ 3 ст. XII).

Виконавча рада складається з виконавчих директорів, а її головою є Директор-розпорядник. Вибори виконавчих директорів проводяться кожні два роки відповідно до положень, доповнених такими інструкціями, які Фонд вважає за доцільні. Кожний виконавчий директор призначає свого заступника, що має всі повноваження діяти від імені першого за його відсутності. Виконавча рада обирає Директора-розпорядника, який не є керуючим або виконавчим директором. Директор-розпорядник є головою Виконавчої ради, але не має права голосу, за винятком права вирішального голосу в разі рівного розподілу голосів. Він може брати участь у засіданнях Ради керуючих, але не голосує на таких засіданнях. Директор-розпорядник звільняється від своєї посади за рішенням Виконавчої ради.

Директор-розпорядник очолює робочий штат співробітників Фонду і веде справи Фонду під керівництвом Виконавчої ради. Він несе відповідальність за організацію роботи, призначення і звільнення співробітників Фонду, залишаючись під загальним контролем Виконавчої ради. Директор-розпорядник і штат співробітників Фонду при виконанні своїх функцій зобов'язані перебувати в розпорядженні Фонду і не підлягають ніяким іншим інстанціям.

При призначенні співробітників Директор-розпорядник з урахуванням першочергової важливості забезпечення найвищого рівня ефективності роботи та технічної кваліфікації приділяє належну увагу необхідності найму співробітників на максимально можливій широкій географічній основі (розділ 4 ст. XII).

У системі міжнародних валютно-фінансових організацій і фондів ООН є такі, які об'єднані в *Групу Світового банку*, до складу якого входять п'ять установ, а саме: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР, створений в 1944 р.); Міжнародна асоціація розвитку (МАР, 1960 р.); Міжнародна фінансова корпорація (МФК, 1956 р.); Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГІ, 1988 р.); Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС, 1966 р.).

Світовий банк покликаний сприяти зміцненню економіки бідних країн. Він здійснює свою кредитну та іншу діяльність, спрямовану на нарощування потенціалу, насамперед зазначених країн шляхом розширення в них кількості робочих місць, створення оптимальних умов для інвестицій та сталого економічного розвитку з метою інтеграції їхніх економік у світову систему господарювання. Аналіз діяльності Групи Світового банку в цілому зумовлює необхідність схарактеризувати всі міжнародні структури, які входять до його складу.

Президент Групи Світового банку обирається Радою Виконавчих директорів та одночасно виконує обов'язки президента кожної з організацій цієї групи.

Провідна роль у Групі Світового банку належить *Міжнародному банку реконструкції та розвитку*. Як уже зазначалося, МБРР було засновано одночасно з Міжнародним валютним фондом у 1944 р. До цього Банку можуть входити тільки

ті країни, які вступили до МВФ. Нині у складі МБРР 188 держав-членів (Україна є членом цієї організації з 1992 р.). Банк має свої відділення в Європі, Азії, Африці та країнах Латинської Америки. МБРР є міжнародною міжурядовою кредитно-фінансовою організацією, яка фактично розпочала своє функціонування з 1946 року.

На МБРР покладено виконання завдань, які закріплені в ст. 1 Угоди про його створення, зміст яких зводяться до такого: надання допомоги реконструкції і розвитку території країн-членів шляхом сприяння здійсненню капіталовкладень у продуктивних цілях, у тому числі й для відновлення економіки, зруйнованої або потерпілої внаслідок війни, реконверсії виробничих підприємств з урахуванням потреб мирного часу, а також стимулювання розвитку виробничих підприємств і ресурсів у менш розвинутих країнах; сприяння приватним іноземним інвестиціям шляхом надання гарантій або участі в позиках та інших капіталовкладеннях; сприяння перспективному збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та підтримання рівноваги платіжних балансів шляхом стимулювання міжнародних інвестицій з метою розвитку виробничих ресурсів членів, сприяючи тим самим підвищенню продуктивності, життєвого рівня та поліпшенню умов праці на їхніх територіях; організація позик або їх гарантій, які надаються їм у зв'язку з міжнародними позиками через інші канали з тим, щоб забезпечити пріоритет здійснення найбільш корисних і невідкладних проектів незалежно від їхніх масштабів; здійснення операцій з урахуванням впливу міжнародних інвестицій на умови ділової активності, які існують на територіях його членів, а також надання сприяння в перші післявоєнні роки в плавному переході від військової економіки до економіки мирного часу.

МБРР здійснює свою діяльність на основі принципів, які визначають зміст його фінансових та інвестиційних операцій і які знайшли своє закріплення в Угоді про його заснування, а саме: Банк повинен надавати позику тільки для виробничих цілей, передусім для галузей сільського господарства і розвитку сільськогосподарських районів, енергетики, транспорту, зв'язку, легкої, харчової промисловості, освіти, охорони здоров'я тощо; приділяти належну увагу перспективним

погашенням заборгованості за цими позиками; кожен кредит повинен гарантуватися урядом відповідної країни і, за винятком особливих обставин, надаватися під конкретні інвестиційні проекти. Рішення Банку про надання позики й кредитів повинно ґрунтуватися виключно на економічних засадах. Кожен член здійснює операцію з Банком через свої міністерства фінансів, центральний банк, стабілізаційний фонд та інші аналогічні бюджетно-кредитні установи. Банк теж здійснює співробітництво зі своїми членами лише через зазначені установи.

У розділах 2–7 статті V «Організація та управління» Угоди про МБРР визначені керівні та постійно діючі робочі органи, до них належать: Рада керуючих (розділ 2), Виконавчі директори (розділ 4), Президент та персонал (розділ 5), Консультативна рада (розділ 6), Комітет з позик (розділ 7). У цих же розділах визначені їхні основні повноваження.

До міжнародних міжурядових організацій, які є спеціалізованими установами ООН і входять у Групу Світового банку, належить *Міжнародна асоціація розвитку*, членами якої є 160 країн, які поділяються на дві групи. До першої групи входять 22 високорозвинуті країни, а також Кувейт і Об'єднані Арабські Емірати. Другу групу становлять країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою.

Основними цілями МАР є сприяння економічному розвитку країн-членів, підвищення продуктивності праці, а також зростання рівня життя в державах-членах, щонайперше таких, які розвиваються. Діяльність цієї міжнародної організації зосереджена в основному на наданні допомоги цим країнам. МАР надає безпроцентні позики найбіднішим країнам, у яких рівень ВВП на душу населення не перевищує 925 дол. Решті країн кредит надається за ставкою 5 % щорічних. Кредити МАР надаються тільки урядам під їхні гарантії. Кожен фінансовий проект Асоціації проходить відповідну політико-економічну експертизу з метою ефективного використання фінансової допомоги. Країни, які одержали кредит, повинні чітко виконувати рекомендації МАР щодо найбільш результативного використання виділених коштів, про що звітують перед нею.

Джерелами фінансування є: прибутки МБРР, внески країн-членів, в основному першої групи, які є так званими

донорами. Слід зазначити, що в загальній сумі внесків частка Великої сімки становить 80 %.

Органами управління МАР є Рада керуючих, Виконавчий директорат та Президент, які наділені відповідними повноваженнями для здійснення свої функцій.

Асоціація має необхідний штат співробітників, який поділяється на чотири сектори (за змістом діяльності): операції, фінансування, політика, планування.

Наступною міжнародною організацією, яка є членом Групи Світового банку, є *Міжнародна фінансова корпорація*. Вона також є спеціалізованою установою ООН. Її членами є 184 країни, серед яких і Україна (з 1993 р.). Особливістю входження країн до Корпорації є обов'язкове їх членство в Міжнародному банку реконструкції та розвитку.

МФК створена для сприяння економічному зростанню країн-членів, що розвиваються, шляхом заохочення інвестицій приватного капіталу за кордоном. На відміну від МБРР, кредити, які МФК надає приватним підприємствам, не потребують гарантій уряду відповідної країни. Іншою відмінністю є те, що МФК не тільки надає кредити, а й здійснює інвестиції в акціонерний капітал підприємств, що створюються, з наступним перепродажем акцій приватним інвесторам.

МФК має свої керівні і робочі органи, до яких відносяться Рада керуючих, Директорат, Президент, Банківська консультативна комісія, Діловий консультативний комітет. Вищим органом МФК є Рада керуючих. Кожний керуючий МБРР автоматично стає й керуючим МФК, якщо його країна є членом МФК. Слід зазначити, що Рада проводить щорічні збори водночас зі зборами МБРР, на яких обговорюються найважливіші проблеми діяльності банку й МФК.

Директорат здійснює поточну роботу. Він складається з 24 директорів, які водночас є директорами МБРР. Президент МФК за посадою є головою Директорату МФК. Він називається також виконавчим президентом.

Щодо Банківської консультативної комісії, то вона складається з восьми представників провідних міжнародних інститутів, які разом з керівництвом МФК обговорюють ділові й політичні проблеми та стратегію корпорації.

Обмін думками провідних промисловців, банкірів, державних діячів з керівництвом МФК з економічних та фінансових проблем здійснює Діловий консультативний комітет.

До п'яти інституцій Групи Світового банку входять також Багатостороння агенція з гарантій інвестицій та Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів. Більш докладна характеристика діяльності цих установ буде дана у главі, присвяченій питанням міжнародного інвестиційного права.

Таким чином, була схарактеризована група всесвітніх міжнародних валютно-фінансових організацій системи ООН (за винятком БАГІ та МЦУІС), які мають неабияке значення для здійснення міжнародного валютно-фінансового співробітництва.

Щодо інших міжнародних регіональних валютно-фінансових інститутів, автор вважає за доцільне обмежитись тут короткою їх характеристикою, яка буде зводиться до назви регіону, переліку основних банків, що здійснюють свою діяльність у ньому, і короткого опису функцій одного з них. До речі, деякі з названих нижче організацій згадувалися у тексті попередніх глав, там же принагідно йшлося і про їхню діяльність.

Міжнародні регіональні валютно-фінансові організації в основному здійснюють свою діяльність у певному регіоні, зокрема, в Європі, Азії, Африці та ін. і залежно від цього поділяються на кілька груп (див. табл. 10.3.1).

Таблиця 10.3.1

Міжнародні регіональні валютно-фінансові організації та їхні установи

<i>Група міжнародних регіональних валютно-фінансових організацій</i>	<i>Установи, які належать до групи</i>
Міжнародні організації Європейського континенту	Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР); Банк міжнародних розрахунків (БМР); Європейська валютна система (ЄВС); Європейський інвестиційний банк (ЄІБ); Північний інвестиційний банк (ПІБ);

	Міжнародний кооперативний банк (МКБ); Європейська федерація асоціацій кредитних інститутів (ЄФАКІ)
Азіатські міжнародні організації	Азіатський банк розвитку (АзБР); Ісламський банк розвитку (ІБР); Азіатський кліринговий союз (АКС); Фінансова корпорація (АСЕАН)
Африканські міжнародні організації	Африканський банк розвитку (АфБР); Африканський фонд розвитку (АфФР); Західноафриканський банк розвитку (ЗБР); Банк розвитку держав Центральної Африки (БРЦА); Західноафриканська клірингова палата (ЗАКП)
Міжнародні організації країн Латинської Америки	Міжамериканський банк розвитку (МАБР); Карибський банк розвитку (КБР); Центральноамериканський банк економічної інтеграції (УАБЕР); організації Андської групи: корпорація розвитку, резервний фонд, зовнішньоторговий банк
Міжнародні організації арабських країн	Арабська інвестиційна компанія (АІК); Арабський банк економічного розвитку Африки (АБЕРА); Арабо-африканський міжнародний банк (ААМБ); Арабо-латинський банк (АЛБ); Союз арабських і французьких банків (САФБ); Арабський фонд економічного і соціального розвитку (АФЕСР); Саудівський фонд розвитку (СФР); Спеціальний фонд арабських країн для надання допомоги Африці

Зупинимося на характеристиках провідних банків з кожної міжнародної регіональної групи.

Європейський банк реконструкції та розвитку — Міжурядова фінансова організація, яка була створена на основі Угоди від 20 травня 1990 р., — є одним із важливих банків Європейського континенту. Цю Угоду підписали 40 держав (нині

до ЄБРР входить 64 держави), Європейський інвестиційний банк та Європейське економічне співтовариство.

У Главі I Угоди про заснування ЄБРР, зазначено: мета Банку полягає в тому, щоб, роблячи внесок в економічний прогрес і реконструкцію, сприяти переходу до відкритої, орієнтованої на ринок економіки, а також розвитку приватної та підприємницької ініціативи в тих країнах Центральної та Східної Європи, які визнають і застосовують принципи багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки (ст. 1). Для досягнення на довгостроковій основі своєї мети зі сприяння переходу країн Центральної та Східної Європи до відкритої економіки, орієнтованої на ринок і розвиток приватної та підприємницької ініціативи, Банк сприяє країнам-реципієнтам, членам Банку, у здійсненні структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію та приватизацію, щоб допомогти економіці в тому, аби вони стали повністю інтегрованими у світову економіку.

Реалізуючи покладені на нього функції, Банк працює в тісному співробітництві з усіма своїми членами, з Міжнародним валютним фондом, Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Міжнародною фінансовою корпорацією, Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій та Організацією з економічного співробітництва та розвитку, а також здійснює співробітництво з Організацією Об'єднаних Націй та її спеціалізованими установами й іншими, пов'язаними з ними органами (ст. 2).

Членами ЄБРР можуть бути європейські та неєвропейські країни, що є членами Міжнародного валютного фонду. До нього можуть входити країни Європейського економічного співтовариства та Європейського інвестиційного банку.

В Угоді визначені такі принципи, відповідно до яких діє Банк, зокрема: Банк у всіх своїх операціях керується принципами надійної банківської діяльності; операції Банку забезпечують фінансування конкретних проектів, як індивідуальних, так і в рамках конкретних інвестиційних програм, а також технічного сприяння; Банк не фінансує ніяких заходів на території будь-якого члена, якщо цей член заперечує проти такого фінансування; Банк не дозволяє непропорційного використання своїх ресурсів на користь будь-якого члена та ін.

Угода закріплює умови надання позик і гарантій, вирішує питання щодо комісії та зборів, способи покриття збитків Банку та ін.

До керівних та постійних органів ЄБРР належать Рада керуючих, Рада директорів, Президент ЄБРР, який забезпечує управління Банком. Усі ці органи виконують свої функції та наділені необхідними для цього повноваженнями. Так, наприклад, одним із таких органів, які вже називалися, є Рада керуючих, на якій практично замикаються усі повноваження Банку. Вона має право приймати нових членів і визначати умови їхнього прийому; збільшувати або зменшувати дозволений до випуску статутний капітал Банку; призупиняти членство; приймати рішення за апеляціями, пов'язаними з тлумаченням або із застосуванням Угоди про заснування ЄБРР Радою директорів; надавати повноваження стосовно укладення генеральних угод про співробітництво з іншими міжнародними організаціями; обирати Директорів і Президента Банку; визначати винагороду Директорів і Заступників Директорів, а також заробітну плату та інші умови договору з Президентом; затверджувати, після розгляду звіту аудиторів, загальний баланс і звіт про фінансові результати Банку; визначати резерви, надсилати і розподіляти чистий прибуток Банку; вносити зміни у зазначену Угоду; приймати рішення про остаточне припинення операцій Банку і про розподіл його активів та здійснювати будь-які інші повноваження, які в Угоді прямо покладаються на Раду керуючих. Інші органи ЄБРР теж мають відповідні повноваження.

У групі регіональних Азіатських фінансово-кредитних міжнародних організацій варто розглянути діяльність *Азіатського банку розвитку* (АзБР). Один із крупних, він був заснований у 1966 р. рішенням XXI сесії Економічної і соціальної комісії ООН для Азії і Тихого океану. Нині у складі АзБР налічується 67 країн-членів — 48 регіональних та 19 нерегіональних, як-то США, Великобританія, Німеччина, Франція і деякі ін. Таким чином, тут не спостерігається чисто регіональний підхід.

АзБР покликаний сприяти економічному і соціальному розвитку країн-членів Банку, надавати їм фінансову, технічну та економічну допомогу. При цьому Банку створені два

спеціальні фонди — Азіатський фонд розвитку і Спеціальний фонд технічної допомоги.

Вищим органом АЗБР є Рада керуючих (по одному керуючому та його заступнику від кожного члена Банку), Виконавчий орган — Рада директорів.

Регіональну групу Африканських міжнародних регіональних фінансово-кредитних організацій можна представити *Африканським банком розвитку* (АфБР). Він був заснований у 1964 р. рішенням IV сесії Економічної комісії ООН для Африки, а розпочав свою фактичну діяльність з 1967 р. До його складу входить 53 регіональних (африканських) і 25 нерегіональних (неафриканських) держав.

Основними завданнями АфБР є сприяння економічному і соціальному розвитку країн — членів Банку, проведення інвестиційної експертизи, мобілізація внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів, надання технічної допомоги тощо. У 1972 р. був створений Африканський фонд розвитку, а в 1976 р. — Довірчий фонд Нігерії. Ці дві міжнародні структури ввійшли до групи Африканського банку розвитку.

Вищий орган АфБР — Рада керуючих, які призначаються кожною країною — членом Банку, а виконавчим органом є Рада директорів.

Міжамериканський банк розвитку (МаБР) представляє групу міжнародних фінансово-кредитних регіональних організацій країн Латинської Америки і Карибського басейну. Він створений у 1959 р. з метою надання допомоги у прискоренні економічного і соціального розвитку країн Латинської Америки і Карибського басейну. Країнами-членами цього банку на початку його створення були 19 латиноамериканських країн і США. Нині в ньому 46 держав, з яких 29 — регіональних, зокрема і США, та 17 — нерегіональних (Великобританія, Німеччина, Італія, Франція, Японія, Канада та ін.). Цей Банк є найстарішою і найпотужнішою регіональною фінансовою установою. Він створений за активної участі США спеціальною комісією Міжамериканської соціально-економічної ради Організації міжамериканських держав. Претендентами на позики цього банку є Аргентина, Багами, Барбадос, Болівія, Бразилія, Венесуела та ін. країни регіону.

Метою МаБР є боротьба зі злиднями та сприяння екологічно безпечному, сталому економічному зростанню країн Латинської Америки і Карибського басейну. За роки функціонування у структурі Банку були створені Міжамериканська інвестиційна корпорація, Багатосторонній інвестиційний фонд, Фонд спеціальних операцій та ін.

Рада керуючих є найвищим органом цього Банку. Вона вирішує всі стратегічні питання його організації та діяльності, збираючись один раз на рік. Оперативне управління Банком здійснюють Рада керуючих та Президент Банку.

Серед регіональних міжнародних фінансово-кредитних організацій арабських країн можна назвати *Арабський банк економічного розвитку Африки* (АБЕРА). Це міждержавна інвестиційна інституція кредитної співпраці країн — членів Ліги арабських держав з країнами Організації африканської єдності. Він заснований в Алжирі в 1973 р., а почав функціонувати в 1975 р. АБЕРА також керує діяльністю двох арабських фондів спеціальної та технічної допомоги, які разом з ним становлять групу банків. Членами цього Банку є сім країн: Алжир, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Ірак, Лівія, Кувейт і Катар.

Основною метою діяльності Банку є фінансування арабських капіталовкладень в африканські країни для їх збалансованого економічного розвитку. Органами управління Банку, як і багатьох інших банків, є Рада керуючих, в якій представлені всі пайовики згідно з їхньою участю в капіталі. А Рада директорів здійснює виконавчі функції, основними серед яких є прийняття рішень про надання кредитів та їх умови.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз зазначити, що міжнародні фінансово-кредитні організації, які розглядалися, створені на основі міжнародних угод відповідних держав, а в ряді випадків — і міжнародних організацій, а їхнє функціонування регулюється міжнародно-правовими актами. Вони, як правило, мають право від свого імені укладати договори як з країнами-учасниками, так і з іншими країнами, співпрацювати з іншими міжнародними організаціями. Звичайно, діяльність кожного з цих суб'єктів міжнародних фінансово-кредитних відносин має свої специфічні особливості, які впливають з поставлених перед ними завдань.

Здійснюючи міжнародне економічне співробітництва у фінансово-кредитній сфері, відповідні міжнародні структури співпрацюють з уповноваженими банками держав. Такими банками, наприклад, у США є Федеральна резервна система, в якій об'єднані державні банки; у Великій Британії — Банк Англії; у Франції — Банк Франції; Німецький федеральний банк — у ФРН; в Україні — Національний банк України та ін. Взаємодія уповноважених банків держав створює важливі й необхідні передумови міжнародного співробітництва не лише в економічній, а й в інших його сферах.

11.1. Особливості національного регулювання інвестиційної діяльності в державах — основних суб'єктах міжнародного економічного права

Перш ніж розглядати міжнародне інвестиційне право та його роль у здійсненні міжнародного економічного співробітництва, необхідно з'ясувати сутність такої категорії, як «інвестиція», незалежно від того, йде мова про національні чи про зарубіжні інвестиції. Слово «інвестиції» (*нім.* investition, *латин.* investire) вживається у значенні «одягати», «оточувати». У нашому розумінні це може бути, наприклад, забезпечення людини одягом, підприємства — устаткуванням, оточення якихось предметів діяльності додатковими елементами, які дозволяють ефективно використовувати перші.

На нашу думку, не можна розглядати питання міжнародного інвестиційного права без з'ясування сутності відповідного національного законодавства держав, які є суб'єктами відносин, що регулюються цим правом. Адже процеси, що відбуваються у сфері інвестиційної діяльності за участю держав, зумовлюють тісний взаємозв'язок між міжнародним інвестиційним правом та інвестиційним правом конкретної держави. Саме механізм правового регулювання іноземних інвестицій складається з норм та принципів, як міжнародного, так і національного (внутрішнього) права. Тобто, якщо у даному випадку мати на увазі національне законодавство України, то звернення до нього, наприклад, до Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. (в редакції від 9 листопада 2013 р.), дає можливість з'ясувати, що під інвестиціями розуміють усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти

підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект²⁷⁹. У Законі України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. (остання редакція від 11 серпня 2013 р.) закріплено дещо уточнене визначення іноземних інвестицій як цінностей, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту²⁸⁰.

Відповідно до цього Закону, такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але незапатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права та інші цінності (ст. 1).

Визначення поняття іноземних інвестицій, яке закріплене у вищезазначених законах України, використовується практично в усіх міжнародних інвестиційних договорах за участю України. Таким чином, воно використовується у джерелах міжнародного інвестиційного права. Так, у багатосторонній Угоді «Про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності» від 24 грудня 1993 р., яка підписана в рамках СНД Азербайджанською Республікою, Республікою Молдова, Республікою Білорусь, Російською Федерацією, Республікою Вірменія, Республікою Таджикистан, Республікою Грузія, Туркменістаном, Республікою Казахстан, Республікою Узбекистан, Киргизькою Республікою та Україною, зазначено, що під інвестиціями Сторін слід розуміти всі види майнових, фінансових, інтелектуальних цінностей, що вкладаються

²⁷⁹ Див.: ВВР. — 1991. — № 47. — Ст. 646 ; ВВР. — 2014. — № 22. — Ст. 770.

²⁸⁰ Див.: ВВР. — 1996. — № 19. — Ст. 80 ; Там само. — 2014. — № 20-21. — Ст. 712.

інвесторами Сторін в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку (доходу), досягнення соціального ефекту (ст. 3)²⁸¹.

Можна було б навести й інші приклади договорів про міжнародні інвестиції, які дають можливість зробити такий висновок: інвестиція — це будь-який вид цінностей, що інвестовані інвестором однією зі сторін договору на території іншої договірної сторони, відповідно до їх національного законодавства, причому в різних договорах можуть визначатися різні види інвестицій. Наприклад, в Угоді між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль «Про взаємне сприяння та захист інвестицій» від 24 листопада 2010 р. зазначено, що термін «інвестиція» означає будь-який вид активів, інвестованих відповідно до законодавства Договірної Сторони, на території держави якої такі інвестиції були зроблені зокрема, але не виключно: 1) рухоме та нерухоме майно та будь-які пов'язані з ним майнові права; 2) права, отримані від акцій, цінних паперів та боргових зобов'язань юридичних осіб або від будь-якої іншої форми участі або діяльності в юридичній особі; 3) грошові вимоги, нематеріальні та інші активи та будь-які зобов'язання, які мають економічну цінність; 4) права інтелектуальної власності, включаючи, в тому числі, патенти, торгові знаки, географічні назви, промислові зразки, технічні процеси, авторські права та пов'язані з ними права, нерозголошена бізнес-інформація, торгові секрети та ноу-хау, топографії інтегральних схем та селекційних прав; 5) будь-яке право, надане згідно із законодавством або за контрактом, включаючи концесії на розвідку, видобування, розвиток та експлуатацію природних ресурсів (ст. 1)²⁸². А в Угоді між Україною та Словацькою Республікою «Про сприяння та взаємний захист інвестицій» від 26 лютого 2007 р. зазначені дещо інші види інвестицій: а) рухоме та нерухоме майно, як і будь-які інші майнові права, такі як заставні, права утримання, забезпечення за позикою; б) акції,

²⁸¹ Офіційний вісник України. — 2005. — № 37. — 30 верес. — Ст. 2352.

²⁸² Див.: Офіційний вісник України. — 2012. — № 93. — 14 груд. — Ст. 1952; Там само. — 2011. — № 48. — Ст. 3821.

цінні папери та боргові зобов'язання компаній або будь-яка інша форма участі в компанії; с) вимоги стосовно грошей або будь-якого виконання зобов'язань, що має економічну цінність, пов'язані з інвестицією; d) майнові права інтелектуальної власності, включаючи авторські права, патенти, та пов'язані з цим права на: літературні та художні твори, включаючи звукові записи, винаходи в усіх сферах людських розробок, промислові зразки, комерційну таємницю, ноу-хау, товарні знаки, знаки на послуги та комерційні найменування; е) будь-яке право, надане згідно з законодавством або за контрактом, та будь-які ліцензії та дозволи відповідно до законодавства, включаючи концесії на розвідку, видобування, розвиток та експлуатацію природних ресурсів (ст. 1)²⁸³.

Слід звернути увагу і на те, що в ряді випадків різняться визначення, які даються терміну «інвестиція» у міжнародних договорах. На відміну від попередньої Угоди між урядами України та Ізраїлю, в Угоді між Україною та Словачкою Республікою термін «інвестиція» означає будь-який вид активів, інвестованих у зв'язку з економічною діяльністю інвестором однієї Договірної Сторони на території іншої Договірної Сторони відповідно до законодавства останньої Договірної Сторони. Як бачимо, тут звертається увага на те, що активи інвестуються *у зв'язку з економічною діяльністю інвестором* (виділено нами. — В. О.). У попередньому договорі на цій особливості не наголошується.

Таким чином, термін «інвестиції» в різних договорах має певні особливості у визначенні. А взагалі, якщо вести мову про тлумачення цього терміна, то, на нашу думку, під *інвестиціями* слід розуміти не лише види активів, які надаються інвестором, а й дії, вид діяльності, яку можна просто називати інвестуванням, тобто інвестиційну діяльність, інакше кажучи, для будь-якої інвестиції характерні статична і динамічна особливості.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 р. визначає і поняття такої діяльності. Так, згідно із Законом під інвестиційною діяльністю розуміється

²⁸³ Див.: Офіційний вісник України. — 2009. — № 64. — 31 серп. — Ст. 2260 ; Там само. — 2008. — № 24. — Ст. 2260.

сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Крім внутрішньодержавних суб'єктів інвестиційної діяльності (громадян, недержавних підприємств, господарських асоціацій, спілок і товариств та ін.), у ст. 2 зазначаються й іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності (іноземні громадяни, юридичні особи та держави). Цілком зрозуміло, що відносини за участю іноземних суб'єктів регулюються нормами міжнародного публічного або ж міжнародного приватного права.

Важливе значення надається режиму іноземного інвестування, який, як правило, встановлюється національним законодавством держав. Як уже зазначалося, в Україні цей режим визначений Законом України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. (остання редакція від 11 серпня 2013 р.). За своєю структурою Закон складається із семи розділів та 27 статей, а саме: Розділ I. Загальні положення (ст. 1–6); Розділ II. Державні гарантії захисту іноземних інвестицій (ст. 7–12); Розділ III. Державна реєстрація та контроль за здійсненням іноземних інвестицій (ст. 13–15); Розділ IV. Підприємства з іноземними інвестиціями (ст. 16–21); Розділ V. Іноземні інвестиції на основі концесійних договорів, договорів (контрактів) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності (ст. 22–24); Розділ VI. Іноземні інвестиції у спеціальних (вільних) економічних зонах (ст. 25); Розділ VII. Розгляд спорів (ст. 26–27).

Так, у ст. 1 першого розділу визначені основні терміни, які вживаються в Законі. Відповідно до неї, іноземними інвесторами є суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України, а саме: юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України; фізичні особи — іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності; іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації; інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України. Таким чином, як бачимо, в законодавстві України виділяються серед інших інвесторів іноземні держави та міжнародні організації, які і є суб'єктами міжнародного інвестиційного права.

Крім визначення поняття іноземних інвестицій (воно наводилось вище), в цій статті дано визначення поняття «підприємство з іноземними інвестиціями». Таким, за Законом, є підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого, за його наявності, становить не менше 10 відсотків. У п. 4 даної статті також вказано, що державна реєстрація іноземної інвестиції передбачає фіксування факту внесення іноземної інвестиції шляхом присвоєння органом державної реєстрації Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій відповідного реєстраційного номера. Підприємство набирає статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

У ст. 2 визначені види іноземних інвестицій, які можуть здійснюватися у вигляді: іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України; валюти України — відповідно до законодавства України; будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті; грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями; будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо; прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких

у конвертованій валюті підтверджена згідно із законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями інших цінностей відповідно до законодавства України; інші цінності відповідно до законодавства України.

У цьому ж розділі (ст. 3) закріплені положення про те, що іноземні інвестиції можуть здійснюватися у таких формах: часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств; створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю; придбання не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів; придбання самостійно чи за участю українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України; придбання інших майнових прав; господарської, підприємницької діяльності на основі угод про розподіл продукції; в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України (ст. 4).

У наступних розділах закріплені відповідні статті, які стосуються інших питань щодо режиму іноземних інвестицій.

Важливу роль у регулюванні відносин у сфері іноземного інвестування відіграє Господарський кодекс України²⁸⁴. У ньому міститься спеціальна Глава 38 «Іноземні інвестиції» (ст. 390–400), норми якої регулюють відносини, пов'язані з названим видом діяльності. Наприклад, у ст. 397 закріплені такі гарантії здійснення іноземних інвестицій: застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі

²⁸⁴ ВВР. — 2003. — № 18. — 2 трав. — Ст. 114.

зміни законодавства про іноземні інвестиції; гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб; компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій; інші гарантії здійснення інвестиційної діяльності.

У разі зміни законодавства про режим іноземного інвестування на вимогу іноземного інвестора у випадках і в порядку, визначених законом, застосовуються державні гарантії, які визначаються законодавством, що діяло на момент вкладення інвестицій.

Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

Низка питань, пов'язаних з інвестиційною діяльністю, регулюються в Україні й іншими законами і на їх основі прийнятими органами виконавчої влади підзаконними нормативно-правовими актами. Це, як правило, акти, які мають, певною мірою, спеціальний характер. Так, наприклад, 6 вересня 2012 р. був прийнятий Закон України «Про стимулювання діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», який визначає основи політики в інвестиційній сфері протягом 2013–2032 рр. щодо стимулювання залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Він спрямований на створення умов для активізації інвестиційної діяльності шляхом концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках розвитку економіки з метою створення нових робочих місць, розвитку регіонів. Важливо також зазначити, що Законом не лише передбачено державну підтримку інвестиційної діяльності у пріоритетних напрямках, а й особливості оподаткування і ввізним митом суб'єктами господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки. Зокрема, передбачено звільнення від сплати податку на прибуток до 2017 р. та звільнення від оплати ввізного мита.

Крім того, цим Законом передбачається необхідність державної реєстрації інвестиційних проектів, а також додаткове схвалення таких проектів Кабінетом Міністрів України²⁸⁵.

²⁸⁵ Офіційний вісник України. — 2012. — № 76. — 15 жовт. — Ст. 3069.

Був прийнятий Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом “Єдиного вікна”»²⁸⁶.

У розвиток положень зазначеного Закону були прийняті Постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 715 «Про затвердження порядку відбору, схвалення та реєстрації інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки та вимогах до таких проектів»²⁸⁷, а також Розпорядження від 14 серпня 2013 р. № 843-р «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки». Відповідно до цього розпорядження пріоритетними галузями визначено агропромисловий, житлово-комунальний і машинобудівний комплекси, транспортна інфраструктура, курортно-рекреаційна сфера і туризм та переробна промисловість²⁸⁸. Прикладом реалізації цих актів може бути Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. № 980 «Про схвалення інвестиційного проекту у пріоритетній галузі економіки» щодо інвестиційного проекту «Завершення будівництва та реконструкції санаторно-курортного комплексу “Мрія” у м. Ялта, с. Оползневе» у пріоритетній галузі економіки — курортно-рекреаційна сфера і туризм²⁸⁹.

Реалізуючи Постанову Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. «Про затвердження порядку відбору, схвалення та реєстрації інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки та вимогах до таких проектів», Міністерством економічного розвитку були видані накази від 12 грудня 2013 р. № 1474 «Про затвердження картки інвестиційного проекту у пріоритетній галузі економіки», а також № 1475 «Про затвердження форми заяви для участі у відборі інвестиційних проектів і у пріоритетних галузях економіки та інструкцій щодо їх заповнення». Станом на 1 січня 2014 р. у Державному реєстрі зареєстровано 29 інвестиційних проектів і три (проектні) інвестиційні пропозиції.

²⁸⁶ Там само. — 2010. — № 87. — 11 листоп. — Ст. 3071.

²⁸⁷ Там само. — 2013. — № 78. — 18 жовт. — Ст. 2899.

²⁸⁸ Офіційний вісник України. — 2013. — № 85. — 12 листоп. — Ст. 3159.

²⁸⁹ Див.: Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/MixedList?tag=InvestitsiiniKlimatVUkraini>

З метою фінансування інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку економіки України, в тому числі експортоорієнтованих і енергозберігальних проектів, Постановою Кабінету Міністрів України № 500 від 3 липня 2013 р. затверджені Умови надання у 2013 р. державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єктів господарювання — резидентів України державного сектору економіки, залученими для реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку національної економіки.

Мінекономрозвитку розроблено та Кабінетом Міністрів України 1 серпня 2013 р. прийнято постанови «Про внесення змін до Порядку залучення у 2013 р. коштів під державні гарантії головними розпорядниками бюджетних коштів для здійснення капітальних видатків понад обсяги встановлених бюджетних призначень та повернення таких коштів»²⁹⁰ та «Про затвердження умов надання у 2013 р. державних гарантій для забезпечення виконання зобов'язань Державного концерну “Укроборонпром”»²⁹¹.

Зазначені та інші заходи сприяли покращанню інвестиційного іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій в її економіку. Так, за даними Держстату в 2013 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 5677,3 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), що становить 152,5 % від обсягу інвестицій, вкладених іноземними інвесторами у січні–вересні 2013 р. та 94,4 % від обсягу інвестицій, вкладених іноземними інвесторами у 2012 році.

Обсяг унесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2013 р. становив 58156,9 млн дол. США, що на 5,2 % більше обсягів інвестицій на початок 2013 р., та в розрахунку на одну особу населення становить 1283,6 дол. США.

²⁹⁰ Офіційний вісник України. — 2013. — № 92. — 6 груд. — Ст. 3398.

²⁹¹ Там само. — 2013. — № 72. — 29 верес. — Ст. 2643.

На підприємствах промисловості зосереджено 31,0 % загального обсягу прямих інвестицій в Україну, в установах фінансової та страхової діяльності — 26,4 %, у сільському господарстві — 3,4 %, торгівлі — 13,0 %, в операціях з нерухомим майном — 17,5 %, будівництві — 2,8 % тощо.

Важливо зазначити, що до десятки основних країн-інвесторів, на які припадає понад 83 % загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр — 19035,9 млн дол. США, Німеччина — 6291,8 млн дол. США, Нідерланди — 5561,5 млн дол. США, Російська Федерація — 4287,4 млн дол. США, Австрія — 3257,5 млн дол. США, Велика Британія — 2714,1 млн дол. США, Віргінські Острови (Брит.) — 2493,5 млн дол. США, Франція — 1825,8 млн дол. США, Швейцарія — 1325,4 млн дол. США та Італія — 1267,8 млн дол. США²⁹².

Мінекономрозвитку звертає увагу на непропорційний розподіл обсягів залучення інвестицій у регіони України. Так, до восьми регіонів: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської (в тому числі м. Київ), Львівської, Одеської, Запорізької областей, Автономної Республіки Крим, до якої надходить найбільше інвестицій — 87,5 % усіх залучених прямих іноземних інвестицій. Це саме ті регіони, які натеper вже є економічно розвинутими та найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному піднесенню регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку.

Водночас усі ці та інші дані свідчать про те, що Україна залишається привабливою для інвестицій та не перебуває осторонь від світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство, тому порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні. За підсумками рейтингу Світового банку «Doing Business-2014» Україна піднялася на 28 позицій порівняно з «Doing Business-2013» та посідає 112-е місце.

²⁹² Див.: Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/MixedList?tag=InvestitsiiniKlimatVUkraini>

Україну визнано країною, що досягла найкращих результатів щодо покращання регуляторного середовища серед усіх країн світу у 2012/2013 роках²⁹³.

Безперечно, що цим результатам сприяли заходи з удосконалення правового регулювання у сфері інвестиційної діяльності. Як уже зазначалося вище, було прийнято низку законів, які регулюють відносини у цій сфері. Вони сприяли вирішенню багатьох важливих питань. Так, до іноземних інвесторів згідно з нашим законодавством застосовується національний режим інвестиційної діяльності. Їм надаються рівні з вітчизняними інвесторами умови діяльності. Іноземні інвестиції не підлягають націоналізації, а у випадку припинення інвестиційної діяльності іноземному інвесторові гарантується повернення його інвестицій у натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів від інвестицій у грошовій або товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій.

Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України від 16 березня 2000 р. № 1547 ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 р. про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами²⁹⁴.

Слід зазначити, що в Україні було здійснено і низку організаційних заходів, спрямованих на більш активне залучення іноземних інвестицій в Україну. Так, 9 грудня 2010 р. шляхом реорганізації Державного агентства України з управління національними проектами та Державного агентства України з інвестицій та розвитку було створене Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. Президент України своїм Указом від 12 травня 2011 р. затвердив Положення про цю структуру, відповідно до якого на неї покладені завдання щодо реалізації державної політики у сфері інвестиційної діяльності, управління Національними проектами, поліпшення інвестиційного іміджу України, підтримки інвестиційного розвитку регіонів України. Це агентство є

²⁹³ Там само.

²⁹⁴ Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — 7 квіт. — Ст. 448.

головним органом у системі центральних органів виконавчої влади в зазначеній сфері.

З метою сприяння залученню й ефективному використанню вітчизняних та іноземних інвестицій для забезпечення розвитку економіки України, прискорення її інтеграції в європейську і світову економічні системи, забезпечення права приватної власності й права на підприємницьку діяльність утворено Раду вітчизняних та іноземних інвесторів при Президентові України.

Були прийняті й інші правові та організаційні заходи, спрямовані на залучення іноземних інвестицій в економіку України. Безперечно, всі вони сприяли більш активній участі України у міжнародному інвестиційному співробітництві.

11.2. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності та міжнародне інвестиційне право

Використання іноземних інвестицій окремими державами, їх господарюючими суб'єктами не буде ефективним без належного міжнародно-правового регулювання відносин, що виникають при цьому. Ці відносини регламентуються системою відповідних норм та принципів міжнародного права й його такої галузі, як міжнародне економічне право, які закріплюються у відповідних міжнародно-правових актах. Так, у Хартії про економічні права та обов'язки держав 1974 р., яка вже неодноразово згадувалась у цій роботі, містяться важливі положення, що стосуються і сфери міжнародного інвестиційного співробітництва, відносини, в якій регулюються такою підгалуззю міжнародного економічного права як міжнародне інвестиційне право. Так, у п. 2 ст. 2 цього документа звертається увага на те, що національний контроль над іноземними інвестиціями є формою реалізації державою її невід'ємного суверенітету: «Кожна держава має право регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції відповідно до національного законодавства і національних інтересів. Жодна держава не може

бути примушена до надання пільгового режиму іноземним інвестиціям». Зазначені положення цієї статті можуть розглядатись як основа принципів міжнародного інвестиційного права.

Крім цієї багатосторонньої угоди, до подібних угод у сфері міжнародного інвестиційного права необхідно віднести Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. (Вашингтонська конвенція); Сеульську конвенцію 1985 р., якою була заснована Багатостороння агенція з гарантії інвестицій (БАГІ); Угоду з торговельних аспектів іноземних інвестицій (ТРИМС), яка діє в рамках СОТ і є обов'язковою для всіх країн — членів цієї міжнародної організації.

Так, *Вашингтонська конвенція 1965 р.* врегулювала низку важливих питань щодо порядку вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. Документ складається з Преамбули та десяти глав. Уже з їхніх назв можна скласти загальне уявлення про зміст цієї Конвенції. Так, глава I називається «Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних спорів», глава II — «Компетенція Центру», глава III — «Примирення», глава IV — «Арбітраж», глава V — «Заміщення та відвід Посередників або Арбітрів», Глава VI — «Витрати», глава VII — «Місце розгляду спору», глава VIII — «Спори між Договірними державами», глава IX — «Поправки»; Глава X — «Заключні положення».

Особливу увагу в Конвенції відведено питанню заснування та організації діяльності *Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів* (МЦУІС) між державами та особами інших держав. Він був заснований в 1966 р. Його членами є 144 країни (Україна — з 2000 р.). Цей Центр, як уже зазначалося у попередній главі, входить до Групи Світового банку. Необхідно зауважити, що, оскільки він не є кредитною організацією в прямому розумінні слова, його не завжди включають до зазначеної Групи. Водночас за цілями своєї діяльності він тісно з нею пов'язаний.

Керівними органами зазначеного Центру є Адміністративна рада, Технічний секретаріат та Президент.

Адміністративна рада є вищим органом Центру і має у своєму складі по одному представникові від кожної Договірної

держави. Повноваженнями Ради є такі: а) прийняття адміністративного та фінансового регламенту Центру; б) прийняття правил проведення примирювальної процедури та арбітражу; в) прийняття регламенту примирювальної процедури та арбітражу; г) схвалення заходів, що вживаються Банком (мається на увазі Міжнародний банк реконструкції та розвитку. — В. О.) для використання його адміністративних повноважень і служб; д) визначення умов діяльності Генерального секретаря та його заступника; е) прийняття щорічного бюджету, доходів та витрат Центру; є) схвалення щорічного звіту про діяльність Центру. Слід сказати, що Конвенція дає можливість Адміністративній раді мати й інші повноваження, а також виконувати інші функції, якщо це буде потрібно для реалізації положень цього документа.

Адміністративна рада за її рішенням чи рішенням Голови Адміністративної ради, Генерального секретаря або на вимогу не менше п'яти її членів щорічно скликається на збори. Рішення Адміністративної ради приймається простою більшістю голосів, але за умови, що на засіданні присутні більшість її членів.

До Секретаріату Адміністративної ради входять Генеральний секретар, один або кілька його заступників та відповідний штат працівників. Генеральний секретар є повноважним представником та головною посадовою особою Центру.

Суттєве значення надається питанню формування складу Посередників та Арбітрів. Ними можуть бути особи, що мають достатню кваліфікацію і висловили бажання виконувати покладені на них обов'язки. Кожна з Договірних держав володіє правом призначати чотирьох осіб тих і інших. При цьому останні можуть бути громадянами даної держави, а можуть і не бути ними. А Голова має право призначати в кожен із списків по 10 осіб, які в цьому випадку повинні бути громадянами різних держав. Особи, включені до списків, повинні мати високі моральні якості, достатню компетентність у галузі права, комерції, економіки або фінансів для того, щоб бути в змозі приймати обґрунтовані рішення. Особливу роль відіграє компетентність такої особи в галузі права. При укладанні списків Посередників та Арбітрів Голова має враховувати важливість забезпечення представництва в них

основних правових систем, що існують у світі, а також головних форм економічної діяльності. Посередники та Арбітри виконують свої обов'язки протягом шести років.

До компетенції Центру належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями, між Договірною державою (або будь-яким уповноваженим її органом, про який Договірна держава повідомила Центр) та особою іншої Договірної держави, за наявності письмової згоди учасників спору про його передачу для вирішення Центру. Сторони, що досягли такої згоди, не вправі відмовитися від неї в односторонньому порядку. Під «особою Договірної держави» слід розуміти будь-яку фізичну особу, яка є її громадянином, на відміну від Держави, що виступає як Сторона в спорі, або до дня досягнення згоди Сторонами про передачу його для вирішення шляхом примирення чи арбітражу, або до дня реєстрації заяви, а також будь-яку юридичну особу, що є юридичною особою Договірної держави, відмінної від Держави, що виступає в ролі Сторони в спорі, до дня досягнення згоди про його передачу Центру для вирішення шляхом примирення або арбітражу, чи будь-якою юридичною особою, що є юридичною особою Договірної держави, яка виступає як Сторона в спорі, до дня досягнення згаданої згоди, якщо внаслідок контролю, який здійснюється іноземними особами щодо такої юридичної особи, Сторони домовилися, щоб розглядати таку юридичну особу як юридичну особу іншої Договірної держави для цілей цієї Конвенції. Згода уповноваженого органу Договірної держави вимагає підтвердження Держави, якщо остання не повідомить Центр, що така згода не потрібна.

Будь-яка Договірна держава вправі в момент ратифікації, приєднання або схвалення Конвенції, а також у будь-який час після цього повідомити Центр про категорію чи категорії спорів, які підлягають або не підлягають вирішенню Центром. Генеральний секретар сповіщає про вказане повідомлення всі інші Договірні держави.

Жодна з Договірних держав не може забезпечувати захист або звертатися з позовами міжнародно-правового характеру, якщо мова йде про спори між її особами та іншою Договірною державою, з приводу яких є згода про передачу чи про

передачу їх у майбутньому для вирішення через арбітраж, за винятком випадків, коли Договірна держава відмовиться виконувати дії відповідно до рішення, прийнятого стосовно такого спору.

У главі III Конвенції, що визначає процедуру примирення, зазначається, що Договірна держава або її особи, які бажають звернутися до примирювальної процедури, звертаються з відповідною письмовою заявою до Генерального секретаря, що направляє копію заяви іншій Стороні. Генеральний секретар реєструє заяву, якщо інформація, яка в ній міститься, дійсно відповідає компетенції Центру. В протилежному разі він повідомляє сторони про відмову в реєстрації.

Примирювальна комісія (далі — Комісія) складається з одного або непарної кількості Посередників, що призначаються за згодою Сторін. Якщо останні не домовилися про кількість Посередників та порядок їх призначення, до Комісії входять троє Посередників, одного з яких призначає кожна зі Сторін, а третій, що є Головою Комісії, призначається за їхньою згодою. Посередником може бути особа, що не належить до числа Посередників, за винятком випадків, коли призначення здійснюється Головою Адміністративної ради.

Комісія сама вирішує питання про свою компетенцію. До обов'язків Комісії належить з'ясування обставин, за яких між сторонами виник спір. Вона також має докласти всіх зусиль для ухвалення прийнятного для обох Сторін рішення. З цією метою Комісія користується правом на будь-якій стадії розгляду спору та час від часу пропонувати їм умови, за яких спір може бути врегульований. Сторони зобов'язані добросовісно співробітничати з Комісією, щоб вона могла виконувати покладені на неї обов'язки, і серйозно ставитися до її рекомендацій.

Якщо Сторони досягнуть згоди про примирення, Комісія готує доповідь із зазначенням спірних питань та записом про те, що Сторони досягли згоди. Якщо в будь-який момент примирювальної процедури Комісія дійде висновку, що досягнення згоди між Сторонами малоймовірно, вона припиняє процедуру та готує доповідь із зазначенням суті спору та записом про те, що Сторонам не вдалося дійти згоди. У випадку неявки однієї зі Сторін або відмови від участі

у примирювальній процедурі Комісія припиняє процедуру та готує про це доповідь із записом про неявку або відмову Сторони від участі в процедурі. Якщо Сторони не домовилися про інше, жодна з них у примирювальній процедурі не має права в процесі іншої процедури вирішення спору — шляхом арбітражу чи в судовому порядку, чи в іншому порядку вирішення — посилаючись на (або використовувати) будь-які висловлювання, заяви, визнання, пропозиції стосовно погодження, зробленого іншою Стороною, в примирювальній процедурі, а також на рекомендації Комісії.

Будь-яка Договірна держава або її особа може звернутися до арбітражної процедури. Для цього вона направляє відповідну письмову заяву Генеральному секретареві. Порядок та правила арбітражного вирішення спору розглядаються у главі IV Конвенції.

Арбітраж складається з одного або непарної кількості Арбітрів, призначених за згодою Сторін. У випадку, якщо Сторони не домовилися про кількість Арбітрів та порядок їхнього призначення, до Арбітражу входять три Арбітри, одного з яких призначає кожна із Сторін, а третій, що є Головою Арбітражу, призначається за їхньою згодою. Арбітром може бути призначено особу, що не входить до списку Арбітрів, за винятком випадків, коли призначення здійснюється Головою Адміністративної ради. Якщо Сторони не домовилися про інше, Арбітраж, на вимогу однієї з них, приймає рішення стосовно додаткових або зустрічних вимог, пов'язаних безпосередньо з предметом спору, за умови, що це відповідає згоді Сторін, порядку вирішення спорів і компетенції Центру.

Рішення Арбітражу є обов'язковим для Сторін і не підлягає апеляції або іншому способу оскарження, за винятками передбаченими у Конвенції. Кожна зі Сторін зобов'язана підкоритися та здійснювати дії, що відповідають вимогам рішення Арбітражу, крім випадків, коли виконання рішення було призупинено згідно з положеннями даної Конвенції.

Договірна держава визнає рішення Арбітражу, прийняте відповідно до цієї Конвенції, як обов'язкове та таке, що забезпечує виконання грошових зобов'язань, покладених рішенням Арбітражу, в межах своєї території так само, ніби це було остаточне рішення її судового органу. Договірна держава

з федеративним устроєм, має право забезпечити виконання рішення Арбітражу в межах або через федеральні судові органи та може передбачити, що такі судові органи будуть розглядати рішення Арбітражу так само, ніби це було остаточне рішення судового органу держави, який входить до складу держави, яка має федеративний устрій.

Заміщення та відвід Посередників або Арбітрів регулює глава V Конвенції. Якщо Арбітр або Посередник, призначений стороною, відмовиться від виконання обов'язків без згоди Комісії або Арбітражу, членом яких він був, Голова Адміністративної ради призначає особу з відповідних списків для проведення заміни. Сторона може звернутися до Комісії або Арбітражу і заявити відвід будь-кому з членів у зв'язку з відсутністю в них якостей, передбачених Конвенцією. Крім того, Сторона при арбітражному розгляді спору має право заявити про відвід Арбітра на підставі факту неналежного формування складу Арбітражу. Рішення стосовно заявленого відводу Посередника або Арбітра приймається іншими членами Комісії або Арбітражу, а якщо їхні думки розділилися порівну або відвід заявлений Посереднику або Арбітру в Комісії або Арбітражі, що складається з одного члена, або відвід заявлений стосовно більшості членів Комісії або Арбітражу, то рішення приймається Головою Адміністративної ради. Якщо відвід Посередника або Арбітра буде визнаний обґрунтованим, Посередник або Арбітр підлягають заміщенню у відповідності з положеннями даної Конвенції.

Плата, що вноситься сторонами за користування послугами, які надаються Центром, визначається правилами, що приймаються Адміністративною радою та регулюються главою VI Конвенції. Кожний склад Комісії або Арбітражу визначає розмір виплат, які здійснюються як винагорода та з метою відшкодування витрат їх членам в межах, періодично встановлюваних Адміністративною радою, і після консультацій з Генеральним секретарем.

Примирювальна та арбітражна процедури розгляду спору проводяться в місці знаходження Центру, якщо в подальшому не буде передбачене інше.

Будь-який спір між Договірними державами з приводу тлумачення або застосування Конвенції, невіршений за

допомогою переговорів, передається на розгляд Міжнародного суду ООН шляхом подання однією із сторін відповідної заяви, якщо ці Держави не домовилися про інший спосіб вирішення спору.

Будь-яка Договірна держава має право запропонувати поправку до цієї Конвенції. Текст її повинен бути переданий Генеральному секретарю не пізніше 90 днів до початку зборів Адміністративної ради, на яких пропонується розгляд такої поправки. Вона має бути розглянута та негайно передана ним усім членам Адміністративної ради.

Конвенція відкрита для підписання державами — членами Банку. Вона також відкрита для підписання будь-якою іншою державою — учасницею Статуту Міжнародного суду і стосовно якої Адміністративна рада більшістю в $\frac{2}{3}$ голосів її членів прийме рішення про запрошення до участі у Конвенції. Кожна Держава законодавчим або іншим шляхом в міру необхідності забезпечує дію положень цієї Конвенції на своїй території.

Конвенція діє на всіх територіях, міжнародні зв'язки яких перебувають у віданні Договірної держави, за винятком тих, які остання виключила зі сфери дії Конвенції через письмове повідомлення її Депозитарію або в момент ратифікації, прийняття чи схвалення Конвенції, або в подальшому. Кожна з Договірних держав має право денонсувати цю Конвенцію шляхом письмового повідомлення її Депозитарія. Денонсація набирає чинності через шість місяців після отримання вказаного повідомлення.

Акти про ратифікацію, прийняття, схвалення цієї Конвенції, а також поправки до неї депонуються в Банку, що є її Депозитарієм. Депозитарій передає завірені копії даної Конвенції державам — членам Банку, а також будь-якій Державі, запрошеній її підписати.

Сеульська конвенція 1985 р. теж вирішила низку питань, пов'язаних з гарантіями інвестицій. Названа Конвенція складається з преамбули та одинадцяти глав, що мають наступні назви: Глава I «Заснування, статус, цілі й визначення»; Глава II «Членство та капітал»; Глава III «Операції»; Глава IV «Фінансові положення»; Глава V «Організація та управління»; Глава VI «Голосування, корегування підписок

і представництво»; Глава VII «Привілеї та імунітети», Глава VIII «Вихід, призупинення членства і припинення операцій»; Глава IX «Врегулювання спорів»; Глава X «Поправки»; Глава XI «Заклучні положення». До Конвенції входять також два додатки: «Гарантії спонсорських інвестицій у відповідності зі статтею 24» (Додаток I) та «Врегулювання спорів між членом та Агентством за статтею 57» (Додаток II).

У главі I розглядаються статус і цілі створюваної *Багато-сторонньої агенції з гарантій інвестицій* (БАГІ), визначається, що вона є юридичною особою та має наступні права: укладати контракти; придбавати й продавати рухоме й нерухоме майно; порушувати судові справи. У цій главі також даються визначення цілей цієї Конвенції. БАГІ була створена в 1988 р. До неї входить 175 країн. (Україна стала членом БАГІ у 1992 р.). БАГІ є однією з п'яти інституцій Групи Світового банку.

Метою створення БАГІ є: сприяння збільшенню притоку інвестицій у країни, що розвиваються, через надання гарантій, включно страхування з некомерційних ризиків; здійснення досліджень, збирання і поширення інформації для сприяння інвестуванню; надання технічної допомоги країнам, проведення консультацій з інвестиційних питань. Як свідчить практика діяльності БАГІ, такі гарантії надаються тільки інвесторам із її країн-членів. Строк гарантій — 15–20 років із прямих інвестицій, за позиками — понад три роки. Основна вимога надання гарантій: інвестор повинен бути резидентом країни — члена БАГІ. Щодо інвестицій, то вони можуть призначатися для будь-якої країни, навіть такої, що не входить до БАГІ. Крім того, діяльність Агенції спрямована на забезпечення потенційних інвесторів до країн, що розвиваються, від некомерційних ризиків і таким чином стимулює туди потоки інвестицій. Слід зазначити, що до таких ризиків належать: війни, соціальні вибухи, експропріація вкладеного капіталу, неможливість переводу прибутку за кордон і т. ін.

У главі II зазначено, що членами Агенції можуть бути всі члени Банку, а також Швейцарія. Крім того, у цій главі визначено порядок підписки на акції Агенції та їх оплати.

Глава III присвячена змісту операцій, які здійснюються в Агенції. Так, вона гарантує капіталовкладення на випадок

шкоди в таких видах ризику, як: переведення валюти; експропріація чи аналогічні заходи; порушення договору; війна й громадські заворушення.

Інвестиції, що підпадають під гарантії, включають акціонерну участь, у тому числі середньострокові та довгострокові позики, надані власниками акцій зацікавленому підприємству чи гарантовані ними, а також такі форми прямих капіталовкладень, які можуть бути визначені Радою директорів.

Рада директорів кваліфікаційною більшістю голосів може поширити можливість надання гарантії на будь-яку іншу форму середньострокових чи довгострокових капіталовкладень за деяким винятком. Гарантії обмежуються капіталовкладеннями, надання яких починається після реєстрації заяви щодо одержання гарантії Агенції.

Під гарантії підпадає фізична чи юридична особа, якщо вона є громадянином держави-члена, що не є державою перебування; юридична особа, що сформована та чий основні установи розташовані на території держави-члена або більша частка її капіталу належить державам-членам чи їхнім громадянам за умови, що такий член не є країною перебування. Така юридична особа незалежно від того, чи перебуває вона в приватному володінні чи ні, діє на комерційній основі.

Що стосується гарантій держав перебування, то їхні капіталовкладення гарантуються тільки у разі, якщо будуть здійснюватися на території країн, що розвиваються. Агенція не укладає ніякого договору про гарантію до підтвердження урядом країни перебування щодо встановлених для покриття ризиків. При цьому Агенція визначає умови кожного договору про гарантію з дотриманням правил і положень, які встановлює Рада директорів, за умови, що Агенція не забезпечує відшкодування у випадку повної втрати капіталовкладення, що підпадає під гарантію. Договори про гарантію затверджуються Президентом під керівництвом Ради директорів.

На додаток до гарантійних вищезазначених операцій Агенція може надавати гарантії під капіталовкладення за спонсорськими домовленостями,

Питання управління фінансами Агенції розглядається в главі IV, де зазначено, що остання здійснює свою діяльність, застосовуючи практику належного ведення та управління

фінансами з метою збереження за будь-яких умов можливості виконання своїх фінансових зобов'язань. Президент Агенції готує річний бюджет надходжень і витрат останнього для затвердження Радою директорів.

У главі V «Організація та управління» визначені керівні органи Агенції, а саме: Рада керуючих, Рада директорів, Президент та персонал для виконання Агентством обов'язків, що ним визначаються.

Усі повноваження Агенції, за винятком тих, які згідно з положеннями даної Конвенції конкретно передані іншому її органу, належать Раді керуючих, яка складається з тих самих осіб, що й Рада керуючих МБРР. Вона може делегувати Раді директорів право здійснювати будь-які свої повноваження, за винятком права: приймати нових членів і визначати умови їх прийому; припиняти членство; приймати рішення про будь-яке збільшення чи зменшення капіталу; підвищувати межі сукупної суми умовних зобов'язань; визначати якого-небудь члена як державу, що розвивається; визначати винагороду, що виплачується директорам та їх заступникам; припиняти операції та ліквідувати Агенцію; розподіляти серед членів активи після ліквідації Агенції, а також вносити поправки в Конвенцію. Кожна держава-член призначає в Раду керуючих по одному керуючому й одному заступнику відповідно до встановленої нею самою процедури. Рада керуючих проводить щорічні засідання, а також інші засідання.

Рада директорів несе відповідальність за проведення загальних операцій Агенції й у ході виконання цих обов'язків вживає необхідних заходів. До складу Ради входять не менше 12 директорів. Число директорів може бути змінено Радою керуючих з урахуванням змін у членстві Агенції. Строк служби директорів визначається Радою керуючих. Засідання Ради директорів скликаються її Головою за його власною ініціативою чи на прохання трьох директорів. До того часу, доки Рада керуючих не прийме рішення про функціонування в Агенції постійної Ради директорів, що проводить сесії на постійній основі, директори та їхні заступники одержують винагороду тільки в межах витрат, пов'язаних з їх участю в засіданнях Ради чи з виконанням ними інших офіційних обов'язків по лінії Агенції. Після заснування Ради директорів, що проводить

сесії на постійній основі, винагорода директорів та їхніх заступників визначається Радою керуючих.

Президент проводить під загальним контролем Ради директорів звичайну діяльність Агенції: відповідає за організацію, призначення й звільнення персоналу. Щодо самого Президента, то він призначається Радою директорів. Президент і персонал Агенції при виконанні своїх обов'язків підпорядковуються тільки Агенції й ніякій іншій владі. Президент і персонал Агенції постійно зберігають конфіденційність інформації, отриманої при здійсненні операцій Агенції.

Функції моніторингу з проблем розвитку в сфері економіки й фінансів покладені на Комітет з розвитку, до складу якого входить група міністрів великих країн.

Агенції, її Президент і персонал не втручаються в політичні справи будь-якого члена. У рамках даної Конвенції Агенція співробітничала з Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжурядовими організаціями, що мають обов'язки у споріднених галузях, включаючи, зокрема, Банк і Міжнародну фінансову корпорацію.

Центральна установа Агенції знаходиться у Вашингтоні, якщо Рада керуючих не прийме кваліфікованою більшістю голосів рішення про її розташування в іншому місці.

Для забезпечення процедури голосування, що відображає однакову зацікавленість в Агенції обох категорій держав, перерахованих у документах даної Конвенції, а також важливість фінансової участі кожного члена, кожний член одержує 177 членських голосів й по одному передплатному голосу за кожен належну йому акцію. Порядок голосування подається в главі VI Конвенції.

Кожний керуючий має право розпоряджатися голосами членів, що представляються (репрезентуються) ним. За винятком особливо визначених у даній Конвенції випадків, рішення Ради керуючих приймаються більшістю голосів. Кворумом на будь-якому засіданні Ради керуючих є більшість керуючих, що мають щонайменше $\frac{2}{3}$ загальної кількості голосів.

Директори залишаються на своїй посаді до обрання їх наступників. Якщо посада директора звільняється більше ніж за 90 днів до закінчення встановленого строку, то керуючі,

що обрали колишнього директора, обирають на строк, що залишився, нового директора. Для його обрання потрібна більшість поданих голосів.

Для забезпечення Агенції можливості виконання своїх функцій на території кожного члена йому надаються імунітети та привілеї, викладені в главі VII. До них належать: обмеження справ, що можуть порушуватися у суді проти Агенції; майно й активи Агенції не можуть бути піддані обшуку, ревізії, конфіскації, експропріації чи якій-небудь іншій формі арешту за рішенням виконавчих чи законодавчих органів; у межах, необхідних для здійснення операцій, передбачених цією Конвенцією, все майно й активи Агенції звільняються від будь-якого роду обмежень. Архіви Агенції є недоторканими, де б не перебували. Агенція, її активи, майно та доходи, а також його операції й угоди, що укладаються відповідно до даної Конвенції, звільняються від будь-яких податків і мита. Агенція також звільняється від обов'язків щодо збору чи сплати будь-яких податків і мита. Кошти, що виділяються Агенцією на оплату витрат керуючих та їхніх заступників, а також на оклади й оплату інших витрат Голови та членів Ради директорів, їхніх заступників, а також Президента та персоналу Агенції, за винятком місцевих громадян, не оподатковуються й при оподаткуванні не враховуються. Існують ще деякі привілеї.

Усі керуючі, директори, їхні заступники, а також Президент і персонал Агенції: не можуть бути піддані судовому переслідуванню у зв'язку з діями, здійснюваними ними при їхньому перебуванні на посаді; якщо не є місцевими громадянами, мають такий же імунітет щодо обмежень на в'їзд, вимог стосовно реєстрації іноземців й повинностей національної служби, а також такі самі пільги щодо валютних обмежень, які надаються цими членами представникам, офіційним посадовим особам і службовцям відповідного рангу інших членів; користуються таким же режимом стосовно можливостей пересування, який надається цими членами представникам, офіційним посадовим особам і службовцям відповідного рангу інших членів.

Учасник може після закінчення трьох років з дати набуття чинності цією Конвенцією для такого учасника вийти

з Агенції в будь-який момент, повідомивши її про це письмово в його центральній установі. Агенція повідомляє Банк як Депозитарія цієї Конвенції про одержання такого повідомлення. У разі невиконання учасником будь-якого з його зобов'язань за цією Конвенцією Рада керуючих може більшістю своїх членів, що володіють більшістю загальної кількості голосів, призупинити його членство.

Коли держава перестає бути учасником, вона продовжує відповідати за всіма своїми зобов'язаннями, в тому числі умовними, за даною Конвенцією, які існували до припинення її членства.

Рада керуючих може кваліфікованою більшістю голосів прийняти рішення про припинення операцій і ліквідації Агенції.

Глава IX присвячена питанням врегулювання спорів щодо тлумачення та застосування даної Конвенції, спорів між Агенцією та її членами, а також спорів за участю держателів гарантії або перестрахування.

У главі X йдеться про порядок внесення поправок до Конвенції.

У главі XI містяться заключні положення, які визначають умови набуття чинності даною Конвенцією, порядок скликання першого засідання Ради керуючих, обов'язки Депозитарія, умови реєстрації цієї Конвенції та ін.

Додатки до Конвенції регулюють питання застосування її положень, викладених у ст. 24 та 57.

Необхідно зазначити, що функціонування БАГІ, певною мірою, доповнює відповідну діяльність Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації та інших міжнародних фінансових установ.

Угода щодо торгових аспектів іноземних інвестицій (ТРИМС) містить систему відповідних стимулів та обов'язків стосовно діяльності ТНК на території певної держави з тим, щоб не ігнорувались їхні інтереси, перш за все економічні. Прийняття цієї Угоди стало наслідком загострення відносин між країнами, що розвиваються, і крупними ТНК. Враховуючи, що в міжнародному праві не було спеціальних правил, які б регулювали відносини між країнами, що розвиваються і користуються інвестиціями, і країнами, які такі інвестиції

надають, у цій Угоді сформульовані найважливіші вимоги щодо поведінки ТНК як інвесторів, а саме: 1) вимога місцевого змісту, згідно з якою іноземний інвестор зобов'язаний продавати на місцевому ринку частину вироблених на території приймаючої держави товарів або послуг у розмірі встановленого мінімального відсотка від кінцевого валового продукту чи розвивати відповідну виробничу галузь у даній державі; 2) експортні вимоги, які зобов'язують інвестора експортувати частину виробленої продукції на таких умовах: а) не менше визначеної мінімальної кількості виробленого продукту; б) встановлення абсолютної кількості кінцевого продукту; в) визначення кількості, яка б компенсувала імпорتنі закупки іноземного інвестора.

До інших вимог, які визначені в цій Угоді та є обмежувальними заходами для іноземних інвестицій, можна віднести вимоги: передачі технологій; дотримання принципу рівного доступу до інвестиційного проекту господарюючим суб'єктам держави, в яку надходять інвестиції; вимоги надання робочих місць, місця розташування, фінансування, якими встановлюються особливості використання місцевих трудових ресурсів, номінальний розмір підприємства, правила залучення місцевих фінансових ресурсів тощо.

Використання ТРІМС сприяє не лише регулюванню іноземних інвестицій, а й одночасно є засобом забезпечення національної безпеки.

У різних країнах-інвесторах наявне неоднозначне ставлення до використання ТРІМС. Так, зокрема, США вважають за необхідне повністю цю угоду заборонити, оскільки, на їх думку, подібного роду вимоги були закріплені ще ГААТ. Основою даної позиції є те, що використання ТРІМС суперечить принципам вільної міжнародної торгівлі, а це, відповідно, негативно позначається на розвитку торгових відносин.

У країнах, що розвиваються, існує зовсім протилежна точка зору, згідно з якою ТРІМС є діючим економічним інструментом, що сприяє соціально-економічному розвитку держави, а також обмежує дискримінаційну політику ТНК. Тим більше, що згідно з правовим статусом ТРІМС — це Угода, яка була укладена в рамках Марракешського пакету. Виходячи з цього, вона є обов'язковою для всіх країн — членів СОТ.

Крім розглянутих вище угод, було укладено й низку інших міжнародних регіональних багатосторонніх договорів, які містять положення щодо інвестицій. До таких, наприклад, можна віднести Декларацію про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства, схвалену 21 червня 1976 р. Організацією з економічного співробітництва і розвитку; Північноамериканську угоду про зону вільної торгівлі 1992 р.; Угоду про співробітництво у сфері інвестиційної діяльності, укладену в рамках СНД 1993 р.; Кодекс іноземних інвестицій, який було прийнято в 1970 р. латиноамериканськими державами; Європейську енергетичну хартію, підписану в Гаазі 17 грудня 1991 р. та ін.

Окремі регіональні міжнародні організації, крім регулювання широкого кола питань, закріплюють у своїх документах принципи режиму іноземних інвестицій. Так, Організація Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва 1994 р. прийняла Добровільний кодекс прямих іноземних інвестицій, в якому були сформульовані такі принципи: недискримінаційний підхід донорів; національний режим для іноземних інвесторів; мінімізація обмежень; неприпустимість експропріації без компенсації; забезпечення реєстрації конвертованості; усунення бар'єрів під час вивезення капіталів; запобігання подвійного оподаткування; дотримання інвесторами норм і правил країни перебування; забезпечення в'їзду і виїзду іноземного персоналу; розв'язання спорів шляхом переговорів або через арбітраж²⁹⁵.

Зазначені ці та інші міжнародно-правові акти закріплюють систему норм і принципів, які забезпечують регулювання міжнародних інвестиційних відносин, що виникають за участю різних суб'єктів, зокрема і держав та міжнародних організацій, і є частиною міжнародних економічних відносин. Ці норми та принципи, що стосуються інвестицій та інвестиційної діяльності, становлять систему міжнародно-правового регулювання й об'єднуються в міжнародне інвестиційне право як підгалузь міжнародного економічного права. Водночас слід зазначити, що міжнародно-правові основи інвестиційної діяльності значною мірою стирають межі між міжнародним

²⁹⁵ Шутилов В. М. Международное экономическое право. — С. 452.

і національним інвестиційним правом і забезпечують відповідний галузевий зв'язок між внутрішнім правом окремо взятої країни і міжнародним правом. З нашої точки зору, правильно наголошується на функціональній подібності міжнародного інвестиційного права та внутрішньодержавного господарського права²⁹⁶.

Щодо розгляду сутності міжнародного інвестиційного права, у літературі існують різні його визначення. Так, під міжнародним інвестиційним правом розуміється сукупність норм, що регулюють міждержавні економічні відносини з приводу інвестицій²⁹⁷. Міжнародне інвестиційне право — це сукупність норм, які регулюють міждержавні економічні відносини з приводу інвестицій²⁹⁸; система міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють міжнародний ринок капіталів, який функціонує в рамках міжнародної інвестиційної системи²⁹⁹; сукупність принципів і норм, що регулюють відносини держав з приводу капіталовкладень³⁰⁰. Трапляються й інші, досить схожі за своїм змістом визначення. Порівнюючи їх, можна сказати: вони відрізняються тим, що в одних — акцентується увага на тому, що предметом регулювання міжнародного інвестиційного права є відносини у сфері використання іноземних капіталів, а в інших — іноземних інвестицій. Хоча в деяких джерелах висловлюється думка про те, що є неправомірним проводити розмежування між інвестиціями і капіталовкладенням. Слова ці, по суті, синоніми. Семантично «інвестиція» — це просто внесення грошей (капіталу)³⁰¹. З нашої точки зору, акцентування уваги на тому, що відносини, які стосуються саме іноземних інвестицій, — предмет регулювання міжнародного інвестиційного права, є більш точним.

²⁹⁶ *Поєдинок В. В.* Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми: [монографія] / В. В. Поєдинок. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. — 480 с. — С. 425.

²⁹⁷ *Шумилов В. М.* Международное публичное экономическое право. — С. 228.

²⁹⁸ *Дей М. О.* Міжнародне економічне право. — С. 683.

²⁹⁹ Міжнародне публічне право. — С. 435.

³⁰⁰ *Лукашук И. И.* Международное право. Особенная часть. — С. 204.

³⁰¹ *Вельяминов Г. М.* Международное экономическое право и процесс (академический курс). — С. 356.

Важливо також зазначити, що суб'єктами міжнародного інвестиційного права є держави і міжнародні організації — публічні суб'єкти. Таким чином, воно має публічний характер, як і міжнародне економічне право, складовою частиною якого воно є.

Узагальнення та аналіз вищевикладеного надає можливість зробити такий висновок: *міжнародне інвестиційне право — це підгалузь міжнародного економічного права, в якій об'єднана система норм та принципів, що регулюють відносини за участю держав і міжнародних організацій у сфері міжнародних інвестицій та міжнародної інвестиційної діяльності.*

Основними джерелами міжнародного інвестиційного права є міжнародні багатосторонні та двосторонні міжнародні угоди (договори).

11.3. Міжнародні договори як джерело міжнародного інвестиційного права

*Я*к уже зазначалося, міжнародний договір (угода) є найтипівішим джерелом міжнародного права, міжнародного економічного права, зокрема і такої його важливої складової частини, окремої підгалузі, як міжнародне інвестиційне право. Прикладами перших договорів, у яких регулювалися питання щодо використання міжнародних інвестицій, є договори США, що були укладені в кінці 40-х років XX ст. із країнами, які зазнали поразки у Другій світовій війні. До них слід віднести договори, які були укладені між США та країнами Західної Європи (Великобританією, Францією, Західною Німеччиною, Австрією, Італією, Нідерландами) і стали однією з правових основ реалізації так званого Плану Маршалла. В основі його, як відомо, лежали ідеї армійського генерала Дж. К. Маршалла, який у 1947 р. став міністром закордонних справ США. Цей План знайшов своє віддзеркалення у виступі Маршалла на випускній церемонії в Гарвардському університеті 5 червня 1947 р., в якому він зазначив, що якщо не надати Європі допомогу, їй загрожує серйозне погіршення в економічній, соціальній і політичній сферах. У 1948 р.

була розроблена Програма відновлення Європи. Згідно з цією Програмою було створено Адміністрацію економічного співробітництва, що загалом надала західним країнам-учасникам 13,3 млрд дол. США (125 млрд дол. в цінах 2013 р.). Відповідно до цього Плану значна кількість американського капіталу була інвестована в німецьку економіку.

Допомога за Планом Маршалла офіційно припинилася 31 грудня 1951 р. Реалізація цього Плану була основою концептуальної і практичної підготовки до створення НАТО (1949 р.).

Досить активним був процес укладення міжнародних інвестиційних договорів у 1950-х роках, коли країни, що звільнилися від колоніальної залежності, почали будувати свої відносини із промислово розвинутими країнами на зовсім новій основі.

Розвиток міжнародного інвестиційного процесу зумовив укладення спеціальних угод та договорів про сприяння і взаємний захист інвестицій. Загальна характеристика міжнародних інвестиційних, як й інших договорів (угод), може здійснюватися з використанням різних критеріїв. Так, залежно від кількості сторін, ці договори можна поділити на багатосторонні та двосторонні. До багатосторонніх договорів, у яких закріплюються норми та принципи міжнародного інвестиційного права, необхідно віднести уже згадувані Хартію про економічні права та обов'язки держав 1974 р., Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. (Вашингтонську конвенцію), Сеульську конвенцію 1985 р., Угоду з торговельних аспектів іноземних інвестицій (ТРИМС) та ін.

Але найбільша кількість договорів (угод) укладається на двосторонній основі. Так, з 1992 по 2010 рр. Україною з країнами світу було укладено понад 70 двосторонніх міжнародних угод щодо сприяння та взаємного захисту міжнародних інвестицій. У переважній більшості, це договори, які укладаються між урядами двох різних країн. Наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Королівства Саудівська Аравія про сприяння та взаємний захист інвестицій від 18 лютого 2009 р. Подібні угоди укладалися із урядами Австрії, Болгарії, Греції, Єгипту, Індії, Ірану, Італії, Нідерландів, Сирії, США та

інших країн світу. Ці угоди, як правило, за своєю структурою схожі. З метою кращого уявлення про структуру та зміст міжнародних інвестиційних угод наведемо для прикладу двосторонню Угоду між урядами України та Ізраїлю про взаємне сприяння та захист інвестицій, яка була підписана 24 листопада 2010 р. і ратифікована Верховною Радою України 1 червня 2011 р. (див.: ВВР. — 2011. — № 50. — Ст. 54).

УГОДА
між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль
про взаємне сприяння та захист інвестицій

Уряд України та Уряд Держави Ізраїль (далі — «Договірні Сторони»),

БАЖАЮЧИ посилити економічне співробітництво для взаємної вигоди обох Держав,

МАЮЧИ НАМІР створити сприятливі умови для інвестицій інвесторів однієї Держави на території іншої Держави, та

ВИЗНАЮЧИ, що взаємне сприяння та захист інвестицій, згідно із цією Угодою, стимулюватиме ділову ініціативу у цій сфері та сприятиме зміцненню добробуту обох Держав,

ДОМОВИЛИСЬ про нижченаведене:

Стаття 1. Визначення

1. Для цілей цієї Угоди:

(а) Термін «інвестиція» означає будь-який вид активів, інвестованих відповідно до законодавства Договірної Сторони на території держави якої такі інвестиції були зроблені, зокрема, але не виключно:

1) рухоме та нерухоме майно та будь-які пов'язані з ним майнові права;

2) права, отримані від акцій, цінних паперів та боргових зобов'язань юридичних осіб або від будь-якої іншої форми участі або діяльності в юридичній особі;

3) грошові вимоги, нематеріальні та інші активи та будь-які зобов'язання, які мають економічну цінність;

4) права інтелектуальної власності, включаючи, в тому числі, патенти, торгові знаки, географічні назви, промислові зразки, технічні процеси, авторські права та пов'язані з ними права, нерозголошена бізнес-інформація, торгові секрети та ноу-хау, топографії інтегральних схем та селекційних прав;

5) будь-яке право, надане згідно із законодавством або за контрактом, включаючи концесії на розвідку, видобування, розвиток та експлуатацію природних ресурсів.

(b) Термін «приймаюча Договірна Сторона» означає Договірну Сторону на території держави якої здійснюється інвестиція, а термін «інша Договірна Сторона» означає, по відношенню до інвестиції іншу Договірну Сторону.

(c) Термін «доходи» означає надходження, одержані внаслідок інвестиції включаючи, зокрема, але не виключно: дивіденди, прибутки, доходи отримані від повної чи часткової ліквідації інвестицій, проценти, приріст капіталу, роялті чи плати за послуги.

(d) Термін «інвестор» означає:

1) (i) щодо Держави Ізраїль: фізичну особу, яка є громадянином чи має постійне місце проживання у Державі Ізраїль, а також не є громадянином та особою, що постійно проживає на території України;

(ii) Щодо України: фізичну особу, яка є громадянином чи має постійне місце проживання в Україні, а також не є громадянином та особою, що постійно проживає на території Держави Ізраїль.

2) юридична особа

(i) яка була зареєстрована, законно заснована чи іншим належним чином організована згідно із законодавством іншої Договірної Сторони; чи

(ii) яка контролюється прямо чи опосередковано особами, які є громадянами чи постійно проживають на території іншої Договірної Сторони та відповідає одній з таких умов:

(A) її зареєстрований офіс, центр управління чи фактичне керівництво, розташовано на території будь-якої з Договірних Сторін;

(B) основна частина її економічної діяльності здійснюється на території будь-якої з Договірних Сторін.

(e) Термін «юридична особа» означає будь-яку організацію, включаючи корпорацію, фірму, асоціацію чи партнерство.

(f) Термін «територія» означає:

1) щодо Держави Ізраїль: територію Держави Ізраїль, включаючи територіальні води, так само як і континентальний шельф та виключну економічну зону, в межах якої Держава Ізраїль здійснює суверенні права чи юрисдикцію відповідно до міжнародного законодавства;

2) щодо України: територію України, включаючи територіальні води так само, як і континентальний шельф та виключну економічну зону, в межах якої Україна здійснює суверенні права чи юрисдикцію відповідно до міжнародного права.

(g) Термін «вільно використовувана валюта» означає будь-яку валюту, яку Міжнародний валютний фонд визначає, час від часу, як вільно використовувану валюту відповідно до статей Угоди Міжнародного валютного фонду.

(h) Термін «законодавство Договірної Сторони» означає закони та нормативно-правові акти держави Договірної Сторони.

2. Положення цієї Угоди, що стосуються інвестицій, застосовуватимуться до реінвестиції доходів, отриманих від здійснених інвестицій, яким буде надано той самий статус, що і первинним інвестиціям, якщо реінвестиція здійснюється відповідно до законодавства приймаючої Договірної Сторони. Зміни у формі інвестицій чи у формі реінвестицій не впливатимуть на їх характер як інвестицій у значенні цієї Угоди, якщо така зміна здійснюється відповідно до законодавства приймаючої Договірної Сторони.

3. З метою уточнення, ця Угода не поширюється на операції з надання або одержання інвесторами кожної Договірної Сторони будь-яких кредитів, позик, поворотної фінансової допомоги.

Стаття 2. Сприяння та захист інвестицій

1. Кожна Договірна Сторона заохочує та створює сприятливі умови для інвесторів іншої Договірної Сторони на території своєї держави і допускає такі інвестиції відповідно до її законодавства.

2. Інвестиції, здійснені інвесторами кожної з Договірних Сторін, користуються справедливим і рівним ставленням відповідно до положень цієї Угоди та отримують повний захист і безпеку на території держави іншої Договірної Сторони. Жодна з Договірних Сторін не повинна наносити шкоду шляхом необґрунтованих заходів щодо управління, збереження, використання, володіння або розпорядження інвестиціями, здійсненими на території її держави інвесторами іншої Договірної Сторони.

Стаття 3. Режим найбільшого сприяння та національний режим

1. Будь-яка Договірна Сторона на території своєї держави надає інвестиціям та доходам інвесторів іншої Договірної Сторони режим, який є не менш сприятливим, ніж той, який вона надає інвестиціям чи доходам від інвестицій інвесторів будь-якої третьої держави, або відповідно до законодавства Договірної Сторони режим, який є не менш сприятливим, ніж той, який вона надає інвестиціям чи доходам від інвестицій своїх власних інвесторів.

2. Будь-яка Договірна Сторона на території своєї держави надає інвесторам іншої Договірної Сторони по відношенню до управління, підтримання, використання, отримання прибутків та

розпорядження своїми інвестиціями режим не менш справедливий, ніж той, який вона надає інвесторам будь-якої іншої третьої держави, або відповідно до законодавства Договірної Сторони, ніж той, що надається власним інвесторам.

Стаття 4. Компенсація за втрати

1. Інвесторам іншої Договірної Сторони, чиї інвестиції на території приймаючої Договірної Сторони зазнають втрат через війну, збройний конфлікт, революцію, національний надзвичайний стан, переворот, повстання, заколот або інші подібні події на території приймаючої Договірної Сторони, надаватиметься приймаючою Договірною Стороною режим, по відношенню до реституції, відшкодування, компенсації або іншого вирішення, не менш сприятливий, ніж той, який приймаюча Договірна Сторона надає своїм власним інвесторам або інвесторам будь-якої третьої Держави. Платежі відповідно до цієї Статті будуть вільно переказуватись.

2. Не зашкоджуючи умовам пункту 1 цієї Статті, інвестори Другої Договірної Сторони, які зазнають втрат на території Приймаючої Договірної Сторони, що виникають унаслідок:

/а/ реквізиції їх власності органами влади держави приймаючої Договірної Сторони;

/б/ руйнування їх власності органами влади держави приймаючої Договірної Сторони, яке не було спричинене воєнними діями, або не вимагалось необхідністю ситуації,

буде надано реституцію або адекватну компенсацію. Платежі відповідно до цієї Статті будуть вільно переказуватись.

Стаття 5. Експропріація

1. Інвестиції інвесторів іншої Договірної Сторони не будуть націоналізовані, експропрійовані або піддані заходам, що мають ефект, еквівалентний націоналізації або експропріації (надалі іменується «експропріація») на території держави приймаючої Договірної Сторони, окрім як для суспільних цілей внутрішніх потреб приймаючої Договірної Сторони, та згідно з такими умовами:

а) Експропріація провадитиметься згідно із законодавством приймаючої Договірної Сторони на недискримінаційній основі з виплатою негайної, адекватної та ефективної компенсації і є не менш сприятливою, ніж та, яка надається інвесторам Приймаючої Договірної Сторони. Платежі, передбачені цією Статтею, будуть вільно переказуватись.

б) Така компенсація дорівнюватиме ринковій вартості інвестицій, коли про експропріацію або загрозу експропріації стало загально відомо, залежно від того, що настало раніше, та включає

відсоток, установлений законодавством цієї Договірної Сторони на дату платежу, здійснюватиметься без затримки і буде такою, що ефективно реалізується та вільно переказується.

с) Інвестори, що постраждали від експропріації, матимуть право, згідно із законодавством Договірної Сторони, яка здійснила експропріацію, на негайний перегляд судом або іншим компетентним органом держави цієї Договірної Сторони законності експропріації та оцінки їх інвестиції у відповідності до принципів, викладених у цій Статті.

2. Разом з цим, по відношенню до прав інтелектуальної власності, Договірні Сторони можуть дозволити несанкціоноване використання прав інтелектуальної власності, забезпечуючи подібне санкціонування відповідно до принципів, передбачених в Угоді щодо торгових аспектів прав інтелектуальної власності (TRIPS) (1994).

Стаття 6. Перекази та повернення інвестицій

1. Кожна Договірна Сторона стосовно інвестицій гарантує інвесторам іншої Договірної Сторони право щодо необмеженого переказу їх інвестицій та доходів згідно з такими умовами:

(i) Перекази будуть здійснюватися без затримки у вільно використовуваній валюті, в якій інвестиція була здійснена, чи в іншій вільно використовуваній валюті, обраній інвестором, за умови, що інвестори виконали всі свої податкові та інші фінансові зобов'язання, а також відповідні процедурні вимоги приймаючої Договірної Сторони.

(ii) Якщо не домовлено про інше інвестором, перекази будуть здійснюватись згідно з обмінними курсами, застосовуваними для переказів відповідно до обмінного законодавства приймаючої Договірної Сторони.

(iii) У будь-якому випадку, перекази будуть здійснюватись у терміни, не менш сприятливі, ніж ті, що передбачені приймаючою Договірною Стороною для її власних інвесторів.

2. Разом з цим:

(i) Коли Договірна Сторона має серйозні труднощі платіжного балансу або труднощі стосовно обмінних валютних операцій чи грошової політики, або під загрозою того, що Договірна Сторона може, згідно з умовами, які передбачені Генеральною угодою про тарифи та торгівлю (ГАТТ), та відповідно до Статей 8 і 14 Угоди Міжнародного валютного фонду, вживати запобіжних заходів, які необхідні для того, щоб виправити ситуацію, на період, який не перевищує шести місяців. При цьому Договірна Сторона повідомить іншу Договірну Сторону невідкладно стосовно заходів, що були запроваджені, та орієнтовного терміну їх скасування.

(ii) Такі заходи повинні бути об'єктивними, недискримінаційними та справедливими.

Стаття 7. Виключення

1. Кожна з Договірних Сторін може застосовувати необхідні заходи для підтримки та захисту своїх основних інтересів безпеки. Такі заходи будуть застосовуватись та використовуватись добросовісно, на недискримінаційній основі та з метою зменшення відхилення від положень цієї Угоди.

2. Положення цієї Угоди, пов'язанні з наданням режиму найбільшого сприяння по відношенню до інвесторів іншої Договірної Сторони чи будь-якої третьої держави, не повинні тлумачитись, як зобов'язання однієї Договірної Сторони поширити на інвесторів іншої Сторони вигоди від будь-якої угоди, преференцій чи привілеїв, які випливають з:

(i) будь-якого міжнародного договору, включаючи будь-які домовленості, що повністю чи переважно пов'язані з оподаткуванням або іншим внутрішнім законодавством, пов'язаним повністю чи переважно з оподаткуванням;

(ii) будь-якого існуючого чи майбутнього митного союзу, зони вільної торгівлі чи подібного міжнародного договору, в якому будь-яка держава Договірних Сторін є або буде Стороною в значенні «митного союзу» або «зони вільної торгівлі» відповідно до Статті 24 ГАТТ.

(iii) будь-якого існуючого чи майбутнього міжнародного договору, який стосується інтелектуальної власності.

(iv) будь-якого Договору щодо взаємного сприяння та захисту інвестицій, укладеного будь-якою Стороною та третьою державою, який було підписано до 1 липня 2003 року.

Стаття 8. Вирішення інвестиційних Спорів між Договірною Стороною та інвестором

1. Будь-який спір між Договірною Стороною та інвестором іншої Договірної сторони повинен вирішуватись шляхом переговорів.

2. Якщо спір відповідно до частини 1 цієї Статті не може бути вирішений протягом шести (6) місяців з моменту отримання Договірною Стороною письмового повідомлення про спір, він може, на вимогу інвестора, бути вирішений:

- а) компетентним судом Приймаючої Договірної Сторони; або
- б) шляхом примирення; або

с) шляхом арбітражу Міжнародного центру врегулювання інвестиційних Спорів (ICSID), створеного згідно з Конвенцією про врегулювання інвестиційних спорів між державами та громадянами

інших держав, відкритою для підписання у м. Вашингтоні 18 березня 1965 року, у разі якщо Договірні Сторони є учасниками цієї Конвенції;

д) шляхом арбітражу згідно з Правилами додаткового засобу ICSID, у разі, якщо тільки одна Договірна Сторона є учасником цієї Конвенції.

3. Кожна Договірна Сторона цим дає безумовну згоду на передавання спору до міжнародного арбітражу відповідно до положень цієї Статті. Ця згода та позов заінтересованого інвестора щодо вимоги арбітражного розгляду мають відповідати вимогам:

а) Главі 2 Конвенції ICSID чи Правил додаткового засобу ICSID щодо письмової згоди сторін;

б) Статті 2 Конвенції ООН про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року (далі — «Нью-Йоркська Конвенція») щодо письмової згоди.

4. Якщо не домовлено про інше, інвестор, який передав спір на розгляд до національного суду, може звернутися до одного з арбітражних судів, зазначених у пункті 2 цієї Статті, до моменту завершення розгляду справи по суті спору національним судом. З метою уточнення, право інвестора, передбачене цим пунктом, застосовується, якщо інвестор відмовляється від подальшого розгляду такого спору в національному суді.

5. Рішення є остаточним і обов'язковим. Кожна Договірна Сторона зобов'язується без затримки виконувати будь-які такі рішення та забезпечуватиме їх виконання на своїй території.

Стаття 9. Вирішення спорів між Договірними Сторонами

1. Спори між Договірними Сторонами щодо тлумачення та застосування цієї Угоди, наскільки це можливо, врегульовуються дипломатичними каналами, що може включати, якщо Договірні Сторони про це домовляться, передання на розгляд двосторонньої Комісії, що складається з представників обох Договірних Сторін, або для примирення.

2. У разі, коли спір не врегульований згідно з положеннями пункту 1 цієї Статті протягом шести (6) місяців з дати повідомлення про такий спір, на прохання будь-якої Договірної Сторони цей спір подається до Арбітражу.

3. Такий Арбітражний Суд створюється для кожного індивідуального випадку наступним чином: протягом двох (2) місяців після отримання звернення про арбітраж, кожна з Договірних Сторін призначить одного члена цього Суду. Ці два члени потім оберуть громадянина третьої Держави, якого після схвалення Договірними сторонами буде призначено головою Суду (далі — Голова).

Голову буде призначено протягом двох (2) місяців з дати призначення інших двох членів.

4. Якщо протягом будь-якого з періодів, зазначених у пункті 3 цієї Статті, необхідні призначення не були зроблені, будь-яка Договірна Сторона може у разі відсутності іншої домовленості запросити Генерального Секретаря Постійної Палати третейського суду в м. Гаага (далі — РСА) зробити необхідні призначення. Якщо Генеральний Секретар РСА є громадянином держави будь-якої договірної Сторони або якщо інші причини перешкоджають йому виконувати вказану функцію, буде запрошено Заступника Генерального Секретаря РСА, який не є громадянином держави будь-якої Договірної Сторони, зробити необхідні призначення.

5. Якщо не буде домовлено про інше, Арбітражний суд керуватиметься Арбітражними правилами Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL). Якщо не буде домовлено про інше, всі подання повинні бути зроблені та всі слухання мають бути завершені протягом шести (6) місяців з дати обрання Голови, та арбітри винесуть своє письмове вмотивоване рішення протягом двох (2) місяців з дати останнього клопотання або з дати припинення засідань, в залежності від того, що було останнім.

6. Арбітражний суд приймає свої рішення більшістю голосів. Такі рішення будуть обов'язковими для Договірних Сторін.

7. Кожна Договірна Сторона нестиме витрати відносно своїх членів суду та свого представництва в арбітражному судочинстві. Витрати стосовно Голови нестимуться в рівних частинах обома Договірними Сторонами.

Стаття 10. Страхування та гарантія

У будь-якому судовому розгляді стосовно інвестиційного спору, Договірна Сторона не може клопотати щодо захисту, зустрічного позову, права на компенсацію або з будь-якої іншої причини, якщо це відшкодування або інша компенсація за всі або частину заявлених збитків вже отримано або буде отримано згідно із страховою чи гарантійною угодою.

Стаття 11. Суброгація

1. Якщо Приймаюча Договірна Сторона або її уповноважена Установа здійснює платежі згідно з відшкодуванням, наданим у зв'язку з інвестицією на території іншої Договірної Сторони, інша Договірна Сторона визнає:

(а) передачу приймаючій Договірній Стороні або її уповноваженій Установі за законом або згідно із законною угодою будь-якого права або права вимоги сторони, якій виплачується відшкодування; та

(b) що приймаюча Договірна Сторона або її уповноважена Установа отримала право користуватися правами та висувати вимоги внаслідок суброгації, в межах прав та вимог відшкодованих інвестору, та переbere зобов'язання, пов'язані з цією інвестицією.

2. Приймаюча Договірна Сторона або її уповноважена Установа буде мати право за будь-яких обставин на:

(a) такий самий режим стосовно прав, вимог та зобов'язань, отриманих унаслідок суброгації, по відношенню до виплати, та

(b) будь-які платежі, отримані відповідно до цих прав та вимог, які інвестор, якому було виплачено відшкодування, мав право отримати на підставі цієї Угоди, по відношенню до здійснених інвестицій та пов'язаних із цим доходів.

Стаття 12. Застосування інших правил

Якщо положення законодавства держави будь-якої Договірної Сторони або зобов'язання згідно з міжнародним правом, які існують у даний час або встановлюватимуться у майбутньому між Договірними Сторонами на додаток до цієї Угоди, містять правило, загальне або спеціальне, яке надає інвестиціям, здійсненим інвесторами іншої Договірної Сторони, режим більш сприятливий, ніж забезпечений цією Угодою, такі норми до такої міри, у якій вони є більш сприятливі для інвестора, мають перевагу над цією Угодою.

Стаття 13. Застосування цієї Угоди

Ця Угода застосовується до всіх інвестицій, здійснених інвесторами будь-якої Договірної Сторони до або після набрання чинності цією Угодою, але не застосовується до будь-якого спору щодо інвестицій, який виник до набрання чинності цією Угодою.

Стаття 14. Внесення змін та доповнень

Зміни та доповнення до цієї Угоди вноситимуться за взаємною письмовою згодою Договірних Сторін у формі Протоколів, які будуть невід'ємною частиною цієї Угоди та набиратимуть чинності в порядку, визначеному Статтею 16 цієї Угоди.

Стаття 15. Узгодження із попередньою Угодою

1. З моменту набрання чинності ця Угода замінить Угоду між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про сприяння та взаємний захист інвестицій, підписану у м. Києві 16 червня 1994 року.

2. Не зашкоджуючи положенням пункту 1 цієї Статті Угода між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про сприяння та взаємний захист інвестицій, підписана у м. Києві 16 червня 1994 року, продовжуватиме застосовуватись протягом додаткового річного

періоду з дати набрання чинності цією Угодою стосовно інвестицій, здійснених до дати набрання чинності цією Угодою. Після закінчення зазначеного річного перехідного періоду попередня Угода втратить чинність, а ця Угода застосовуватиметься до усіх інвестицій згідно із Статтею 13.

Стаття 16. Набуття чинності, строк дії та припинення дії

1. Кожна Договірна Сторона письмово повідомить іншу дипломатичними каналами про виконання своїх внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання цією Угодою чинності.

Ця Угода набирає чинності з дати отримання останнього такого повідомлення.

2. Ця Угода залишатиметься чинною протягом десяти (10) років. Після чого вона автоматично продовжується та залишатиметься чинною до спливу дванадцяти (12) місяців з дати надання будь-якою з Договірних Сторін іншій дипломатичними каналами письмового повідомлення про припинення дії Угоди.

3. Щодо інвестицій, здійснених під час дії цієї Угоди, умови цієї Угоди залишаться чинними протягом десяти (10) років з дати припинення її дії без шкоди для застосування після цього норм міжнародного права.

На посвідчення чого, ті, що нижче підписалися, належним чином уповноважені відповідним Урядами, підписали цю Угоду.

Вчинено в м. Києві 24 листопада 2010 року, у двох примірниках, кожний українською, іврит та англійською мовами, при цьому усі тексти є автентичними. У разі виникнення розбіжностей текст англійською мовою матиме переважну силу.

За Уряд України
(підпис)

За Уряд Держави Ізраїль
(підпис)

Двосторонні угоди можуть укладатися не лише з державами, а й із міжнародними структурами. Прикладом цього може бути Рамкова Угода між Україною та Європейським інвестиційним банком від 14 червня 2005 р. Ця Угода розвивала положення раніше прийнятої Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, яка була підписана 14 червня 1994 р., та інші укладені між ними угоди. При цьому враховувалося рішення Ради Європейського Союзу щодо сприяння надання згаданим Банком кредитів для

інвестиційних проєктів, які становлять інтерес для України та забезпечення для нього відповідних прав і привілеїв³⁰².

Одним із критеріїв класифікації є масштаб (територія) дії міжнародних інвестиційних угод. Так, Угода з торговельних аспектів іноземних інвестицій (ТРИМС), як відомо, діє в рамках СОТ, а це значить, що вона поширюється на території понад 190 країн світу, які є її членами.

Міжнародно-правові повноваження Багатосторонньої агенції з гарантій інвестицій (БАГІ), яка була створена відповідно до Сеульської конвенції у 1988 р., нині поширюються на 180 країн світу.

Дія міжнародної регіональної Угоди про співробітництво в галузі інвестиційної діяльності від 24 грудня 1993 р., яка підписана в рамках функціонування країн — членів Співдружності Незалежних Держав, а саме: Азербайджанською Республікою, Республікою Молдова, Республікою Білорусь, Російською Федерацією, Республікою Вірменія, Республікою Таджикистан, Республікою Грузія, Туркменістаном, Республікою Казахстан, Республікою Узбекистан, Киргизькою Республікою та Україною, розповсюджується на територію зазначених держав.

Масштаб дії двосторонніх міжнародних інвестиційних угод відповідно поширюється на території країн, які їх уклали.

Угоди у сфері міжнародного інвестиційного співробітництва, крім нормативного характеру, якими є, наприклад, багатосторонні угоди, що закріплюють норми та принципи, розраховані на тривале використання, можуть мати також індивідуальний характер — тобто в них закріплені конкретні індивідуальні зобов'язання, що вичерпують свою силу (зміст) одноразовим застосуванням. Наприклад, такі конкретні зобов'язання містяться в Меморандумі про взаєморозуміння щодо реалізації національного проєкту «Повітряний експрес»: залізничне пасажирське сполучення м. Київ — Міжнародний аеропорт «Бориспіль» і будівництво інших інфраструктурних об'єктів Київського регіону. Цей документ

³⁰² Офіційний вісник України. — 2006. — № 37. — 27 верес. — Ст. 2564.

підписаний 5 грудня 2013 р. між Китайською корпорацією «Генеральних підрядів» та Державним підприємством «Дирекція з будівництва та управління національного проекту «Повітряний експрес» та інших інфраструктурних об'єктів Київського регіону». Цій міжнародній Угоді передувала Постанова Кабінету Міністрів України від 8 березня 2011 р. № 335 «Деякі питання підготовки до реалізації проекту, організації залізничного пасажирського сполучення м. Київ — Міжнародний аеропорт “Бориспіль” і будівництва інших інфраструктурних об'єктів Київського регіону». Загальний обсяг інвестицій у цей проект становить 372 млн дол. США³⁰³.

Як правило, багатосторонні міжнародні інвестиційні угоди мають довгостроковий характер. Такий же характер мають і окремі двосторонні угоди. Наприклад, двосторонні угоди про сприяння та захист інвестицій, як-от наведена вище Угода між урядами України та Ізраїлю, як правило, укладаються на строк 10 років.

Також міжнародні договори у сфері інвестиційної діяльності розрізняють за назвою. Так, слід виділити конвенції (наприклад, Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р.); декларації (наприклад, Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства 21 червня 1976 р.); угоди (наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне сприяння та взаємний захист інвестицій від 3 травня 1994 р.³⁰⁴); меморандуми (наприклад, Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з інвестицій та управління національними проектами України та Йорданською інвестиційною радою від 16 квітня 2012 р.³⁰⁵); протоколи (наприклад, Спільний протокол тристоронньої наради з питань торгово-економічного й інвестиційного співробітництва між Україною, Ісламської Республікою Іран і Туркменістаном від 10 вересня 1995 р.³⁰⁶); розпорядження (наприклад, Спільне роз-

³⁰³ Офіційний вісник України. — 2011. — № 24. — 8 квіт. — Ст. 1000.

³⁰⁴ Там само. — 2007. — № 90. — 8 груд. — Ст. 3321.

³⁰⁵ Там само. — 2013. — № 11. — 19 лют. — Ст. 441.

³⁰⁶ Там само. — 2007. — № 82. — 9 листоп. — Ст. 3064. — С. 104.

порядження Президента України Л. Кучми і Президента Туркменістану С. Ніязова «Про будівництво і фінансування інвестиційних об'єктів загальнодержавного значення в Туркменістані» від 4 жовтня 2000 р.).

Залежно від форми, за допомогою якої держава виражає свою згоду на обов'язковість міжнародних договорів, це може бути ратифікація, затвердження, прийняття і приєднання. У цьому разі міжнародні інвестиційні угоди є різновидом міжнародних економічних угод і відповідно, наприклад, до Закону України «Про міжнародні договори» від 29 червня 2004 р., вони підлягають ратифікації.

До міжнародних угод у сфері інвестиційної діяльності за участю України слід віднести такі, що регулюють питання уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та запобігання ухиленню від сплати податків. Такі угоди укладені з Великою Британією, Іраном, Польщею, Республікою Білорусь, Туреччиною, Угорщиною, Францією, Чехією та іншими державами.

У системі міжнародних інвестиційних договорів є такі, що мають специфічний зміст, наприклад, Угода між Держатомнаглядом, Держкоматомом та Міністерством навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини про наміри в галузі інвестування заходів з підвищення безпеки АЕС України з реактором типу ВВЕР від 25 серпня 1993 р., Договір між Україною та США про сфери компетенції Українсько-американської спільної комісії сприяння розвитку торгівлі та інвестиціям від 1 березня 1994 року.

12.1. Поняття та джерела міжнародного транспортного права

У системі міжнародних економічних відносин важливе місце посідають відносини, пов'язані з організацією і здійсненням міжнародних перевезень різними видами транспорту (залізничним, автомобільним, повітряним, морським, річковим, трубопровідним). Міжнародні транспортні перевезення пасажирів та вантажів — необхідна умова успішного розвитку міжнародних економічних відносин. Транспортування сировини, перевезення матеріалів, устаткування, сільськогосподарської продукції й інших вантажів, передбачених міжнародними договорами та угодами, — це один із засобів їх реального виконання. Від чіткого урегулювання міжнародних відносин у галузі транспорту багато в чому залежать результати у різних напрямках міжнародного співробітництва. Ці відносини, які виникають між державами, національними органами управління транспортом, міжнародними організаціями, регулюються відповідними міжнародними принципами і нормами.

Особливо варто наголосити, що національне транспортне право і міжнародне транспортне право, на наш погляд, є найбільш збалансованими, гармонізованими. І це цілком зрозуміло, коли взяти до уваги ту обставину, що міжнародне транспортне сполучення здійснюється не лише від країни до країни, а й через територію відповідних країн в інші. Це дає можливість визначати окремі країни як транзитні. Розумне використання цієї особливості будь-якою країною сприяє зміцненню міжнародних економічних зв'язків, подальшому розвитку шляхів сполучення, ефективній та своєчасній доставці різноманітних вантажів у цю країну, розвитку її

національного транспорту, а відтак економіки країн в цілому. Транзитною країною є, зокрема, й Україна. Так, український кордон за добу в середньому перетинає близько 8 тис. транспортних засобів, з яких стягується єдиний збір до Державного бюджету. Слід зазначити, що при збільшенні імпортих товарів з 2000 по 2009 рр. в 3,3 раза, обсяг надходження засобів від єдиного збору збільшився лише в 1,5 раза і за 2010 р. становив 12,7 млн євро³⁰⁷. Через неефективне використання транзитного положення Україна в середньому втрачає щороку 2,5 млрд дол.³⁰⁸. Щодо правового регулювання у цій сфері, то в Україні, наприклад, були прийняті такі закони: «Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002–2010 роках» від 7 лютого 2002 р.³⁰⁹, «Про транзит вантажів» від 20 жовтня 1999 р.³¹⁰, «Про ратифікацію Угоди про проведення узгодженої політики в галузі транзиту природного газу» від 18 грудня 1996 р.³¹¹, «Про ратифікацію Угоди про проведення узгодженої політики в галузі транзиту нафти і нафтопродуктів магістральними трубопроводами» від 11 червня 1997 р.³¹², «Про ратифікацію Угоди про порядок транзиту через території держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав» від 22 лютого 2001 року³¹³.

Система світових транспортних зв'язків за участю різних суб'єктів міжнародного права відображає зміст міжнародного транспортного права як підгалузі, складової частини міжнародного економічного права. Саме норми та принципи міжнародного права є інструментом регулювання різних міжнародних транспортних відносин.

³⁰⁷ Див.: Украина за 10 лет из транзитной страны превратилась в проходной двор [Электронный ресурс] // Комментарии. — Режим доступа : <http://comments.ua/money/208060-Ukraine-10-let-tranzitnoy.html>. — Название с экрана.

³⁰⁸ Див.: Мнение: Украина транзитная [Электронный ресурс] // Фокус. — Режим доступа : <http://focus.ua/opinion/146619/>. — Название с экрана.

³⁰⁹ ВВР. — 2002. — № 24. — Ст. 166.

³¹⁰ Офіційний вісник України. — 1999. — № 45. — 26 листоп. — С. 4.

³¹¹ ВВР. — 1997. — № 9. — 14 берез. — Ст. 68.

³¹² Там само. — 1997. — № 31. — 3 верес. — Ст. 197.

³¹³ Там само. — 2001. — № 16. — 20 квіт. — Ст. 77.

Таким чином, *під міжнародним транспортним правом слід розуміти систему міжнародно-правових принципів і норм, які регулюють відносини, що виникають за участю держав та міжнародних організацій у процесі використання різних видів транспорту в сфері міжнародного економічного співробітництва.*

Джерелами міжнародного транспортного права, в яких закріплюються його принципи та норми, є міжнародні договори та угоди з питань транспорту — установчі угоди з питань організацій та конкретні угоди і договори між різними суб'єктами міжнародного транспортного права, акти міжнародних організацій (асоціацій, конференцій, палат, комісій тощо), звичаї, рішення міжнародних арбітражних та судових установ.

Найбільш поширеними джерелами міжнародного транспортного права є міжнародні договори та угоди з питань транспорту. Це насамперед установчі договори міжнародних організацій, що забезпечують міжнародні транспортні перевезення. Такими організаціями, які створені на основі багатосторонніх угод, є Міжнародна організація з цивільної авіації, Світова асоціація автомобільних магістралей, Міжнародна організація залізничних перевезень, Міжнародна морська організація, Європейська конференція міністрів транспорту (перейменована 2006 р. на Міжнародний транспортний форум) та ін. В установчих (статутних) актах про їхнє створення закріплюються норми та принципи, що становлять основу міжнародно-правового статусу таких організацій та регулюють відносини між країнами — членами цих міжнародних організацій, а також країнами, які не входять до їх складу. Система саме цих норм та принципів є первинним правом конкретної міжнародної транспортної організації. У цих же установчих актах визначаються органи міжнародних організацій, які, реалізуючи їх міжнародно-правовий статус, також приймають свої акти, де можуть закріплюватися міжнародно-правові принципи та норми, які становлять основу вторинного права. Так, відповідно до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (1944) у 1947 р. була створена Міжнародна організація цивільної авіації. Її органами, відповідно до ст. 43, є Асамблея, Рада та інші, які приймають відповідні акти, що

мають нормативно-правовий характер. Так, Асамблея Міжнародної організації цивільної авіації має право визначати свої власні правила процедури (ст. 49), а Рада — свої (ст. 54).

Асамблея Міжнародної морської організації теж приймає нормативно-правові документи, які попередньо розглядаються на сесіях комітетів (Комітету з безпеки на морі, Комітету із захисту морського середовища, Юридичного комітету, Комітету з технічної співпраці, Комітету з полегшення формальностей судноплавства). Асамблея як міжнародна організація приймає свої рішення у формі резолюцій. Якщо ці рішення не змінюють або не доповнюють прийняті конвенції, то вони мають рекомендаційний характер. Такі рішення можуть бути закладені в національне законодавство відповідних країн і вже розглядатимуться як норми національного права. Цими резолюціями можуть також затверджуватися кодекси, циркулярні листи та поправки до чинних документів.

Крім установчих багатосторонніх міжнародних договорів, є й інші багатосторонні угоди та договори щодо спеціальних питань організації міжнародних транспортних перевезень. Так, значна кількість міжнародних документів стосуються, наприклад, використання морських шляхів для міжнародних перевезень. Це Конвенція ООН з морського права 1982 р., Конвенція про режим проток 1936 р., Конвенція ООН про морські перевезення вантажів 1978 р., Конвенція охорони людського життя на морі 1982 р. та ін. Можна навести й низку інших багатосторонніх міжнародно-правових актів, які стосуються організації та здійснення міжнародних перевезень іншими видами транспорту. Наприклад, Конвенція про міжнародні залізничні перевезення від 9 травня 1980 р., Угода про координацію органів залізничного транспорту Співдружності Незалежних Держав від 14 лютого 1992 року.

Велике значення у врегулюванні міжнародних транспортних відносин відіграють двосторонні угоди, які укладаються від імені й за дорученням урядів держав. Так, урядом України та за його дорученням центральними органами управління транспортом, міністерствами та іншими установами, які здійснюють керівництво залізничним, морським, річковим, повітряним транспортом, за період 1992–2013 рр. було укладено близько 200 міжнародних транспортних угод, серед них

значна кількість — двосторонніх. Наприклад, лише за період 1991–2006 рр. за участю України укладено 45 двосторонніх угод про автомобільне сполучення. Такі Угоди підписані між урядом України та урядами Болгарії, Великобританії, Греції, Ірану, Іспанії, Італії, Казахстану, Люксембургу, Македонії, Німеччини, Норвегії, Польщі та іншими країнами світу³¹⁴.

Крім того, укладаються угоди про міжнародні перевезення шляхом використання різних видів транспорту. Скажімо, 21 листопада 2013 р. була підписана Угода між Міністерством інфраструктури України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій та технологій Республіки Австрія про міжнародні комбіновані перевезення.

Існують міжнародні транспортні договори різного змісту, але в них обов'язково враховується специфіка виду транспортних засобів. Наприклад, у договорі про торгове судноплавство визначається, як правило, територія, на яку поширюється договір; питання сприяння сторін свободі торгового судноплавства; підтримка і розвиток ділових відносин між органами управління транспортом; дотримання у міжнародному судноплавстві принципу вільної і справедливої конкуренції; визнання національної належності судна; надання допомоги в разі корабельних катастроф і аварій та інші питання.

Як уже зазначалося, джерелом міжнародного транспортного права також є *міжнародний звичай*, який за необхідності може бути закріплений у міжнародно-правових нормах. Наприклад, міжнародний звичай про право мирного переходу через територіальне море був перетворений на міжнародно-правову норму (ст. 14–23) Конвенції про територіальне море 1958 року.

Міжнародне транспортне право як підгалузь міжнародного економічного права складається із групи норм та принципів, що об'єднані у відповідні споріднені правові інститути (правового регулювання міжнародних морських перевезень, правового регулювання міжнародних річкових перевезень, правового регулювання міжнародних залізничних перевезень, правового регулювання міжнародних повітряних перевезень).

³¹⁴ Див.: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/find/c>

12.2. Правове регулювання міжнародних морських перевезень

Обсяг вантажних перевезень морськими шляхами рік у рік зростає. За різними даними він складає — 60–80 % від загального обсягу міжнародних перевезень, які здійснюються різними видами транспорту. Це зумовлено не лише дешевизною морських перевезень, порівняно з іншими видами транспортування, а й географічною зручністю країн, які беруть участь у морських перевезеннях. Навіть ті країни, які географічно віддалені від морських шляхів, але, враховуючи економічність використання морських перевезень, намагаються різними видами транспорту доправляти вантажі до морських портів інших країн. Цьому сприяє низка міжнародно-правових актів. Так, нагадаємо, що одним із принципів міжнародної торгівлі, які були затверджені в Заключному акті Конференції ООН з торгівлі та розвитку від 15 червня 1964 р., є принцип, відповідно до якого державам, котрі не мають виходу до моря, необхідно надати максимум можливостей з метою надання їм змоги подолати вплив внутрішньоконтинентального положення на їхню торгівлю.

Досліджуючи питання правового регулювання морських перевезень, необхідно звернути увагу на те, що тут відіграє роль не лише міжнародне економічне право, підгалуззю якого є міжнародне транспортне право, а й міжнародне морське право, яке є самостійною і досить важливою галуззю міжнародного публічного права. Саме воно, як зазначається, регулює відносини, які виникають у зв'язку з перевезенням різних вантажів, багажу, пасажирів тощо. Крім того, міжнародне морське право покликане регулювати й інші відносини, пов'язані, наприклад, з морськими промислами, використанням морського дна, буксируванням морських суден, проведенням криголамних та рятувальних операцій³¹⁵. Таким чином, коло відносин, які регулює морське право, є досить широким і не обмежується лише

³¹⁵ Висоцький О. Ф. Морське право / О. Ф. Висоцький // Юридична енциклопедія. В 6 т. — Т. 3 : К–М. — С. 772–773.

міжнародними транспортними перевезеннями. Ця його особливість по-різному віддзеркалюється у визначеннях поняття «морське право». Воно трактується дослідниками як: розвинута система норм, що визначають статус морських просторів, їх дна та ресурсів, порядок користування ними³¹⁶; інститут міжнародного права, що регулює відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права стосовно статусу, порядку використання та охорони морських просторів, у тому числі використання природного шельфу, морського дна і природних ресурсів моря³¹⁷; сукупність міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у зв'язку з діяльністю у Світовому океані³¹⁸; галузь міжнародного права, що є сукупністю узгоджених принципів та норм, які визначають правовий статус морських просторів і регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права щодо використання Світового океану, його дна, надр у різних цілях³¹⁹. Є й інші дефініції міжнародного морського права. У розглянутих визначеннях, на наш погляд, є окремі неточності. Уже неодноразово нами зверталася увага на те, що незалежно від того, національне це право чи міжнародне, або якась їх галузь чи правовий інститут, це, перш за все, система правових норм і принципів, у якій всі вони знаходяться і функціонують у системному взаємозв'язку та взаємопов'язані між собою, доповнюють або розвивають одне одного.

І тому, даючи визначення праву, його галузям, інститутам, насамперед необхідно враховувати ту обставину, що це не проста сукупність норм та принципів, як неодноразово зазначається у значній кількості наукових і навчальних джерел, а їхня *система*.

Певна річ, не можна погодитись із думкою про те, що міжнародне морське право є інститутом, а не галуззю міжнародного права. Поза всяким сумнівом, воно має всі ознаки галузі

³¹⁶ Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. — С. 135.

³¹⁷ Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник / М. Ю. Черкас ; М-во осв. і науки України ; Одеська нац. юр. академія. — К. : Правова єдність, 2009. — 390 с. — С. 180.

³¹⁸ Международное право. — С. 595.

³¹⁹ Міжнародне публічне право. — С. 229.

права. В окремих визначеннях, на нашу думку, правильно наголошується на тому, що ці відносини виникають за участю держав та міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного права у сфері використання Світового океану. Під ним розуміють безперервну водну оболонку Землі, яка оточує материки і острови. Її площа 361 млн кв. км (об'єм 1370 млн кв. км), що становить 70,8 % земної поверхні. Світовий океан традиційно поділявся на чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський і Північно-Льодовитий³²⁰. Нині згідно з рішенням Міжнародної гідрографічної організації, прийнятим у 2000 р., виділяють ще й п'ятий океан — Південний (Антарктичний).

Підсумовуючи викладене, під міжнародним морським правом слід розуміти систему правових норм і принципів, яка становить самостійну галузь міжнародного публічного права, що регулює відносини між державами та міжнародними організаціями, які виникають у процесі використання Світового океану для торгового і військового мореплавства, риболовецького і морського промислу, добування біологічних і мінеральних ресурсів, проведення наукових досліджень тощо.

Структурно-функціональний зв'язок між міжнародним морським правом як галуззю міжнародного публічного права та правовим регулюванням міжнародних морських перевезень як інституту міжнародного транспортного права ще раз підкреслює системність міжнародного права в цілому.

Використання морських шляхів, зон територіального та відкритого моря, морських проток, гаваней та каналів, морських портів тощо вимагає, відповідно, з'ясування їх міжнародно-правового статусу. Без цього неможливо належним чином не лише організувати і здійснювати міжнародні морські перевезення, а й уявити їх. Виходячи з цього, у роботі, за необхідності, буде звертатися увага на ці питання.

Важливе значення для з'ясування окреслених та інших питань має Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права, яка була прийнята 10 грудня 1982 р. і підписана

³²⁰ Шемшученко Ю. С. Світовий океан / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. В 6 т. — Т. 3 : К–М. — С. 440.

159 державами світу³²¹. Структура цієї Конвенції є досить складною, а її обсяг — значним. У ній міститься 320 статей, об'єднаних у сімнадцять частин, які, своєю чергою, поділяються на окремі розділи. Назви частин Конвенції певною мірою характеризують її загальний зміст. Так, Частина I називається — Вступ (ст. 1), Частина II — Територіальне море і прилегла зона (ст. 2–33), Частина III — Протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства (ст. 34–45), Частина IV — Держави-архіпелаги (ст. 46–54), Частина V — Виключна економічна зона (ст. 55–75), Частина VI — Континентальний шельф (ст. 76–85), Частина VII — Відкрите море (ст. 86–120), Частина VIII — Режим островів (ст. 121), Частина IX — Замкнуті і напівзамкнуті моря (ст. 122–123), Частина X — Право держав, які не мають виходу до моря, на доступ до моря і від нього і на свободу транзиту (ст. 124–132), Частина XI — Район (ст. 133–191), Частина XII — Захист і збереження морського середовища (ст. 192–237), Частина XIII — Морські наукові дослідження (ст. 238–265), Частина XIV — Розробка і передача морської технології (ст. 266–278), Частина XV — Регулювання спорів (ст. 279–299), Частина XVI — Загальні положення (ст. 300–304), Частина XVII — Заключні положення (ст. 305–320).

Конвенція має дев'ять додатків: Додаток I. Далеко мігруючі види; Додаток II. Комісія щодо меж континентального шельфу; Додаток III. Основні умови пошуку, розвитку і розробки; Додаток IV. Статут підприємства; Додаток V. Погоджувальна процедура; Додаток VI. Статут Міжнародного трибуналу з морського права; Додаток VII. Арбітраж; Додаток VIII. Спеціальний арбітраж і Додаток IX. Участь у міжнародних організаціях.

Не вдаючись до конкретної характеристики всіх частин Конвенції та додатків до неї, зупинимось на важливих положеннях окремих частин, які мають відношення до міжнародних морських перевезень.

³²¹ Действующее международное право : учеб. пособ. для студ. и аспирантов, изуч. междунар. право. В 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. — Т. 3 : Разд. 17–24. — М. : Изд-во Московского независимого ин-та междунар. права, 1997. — 832 с. — С. 322–474.

Так, *Частина II. Територіальне море і прилегла зона* в ст. 2 визначає правовий статус територіального моря, повітряного простору над ним, а також його дна і надр. Як зазначається в цій частині документа, суверенітет узбережної держави поширюється за межі його сухопутної території і внутрішніх вод, а у випадку держави-архіпелага — його архіпелажних вод на прилеглий морський пояс, який називається територіальним морем. Цей суверенітет поширюється на повітряний простір над територіальним морем, на його дно та надра. Їхній правовий режим встановлюється з урахуванням загальноновизнаних норм міжнародного права законодавством відповідної держави. Без спеціального дозволу іноземним суднам забороняється заходити у ці води, вести промисли, проводити наукові дослідження. Лише під час стихійного лиха це правило може бути порушене. Ці положення повинні бути дотримані й під час здійснення міжнародних морських перевезень.

У Конвенції є й інші, не менш важливі положення, що стосуються, наприклад, режиму міжнародного району морського дна (Район), яким є дно морів і океанів, а також надра за межами дії національної юрисдикції (*Частина XI — Район*, ст. 133–191).

Конвенція закріплює положення, що стосуються виключної економічної зони, під якою розуміють район, що знаходиться за межами територіального моря і прилеглий до нього, на який поширюється особливий правовий режим, відповідно до якого права і юрисдикція прибережної держави та права і свободи інших держав регулюються відповідним положенням Конвенції ООН з морського права 1982 р. (ст. 55). Згідно зі ст. 57 ширина виключної економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відраховується від вихідних ліній, від яких вимірюється ширина територіального моря. Виключна економічна зона стосується економічних та політичних інтересів держав. Особливості цієї частини відкритого моря полягають у тому, що ніхто, крім прибережної держави (або без її згоди), не може здійснювати розвідки і розробки природних ресурсів. Усі питання, які стосуються використання виключної економічної зони, регулюються *Частиною V* (ст. 55–75) цієї Конвенції.

У Конвенції містяться норми, що стосуються морських заток, портів, рейдів, проток, каналів та інших категорій, які використовуються в морському праві.

Є й інші конвенції, які стосуються подібних питань. Так, важливою є *Женевська Конвенція про відкрите море 1958 р.* Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції під «відкритим морем» слід розуміти всі частини моря, які не входять як до територіальних, так і до внутрішніх вод якої-небудь держави і якими можуть користуватися різні держави. На нього не поширюється суверенітет жодної держави. Згідно зі ст. 87 Конвенції ООН з морського права та з іншими нормами міжнародного права, свобода відкритого моря як для прибережних держав, так і для держав, що не мають виходу до моря, передбачає: свободу судноплавства; свободу польотів; свободу прокладати підводні кабелі та трубопроводи; свободу споруджувати штучні острови та інші установки, які допускаються відповідно до міжнародного права; свободу рибальства; свободу наукових досліджень.

Зазначена Конвенція (ст. 105) передбачає, що у відкритому морі або будь-якому іншому місці поза юрисдикції держав будь-яка держава може захопити піратське судно або піратський літальний апарат, що захоплені внаслідок піратських дій і знаходяться під владою піратів, арештовувати осіб, які перебувають на них, і захопити майно. Таке захоплення може вчинятися лише військовими кораблями або військовими літальними апаратами, які мають чіткі зовнішні ознаки, що дозволяють розпізнавати їх як такі, що знаходяться на урядовій службі та уповноважені для цієї мети (ст. 107). Цілком зрозуміло, що на захоплюваних піратами суднах, наприклад, можуть знаходитися й усілякого роду вантажі, які перевозяться з однієї країни в іншу.

Як зазначається, найбільш небезпечними для міжнародного судноплавства є води Китайського моря, Південної Америки, Індійського океану, Південної Африки. Акти піратства зі збройного розбою також відбуваються у водах європейських держав, у Середземному та Чорному морях³²².

³²² Міжнародне публічне право. — С. 241.

Відкрите море вільне для доступу всіх держав, і жодна з них не має права претендувати на підпорядкування якої-небудь його частини своєму суверенітету.

Перебуваючи у відкритому морі, судна повинні плавати під прапором лише однієї держави (крім випадків, передбачених у міжнародних договорах), підкорятись юрисдикції тієї держави, під прапором якої вони знаходяться. Не дозволяється під час плавання або стоянки при заході в порт міняти свій прапор (крім випадків переходу права власності на судно або зміни реєстрації). Судно має свою приписку у порту відповідної держави, має прапор цієї держави і підпорядковується у відкритому морі лише її юрисдикції.

Важливе значення мають питання, пов'язані з *користуванням протоками* (Гібралтарською, Чорноморськими — Босфор і Дарданелли, Балтійськими — Великий і Малий Бельт та Ересун, Магеллановою і Лаперуза, Ла-Манш, Сінгапурською, Малаккською та ін.). Вони мають різний міжнародно-правовий режим. Так, користування протоками Гібралтарською, Балтійською, Магеллановою і Лаперуза є вільним і безмитним.

Щодо режиму Чорноморських проток, то він визначений *спеціальною Конвенцією 1936 р.*, підписаною у Монтрю (Швейцарія). У ст. 1 цієї Конвенції зазначено, що вона визнає і підтримує принцип права свободи проходу та плавання у протоках удень і вночі, незалежно від прапора і вантажу, без будь-яких формальностей за умови сплати передбачених у Конвенції досить поміркованих зборів і проходження санітарного огляду. Відповідно до документа прохід через ці протоки у мирний час для всіх торгових суден вільний, але потребує дотримання деяких санітарних норм. Судна підлягають санітарному огляду з боку представників влади Туреччини. Якщо стан судна відповідає санітарним нормам, що засвідчено відповідними документами, то воно може не зупинятись у протоках і йти своїм курсом. Якщо ж ні, то має зробити зупинку для ретельного санітарного огляду, а також сплатити вартість наданих послуг.

У разі війни і за умови, що Туреччина буде нейтральною країною, зберігається принцип вільного проходу як для країн, що перебувають у стані війни, так і для нейтральних.

Якщо ж Туреччина буде у стані війни, то вона пропускає судна лише тих країн, які не перебувають з нею у стані війни.

Як відомо, з 1 липня 1994 р. Туреччина затвердила новий регламент плавання в протоках, викликаний інтенсифікацією руху в них. Як зазначається, у 1993 р. у протоках пропливало щоденно 77 суден, у 1994 р. — 90, у 1995 р. — 132, а тепер щорічно до 50 тис. За короткий час у цих протоках трапилося дев'ять великих аварій, а румунський танкер горів місяць. Нові правила забороняють проходження через протоки суден довших, ніж 150 м, а танкери великого тоннажу мають направляти повідомлення про проходження за 48 год. У результаті проведених переговорів в рамках Міжнародної морської організації Туреччина трохи пом'якшила умови регламенту 1994 року³²³.

Відповідний міжнародно-правовий режим мають *канали*: Суецький, Панамський, Кільський, які забезпечують, враховуючи їхнє географічне розташування, сполучення між обширними районами відкритого моря. Це штучно створені міжнародні судноплавні шляхи. Так, Панамський канал сприяє міжнародним транспортним зв'язкам між Тихим і Атлантичним океанами, Суецький канал — Середземним і Червоним морями з виходом до Індійського океану, Кільський канал — Балтійським та Північним морями.

Прохід, наприклад, через *Панамський канал* регулюється правилами, встановленими США, і договорами, укладеними США з іншими державами. Незважаючи на формальне право вільного проходу через цей канал суден будь-якої держави, адміністрація каналу має право на свій розсуд за наявності певних підстав (неналежний санітарний стан, небезпечний вантаж) заборонити прохід. Усі торгові судна, які проходять через цей канал, підлягають контролю з боку комісії, до якої входять представники митного, карантинного й імміграційного відомств. Капітан і члени команди за порушення правил користування каналом можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Міжнародно-правовий статус *Суецького каналу* визначений Константинопольською конвенцією щодо забезпечення

³²³ Черкес М. Ю. Міжнародне право. — С. 204.

вільного по ньому плавання, іншими міжнародними актами, а також законодавством Єгипту. Згідно із зазначеною Конвенцією передбачається свобода та рівність користування каналом усіма державами, а також принцип нейтралітету, заборона блокади каналу.

Відповідний міжнародно-правовий статус має і *Кільський канал*.

Конкретним міжнародно-правовим режимом наділені й *порти*. Згідно з положеннями Барселонської конференції (1921 р.) флоти всіх країн вільно користуються будь-яким відкритим портом. Крім того, всі збори в портах мають здійснюватися на умовах рівності й у розумних межах.

На конференції Комітету комунікацій і транзиту Ліги Націй були підписані Конвенція і Статут про міжнародний режим морських портів, відкритих для заходу торгових (вантажних, пасажирських) суден з комерційною метою. Країни-учасниці відповідно до цих документів взяли на себе зобов'язання надати вільний доступ до відкритих портів своїх та іноземних суден, а також рівні умови для їхнього завантаження і розвантаження, стягнення мита тощо.

У користуванні морськими портами іноді виникає гостра необхідність. Відмова у дозволі зайти у порт може надто дорого коштувати. Відомий приклад, коли 26 квітня 1993 р. сучасне вантажне судно Українського Дунайського пароплавства «Кілія», яке доставляло вантаж до Греції, біля берегів Тунісу потрапило у сильний шторм. У порт його не пустили, а у відкрите море виходити було дуже небезпечно. У зв'язку із цим «Кілія» була змушена кружляти у Туніській затоці, внаслідок чого зіпсувала розставлені там риболовні сіті. Уряд Тунісу арештував судно, а державна риболовецька компанія звернулася з позовом до суду. За первинними висновками експертів, прямі збитки становили 180 тис. дол. США, а побічні — 2,5 млн дол. Представники норвезької компанії «Гарт», які застрахували «Кілію», вже були згодні сплатити цю суму, але місцеві рибалки заявили, що косяк тунця був дуже великий, у зв'язку з чим побічні збитки становлять не 2,5, а 10 млн дол. До речі, вартість судна становить 9 млн дол. Судова влада Тунісу запропонувала страховій компанії дати безлімітну гарантію. У зв'язку з тим,

що судно тримали під арештом тривалий час, Дунайське пароплавство виплатило значну суму грошей морякам за простій і неустойку грецькій фірмі за неотриманий вчасно багаж.

Важливу роль у здійсненні міжнародно-правового регулювання перевезень вантажів морськими шляхами сполучення відіграє *Конвенція ООН про морські перевезення вантажів 1978 р. (Гамбурзькі правила)*, в якій встановлені правила, що стосуються морських перевезень вантажів. Її зміст розкривається через зміст семи частин, в яких закріплено 34 статті.

Коротко зупинимося на основних положеннях цієї Конвенції. Так, у ст. 1 Конвенції закріплені визначення таких термінів, як «перевізник», «фактичний перевізник», «вантажовідправник», «вантажоотримувач», «вантаж», «договір морського перевезення» та «коносамент». Визначення цих термінів у Гамбурзьких правилах дає можливість уникнути їх різного тлумачення, що має досить важливе значення під час вирішення всілякого роду непорозумінь. Однак слід наголосити, що їх визначення закладається й у національне законодавство країн, що в певній мірі сприяє його гармонізації із зазначеною Конвенцією.

Положення цієї Конвенції (ст. 2) застосовуються до всіх договорів морського перевезення між двома різними державами, якщо: 1) порт завантаження, передбачений договором морського перевезення, знаходиться в одній з договірних держав; або 2) порт розвантаження, передбачений договором морського перевезення, знаходиться в одній з договірних держав; або 3) один з опційних портів розвантаження, передбачений договором морського перевезення, є фактичним портом розвантаження, і такий порт знаходиться в одній з договірних держав; або 4) коносамент чи інший документ, який підтверджує договір морського перевезення, виданий в одній з договірних держав; або 5) коносамент чи інший документ, який підтверджує договір морського перевезення, передбачає, що договір повинен бути врегульований положеннями Конвенції або законодавством будь-якої держави, що вводить їх у дію.

Ця Конвенція застосовується незалежно від національної приналежності судна, перевізника, фактичного перевізника,

вантажовідправника, вантажоодержувача або будь-якої іншої зацікавленої особи.

У той же час, Гамбурзькі правила не застосовуються до чартерів. Але, коли коносамент видається згідно з чартером, положення Конвенції застосовуються до такого коносамента, якщо він регулює відносини між перевізником і власником коносамента, який не є фрахтовиком.

Якщо договір передбачає перевезення вантажу декількома відвантаженнями протягом узгодженого періоду, положення зазначеної Конвенції застосовуються до кожного відвантаження.

У Частині II Конвенції визначається відповідальність перевізника та її підстави та її межі (ст. 4–11), а в Частині III визначена відповідальність вантажовідправника (ст. 12–13).

Частина IV Конвенції (ст. 14–18) закріплює перелік документів, які необхідні під час здійснення міжнародних морських перевезень. Основним із таких документів є коносамент. Ст. 15 Конвенції визначає, що він повинен містити такі дані: 1) загальний характер вантажу, основні марки, необхідні для ідентифікації вантажу, пряма вказівка — у відповідних випадках — щодо небезпечного характеру вантажу, місць чи предметів і вага вантажу або її кількість, позначені іншим чином, причому всі ці дані вказуються так, як вони надані вантажовідправником; 2) зовнішній стан вантажу; 3) назва перевізника та місцезнаходження його основного комерційного підприємства; 4) назва вантажовідправника; 5) назва вантажоотримувача, якщо він зазначений вантажовідправником; 6) порт завантаження згідно з договором морського перевезення і дата приймання вантажу перевізником у порт завантаження; 7) порт вивантаження згідно з договором морського перевезення; 8) число оригіналів коносамента, якщо їх більше одного; 9) місце видачі коносамента; 10) підпис перевізника або особи, яка діє від його імені; 11) фрахт у розмірі, який підлягає проплаті вантажовідправником, або інша вказівка на те, що фрахт повинен бути виплачений ним; 12) вказівка, яка згадана в п. 3 ст. 23 (зміст цієї вказівки зводиться до такого: у тих випадках, коли видається коносамент або будь-який інший документ, який підтверджує договір морського перевезення, він повинен включати посилання на те,

що перевезення регулюється положеннями зазначеної Конвенції, які позбавляють юридичної сили будь-яку умову, що суперечить цим положенням на шкоду вантажовідправника та вантажоодержувача. — *В. О.*); 13) вказівка — у відповідних випадках — про те, що вантаж повинен або може перевозитися на палубі; 14) дата або період здачі вантажу в порту розвантаження, якщо вони прямо узгоджені сторонами; 15) підвищена межа або межі відповідальності, якщо вони були узгоджені. Таким чином, коносамент є документом досить складного змісту.

Крім зазначених вище особливостей регулювання міжнародних морських перевезень, розглянемо й інші питання їх організації і здійснення. Насамперед у міжнародних морських перевезеннях використовують дві його форми: лінійна (регулярна) і трампована (нерегулярна).

Лінійні перевезення (інколи їх називають лінійне судноплавство) — це форма міжнародних морських транспортних послуг, які забезпечують регулярні перевезення між зазначеними портами генеральних вантажів відповідно до розкладу. Лінійне судноплавство може бути одностороннім, коли воно обслуговується судовласником однієї компанії, та спільним — за умови обслуговування декількома компаніями на підставі угод між ними. Лінійне судноплавство регламентується Кодексом поведінки лінійних конференцій 1974 р., в якому закріплені права, обов'язки, тарифні ставки, калькуляція перевізної ціни тощо. Перевагами такого судноплавства, в першу чергу, є його регулярність, можливість отримання розкладу, стабільні ціни.

Трампована форма перевезень (трампове судноплавство) — це вже нерегулярні (разові) рейси морських суден без чіткого розкладу, які здійснюються на підставі угоди між судовласником і суб'єктом, який перевозить вантаж. Воно здійснюється на основі укладання між ними відповідних чартерних договорів (контрактів) на перевезення вантажу.

Для разових перевезень використовуються судна орендовані (фрахтовані) на визначений час, строк (тайм-чартер). Є і судна, які на підставі угод між державами використовуються систематично на певних географічних напрямках за раніше встановленим графіком.

Основним документом для морських перевезень вантажів є договір, за яким перевізник або фрахтівник зобов'язаний перевезти вантаж із порту відправлення у порт призначення і видати його уповноваженій для отримання вантажу особі (одержувачеві), а відправник або фрахтувальник зобов'язаний сплатити за перевезення встановлену плату (фрахт). Такий договір має бути укладений у письмовій формі. Цього вимагають правила, які закріплені в ст. 3 *Конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р.* Тобто документом, що містить умови договору перевезення морського вантажу, є коносамент, характеристика змісту якого уже давалася вище. Цей документ повертається перевізникові як підтвердження того, що він видав вантаж. Коносамент у міжнародно-морських перевезеннях видається відповідно до правил, що містяться у Конвенції про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р. (Гаазькі правила) та інших міжнародно-правових актах.

У національному законодавстві держав теж регулюються питання щодо складання коносаментів. Так, згідно зі ст. 138 Кодексу торгового мореплавства України в цьому документі зазначаються: найменування судна, якщо вантаж прийнято до перевезення на визначеному судні; найменування перевізника; місце приймання або навантаження вантажу; найменування відправника; місце призначення вантажу та інші дані³²⁴.

Щодо морських перевезень пасажирів, то вони регулюються *Міжнародною конвенцією про уніфікацію деяких правил про перевезення пасажирів морем 1961 р.*, *Афінською конвенцією про перевезення морем пасажирів та їхнього вантажу 1974 р.*, а також *Протоколом 1976 р. до Афінської конвенції про перевезення морем пасажирів та їхнього вантажу 1974 р.*, *Конвенцією ООН про морські перевезення вантажів 1978 року.*

Організація міжнародних морських перевезень та їхнє правове регулювання викликає необхідність хоча б у загальних рисах дати коротку характеристику міжнародного інституційного механізму, що функціонує у цій сфері.

Міжнародна морська організація отримала свою назву в 1982 р. До цього вона називалася Міжурядовою морською

³²⁴ ВВР. — 1995. — № 47. — 21 листоп. — Ст. 349.

консультативною організацією, яка була створена в 1948 р. на основі Конвенції, прийнятої Морською конференцією ООН. Нині до складу цієї організації входить 170 держав-членів. Вона є спеціалізованою установою ООН, основною організацією, яка функціонує в цій сфері.

Згідно зі ст. 1 Конвенції про Міжнародну морську організацію 1948 р. її основними цілями є: 1) забезпечення механізмів співробітництва урядів у сфері урядового регулювання та практики з технічних питань будь-якого роду, що стосуються міжнародного торговельного судноплавства; заохочення та сприяння всезагальному прийняттю практично можливих максимальних норм стосовно безпеки на морі, ефективності судноплавства, відвернення, забруднення моря із суден і боротьби з ним, а також розгляд адміністративних питань, що пов'язані з цілями, викладеними у цій статті; 2) заохочення усунення дискримінаційних заходів і надмірних обмежень, що зачіпають міжнародне торговельне судноплавство, з боку урядів для того, щоб надавати світовій торгівлі можливість без дискримінації користуватися послугами судноплавства; створення та заохочення зусиль урядів із метою гарантування безпеки; 3) забезпечення розгляду організацією будь-яких спорів, що стосуються судноплавства та впливу судноплавства на морське середовище, які можуть бути передані їй будь-яким органом або спеціалізованою установою ООН; забезпечення обміну інформацією між урядами з питань, що знаходяться на розгляді організації.

З метою забезпечення реалізації цілей, які стоять перед цією міжнародною організацією, створені та функціонують її органи управління, а саме: Асамблея (ст. 12–15), Рада (ст. 16–26), Секретаріат (ст. 57–52) і п'ять комітетів — Комітет з безпеки на морі, Комітет із захисту морського середовища, Юридичний комітет, Комітет з технічної допомоги, Комітет з полегшення формальностей судноплавства (ст. 27–56). Цими статтями Конвенції визначено міжнародно-правовий статус зазначених органів.

Міжнародна морська організація здійснює досить активну нормотворчу діяльність. Нею прийнята низка важливих міжнародно-правових документів, серед яких такі: Конвенція із запобігання забруднення суден 1973 р.; Конвенція про

цивільну відповідальність за забруднення нафтою 1969 р.; Конвенція щодо пошуку і рятування на морі 1979 р.; Конвенція та Експлуатаційна угода про міжнародну експлуатацію супутникового зв'язку 1979 р. та низка ін.

Враховуючи важливість міжнародного району морського дна, про який уже згадувалося, згідно із Конвенцією з морського права 1982 р. був створений *Міжнародний орган з морського дна*, який покликаний регулювати відповідну діяльність держав (ст. 156). До нього входять всі держави-члени, які підписали Конвенцію. Орган для здійснення своїх функцій може створювати на свій розсуд центри або відділення.

Орган є тією структурою, через яку держави-учасники організовують і контролюють діяльність у Районі, особливо з метою управління його ресурсами. Орган здійснює свою діяльність, дотримуючись принципу суверенної рівності всіх його членів, які, відповідно, покликані сумлінно виконувати покладені на них обов'язки з метою забезпечення кожному із них прав і переваг, що випливають із їх членства (ст. 157).

Конвенцією визначені органи управління, до яких входять Асамблея, Рада і Секретаріат. Їхні повноваження закріплені у ст. 159–169.

Міжнародний орган з морського дна користується на території кожної держави-учасниці відповідними привілеями та імунітетами.

З метою розгляду спорів між державами створений *Міжнародний трибунал ООН з морського права*. Його правовий статус визначений Статутом (ст. 1–41), зміст якого викладений у Додатку VI до Конвенції з морського права. Більш детально діяльність Міжнародного трибуналу з морського права розглядається в главі 14 цієї роботи.

Варто зазначити, що низка питань, пов'язаних з домінуючою роллю міжнародних морських перевезень серед інших видів міжнародних транспортних перевезень, не розглядалася через те, що вони є предметом міжнародного морського права як самостійної галузі міжнародного публічного права.

12.3. Правове регулювання міжнародних річкових перевезень

Міжнародні річкові перевезення здійснюються через міжнародні ріки, тобто ріки, які перетинають територію двох або більше держав чи є кордоном між ними і мають судноплавне сполучення з морем. Статус міжнародних рік мають Амазонка, Дніпро, Дунай, Ельба, Конго, Ла-Плата, Майн, Нігер, Одер, Рейн та деякі ін.

Порядок використання міжнародних рік, як правило, встановлюється та регулюється угодами, які укладаються між прибережними державами, а також нормами звичаєвого права. Ще з часів Віденського конгресу 1814–1815 рр. згідно з принципом свободи торгового судноплавства торгова навігація по міжнародних ріках є вільною та відкритою для громадян, торгових суден і товарів усіх держав. Цей принцип знаходить своє закріплення і в угодах, які укладаються між прибережними державами.

Так, режим однієї з найдовших у Європі ріки — Дунаю (загальна довжина 2850 км, довжина судноплавної частини — 2588 км), що протікає через територію Австрії, Болгарії, Молдови, Німеччини, Румунії, Словаччини, Угорщини, України та інших країн, визначений *Белградською конвенцією про режим судноплавства на Дунаї 1948 р.* Щодо своїх намірів приєднатися до неї нещодавно заявили Франція, Туреччина та Європейське Співтовариство. Це, безперечно, підвищить значення цієї ріки в організації по ній судноплавства. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції навігація по Дунаю має бути вільною і відкритою для громадян, торгових суден і товарів усіх держав на основі рівності відносно портових і навігаційних зборів і умов торгового судноплавства.

З метою контролю за дотриманням умов Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р., планування спільних заходів, проведення консультацій і вироблення відповідних рекомендацій та здійснення інших функцій, була створена спеціальна *Дунайська Комісія*. Вона встановлює строки своїх сесій і свої правила процедури. До її складу включено по одному представникові від усіх придунайських країн.

Її правовий статус визначений ст. 8 Конвенції. Так, до компетенції Дунайської комісії входить: 1) нагляд за виконанням постанов Конвенції; 2) складання загального плану основних робіт в інтересах судноплавства на базі пропозицій і проєктів придунайських держав і спеціальних річкових Адміністрацій, а також складання загального кошторису витрат, що стосуються цих робіт; 3) виконання робіт у випадках, передбачених ст. 4 Конвенції 1948 р.; 4) консультація і рекомендації придунайським державам, що стосуються виконання робіт, зазначених у п. 2 даної статті, з урахуванням при цьому технічних та економічних інтересів, планів і можливостей зазначених держав; 5) консультація і рекомендація спеціальним річковим Адміністраціям та обмін з ними інформацією; 6) встановлення єдиної системи навігаційної шляхової обстановки на всій судноплавній течії Дунаю, а також з урахуванням специфічних умов окремих ділянок, основних положень про плавання по Дунаю, включаючи основні положення лоцманської служби; 7) уніфікація правил річкового нагляду; 8) координація гідрометеорологічної служби на Дунаї, видання єдиного гідрологічного бюлетеня та короткотермінових і довготермінових гідрологічних прогнозів для Дунаю; 9) статистика судноплавства на Дунаї з питань, що входять у компетенцію Комісії; 10) видання довідників, лоцій, навігаційних карт і атласів для потреб судноплавства; 11) складання і затвердження бюджету Комісії, а також встановлення і стягнення зборів.

Придунайські держави зобов'язуються утримувати свої ділянки Дунаю в судноплавному стані для річкових і морських суден (на відповідних ділянках), виконувати необхідні роботи з метою забезпечення і поліпшення умов судноплавства, а також не чинити перешкод судноплавству у фарватерах Дунаю. Прибережні держави для забезпечення судноплавства можуть у своїх межах організовувати необхідні роботи, що виникли терміново через непередбачені обставини. Держави повинні повідомити Дунайську Комісію — орган, який забезпечує і контролює використання річки для перевезень вантажів і пасажирів, — про причини, що зумовили ці роботи, і подати короткий опис цих робіт (ст. 3 Конвенції).

Якщо яка-небудь придунайська держава не буде спроможна сама організувати необхідні для забезпечення нормально-го судноплавства роботи, що входять у її територіальну компетенцію, то така держава повинна буде передати виконання цих робіт Дунайській Комісії на умовах, що їх вкаже Комісія, без права передоручення виконання цих робіт іншій державі, за винятком тієї частини річкового шляху, що становитиме кордон даної держави. У цьому останньому випадку Комісія визначить умови виконання таких робіт. Придунайські держави повинні всіляко сприяти Комісії або державі, яка виконує зазначені роботи (ст. 4).

Усі судна, що плавають по Дунаю, мають дотримуватися митних, санітарних та інших правил, які встановлюються відповідними придунайськими державами. Але водночас ці правила не повинні перешкоджати вільному судноплавству. Судна мають право користуватися портами, здійснювати навантажувально-розвантажувальні роботи, посадку і висадку пасажирів, за необхідності поповнювати запаси пального тощо. Портові збори із суден стягуються придунайськими державами без будь-якої дискримінації.

Конвенцією забороняється плавання по Дунаю військових кораблів усіх непридунайських країн. Плавання по Дунаю військових кораблів придунайських країн за межами країни, прапор якої несе корабель, може здійснюватися лише за домовленістю між заінтересованими придунайськими державами (ст. 30).

У межах міжнародного співробітництва щодо використання ріки Дунай укладені різного роду угоди, що визначають загальні умови перевезення вантажів, буксирування суден, єдині тарифи тощо (наприклад, Братиславська угода 1955 р., Бухарестська угода 1961 р.). Так, відповідно до загальних умов перевезення вантажів, їх транспортування здійснюється на підставі заявок вантажовідправників (фрахтувальників). Пароплавство, яке прийняло вантаж, видає коносамент — документ, що містить умови перевезення вантажу і є доказом наявності відповідного договору та прийняття вантажу до перевезення. У ньому зазначається назва судна, найменування перевізника, відправника, одержувача, місце завантаження, призначення вантажу та ін.

Загальні умови перевезення вантажів передбачають вирішення питань, пов'язаних з порядком і оплатою навантажувально-розвантажувальних робіт, майновою відповідальністю тощо.

Важливе значення мало укладення у 1978 р. *Міжнародної угоди про загальні умови перевезень контейнерів по річці Дунай*, а в 1979 р. — *Міжнародної угоди про міжнародні вантажні тарифи*.

Прирейнські держави також підписали у 1968 р. *Конвенцію про судноплавство по Рейну (Мангейм)* зі змінами, які були внесені у зв'язку з підписанням Версальського мирного договору. З метою деяких обмежень для неприрейнських держав у 1985 р. був підписаний *Додатковий протокол* до зазначеної Конвенції.

Усі конвенції стосовно правового режиму використання міжнародних рік в основному схожі за своїми провідними положеннями, тому немає особливої необхідності наводити їхній зміст.

12.4. Правове регулювання міжнародних залізничних перевезень

Ефективність економічного співробітництва між країнами багато в чому залежить і від рівня розвитку залізничного транспорту, завдання якого — забезпечувати перевезення вантажів і пасажирів з однієї країни в іншу. Нині у світі протяжність залізничних колій становить близько 1,5 млн км. Найбільшу мережу залізниць мають США — 224,8 тис. км, Росія — 128 тис. км, а найменшу — Ватикан — 0,852 км, Монако — 2 км.

Протяжність залізниць України — понад 22 тис. км, і за цим показником вона посідає 15-те місце у світі, а на Євразійському континенті — четверте, поступаючись лише Китаю, Російській Федерації та Індії³²⁵. *Державна адміністрація*

³²⁵ Див.: Офіційний сайт Міжнародного союзу залізниць [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uic.org/>

залізничного транспорту України («Укрзалізниця») здійснює керівництво Донецькою, Львівською, Одеською, Південною, Південно-Західною та Придніпровською залізницями, в підпорядкуванні яких знаходяться підприємства та організації, що становлять єдиний виробничо-технологічний комплекс, який забезпечує перевезення вантажів і пасажирів. На українських залізницях функціонують майже 1500 станцій, близько 130 залізничних вокзалів, 55 локомотивних і 48 вагонних депо, 110 дистанцій колії, 70 дистанцій сигналізації та зв'язку, 44 дистанції енергопостачання. У цих та інших структурах працює понад 360 тис. осіб³²⁶. Наведені дані свідчать про широкі можливості України не лише для внутрішнього, а й міждержавного сполучення.

Залізничні перевезення достатньо широко використовуються при здійсненні міжнародного економічного співробітництва. Це пояснюється тим, що перевезення залізницею мають відносно дешевшу вартість, ніж, наприклад, перевезення автомобільним транспортом. Крім того, використання залізничного транспорту превалює над іншими видами транспорту і через свою екологічність. Особливістю цього виду транспорту є те, що він може використовуватися для перевезення широкого переліку вантажів, різних за своїми габаритами та іншими характеристиками (наприклад, вогнебезпечних, радіоактивних, отруйних тощо), які досить складно перевезити іншими видами транспорту.

Як уже зазначалося, успішне здійснення міжнародного економічного співробітництва багато в чому залежить і від належного забезпечення міжнародними залізничними перевезеннями. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність правового регулювання відносин між державами та іншими їх учасниками. І в цьому значну роль відіграють міжнародно-правові акти, в яких закріплюються принципи та норми, що регулюють зазначені відносини.

Одними із перших таких міжнародно-правових актів були спеціальні багатосторонні, так звані, Бернські конвенції.

³²⁶ Див.: Офіційний сайт Державної адміністрації залізничного транспорту України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.uz.gov.ua/about/general_information/

Одна з них була підписана в Берні ще 1890 р. і *закріплювала уніфіковані правила* у сфері залізничних перевезень вантажів, а наступну *Бернську конвенцію про залізничні перевезення пасажирів та багажу* підписали у 1923 р. Слід зазначити, що колишній Радянський Союз не був учасником цієї Бернської конвенції, а міжнародні залізничні перевезення здійснював на основі окремих двосторонніх конвенцій, укладених з деякими сусідніми державами у 1927 р. Крім того, 1951 р. у Будапешті практично усі країни — члени Ради Економічної Взаємодопомоги на конференції представників залізниць підписали Угоду про міжнародне залізничне вантажне сполучення.

Надзвичайно важливе значення *належить Конвенції про міжнародні залізничні перевезення*, яка була підписана 9 травня 1980 р. теж у м. Берні (Швейцарія). У цьому документі об'єднано низку положень Бернських конвенцій 1890 р. та 1923 р. і закріплено ряд нових положень, спрямованих на вдосконалення міжнародних залізничних перевезень. Нині в редакції Протоколу від 3 червня 1999 р. до Конвенції 1980 р. внесено низку змін.

Сторони, що приєдналися до цієї Конвенції як держави-члени, утворили *Міжурядову організацію з міжнародних залізничних перевезень* (ст. 1 Конвенції). Нині в цій організації налічується 45 держав-членів (Україна приєдналася до цієї Конвенції у 2003 р.).

Метою зазначеної організації є сприяння, поліпшення і полегшення з будь-якого погляду міжнародного залізничного сполучення, зокрема: 1) шляхом встановлення єдиного правопорядку при укладенні договорів (договору про перевезення пасажирів і вантажів у транзитному міжнародному сполученні, зокрема додаткові перевезення, що використовують інші транспортні засоби і що є предметом одного договору; договору про використання вагонів як транспортного засобу в міжнародному залізничному сполученні; договору про використання інфраструктури в міжнародному залізничному сполученні; договору про перевезення небезпечних вантажів у міжнародному залізничному сполученні); 2) сприяти, з урахуванням особливих державних інтересів, подоланню в найкоротший строк ускладнень щодо перетину кордонів під

час міжнародного залізничного перевезення, якщо причини цих ускладнень належать до компетенції держав; 3) сприяти інтероперабельності і технічній гармонізації в залізничному секторі шляхом затвердження технічних стандартів і прийняття єдиних технічних приписів; 4) шляхом встановлення єдиної процедури з технічного допуску залізничного обладнання, призначеного для використання в міжнародному сполученні; 5) слідкувати за дотриманням усіх правил і рекомендацій, прийнятих в рамках Організації; 6) сприяти розвитку режиму єдиного правопорядку, правил і процедур, враховуючи при цьому юридичні, економічні й технічні зміни (ст. 2).

У статтях Розділу III «Структура і діяльність» Конвенції визначені органи Міжурядової організації з міжнародних залізничних перевезень та їхній правовий статус, зокрема Генеральної Асамблеї (ст. 14), Адміністративного комітету (ст. 15), Ревізійної комісії (ст. 17), Комісії експертів з перевезення небезпечних вантажів (ст. 18), Комісії із залізничного сприяння (ст. 19), Комісії технічних експертів (ст. 20) та Генерального секретаря (ст. 21).

У ст. 3 Конвенції містяться положення щодо здійснення міжнародного співробітництва. Як зазначено, держави-члени зобов'язуються зосереджувати своє міжнародне співробітництво в галузі залізничного транспорту виключно в рамках Міжурядової організації з міжнародних залізничних перевезень, якщо існує зв'язок з покладеними на неї завданнями. Для досягнення цієї мети держави-члени вживають усіх необхідних і доцільних заходів для адаптації підписаних ними міжнародних конвенцій і багатосторонніх угод, якщо лише ці конвенції та угоди стосуються міжнародного співробітництва в галузі залізничного транспорту і надають іншим міжурядовим і неурядовим організаціям завдання, що співпадають із завданнями Організації.

З метою полегшення і прискорення міжнародного залізничного сполучення держави-члени домовляються про вживання всіх необхідних заходів, зокрема виключати будь-яку непотрібну процедуру, спрощувати й уніфікувати формальності, які ще вимагаються, а також спрощувати прикордонні контрольні перевірки. Крім того, вони домовляються про надання допомоги з питань найбільшої уніфікації приписів,

стандартів, процедур і організаційних методів, що стосуються залізничних вагонів, залізничного персоналу, залізничної інфраструктури і допоміжних служб, а також про сприяння укладанню договорів між органами управління інфраструктурою з метою оптимізації міжнародного залізничного сполучення.

Конвенція (ст. 6) зазначає, що міжнародне залізничне сполучення і допуск залізничного обладнання для використання в міжнародному сполученні визначаються: 1) «Єдиними правилами до Договору про міжнародне залізничне перевезення пасажирів» (Додаток А до Конвенції); 2) «Єдиними правилами до Договору про міжнародне залізничне перевезення вантажів» (Додаток В до Конвенції); 3) «Регламентом про міжнародне перевезення небезпечних вантажів» (Додаток С до Конвенції); 4) «Єдиними правилами до договорів про використання вагонів у міжнародному залізничному сполученні» (Додаток D до Конвенції); 5) «Єдиними правилами до Договору про використання інфраструктури в міжнародному залізничному сполученні» (Додаток Е до Конвенції); 6) «Єдиними правилами про затвердження технічних стандартів і прийняття єдиних технічних приписів, що застосовуються до залізничного обладнання, призначеного для використання в міжнародному сполученні» (Додаток F до Конвенції); 7) «Єдиними правилами про допуск залізничного обладнання, що використовується в міжнародному сполученні» (Додаток G до Конвенції); 8) іншими режимами єдиного правопорядку, розробленими Організацією³²⁷.

Зазначені єдині правила і правові режими, разом з їхніми Додатками є невід'ємною частиною Конвенції.

Під час тлумачення й застосування Конвенції повинен враховуватись її статус міжнародного договору і необхідність сприяння уніфікації. За відсутності в Конвенції відповідних положень діє національне законодавство.

У Конвенції закріплені й інші важливі положення, які регулюють міжнародні залізничні перевезення.

Питанням про правове регулювання залізничних перевезень на Євразійському континенті займається *Організація*

³²⁷ ВВР. — 2003. — № 39. — 26 верес. — Ст. 342.

співробітництва залізниць, створена за ініціативою міністрів залізничного транспорту у 1956 р. Ця міжнародна регіональна організація покликана сприяти розвиткові міжнародних вантажних та пасажирських перевезень, створенню єдиного залізничного транспортного простору в Євразійському регіоні, підвищенню конкурентоспроможності трансконтинентальних залізничних напрямків, а також сприяти технічному прогресові й науково-технічному співробітництву в цій сфері. До складу Організації входять 27 країн (Азербайджан, Албанія, Афганістан, Білорусія, Болгарія, В'єтнам, Грузія, Іран, Казахстан, Китай, КНДР, Куба, Киргизія, Латвія, Литва, Молдова, Монголія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Таджикистан, Угорщина, Узбекистан, Україна, Чехія та Естонія).

Особливістю діяльності Організації є те, що вона забезпечує співробітництво держав як на міжурядовому, так і на рівні залізниць відповідних країн. Для забезпечення своєї діяльності ця міжнародна організація має свої органи управління (Нараду Міністрів, Конференцію Генеральних директорів, Комітет і п'ять постійних комісій — з транспортної політики і стратегії розвитку; транспортного права; вантажних перевезень; пасажирських перевезень; інфраструктури і рухомого складу, а також дві постійні робочі групи — з кодування інформації та з фінансових і розрахункових питань).

В основі її діяльності лежать міжурядові договори — *Угода про міжнародні залізничні вантажні сполучення* та *Угода про Міжнародні пасажирські сполучення*.

Важливе значення для організації залізничних перевезень має *Угода про координаційні органи залізничного транспорту Співдружності Незалежних Держав*, яка була підписана 14 лютого 1992 р. урядами Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Республіки Киргизстан, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Туркменістану та України. Для координації її діяльності був створений спеціальний орган — Рада із залізничного транспорту, яка є міждержавним органом. До складу Ради входять глави адміністрацій і органів управління залізничним транспортом. Лише за 2009 р. Радою було прийнято низку важливих документів, як-от: Про заходи, що

приймаються залізничними адміністраціями держав Співдружності щодо поповнення інвентарного парку вагонів загального користування; Про внесення змін і доповнень до Угоди про Міждержавний пасажирський тариф та в Міждержавний пасажирський тариф; Про тарифну політику залізниць на перевезення вантажів через міжнародне сполучення; Про програму реалізації Пріоритетних напрямів співробітництва членів СНД у сфері транспорту на період до 2020 р. та ін.

Є й інші установчі міжнародні багатосторонні угоди, які забезпечують міжнародні залізничні перевезення.

Крім міжнародних установлених угод нормативного характеру, існують також двосторонні та багатосторонні на перевезення вантажів і пасажирів, які мають індивідуальний, конкретний характер. При укладенні таких угод, як правило, дотримуються певних міжнародних загальних, стандартних умов, а також, за необхідності, враховують і національне законодавство. Так, приймаючи вантаж для міжнародних перевезень, застосовують правила залізниці країни-відправника, але з урахуванням правил, що діють у країні, до якої надсилається вантаж. Усе це дістає своє закріплення у відповідних двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних угодах.

В угодах, зокрема, обумовлюється, що до перевезення забороняється приймати вибухонебезпечні, легкозаймисті предмети, горючі гази, самозаймисті та радіоактивні речовини, всілякі боеприпаси. Що стосується негабаритних, важко-вагових, довгомірних вантажів, а також вантажів, які перевозяться у спеціальних цистернах (наприклад, кислоти), то вони можуть бути прийняті до перевезення лише за попередньою згодою країни призначення (транзиту).

У міжнародних угодах обумовлюються також вимоги щодо тари і упаковки, які мають забезпечити збереження вантажів при транспортуванні. Оголошуючи цінність вантажу, необхідно враховувати його фактичну вартість, а якщо він не призначений для продажу, — ринкову. За оголошення цінності стягується відповідна плата на користь перевізника. Усі спірні питання, які виникають на основі міжнародного договору перевезень, розглядаються у претензійному і судовому порядку. До суду звертаються лише в тому разі, якщо у встановлений строк не надійшла відповідь на претензію або

якщо вона відхилена. Вантажовідправники подають претензії до залізниці через станцію відправлення вантажу, а вантажоотримувачі — до залізничної дороги станції призначення.

Свої особливості має і міжнародне перевезення пасажирів. Наприклад, вартість проїзду пасажирів і провозу багажу визначається ставками або внутрішнім тарифом країн, що беруть участь у цих перевезеннях, або спеціальними ставками міжнародних тарифів, що встановлюються у межах міжнародних угод відповідними державами.

12.5. Правове регулювання міжнародних автомобільних перевезень

Міжнародне перевезення автомобільними транспортними засобами використовується у тих випадках, коли це лише одна із можливостей переміщення вантажів і пасажирів або коли такий вид перевезення у даних умовах є більш рентабельним та ефективним, порівняно з використанням інших (залізничних, морських, річкових, повітряних) транспортних засобів. За наявними даними, нині світова мережа автомобільних доріг, яка включає в себе дороги з твердим покриттям та оформленим ґрунтовим покриттям, за своєю протяжністю має близько 70 млн км. До країн з найбільшою протяжністю такої мережі відносяться США — 6,5 млн км, Китай — 4,1 млн км, Індія — 3,3 млн км, а найменша протяжність доріг у Тувалу — 8 км та Гауру — 24 км. В Україні протяжність вказаного виду доріг становить понад 169 тис. км³²⁸.

Міжнародні автомобільні перевезення здійснюються, перш за все, на основі укладених багатосторонніх конвенцій і угод.

Однією з важливих є *Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів*, яка була підписана у Женеві 19 травня 1956 р. і до якої були внесені зміни

³²⁸ Див.: Офіційний сайт Центрального розвідувального управління [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2085rank.html>

Протоколом від 5 липня 1978 р. Цю Конвенцію підписано групою держав під егідою Комітету внутрішнього транспорту Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй (Україна підписала цю Конвенцію 16 лютого 2007 р.). Конвенція застосовується до будь-якого договору автомобільного перевезення вантажів транспортними засобами за винагороду, коли зазначені в договорі місце прийняття вантажу для перевезення та місце, передбачене для доставки, знаходяться у двох різних країнах, з яких принаймні одна є договірною країною, незважаючи на місце проживання і громадянство сторін. Конвенція також застосовується у тому випадку, якщо перевезення, що входять у сферу її застосування, здійснюються державами або урядовими закладами чи організаціями.

Розділ III Конвенції регулює порядок укладання і виконання договору перевезення. Так, договір перевезення підтверджується складанням вантажної накладної. Відсутність, неправильність чи втрата вантажної накладної не впливають на існування та чинність договору перевезення, до якого й у цьому випадку застосовуються положення цієї Конвенції.

Вантажна накладна складається в трьох оригінальних примірниках, підписаних відправником і перевізником. Ці підписи можуть бути надруковані чи замінені печатками відправника і перевізника, якщо це допускається законодавством країни, в якій складена вантажна накладна. Перший примірник передається відправнику, другий — супроводжує вантаж, а третій примірник залишається у перевізника. Якщо вантаж, який підлягає перевезенню, необхідно завантажити на декілька транспортних засобів, або якщо він є різнорідним чи поділений на різні партії, відправник або перевізник має право вимагати складання окремої вантажної накладної на кожний транспортний засіб, що використовується, або на вантаж кожного роду чи на кожну партію вантажу.

Вантажна накладна містить такі дані: 1) дата і місце її складання; 2) ім'я та адреса відправника; 3) ім'я та адреса перевізника; 4) місце і дата прийняття вантажу до перевезення і передбачене місце його доставки; 5) ім'я та адреса одержувача; 6) прийняте позначення характеру вантажу і способ

його упакування та, у випадку перевезення небезпечних вантажів, їх загальноприйняте позначення; 7) кількість вантажних місць, їх спеціальне маркування і нумерація; 8) вага вантажу брутто чи виражена в інших одиницях виміру кількості вантажу; 9) платежі, пов'язані з перевезенням (провізна плата, додаткові платежі, митні збори, а також інші платежі, що стягуються з моменту укладання договору до доставки вантажу); 10) інструкції, необхідні для виконання митних та інших формальностей; 11) заява про те, що перевезення здійснюється, незалежно від будь-яких умов, згідно з положеннями дійсної Конвенції.

Вантажна накладна є первинним доказом укладення договору перевезення, умов цього договору і прийняття вантажу перевізником.

Після прибуття вантажу на місце, передбачене для його доставки, одержувач має право вимагати від перевізника передачі йому другого примірника вантажної накладної і вантажу в обмін на розписку. Якщо встановлена втрата вантажу чи якщо вантаж не прибув після закінчення терміну, одержувач може від свого імені пред'явити перевізнику вимоги, які ґрунтуються на праві, що впливає з договору перевезення.

Конвенція регулює питання відповідальності перевізника (ст. 17–29). Перевізник несе відповідальність за повну чи часткову втрату вантажу або за його ушкодження, що сталися з моменту прийняття вантажу для перевезення і до його доставки, а також за будь-яку затримку доставки.

Перевізник звільняється від відповідальності, якщо втрата вантажу, його ушкодження чи затримка його доставки сталися внаслідок дій або недогляду позивача, внаслідок інструкцій позивача, невикликаних діями або недоглядом з боку перевізника, внаслідок дефекту вантажу чи внаслідок обставин, уникнути яких перевізник не міг і наслідки яких він не міг відвернути. Проте перевізник не звільняється від відповідальності з причини несправності транспортного засобу, яким він користувався для виконання перевезення, або з причини дій або недогляду особи, в якій був найнятий транспортний засіб, або агентів і службовців останньої.

Питання, пов'язані з претензіями та позовами, регулюються в ст. 30–33.

Конвенція містить і положення, що стосуються питань перевезення, які здійснюються послідовно декількома перевізниками (ст. 34–40) та ін.

Є й інші конвенції, що регламентують міжнародні автомобільні перевезення, зокрема і регіонального характеру. Однією з таких є *Конвенція про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу від 9 жовтня 1997 р.*, укладена країнами Співдружності Незалежних Держав. Вона поширюється на перевізників Сторін, які виконують перевезення пасажирів у міжнародному сполученні автобусами незалежно від країни їхньої реєстрації, та має для них обов'язкову силу, а також на перевезення пасажирів та їх багажу автобусами, якщо в договорі перевезення зазначено, що перевезення здійснюється територіями не менш як двох Сторін і пункт відправлення або пункт призначення знаходиться на території однієї із Сторін.

Конвенція визначає *Загальні умови міжнародних автомобільних перевезень пасажирів і багажу*, які включають організацію перевезень і отримання права на їх здійснення, порядок страхування, прикордонного, митного, санітарного та інших видів контролю, регламентуються такими документами: багатосторонніми конвенціями та угодами; двосторонніми міжурядовими угодами про міжнародне автомобільне сполучення; національним законодавством Сторін (ст. 2).

Перевезення пасажирів і багажу в міжнародному сполученні можуть виконуватися перевізниками, які є суб'єктами права приватної, колективної, державної або змішаної форм власності, за наявності відповідної ліцензії, виданої у державі, де автобус зареєстрований. Перевізник під час виконання міжнародних перевезень пасажирів і багажу керується законодавством у галузі дорожнього руху, охорони природи тієї держави, на території якої здійснюється перевезення.

Порядок організації та контролю за міжнародними перевезеннями пасажирів і багажу визначається також і *Правилами перевезень пасажирів і багажу автомобільним транспортом у міжнародному сполученні держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав*.

У Главі III Конвенції містяться положення стосовно відповідальності перевізників. Зокрема, в ст. 6 зазначено, що

відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних перевезень, а також порядок подання претензій та позовів регламентуються цією Конвенцією, двосторонніми угодами про міжнародне автомобільне сполучення, а також національними законодавствами Сторін. Підставами для такої відповідальності є шкода, заподіяна здоров'ю пасажирів, або пошкодження багажу під час перевезення у зв'язку: із смертю, тілесними ушкодженнями або будь-якою іншою шкодою, заподіяною здоров'ю пасажирів незалежно від місця і часу події (під час перевезення, посадки, висадки або завантаження, розвантаження багажу); з повною або частковою втратою багажу чи його пошкодженням. Крім того, перевізник несе відповідальність за багаж з моменту прийняття його для перевезення до моменту його доставки чи передачі на зберігання у порядку, передбаченому Правилами перевезень пасажирів. Перевізник несе відповідальність не лише за свої дії, але й за дії інших осіб, послугами яких він користується під час виконання зобов'язань, покладених на нього договором перевезення, якщо ці особи діють у межах своїх зобов'язань (ст. 7).

Загальна сума відшкодування збитків, яка повинна бути сплачена перевізником у зв'язку з однією і тією ж подією, визначається судами Сторін відповідно до їхнього національного законодавства.

Пасажир протягом семи днів з дня прибуття в пункт призначення має право подати претензію перевізнику, в разі захворювання пасажирів, якщо він за станом здоров'я не здатен подати претензію, цей термін може бути подовжений до одужання пасажирів.

З усіх спірних питань, які виникають у зв'язку з перевезенням пасажирів і багажу в міжнародному сполученні, пасажир має право згідно зі статтею 20 *Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р.* звернутися в суди держави, на території якої сталася подія, що призвела до ушкодження здоров'я пасажирів або пошкодження багажу, чи розташовані за юридичною адресою перевізника або пасажирів, а також у пунктах відправлення або прибуття пасажирів. При цьому Суд не має права вимагати від громадян Сторін

внесення застави для забезпечення сплати судових видатків, пов'язаних з поданням позову, який стосується перевезень, що підпадають під дію цієї Конвенції (ст. 14).

Міжнародно-правове регулювання міжнародних автомобільних перевезень зумовило підписання й інших багатосторонніх конвенцій. Однією з перших була укладена *Конвенція про урегулювання авторуху між країнами, встановлення технічних умов автомашин у міжнародному сполученні, прав управління автомобілем, уніфікації сигналів на автодорогах (Париж, 1926 р.)*. А 1949 р. у Женеві була підписана нова багатостороння *Конвенція про урегулювання авторуху між країнами*.

Крім того, Україна є учасником *Європейської угоди, що доповнює Віденську конвенцію про шляховий рух 1968 р., Європейської угоди, що доповнює Віденську конвенцію про дорожні знаки і сигнали 1968 р., Європейської угоди про міжнародні автомагістралі від 15 листопада 1975 р., Протоколу про розмітку доріг від 1 березня 1973 р. до Європейської угоди, що доповнює Конвенцію про дорожні знаки і сигнали 1968 року*.

Зростання автомобільних перевезень вантажів і пасажирів зумовило необхідність активного укладення і двосторонніх угод між багатьма країнами. Практично всі сусідні країни уклали між собою такі угоди. У них містяться положення про регулярні та нерегулярні перевезення вантажів і пасажирів автотранспортними засобами, визначається порядок розрахунків і платежів за міжнародні транспортні та пов'язані з ними послуги, визначаються перевізники тощо. Так, Урядом України укладено двосторонні угоди на міжнародні автомобільні перевезення та автомобільні сполучення з урядами багатьох країн, зокрема, Польщі (1992), Франції (1992), Грузії (1993), Молдови (1993), Іспанії (1995), Румунії (1996), Греції (1996), Чехії (1997), Вірменії (1998), Таджикистану (2005) та ін.

З метою розвитку автомобільного транспорту, представлення інтересів автотранспортних об'єднань у міжнародних організаціях, сприяння дослідним роботам з технічного розвитку, експлуатації та економіки автомобільних перевезень у 1947 р. була створена *Міжнародна спілка автомобільного транспорту*.

Для координації діяльності автотранспортних підприємств та об'єднань, що функціонують при залізничних дорогах, 1950 р. у Берні була створена *Спілка автодорожніх служб залізниць*.

Вищевикладене дає можливість зробити висновок про те, що на міжнародному рівні створені належні умови щодо міжнародно-правового регулювання автомобільних перевезень.

12.6. Правове регулювання повітряних перевезень

З метою міжнародних перевезень пасажирів та різноманітних вантажів використовується також цивільна авіація і насамперед літаки. За допомогою них є можливість швидко доставити будь-який вантаж і пасажирів з однієї країни світу до іншої, охопивши значні території. Повітряні судна нині виконують велику кількість безпосадкових перельотів у найвіддаленіші частини світу. Наземні служби та екіпажі літаків забезпечують комфорт і безпеку пасажирів як під час коротких внутрішніх авіарейсів, так і тривалих міжконтинентальних перельотів, вчасну доставку вантажів та їх збереження. Спостерігається зростання кількості повітряних перевезень за умови, коли інші види транспорту не можуть бути використані. Ці та інші переваги є важливими чинниками розвитку цивільної авіації, що створює, своєю чергою, умови для збільшення обсягів перевезень, а також сприяє і розвитку наземного транспорту, який забезпечує доставку вантажів та пасажирів перш за все до аеропортів.

Використання цивільного повітряного флоту з метою здійснення міжнародних перевезень вантажів і пасажирів потребує відповідного правового регулювання відносин, що складаються при цьому. Велику роль у цьому відіграють багатосторонні міжнародні конвенції, нормативні положення яких забезпечують міжнародне правове регулювання повітряних перевезень, а також діяльність міжнародних організацій, що створені та функціонують у цій сфері. Міжнародно-правове регулювання повітряних перевезень є складовою

не лише міжнародного економічного права, а й міжнародного повітряного права, яке регулює більш широку сферу відносин.

Одним із важливих міжнародно-правових актів є підписана в м. Чикаго (США) *Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.* (Україною вона була ратифікована 1 жовтня 1998 р.). Розвиток міжнародної цивільної авіації та підвищення її ролі у міжнародних повітряних перевезеннях — ті чинники, які стали імпульсом до активного вдосконалення змісту Чиказької конвенції. До неї вносилися зміни у 1947, 1954, 1961, 1962, 1971, 1974, 1977, 1980, 1984, 1989, 1990, 1995, 1998 рр. Варто зазначити, що це одна із конвенцій, до яких найбільше вносилося змін.

У межах цієї наукової розвідки недоцільно, з нашої точки зору, наводити повний зміст зазначеної Конвенції або коментувати її структурні частини чи окремі статті, оскільки обсяг цієї Конвенції, як і інших, які ми вже розглядали, досить значний. Читач може звернутися до першоджерел за поданими посиланнями й у такий спосіб детально ознайомитися з положеннями цього міжнародного документа. Виходячи з мети нашого дослідження, надамо в основному загальну характеристику Конвенції про міжнародну цивільну авіацію з більш докладним висвітленням найбільш значущих її положень.

У Преамбулі цієї Конвенції йдеться про те, що майбутній розвиток міжнародної цивільної авіації може значною мірою сприяти встановленню і підтриманню дружби і взаєморозуміння між націями і народами світу, тоді як зловживання нею може створити загрозу загальній безпеці; що бажано уникати розходжень і сприяти такому співробітництву між націями і народами, від якого залежить мир у всьому світі; Уряди, що її підписали, досягли згоди щодо певних принципів і заходів з тим, щоб міжнародна цивільна авіація могла розвиватися безпечним і упорядкованим чином, щоб міжнародні повітряні сполучення могли встановлюватися на основі рівності повітряним шляхом і здійснюватися раціонально та економічно.

Крім Преамбули, до структури Конвенції входять *Частина I. Аеронавігація*, яка містить: Главу I. Загальні принципи і застосування Конвенції; Главу II. Політ над територією Договірних держав; Главу III. Національність повітряних суден;

Главу IV. Заходи сприяння аеронавігації; Главу V. Умови, які підлягають дотриманню щодо повітряних суден; Главу VI. Міжнародні стандарти і рекомендована практика.

До *Частини II. Міжнародна організація цивільної авіації* входять: Глава VII. Організація; Глава VIII. Асамблея; Глава IX. Рада; Глава X. Аеронавігаційна комісія; Глава XI. Персонал; Глава XII. Фінанси; Глава XIII. Інші міжнародні угоди.

Частина III. Міжнародний повітряний транспорт містить: Главу XIV. Інформація і звіти; Главу XV. Аеропорти та інші аеронавігаційні засоби; Главу XVI. Організації спільної експлуатації і спільні сполучення.

У *Частині IV. Прикінцеві положення* закріплені норми Глави XVII. Інші угоди з питань аеронавтики; Глави XVIII. Споры і невиконання зобов'язань; Глави XIX. Війна; Глави XX. Додатки; Глави. XXI Ратифікація, приєднання, поправки та денонсація; Глави XXII. Визначення.

Загалом у Чиказькій конвенції закріплено 96 статей, які детально розкривають зміст положень цього документа³²⁹.

Уже в ст. 1 Конвенції про міжнародну цивільну авіацію закріплений принцип, відповідно до якого кожна держава володіє повним і винятковим суверенітетом над повітряним простором над своєю територією, а в ст. 2 розкрито, що під терміном «територія» розуміються суходутні території і прилеглі до них територіальні води, які знаходяться під суверенітетом, сюзеренітетом, протекторатом або мандатом даної держави.

У Конвенції (ст. 3) наголошується, що вона застосовується тільки до цивільних повітряних суден і не застосовується до державних повітряних суден (військових, митних, поліцейських). Жодне державне повітряне судно Договірної держави не здійснює польоту над територією іншої держави і не робить на ній посадку, окрім як з дозволу, що надається спеціальною угодою або іншим чином, і згідно з її умовами.

Договірні держави, встановлюючи правила для своїх державних повітряних суден, зобов'язуються звертати належну увагу на безпеку навігації цивільних повітряних суден.

³²⁹ Офіційний вісник України. — 2004. — № 40. — 22 жовт. — Ст. 2667. — С. 195.

Це положення п. d) ст. 3 слід розглядати як один із принципів міжнародного повітряного права, який знайшов своє закріплення у Конвенції.

Кожна Договірна держава, як визначається у ст. 4, погоджується не використовувати цивільну авіацію у будь-яких цілях, несумісних з цілями цієї Конвенції.

У Конвенції закріплюються норми, що регламентують польоти над територією Договірних держав: зокрема, у ст. 5–16 йдеться про право нерегулярних польотів, регулярні повітряні сполучення, безпілотні повітряні судна, питання каботажу, заборонені зони та ін. важливі положення.

Особливо хотілось би зазначити, що Чиказька конвенція у ст. 12 зобов'язує кожну Договірну державу вживати заходів для забезпечення того, щоб кожне повітряне судно, яке здійснює політ або маневрує в межах її території, а також кожне повітряне судно, яке має її національний знак, де б таке судно не знаходилося, дотримувалося чинних у даному місці правил і регламенту, що стосуються польотів і маневрування повітряних суден. При цьому кожна держава зобов'язується підтримувати максимально можливу однаковість своїх власних правил у цій галузі та правил, які встановлюються час від часу на підставі цієї Конвенції. Над відкритим морем чинними є правила, встановлені згідно з цією Конвенцією.

Кожне повітряне судно, зайняте в міжнародній навігації, відповідно до умов, встановлених цією Конвенцією (ст. 29), повинно мати на борту такі документи: 1) свідоцтво про його реєстрацію; 2) посвідчення про його придатність до польотів; 3) відповідні свідоцтва на кожного члена екіпажу; 4) бортовий журнал; 5) якщо воно обладнане радіоапаратурою — дозвіл на бортову радіостанцію; 6) якщо воно перевозить пасажирів — список їхніх прізвищ із зазначенням пунктів відправлення і призначення; 7) якщо воно перевозить вантаж — маніфест і докладні декларації на вантаж.

Конвенція визначає поведінку держав щодо повітряних суден, які зазнають лиха. Кожна держава зобов'язується вживати таких заходів щодо надання допомоги повітряним суднам, що зазнають лиха на її території, які вона визнає за можливе, і, за умови здійснення контролю з боку своєї влади, дозволяти власникам цих повітряних суден або владі

держави, в якій ці повітряні судна зареєстровані, надавати такі заходи допомоги, які можуть диктуватися даними обставинами. Кожна держава при організації пошуку повітряного судна, що зникло, буде співробітничати в здійсненні погоджених заходів, які час від часу можуть рекомендуватися згідно з цією Конвенцією (ст. 25).

Конвенція (ст. 35) встановлює обмеження щодо вантажів. Так, жодне військове спорядження або військові матеріали не можуть перевозитися на територію або над територією держави на повітряних суднах, зайнятих у міжнародній навігації, крім як з дозволу такої держави. Кожна держава у своїх правилах визначає, що є військовим спорядженням або військовими матеріалами стосовно цієї статті, належним чином враховуючи в цілях однаковості такі рекомендації, які може час від часу давати Міжнародна організація цивільної авіації. Крім того, кожна держава в інтересах дотримання громадського порядку і безпеки зберігає за собою право регулювати або забороняти перевезення на свою територію або над своєю територією інших предметів, крім тих, які перелічені вище, за умови, що стосовно цього не буде проводитися відмінностей між її національними повітряними суднами, зайнятими в міжнародній навігації, та повітряними суднами інших держав, зайнятих подібним чином, а також за умови, що не будуть встановлюватися жодні обмеження, які можуть перешкоджати перевезенню та використанню на повітряних суднах апаратури, необхідної для експлуатації повітряних суден чи навігації або для забезпечення безпеки членів екіпажу чи пасажирів.

Кожна держава зобов'язується співпрацювати у забезпеченні максимально можливого ступеня однаковості правил, стандартів, процедур і організації, що стосуються повітряних суден, персоналу, повітряних трас і допоміжних служб, з усіх питань, в яких така однаковість сприятиме аеронавігації та вдосконалюватиме її. З цією метою Міжнародна організація цивільної авіації приймає і за необхідності час від часу змінює міжнародні Стандарти, Рекомендовану практику і процедури, які стосуються: 1) систем зв'язку та аеронавігаційних засобів, включаючи наземне маркування; 2) характеристик аеропортів і посадкових майданчиків; 3) правил польотів

і практики управління повітряним рухом; 4) присвоєння кваліфікації льотному і технічному персоналу; 5) придатності повітряних суден до польотів; 6) реєстрації та ідентифікації повітряних суден; 7) збору метеорологічної інформації та обміну нею; 8) бортових журналів; 9) аеронавігаційних карт і схем; 10) митних та імміграційних процедур; 10) повітряних суден, що зазнають лиха, і розслідування пригод; а також таких інших питань, що стосуються безпеки, регулярності та ефективності аеронавігації, які час від часу можуть виявитися доцільними.

Конвенція також визначає правовий статус Міжнародної організації цивільної авіації (ст. 43–63), характеристика якої буде подана нижче.

Наступним міжнародно-правовим актом, який визначає умови повітряних перевезень пасажирів і вантажів, є *Конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень*, яка була підписана у Варшаві 12 жовтня 1929 р. і за що отримала назву «Варшавська конвенція». Вона ратифікована більше ніж 130 державами (набрала чинності в Україні 10 жовтня 1960 р.). Ця Конвенція теж неодноразово зазнала відповідних змін та доповнень (1955 р. у м. Гаага, Нідерланди та 1961 р. у м. Гвадалахар, Мексика). Крім того, до цієї Конвенції були внесені зміни Монреальською угодою та іншими міжнародно-правовими актами. Ця Конвенція застосовується при будь-яких перевезеннях людей, багажу та вантажів, що здійснюються державами або іншими публічно-правовими юридичними особами, як за плату, так і безкоштовно, шляхом використання повітряних суден. Дія Варшавської конвенції поширюється на повітряні перевезення між державами-учасницями, а також перевезення, коли місце відправлення та місце призначення знаходяться на території однієї і тієї ж держави-учасниці Конвенції, а зупинка передбачена на території іншої держави, яка не бере участі в Конвенції.

За своєю структурою, Варшавська конвенція складається з п'яти глав, у яких закріплена 41 стаття. Назви глав певною мірою віддзеркалюють загальний зміст їхніх положень.

Глава I називається «Предмет — визначення», Глава II — «Перевізні документи», Глава III — «Відповідальність

перевізника», Глава IV — «Постанови, які стосуються комбінованих перевезень» та Глава V — «Загальні та заключні положення».

До інших актів, які мають відношення до міжнародних повітряних перевезень, необхідно віднести такі: *Конвенцію про визнання прав на повітряне судно (Женевська) 1948 р.*; *Конвенція про шкоду, завдану іноземним повітряним судном третім особам на поверхні (Римська) 1952 р.*; *Конвенцію про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаазька) 1970 р.*; *Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреальська) 1971 р.*; *Договір про відкрите небо (Гельсінкі) 1992 р.* та інші.

Крім багатосторонніх міжнародних угод, відносини, що виникають під час міжнародних авіаційних перевезень, також регулюються і двосторонніми угодами про повітряне сполучення.

Так, за роки незалежності Україною було укладено близько 100 двосторонніх міжнародних угод про повітряне сполучення з іншими державами світу — Об'єднаними Арабськими Еміратами, Чорногорією, Великою Британією та Північною Ірландією, Турецькою Республікою, Грецькою Республікою, Португальською Республікою, США, Грузією та іншими державами.

Укладення двосторонніх угод базується не лише на міжнародно-правових актах, а й на національному законодавстві України (наприклад, Законі України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., Повітряному кодексі України від 19 травня 2011 р.) та іноземних держав (наприклад, Законі Фінляндії «Про договір перевезення авіатранспортом» від 14 січня 1977 р.), яке в більшості своїй відповідним чином гармонізоване з міжнародним правом.

Як уже зазначалося, значну роль у забезпеченні міжнародних авіаційних перевезень відіграють міжнародні організації. Згідно з Конвенцією про міжнародну цивільну авіацію була створена *Міжнародна організація цивільної авіації*, до якої входить більше 190 держав світу.

Її цілями і завданнями є розробка принципів і методів міжнародної аеронавігації та сприяння плануванню і розвитку міжнародного повітряного транспорту з тим, щоб:

1) забезпечувати безпечний і упорядкований розвиток міжнародної цивільної авіації у всьому світі; 2) заохочувати мистецтво конструювання та експлуатації повітряних суден у мирних цілях; 3) заохочувати розвиток повітряних трас, аеропортів та аеронавігаційних засобів для міжнародної цивільної авіації; 4) задовольняти потреби народів світу в безпечному, регулярному, ефективному та економічному повітряному транспорті; 5) запобігати економічним втратам, викликаним нерозумною конкуренцією; 6) забезпечувати повну повагу щодо прав Договірних держав і справедливості для кожної Договірної держави можливості використовувати авіапідприємства, зайняті в міжнародному повітряному сполученні; 7) уникати дискримінації стосовно держав; 8) сприяти безпеці польотів у міжнародній аеронавігації; 9) надавати спільне сприяння розвитку міжнародної цивільної авіації в усіх її аспектах (ст. 44).

Органами її управління є *Асамблея, Рада* та ін.

Найвищим органом цієї організації є *Асамблея*, що скликається раз на три роки для визначення основних напрямів її діяльності у сфері міжнародної аеронавігації і міжнародно-повітряного транспорту. Її повноваження визначені ст. 49 Чиказької конвенції, згідно з якими вона може: 1) обирати на кожній сесії її Голову та інших посадових осіб; 2) обирати Договірні держави для представництва в Раді; 3) розглядати звіти Ради і вживати щодо них відповідних заходів, а також виносити рішення з будь-якого питання, переданого їй Радою; 4) визначати свої власні правила процедури і застосовувати такі допоміжні комісії, які вона може визнати необхідними або бажаними; 5) затверджувати шляхом голосування річний бюджет і визначати фінансові заходи Організації; 6) перевіряти видатки і затверджувати фінансові звіти Організації; 7) передавати на свій розсуд Раді, допоміжним комісіям або якому-небудь іншому органу будь-яке питання, що входить у її сферу діяльності; 8) наділяти Раду правами і повноваженнями, необхідними або бажаними для виконання обов'язків Організації, та у будь-який час скасовувати або змінювати такі делеговані повноваження; 9) виконувати відповідні положення, що впливають з міжнародних угод; 10) розглядати пропозиції про зміни положень

цієї Конвенції і поправки до них і в разі прийняття нею цих пропозицій рекомендувати їх Договірним державам; 11) розглядати будь-які питання, що входять до сфери діяльності Організації, які конкретно не поставлені в обов'язок Раді (ст. 49).

Постійним виконавчим органом, відповідальним перед Асамблеєю, є *Рада*. Вона складається з двадцяти однієї Договірної держави, обраної Асамблеєю. Вибори проводяться на першій сесії Асамблеї і надалі через кожні три роки; обрані таким чином члени Ради виконують свої обов'язки до наступних чергових виборів.

Рада має обов'язкові та факультативні функції. Як *обов'язкові функції* вона: 1) представляє Асамблеї річні доповіді; 2) виконує вказівки Асамблеї і виконує обов'язки і зобов'язання, покладені на неї цією Конвенцією; 3) визначає свою організаційну структуру і свої правила процедури; 4) призначає Авіатранспортний комітет, який формується з числа представників членів Ради і відповідальний перед нею, і визначає його обов'язки; 5) засновує Аеронавігаційну комісію; 6) розпоряджається фінансами Організації; 7) визначає оклад Президента Ради; 8) призначає головну виконавчу посадову особу, названу Генеральним секретарем, а також вживає заходів для призначення такого іншого персоналу, який може виявитися необхідним; 9) запитує, збирає, вивчає і публікує відомості, що стосуються розвитку аеронавігації та експлуатації міжнародних повітряних сполучень, включаючи відомості про експлуатаційні видатки і докладні дані про субсидії, які виплачуються авіапідприємствам із державних фондів; 10) повідомляє Договірні держави про будь-яке порушення цієї Конвенції, а також про будь-яке невиконання рекомендацій або рішень Ради; 11) доповідає Асамблеї про будь-яке порушення цієї Конвенції, коли Договірна держава не вжила належних заходів протягом розумного строку після повідомлення її про порушення; 12) приймає міжнародні Стандарти і Рекомендовану практику; для зручності іменує їх Додатками до цієї Конвенції; і повідомляє всі Договірні держави про вжиті заходи; 13) розглядає рекомендації Аеронавігаційної комісії по зміні Додатків і вживає заходів; 14) розглядає будь-яке питання,

що стосується Конвенції, яке передає їй будь-яка Договірна держава (ст. 54).

З метою реалізації *факультативних функцій* Рада може: 1) коли це доцільно і, як може показати досвід, бажано, створювати на регіональній або іншій основі підлеглі їй авіатransпортні комісії і визначати групи держав або авіапідприємств, за допомогою або через посередництво яких Рада може сприяти здійсненню цілей цієї Конвенції; 2) передавати Аеронавігаційній комісії обов'язки в доповнення до тих, які викладені в Конвенції, й у будь-який час скасовувати або змінювати такі делеговані повноваження; 3) проводити дослідження з усіх аспектів повітряного транспорту та аеронавігації, які мають міжнародне значення, повідомляти про результати своїх досліджень Договірним державам з питань повітряного транспорту та аеронавігації; 4) вивчати будь-які питання, що впливають на організацію та експлуатацію міжнародного повітряного транспорту, включаючи питання міжнародної власності та експлуатації міжнародних повітряних сполучень на основних маршрутах, і подавати Асамблеї пропозиції з цих питань; 5) розслідувати на прохання будь-якої Договірної держави будь-яку ситуацію, за якої можуть виникати перешкоди, які можна усунути, для розвитку міжнародної аеронавігації, і після цього розслідування випускати такі звіти, які вона може вважати бажаними (ст. 55).

Рада обирає свого *Президента* строком на три роки. Він може бути переобраний. Він не має права голосу. Рада обирає з числа своїх членів одного або декількох віце-президентів, які зберігають за собою право голосу під час виконання обов'язків Президента. Президент не обов'язково обирається з числа представників членів Ради, але якщо такий представник обраний на пост Президента, його місце вважається вакантним і займається державою, яку він представляв. Обов'язки Президента такі: 1) скликати засідання Ради, Авіатransпортного комітету та Аеронавігаційної комісії; 2) діяти як представник Ради; 3) виконувати від імені Ради ті функції, які покладає на нього Рада.

Одним з органів Міжнародної організації цивільної авіації є *Аеронавігаційна комісія*. Вона розглядає пропозиції про зміну Додатків до цієї Конвенції і рекомендує їх Раді для

прийняття; засновує технічні підкомісії, в яких може бути представлено будь-яку Договірну державу, якщо вона того забажає, та консультує Раду щодо збору і передачі Договірним державам усіх відомостей, які вона визнає необхідними і корисними для розвитку аеронавігації (ст. 57).

Країни — учасниці Міжнародної організації цивільної авіації відповідно до її Статуту повинні передавати їй копії всіх укладених ними угод, договорів, конвенцій з питань цивільної авіації. Вони мають враховувати рекомендації цієї організації.

З метою організації повітряних польотів цивільних літаків однієї держави над територією іншої укладаються спеціальні двосторонні й багатосторонні угоди (договори). У них підтверджується право на експлуатацію відповідної повітряної лінії, встановлюється розклад і визначаються тарифи, закріплюються положення про забезпечення безпеки польотів, дії законодавства і різних правил, порядок ведення переговорів при виникненні спорів щодо тлумачення і застосування угоди тощо.

Ще раніше від Міжнародної організації цивільної авіації була створена у 1919 р. *Міжнародна авіатранспортна асоціація*. На початок 1940-х років до неї вже входили найкрупніші авіакомпанії Європи, США. У 1945 р. було проведено реорганізацію Асоціації, прийнято її Статут. До складу Асоціації ввійшли крупні авіакомпанії Європи, США, Азії, Австралії.

Відповідно до положень Статуту Асоціація покликана сприяти: розвитку безпечного, регулярного й економічного сполучення; посиленню ролі авіації у торгових (комерційних) перевезеннях і пов'язаних з ними проблем; пошуку засобів для досягнення співробітництва між автотранспортними підприємствами, які беруть участь в експлуатації міжнародних повітряних ліній; співробітництву з Міжнародною організацією цивільної авіації та іншими міжнародними організаціями.

З метою регулювання відносин між членами Асоціації вона розробила і прийняла низку важливих документів, що стосувалися таких питань, як єдині умови перевезення (1927 р.), форми білетів, багажних квитанцій і накладних (1929 р.), умови перевезення пасажирів і багажу (1954 р.) та ін.

Працюють і регіональні міжнародні організації в галузі цивільної авіації.

Однією із таких є *Європейська конференція з цивільної авіації* (ЄКЦА) — міжурядова регіональна організація, створена у квітні 1954 р. на Страсбурзькій конференції. Її членами є держави — учасники Страсбурзької конференції. Нині до неї входять більшість держав континенту, в тому числі й Україна (всього 44 учасники). Відповідно до ст. 2 Статуту вступ до ЄКЦА інших європейських держав може бути із загальної згоди всіх її членів. Метою її створення є вивчення проблем європейського повітряного транспорту і сприяння його ефективному розвитку та використанню. Вищим органом цієї організації є Пленарна сесія, у роботі якої можуть брати участь усі держави-члени. Сесія обирає президента, віце-президента і голів постійних комітетів (з регулювання повітряного транспорту, економічного комітету, технічного комітету тощо) та робочих груп строком на три роки, визначає програму роботи організації та затверджує її бюджет. На засіданнях рішення ухвалюються більшістю голосів представників держав-членів, присутніх на них. Діє також Координаційний комітет у складі президента, віце-президента і голів постійних комітетів. Він керує діяльністю організації у період між засіданнями Пленарної сесії, координує роботу її структурних підрозділів. Ця організація збирає та аналізує статистичні дані про повітряний транспорт у Європі, вивчає перспективи його розвитку. Вона брала участь у підготовці та прийнятті міжнародних угод про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях у Європі (1956 р.), про сертифікати норм на імпортовані повітряні судна (1960 р.) та ін. ЄКЦА тісно співробітничала з Міжнародною організацією цивільної авіації.

Подібного роду міжнародні організації створені й в інших регіонах, як-от: *Африканська комісія цивільної авіації*, яка була утворена у 1969 р.; *Агенція з гарантування безпеки аеронавігації в Африці і на Мадагаскарі* — 1959 р.; *Латиноамериканська комісія цивільної авіації* — 1973 р.; *Центральноамериканська корпорація з обслуговування аеронавігації* — 1960 р.; *Рада цивільної авіації Арабських держав* — 1967 року.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТА СІЛЬСЬКО- ГОСПОДАРСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Аналіз діяльності будь-якої галузі промисловості країн світу дає підстави зробити висновок про те, що натеper немає країни, яка б більшою чи меншою мірою не була пов'язана в межах промислового співробітництва з іншими країнами. І це цілком зрозуміло. Адже за нинішніх умов міжнародного поділу праці практично неможливо здійснювати розвиток промислового виробництва, окремих крупних підприємств та об'єднань без використання переваг міжнародного співробітництва. У рамках цього співробітництва між державами можна передавати технології, постачати і монтувати обладнання на промислових об'єктах, надавати допомогу і споруджувати великі промислові об'єкти, передавати ліцензії, здійснювати спільне виробництво певних видів продукції, проводити дослідження в галузі розробок високотехнологічних виробів тощо. А це зумовлює необхідність вступу країн у міжнародні економічні відносини у галузі промисловості, що своєю чергою потребує і певного правового регулювання цих відносин. Як відомо, таке регулювання здійснюється переважно за допомогою міжнародно-правових актів, міжнародних договорів та інших засобів.

Одним із важливих міжнародно-правових актів, що регулює відносини у цій галузі, є *Заключний акт Наради з безпеки й співробітництва у Європі*, який, як уже зазначалося, був прийнятий 1 серпня 1975 р. у Хельсінкі (Фінляндія). В ньому, зокрема, відзначалося, що промислове співробітництво, яке ґрунтується на економічних інтересах, може створити

стійкі зв'язки, зміцнюючи тим самим довгострокове економічне співробітництво в цілому, прискорюючи економічний розвиток усіх, хто бере участь у такому співробітництві. Отже, була підкреслена не лише важливість, а й економічна необхідність і доцільність міжнародного промислового співробітництва.

У Заключному акті наголошувалося, що держави-учасниці, визнаючи необхідність розвитку торгівлі і сприяння поширенню нових форм промислового співробітництва, будуть відносно доброзичливі до укладення у відповідних випадках спеціальних двосторонніх угод з різних питань, які представляють взаємний інтерес як у галузі торгівлі, так і промислового співробітництва.

Значну роль у розвитку міжнародних економічних відносин відіграє *Організація ООН з промислового розвитку* — міжнародна спеціалізована міжурядова організація. Вона створена відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1965 р. з метою сприяння прискоренню індустріалізації країн, що визволилися від колоніалізму і стали на шлях самостійного розвитку. До її складу входять країни — члени ООН (станом на початок 2014 р. — 171 держава), її спеціалізовані установи.

Основні напрями діяльності цієї Організації такі: участь у індустріалізації країн, що розвиваються, зокрема, надання пріоритетної індустріалізації країнам Африки; сприяння провадженню у країнах, що розвиваються, сучасних методів виробництва, програмування й управління, а також розповсюдження технічної інформації, раціональне використання природних ресурсів, підготовка національних кадрів, залучення фінансових коштів для конкретних промислових проєктів; здійснення багатосторонньої технічної допомоги країнам, що розвиваються, шляхом надання матеріальних і фінансових ресурсів у вигляді промислового устаткування, інженерно-консультаційних послуг і технологій, а також організації міжнародних торгів на розміщення замовлень у цих країнах; сприяння розвитку міжнародного промислового співробітництва шляхом передачі інформації про технології, виконанню цілеспрямованих оперативних досліджень та довгострокових науково-дослідних програм з різних аспектів

індустріалізації; надання технічної допомоги в будівництві промислових об'єктів шляхом використання експертів, консультантів; надання консультативної допомоги шляхом проведення конференцій, нарад і зустрічей представників промисловості, профспілок, споживачів.

У рамках цієї Міжнародної організації розробляються та реалізуються досить важливі програми. До них слід віднести «Десятиріччя промислового розвитку Африки 1993–2002 рр.», Регіональна програма співробітництва з метою промислового розвитку країн Латинської Америки і Карибського басейну, Програма індустріалізації 47 найменш розвинутих країн та ін.

Вищим органом цієї організації є Генеральна конференція, яка скликається один раз на чотири роки. Керівний постійно діючий робочий орган — Рада з промислового розвитку у складі представників 45 держав, яка обирається на три роки Генеральною конференцією. Засідання цієї Ради проводяться один раз на рік. Допоміжним органом Ради є Постійний комітет, який скликається двічі на рік.

Адміністрацію організації очолює секретаріат на чолі з генеральним директором, який обирається за рекомендацією Ради Генеральною конференцією строком на чотири роки. Штаб-квартира секретаріату розташована у м. Відні (Австрія).

Організація ООН з промислового розвитку докладає чимало зусиль для становлення і розвитку міжнародного економічного права. Одним із прикладів цього є прийняття у 1975 р. Лімської декларації і Плану дій, у яких закріплено право кожної держави вільно здійснювати свій суверенітет і постійний контроль над власними природними ресурсами та всією економічною діяльністю. Причому жодна держава, як зазначено у цих документах, не може зазнавати якого-небудь економічного, політичного або іншого тиску, який би перешкоджав здійсненню цього невід'ємного права. Як відомо, це положення є основою змісту одного із спеціальних принципів міжнародного економічного права.

У Лімській декларації висловлені вимоги до промислово розвинутих країн, з тим щоб вони враховували інтереси молодих держав у справі індустріалізації.

Важливого значення набула діяльність зазначеної організації, пов'язана з передачею прогресивної промислової технології країнам, що розвиваються. У 1981 р. спеціально організовано Інформаційний банк з промислової технології, основним завданням якого є створення умов для ознайомлення молодих держав з останніми досягненнями науки і техніки.

Важливе місце у системі правового регулювання міжнародних відносин у галузі промисловості відіграють акти, які приймаються міжнародними економічними організаціями. Як уже раніше зазначалося, до цих організацій належать Конференція з торгівлі і розвитку, Комітет з промислового розвитку Економічної і соціальної ради ООН, регіональні комісії Економічної і соціальної ради ООН та ін. Ці міжнародні організації, крім розглянутих вище напрямів їхньої діяльності, чимало уваги приділяють і питанням організації міжнародного промислового співробітництва. Так, Комітет з промислового розвитку Економічної і соціальної ради ООН проводить консультації з питань прискорення промислового розвитку країн, розробляє робочі програми щодо індустріалізації та підготовки рекомендацій щодо їх подальшої розробки, виконує дослідження та проводить семінари з питань найефективнішого застосування промислових методів виробництва в країнах, що розвиваються, та виконує деякі інші функції.

Одним із інструментів регулювання міжнародних відносин у галузі промислового співробітництва є двосторонні договори та угоди.

Не менш важливим є міжнародне *співробітництво у галузі сільського господарства*. Відомо, що продукція сільського господарства не лише задовольняє потреби людей у продуктах харчування, а й є важливою сировиною для промислового виробництва (наприклад, цукрові буряки використовують для виробництва цукру; із зерна пшениці та жита виготовляють борошно, спирт; з насіння сояшиника — олії; овочі та фрукти йдуть для приготування різноманітних консервів та ін.). Причому продукція сільського господарства не лише задовольняє національні суспільні потреби, а й експортується (імпортується) на взаємовигідних умовах в інші країни, тобто вона є

предметом міжнародних, міждержавних економічних відносин. Це пов'язано не лише з необхідністю реалізації надлишку сільськогосподарської продукції, а й з наявними суспільними потребами на продукцію, яка не вирощується через кліматичні або інші причини в тій чи іншій країні. Так, країни Європи імпортують з інших країн світу каву, какао, ананаси, банани тощо. Відповідна сільськогосподарська продукція експортується і з європейських країн.

Практично держави всіх континентів тією чи іншою мірою вступають у міжнародні економічні відносини, що пов'язані з обміном продукцією сільського господарства. Сприяння розвитку цих відносин, удосконаленню їх міжнародно-правового регулювання — завдання ряду міжнародних економічних організацій. Так, практично всі регіональні економічні комісії Економічної і соціальної ради ООН через свої відповідні структурні підрозділи займаються питаннями організації міжнародного співробітництва в галузі сільського господарства. Ці функції, наприклад, в Економічній комісії для Європи покладені на її Комітет з питань сільського господарства.

Однією з міжнародних міжурядових спеціалізованих організацій ООН, яка опікується питаннями міжнародного співробітництва в галузі сільського господарства, є *Продовольча і сільськогосподарська організація ООН*. Вона створена на Конференції в м. Квебеці (Канада) у 1945 р. як провідна установа, що займається проблемами розвитку сільських регіонів і сільськогосподарського виробництва, сприяє вирішенню проблеми продовольчої безпеки. Значна частина її діяльності спрямована на боротьбу з голодом. Відомий девіз цієї Організації: «Допомагаємо побудувати світ без голоду». До її складу нині входить понад 180 країн світу і одна міжнародна організація — Європейський Союз. Відповідно до Статуту основними її цілями є: підвищення продуктивності сільського господарства і поліпшення умов життя сільського населення; поліпшення харчування і підвищення життєвого рівня населення; вивчення світового продовольчого становища і кон'юнктури на світовому ринку важливих продовольчих товарів; розробка для країн-учасниць рекомендацій у галузі виробництва і збуту різних видів сільськогосподарської продукції; надання технічної допомоги країнам-членам,

сприяння науковим дослідженням у галузі сільського господарства; визначення політики щодо міжурядових угод з окремих сільськогосподарських товарів.

Ця організація є однією з провідних установ у системі ООН з питань розвитку сільського господарства. Вищий її орган — Конференція, яка збирається один раз на два роки для визначення загальних напрямів політики, програми дій і бюджету організації. У період між сесіями Конференції керівництво діяльністю цієї Організації здійснює Рада, в обов'язки якої входить складання оглядів про світовий стан сільського господарства, координація роботи міжурядових організацій з товарних питань, пов'язаних із виробництвом, споживанням і розподілом продовольчих і сільськогосподарських продуктів.

Продовольча і сільськогосподарська організація ООН має свої *регіональні бюро*: для Європи — у Римі, для Азії та Далекого Сходу — у Бангкоку, Близького Сходу — в Каїрі, Латинської Америки — в Ріо-де-Жанейро, Північної Америки — у Вашингтоні, Африки — в Аккрі.

Становище у світі з продовольством, що характеризується останнім часом його гострим дефіцитом у країнах, що розвиваються, підвищенням цін на продукти харчування, спричиняє голод у низці країн. На Всесвітній продовольчій конференції, що відбулась у Римі (1974 р.), зазначалося, що кількість тих, хто голодує, недоїдає, збільшується. Натепер це вже 550 млн осіб. Враховуючи таку ситуацію, Конференція закликала заснувати *Всесвітню продовольчу Раду*, яка і була створена у грудні 1974 р. як вищий орган ООН з проблем продовольства та інших суміжних питань.

До інших міжнародних конференцій з актуальних проблем, які були проведені цією Організацією, були *Всесвітня конференція з аграрної реформи і розвитку сільських районів (1979 р.)*, *Всесвітня конференція з розвитку і раціонального використання рибних ресурсів (1974 р.)*, *Міжнародна конференція з питань харчування (1994 р.)* та ін. Всесвітня продовольча Рада розглядає важливі проблеми, пов'язані з продовольством у світі, і розробляє певні рекомендації. У процесі своєї діяльності вона тісно співробітничала з Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН, Міжнародним

фондом сільськогосподарського розвитку (ІФАД) та іншими організаціями системи ООН.

На сесіях Ради у Китаї (1987 р.), Нікосії (1988 р.) і Єгипті (1989 р.) були вироблені пропозиції, спрямовані на зупинення тенденцій, що зумовлюють посилення голоду. Крім цього, зазначеною Радою були здійснені й інші реальні кроки в цьому напрямі. Зокрема, вона відіграла значну роль у створенні вже згадуваного Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку, сприяла розробці концепцій національних продовольчих стратегій і створенню механізму продовольчих кредитів у Міжнародному валютному фонді. За її участю у 1980 р. був створений Міжнародний надзвичайний продовольчий резерв. Ця Організація розробила чимало й інших важливих заходів, спрямованих на вирішення продовольчих проблем.

Відчутну роль в організації міжнародного співробітництва з метою збільшення виробництва продуктів харчування та вирішення інших питань відіграє *Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку* — міжнародна спеціалізована установа ООН, створена у 1977 р. Основною метою фонду є мобілізація коштів для збільшення виробництва і поліпшення харчування груп населення з низькими доходами. Як відомо, 20 % населення Африки, Азії і Латинської Америки страждають від голоду.

З метою збільшення виробництва продуктів харчування Фонд надає на пільгових умовах кредити. Натепер він підтримує 75 % проектів, а решту фінансує разом із Всесвітнім банком, Міжнародною асоціацією розвитку і різними банками розвитку (Африканським, Азіатським, Міжамериканським і Ісламським). Кредити Фонд надає під проекти, пов'язані зі здійсненням контролю над водними ресурсами, комплексним розвитком сільських районів. Їх надають також дрібним фермерам під розвиток тваринництва, постачання і розподіл добрив. Слід зазначити, що допомога цим Фондом надається лише державам — його членам, яких налічується понад 160.

Вищим органом Фонду є Рада керуючих, до якої входять представники всіх держав-членів. Поточні питання вирішуються Виконавчою радою.

Відповідні функції щодо міжнародного сільськогосподарського співробітництва виконують *Міжнародна асоціація з контролю якості насіння, Міжафриканське бюро з ґрунтів і економіки сільського господарства, Міжнародна комісія з переробки сільськогосподарських продуктів, Міжнародне бюро з виноградарства і виновиробництва, Міжнародний комітет з чаю* та деякі інші міжнародні та регіональні організації.

Основою міжнародного співробітництва у галузі сільського господарства є багатосторонні угоди. Так, у рамках Співдружності Незалежних Держав у березні 1993 р. була укладена *Угода про міждержавні взаємини з питань агропромислового комплексу*, в якій зазначалося, що співробітництво здійснюється з питань постачання продовольства і сільськогосподарської сировини, матеріально-технічного агропромислового комплексу, стандартизації, сертифікації, взаєморозрахунків, агрохімічного та ветеринарного обслуговування. Крім того, були укладені *Угода про Спільний аграрний ринок держав — учасниць Співдружності (1998 р.)*, *Угода про співробітництво в галузі збереження і використання генетичних ресурсів культурних рослин держав — учасниць СНД (1999 р.)*.

Крім багатосторонніх угод у сфері міжнародного співробітництва в галузі сільського господарства, укладаються і двосторонні. Наприклад, Україною лише у червні 2010 р. були укладені угоди про сільське господарство з Швейцарською Конфедерацією, Королівством Норвегія та Ісландією. У цих та інших угодах містяться положення, що стосуються питань виробництва сільськогосподарських культур, карантину і захисту рослин, тваринництва, ветеринарії, харчової та переробної промисловості тощо.

СУТНІСТЬ
МІЖНАРОДНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ПРАВА14.1. Міжнародне економічне процесуальне
право в системі міжнародного права

Незалежно від того, розглядаються міжнародно-правова чи національна правова системи, варто пам'ятати, що в обох містяться насамперед *правові норми*, які визначають права та обов'язки суб'єктів права (адже існують також норми суто технічного характеру, які закріплюються, наприклад, у міжнародних та національних стандартах, технічних умовах, рецептурах, зразках тощо, котрі визначають вимоги до якості продукції та інших стандартизованих об'єктів). Якщо розглядати національну правову систему, відповідного державного утворення, то такими суб'єктами виступають держава, її органи, громадяни як фізичні особи, об'єднання громадян, юридичні особи та деякі ін. Система їхніх прав та обов'язків знаходить своє юридичне закріплення, вираження у конституціях, відповідних законах та інших нормативно-правових актах і становить основу правового статусу таких суб'єктів. Слід зауважити, що основні їхні права та обов'язки, як правило, закріплені в конституціях відповідних держав і знаходять свій подальший розвиток у поточному законодавстві. Нині є аксіомою, що норми, які визначають права та обов'язки суб'єктів права і регулюють відповідні суспільні відносини, є нормами матеріального права. Тобто ці норми вказують, що потрібно робити суб'єктам права, визначаючи зміст їхніх прав і обов'язків. Юридичне вираження системи

прав та обов'язків суб'єктів надає можливість забезпечити їхню правову охорону, а також створює у разі їх порушення необхідні підстави для притягнення винних до юридичної відповідальності. Національними нормами матеріального права визначають правовий статус держави, її органів (їхню систему), різноманітних об'єднань громадян (політичних партій і громадських організацій), окремих громадян (їхніх груп), регулюють питання громадянства, систему заходів юридичної відповідальності тощо. Враховуючи предмет правового регулювання — коло суспільних відносин, норми матеріального права об'єднуються у відповідні галузі права: конституційне, адміністративне, трудове, цивільне, господарське, фінансове, кримінальне та ін. Їхній галузевий поділ надає можливість кодифікувати ці норми. У багатьох країнах прийняті та функціонують адміністративні, цивільні, господарські, кримінальні та інші кодекси, в яких відповідним чином систематизовані норми матеріального права. Особливо це властиво для тих держав, які вибудовували свої правові системи на основі континентального права.

Наявність норм національного права ставить завдання необхідності їхнього забезпечення, тобто реалізації. Це завдання саме і покликане виконати норми процесуального права, які вказують *що і як* потрібно зробити для того, щоб забезпечити реалізацію норм матеріального права. Наприклад, відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. Це конституційна норма матеріального права. Яким чином це право реалізувати громадянам, зазначено передусім у Законі України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., який і закріплює відповідні норми процесуального права. Отже, норми процесуального права є юридичною формою, засобом реалізації норм матеріального права. Іншими словами, вони визначають через використання процесуальних норм порядок реалізації норм матеріального права, а це значить — порядок реалізації відповідних прав і обов'язків конкретних суб'єктів. Норми процесуального права теж певним чином кодифікуються в рамках цивільного процесуального, господарського процесуального, кримінального процесуального та інших процесуальних кодексів.

І як тут не згадати К. Маркса, який зазначав, що матеріальне право, однак, має свої необхідні, властиві йому процесуальні форми... процес є тільки форма життя закону, ... прояв його внутрішнього життя³³⁰. Взаємозв'язок і взаємодія норм матеріального і норм процесуального права віддзеркалює діалектично-функціональні зв'язки між ними. Таким чином, наявність норм матеріального права будь-якої галузі в даному випадку є своєрідно зумовленою формою необхідності «зародження» і реалізації відповідних норм процесуального права. Норми матеріального права є первинними, а процесуального — вторинними, похідними, які й покликані забезпечувати виконання, дотримання матеріальних норм права.

Аналіз системи міжнародного права та його галузей надає можливість теж виділити в ній норми як міжнародного матеріального права, так і норми міжнародного процесуального права, призначення яких мало чим відрізняється від аналогічних норм національних правових систем. Це явище нерідко, як зазначив ще свого часу В. М. Корецький, називають правовим уніформізмом. Він, розглядаючи, наприклад, світогосподарські відносини, звертав увагу на те, що якщо в усіх державах будуть встановлені однакові норми, які регулюють даний інститут, тоді незліченні правовідносини міжнародного обігу стануть простими, ясними, а тому і міцними... Завдання регулювання, таким чином, буде розв'язане тим, що всі національні системи права стануть тотожними. Право із національного стане світовим. Саме цим пояснюється та обставина, що проблема уніформізму в праві розглядається зазвичай як проблема світового права³³¹. Поділяючи цю думку, хотілось би наголосити, що національне і міжнародне право — це як дві обопільно об'єднані «правові артерії» із

³³⁰ Маркс К. Дебаты по поводу закона о краже леса // К. Маркс. Сочинения / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. — 2-е изд. — Т. 1. — М.: Политиздат, 1955. — 723 с. — С. 158.

³³¹ Корецький В. М. Международное хозяйственное право. Очерк 4-й (Международное хозяйственное право и мировое право) / В. М. Корецький // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемилученко (голова) та ін. — Том 8: Міжнародне право / упоряд.: В. Н. Денисов, К. О. Савчук; відп. ред. В. Н. Денисов. — К.: ВД «Юридична книга», 2004. — 568 с. — С. 550.

взаємопов'язаним змістом: стан одного відбивається у стані іншого. І дійсно, з кожним роком ми дедалі більше спостерігаємо процеси взаємозалежності та взаємодії, гармонізації національного законодавства з міжнародним правом, їх дослідження і наукове обґрунтування³³². Усі ці процеси зумовлюють потребу в тому, щоб усі держави, міжнародні організації та інші суб'єкти міжнародного права належним чином виконували вимоги не лише норм міжнародного матеріального, а й міжнародного процесуального права. Водночас, враховуючи особливості міжнародно-правової системи, ми можемо зазначити, що матеріальні норми міжнародного права не завжди супроводжуються наявністю відповідних норм міжнародного процесуального права. Це особливо спостерігається тоді, коли виникають труднощі при реалізації, наприклад, норм міжнародних договорів, перш за все країнами — учасниками таких договорів. Це також стосується й інших джерел, в яких закріплюються норми та принципи міжнародного матеріального права.

Система норм та принципів процесуального права формує таку галузь, як міжнародне процесуальне право, яка забезпечує практичну реалізацію матеріальних норм міжнародного права, його окремих галузей.

Розглядаючи питання міжнародного економічного права та процесу, насамперед виникає необхідність з'ясування деяких вихідних положень. Як відомо, поняття «процес» досить тісно межує з таким поняттям, як «процедура».

Слово «процес» походить від латинського слова *procesus* — «просування» українською мовою. У більш широкому розумінні — це порядок розгляду справ у судах або інших державних органах, судочинство, судова справа. І, можливо, забігаючи наперед стосовно предмета нашого дослідження, — це дійсно просування матеріальних норм міжнародного права, практична їх реалізація через процесуальну діяльність відповідних суб'єктів, в основі якої лежать процесуальні норми міжнародного права.

³³² Див.: Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матер. наук.-практ. конф. / голов. ред. В. Ф. Опришко. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. — 447 с.

Слово «процедура» (від *фр.* *procedure* або від *латин.* *procedo* — просуватись) означає встановлений порядок ведення, розгляд яких-небудь справ (наприклад, судова процедура). Таким чином, виходячи із наведених значень слів «процес» та «процедура», ми можемо дійти висновку про те, що в їхньому змісті спостерігається більше схожості, тотожності, ніж розбіжності. Незважаючи на те, що в літературі є намагання розрізнити ці дві категорії, ми будемо розглядати їх як тотожні, а в окремих випадках як такі, що доповнюють одна одну категорії.

Перед тим як розглядати співвідношення економічного права (яке, на наш погляд, достатньо досліджене в цій роботі) і процесу, ми повинні хоча б у загальних рисах з'ясувати, що собою являє міжнародне процесуальне право. Дещо вище вже зазначалося, що аналіз системи міжнародного права надає можливість виділити дві підсистеми: норми міжнародного матеріального та норми міжнародного процесуального права. Якщо спробувати розібратися в тому, з якою частиною міжнародного права — міжнародним публічним чи міжнародним приватним — пов'язане міжнародне процесуальне право, то абсолютна більшість фахівців-міжнародників зазначають, що міжнародне процесуальне право є галуззю міжнародного публічного права³³³. Питання міжнародного процесуального права досліджені в монографії Е. А. Пушміна. У роботі він теж дійшов висновку, що міжнародне процесуальне право є підсистемою загального міжнародного публічного права³³⁴.

Загальновідомо, що міжнародне публічне право — це система норм і принципів, які регулюють владні, публічні

³³³ Див.: Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс) : учеб. ... , — С. 401 ; Махниборода И. М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия : специальность 12.00.10 «Международное право; Европейское право» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Инна Михайловна Махниборода ; [Юж. федер. ун-т]. — М., 2011. — 25 с. — Библиогр. : 25 с. — С. 10.

³³⁴ Пушмин Э. А. Международный юридический процесс и международное право / Э. А. Пушмин. — Кемерово : Изд-во Кемеров. ун-та, 1990. — 83 с. — С. 78–83.

міжнародні відносини за участю держав та міжнародних організацій у різних сферах міжнародного співробітництва. Норми міжнародного публічного права визначають права та обов'язки зазначених суб'єктів міжнародного права. Однак, попри визначеність цих елементів правового статусу суб'єктів міжнародного публічного права, вони потребують забезпечення їх реалізації. Важливою формою їх реалізації, як вказувалося вище, є процесуальна форма, тобто мова йде про міжнародне процесуальне право. Таким чином, мета міжнародного процесуального права (як і процесуального права національних правових систем) полягає в забезпеченні реалізації матеріальних норм міжнародного права. У літературних джерелах (монографіях, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях) тим чи іншим чином звертають увагу на сутність міжнародного процесуального права. Виходячи з теорії міжнародного права, з низки досліджень, можна зробити висновок про те, що міжнародне процесуальне право, по-перше, є галуззю міжнародного публічного права, а по-друге — це система норм і принципів, які покликані забезпечити реалізацію (виконання) прав та обов'язків держав, міжнародних організацій (їхніх органів) — суб'єктів міжнародного публічного права. І дійсно, саме таким чином можна реалізувати норми міжнародного публічного права матеріального змісту. Вважаємо, що в цьому випадку ми саме так повинні розуміти міжнародну процесуальну діяльність держав, міжнародних організацій, які покликані через реалізацію своїх повноважень юридично-владного і в той же час міжнародно-правового характеру здійснювати правозастосовчу (процесуальну) діяльність, спрямовану на реалізацію своїх прав та обов'язків, що закріплюються у відповідних нормах міжнародного матеріального права. Отже, незважаючи на домінуючу серед фахівців міжнародного права думку про те, що міжнародне процесуальне право (і його частина — міжнародне економічне процесуальне право) регламентує лише юрисдикційну діяльність міжнародних судів та міжнародних арбітражів, ми пропонуємо розглядати роль зазначеного права у більш широкому діапазоні його дії. Зводити призначення міжнародного процесуального права лише до забезпечення юрисдикційної діяльності, як нам здається, є

не зовсім правильно, оскільки веде до звуження його реальної ролі. У процесі діяльності держав, міжнародних організацій, їхніх органів, крім проблем юрисдикційного характеру, чимало таких, що потребують використання процесуальних норм організаційного, управлінського міжнародно-правового характеру, які визначені в міжнародно-правовому статусі зазначених суб'єктів міжнародного публічного права, основним елементом якого є їхні права та обов'язки.

Слід зазначити, що і всередині держав — найбільш активних суб'єктів міжнародного публічного права при реалізації повноважень різних державних органів спостерігається процесуальна діяльність, урегульована процесуальними нормами.

У цьому аспекті ми, наприклад, можемо вести мову і про процесуальне забезпечення одного з основних напрямів діяльності єдиного органу законодавчої влади в Україні — Верховної Ради України. Цей напрям називається законодавчою діяльністю, яка здійснюється в рамках законодавчого процесу на основі відповідних процесуальних норм. Слід зазначити, що законодавчий процес розглядається як нормативно-регульована сукупність послідовно здійснених дій щодо розробки, прийняття (зміни) законів та інших законодавчих актів та їх оприлюднення. Є свої особливості законодавчого процесу стосовно актів, які приймаються у порядку Всеукраїнського референдуму, а також і тих законів, які приймає безпосередньо Верховна Рада України³³⁵. Законодавчий процес регулюється в основному розділом IV, що має назву «Законодавча процедура», Регламенту Верховної Ради України, який був прийнятий Законом України 10 лютого 2010 р.³³⁶ Саме в цьому розділі містяться норми, які регулюють порядок внесення та відкликання законопроектів, їхнього розгляду в першому, другому й третьому читаннях; порядок підготовки прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України, повторному розгляду

³³⁵ Шемшученко Ю. С. Європейське право / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. В 6 т. — Т. 2: Д–Й. — С. 504.

³³⁶ Регламент Верховної Ради України [Текст] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К.: Парламентське вид-во, 2008 — 237 с. — С. 84–122.

Верховною Радою України законів, які Глава держави повернув. У цьому ж розділі закріплені норми, що визначають порядок прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України, а також опублікування, зберігання законів, постанов та інших законодавчих актів, прийнятих Верховною Радою України.

Свого часу в юридичній літературі соціалістичних країн не було єдиної точки зору щодо поняття адміністративного процесу (процедури), хоча йому приділялося чимало уваги. Адміністративний процес характеризувався як встановлений законом порядок здійснення адміністративної юрисдикції чи, іншими словами, визначеного роду або виду виконавчо-розпорядчої діяльності стосовно розв'язання індивідуальних справ у сфері державного правління³³⁷. Отже, за межами адміністративного процесу залишилася значна частина виконавчо-розпорядчої діяльності, яка не була пов'язана з розглядом конкретних спорів, а зводилася до позитивної діяльності органів державного правління та їхніх посадових осіб. У наш час домінує думка про те, що адміністративно-процесуальні норми забезпечують реалізацію на практиці приписів матеріальних норм адміністративного права. Виходячи з цього, сукупність адміністративно-правових відносин, врегульованих процесуальними нормами адміністративного права, становить специфічне і відносно самостійне явище, що прийнято називати адміністративним процесом. Він розглядається в адміністративно-правовій науці в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративний процес — це встановлений законом порядок розгляду вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ, що виникають у сфері державного управління, спеціально уповноваженими на те органами (посадовими особами) та, у відповідних випадках, загальними (звичайними) судами. У вузькому розумінні адміністративний процес розглядається як порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення і застосування до правопорушників адміністративних стягнень.

³³⁷ Аппарат управления социалистического государства. В 2-х ч. Ч. 2 / Редкол.: М. Ангел, М. Беньямин, Г. Дорохов, М. Еловицкий [и др.]. — М.: Юрид. лит., 1977. — 351 с. — С. 133–134.

Цей процес регламентується Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ), прийнятим Законом України від 6 липня 2005 р.³³⁸, до речі, на даний час до КАСУ вже внесено більше як 20 законами значну частину змін.

Отже, специфіку адміністративного процесу відображає і його структура — сукупність взаємопов'язаних адміністративних проваджень, що має як юрисдикційний, так і неюрисдикційний характер³³⁹. До неюрисдикційних проваджень відносять такі їхні види: з підготовки й ухвалення нормативних правових актів; з підготовки й ухвалення індивідуальних нормативних правових актів; укладення адміністративних договорів; з розгляду пропозицій і заяв громадян; реєстраційне і дозвільне; з реєстрації і контрольних повноважень; виконавче; з діловодства; з приватизації державного громадського майна; провадження у земельних, екологічних, фінансово-бюджетних, податкових та деяких інших справах. Навести вичерпний перелік неюрисдикційних (позитивних) проваджень неможливо. Адже цей перелік настільки динамічний, наскільки рухлива і непередбачувана сама практика управління в різних сферах суспільного розвитку³⁴⁰. Ці провадження регламентуються відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами.

Таким чином національне законодавство України, як і інших держав, виділяє процесуальну діяльність органів законодавчої, виконавчої влади, яка базується на відповідних нормах процесуального права, а не лише юрисдикційних органів. Ця діяльність здійснюється в межах законодавчого та адміністративного процесу. Отже, виходячи із практики держав — одних із основних суб'єктів міжнародних економічних відносин, ми можемо розглядати міжнародне економічне процесуальне право значно ширше, не обмежуючись лише юрисдикційною діяльністю судових та арбітражних органів у цій сфері. На наш погляд, є дискусійним твердження про

³³⁸ ВВР. — 2005. — № 35–36, 37. — Ст. 446.

³³⁹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. — Т. 1. Загальна частина / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К. : Юрид. думка, 2004. — 584 с. — С. 491–492.

³⁴⁰ Там само. — С. 504–505.

те, що міжнародне економічне процесуальне право (міжнародний економічний процес) — це комплекс міжнародно-правових норм, які забезпечують вирішення міжнародних економічних спорів³⁴¹. До речі, це досить поширена в міжнародно-правовій літературі точка зору. Однак, якщо її дотримуватися, то за межами міжнародного економічного процесу залишається значна частина процесуальної діяльності як відповідних міжнародних організацій, так і держав. На це свого часу звертав увагу і відомий учений І. І. Лукашук, який зазначав, що першочергове значення для формування процесуального права мало прийняття у 1969 р. Віденської Конвенції про право міжнародних договорів, значна частина якої має процесуальний характер, регламентуючи укладення та припинення дії договірних норм. Крім того, він указував, що важливе місце у процесуальному праві належить нормам права міжнародних організацій. А взагалі свої процесуальні норми, стверджував учений, містить практично кожен договір³⁴². Позиція І. І. Лукашука ще раз підтверджує, що для держав та міжнародних організацій також властива їх процесуальна діяльність, зокрема й у сфері міжнародного економічного співробітництва, яка теж регулюється нормами міжнародного процесуального права. Враховуючи зазначені вище точки зору, автор цієї наукової розвідки не претендує на абсолютну безспірність такого свого власного підходу, його дискусійність. У цій роботі буде зроблена спроба більш широкого підходу щодо міжнародного процесуального права як однієї з форм реалізації також і норм міжнародного економічного права.

Відомо, що міжнародне публічне право включає в себе різні його галузі, однією з яких є міжнародне економічне право. Є різні концепції міжнародного економічного права, і на їхній основі існують відповідні його визначення. Аналіз концепцій та визначень дає можливість зробити висновок про те, що міжнародне економічне право є самостійною

³⁴¹ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 401.

³⁴² Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. — 2-е изд., перераб. и доп. — С. 121–122.

галуззю міжнародного публічного права, яке об'єднує систему норм і принципів, котрі регулюють відносини між державами, між державами та міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями в процесі міжнародного економічного співробітництва, а в передбачених законом випадках — і внутрішньодержавні відносини. Розглядаючи систему МЕР, ми в ньому знайдемо матеріальні норми міжнародного економічного права, які для своєї реалізації потребують використання і відповідних процесуальних норм. Деякі юристи-міжнародники вводять у науковий обіг термін «міжнародне економічне процесуальне право»³⁴³.

Знаючи предмет регулювання міжнародного економічного права, а також призначення матеріальних і процесуальних його норм та принципів, можемо зробити висновок про те, що під *міжнародним економічним процесуальним правом* слід розуміти систему норм та принципів, які встановлюють порядок, форму забезпечення реалізації матеріальних норм міжнародного економічного права з боку держав та міжнародних організацій в процесі здійснення міжнародного економічного співробітництва, а також регламентують діяльність міжнародних арбітражних та судових установ у цій сфері.

Виходячи з того, що міжнародне економічне право є частиною міжнародного публічного права, то міжнародне економічне процесуальне право належить розглядати як частину загального міжнародного публічного права, його підгалузь.

Одночасно варто звернути увагу й на те, що для реалізації норм та принципів міжнародного економічного права, і особливо тих, які містяться у ратифікованих національними парламентами (зокрема і Верховною Радою України) міжнародних договорах, що, відповідно, є частиною національного законодавства певної країни, потребують використання, поряд із міжнародним економічним процесуальним правом, процесуальних норм національного законодавства.

Що стосується питання системи джерел міжнародного економічного процесуального права, то, враховуючи, що воно є підгалуззю міжнародного публічного права, вони є

---

³⁴³ Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 401–434.

однаковими. До них слід віднести міжнародні угоди та договори, міжнародно-правові акти міжнародних, зокрема і міжнародних економічних організацій та їхніх органів, міжнародні звичаї, судові рішення (Рішення Міжнародного суду ООН, інших міжнародних судових та арбітражних органів), основні принципи міжнародного права. Більш детальна їх характеристика буде наводитися нижче у відповідних розділах цієї глави.

14.2. Суб'єкти та система міжнародного економічного процесуального права

Розглядаючи питання про систему суб'єктів міжнародного економічного процесуального права, насамперед необхідно виділити дві групи таких суб'єктів.

До *першої групи* варто віднести держави та міжнародні організації, які є в першу чергу носіями норм матеріального права, тобто які наділені системою прав та обов'язків у сфері міжнародного публічного права, зокрема й у сфері міжнародного економічного співробітництва. Саме вони і використовують можливості міжнародного економічного процесуального права для успішної реалізації своїх прав та обов'язків, які становлять основу міжнародного економічного матеріального права.

Другу групу суб'єктів міжнародного економічного процесуального права становлять міжнародні судові та арбітражні структури, які покликані розглядати міжнародні спори, зокрема й спори міжнародного економічного характеру, тобто здійснювати юрисдикційну діяльність.

Одним з основних суб'єктів міжнародного економічного процесуального права, безперечно, є *держава*. Навіть міжнародні організації займають другу позицію після держав, оскільки вони є похідними від держав. Нагадаємо, що міжнародна організація — це об'єднання держав на основі багатостороннього установчого договору. Роль держав у міжнародному співробітництві, зокрема й у міжнародному економічному співробітництві, визначається конституціями

цих держав. Наприклад, у ст. 18 Конституції України зазначено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Керуючись цією нормою, Україна, як і інші держави світу, укладає багатосторонні та двосторонні договори з іншими державами світу, а в ряді випадків — і з міжнародними організаціями, вступає до їх складу, бере участь у спільних з ними заходах у різних напрямках міжнародного співробітництва, зокрема й міжнародного економічного співробітництва.

Кожна держава, співпрацюючи з іншими державами світу на основі двосторонніх та багатосторонніх договорів, намагається не лише визначитися зі своїми правами та обов'язками, а й належним чином захистити свої інтереси, зокрема й економічного характеру. Цьому процесу сприяє Хартія економічних прав та обов'язків держав, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 12 грудня 1974 р., в якій закріплені основи міжнародних економічних відносин (Глава I), економічні права та обов'язки держав (Глава II), загальна відповідальність перед міжнародним співтовариством (Глава III) і прикінцеві положення (Глава IV). Загалом в усіх главах закріплено 33 статті, мета яких — сприяти успішному розвитку міжнародних економічних відносин між державами. У багатьох договорах за участю держав визначаються не лише їхні права та обов'язки, що встановлюють зміст матеріальних норм конкретного договору, а й положення, які становлять собою зміст процесуальних норм. Взяти хоча б, наприклад, Віденську Конвенцію про право міжнародних договорів 1969 р., де закріплена значна кількість норм міжнародного процесуального права, обов'язкових для країн, які ратифікували її. До таких процесуальних норм можна віднести положення про те, що текст договору приймається за згодою всіх держав, які беруть участь у його укладенні, а договори, що приймаються на міжнародній конференції, шляхом голосування за нього двох третин держав, які були присутні та брали участь у голосуванні, якщо тією ж більшістю голосів вони не вирішили застосувати інше правило (ст. 9); способи виявлення згоди на обов'язковість договору здійснюються

державою шляхом його підписання, обміну документами, які лежать в основі договору, ратифікації договору, його прийняттям, затвердженням, приєднанням до нього або будь-яким іншим способом, про який було домовлено (ст. 11); умови формулювання застережень, їх прийняття та заперечення проти них (ст. 19–20). Низка процесуальних норм стосується набуття сили договорами (ст. 24), внесення поправок до багатосторонніх договорів (ст. 40), припинення договорів та призупинення їхньої дії (ст. 54–64), визначена процедура судового розгляду, арбітражу та примирення (ст. 66) та ін.

У багатьох двосторонніх договорах, які укладаються за участю держав, а також міжнародних організацій, якщо їх добре проаналізувати, так само можна знайти норми процесуального права. Прикладом цього можуть бути норми договору, які регулюють процесуальний порядок створення і функціонування арбітражу у спорах, які виникають із конкретного договору (арбітражний суд *ad hoc*).

Іншим досить активним суб'єктом міжнародного економічного процесуального права слід розглядати *міжнародні організації*, зокрема міжнародні економічні організації. Коли йдеться про міжнародну організацію взагалі, то слід зазначити, що окремі з них, крім інших напрямів міжнародної діяльності, покликані здійснювати також організацію міжнародного економічного співробітництва. Так, відповідно до Статуту ООН, ця організація покликана здійснювати міжнародне співробітництво у справах вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру (ст. 1, п. 3). Таким чином, бачимо, що міжнародні економічні проблеми, крім інших, є предметом діяльності ООН. З метою забезпечення діяльності в цьому напрямі в системі ООН створюються спеціальні міжнародні економічні організації. Економічна та соціальна рада ООН, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, Всесвітня продовольча рада, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Міжнародний валютний фонд, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних спорів, Міжнародна фінансова корпорація та ін. Вони здійснюють процесуальну діяльність у відповідній

сфері міжнародного економічного співробітництва. Крім цих організацій, у структурі ООН перебуває головний судовий орган ООН — Міжнародний суд, якому присвячена Глава XIV Статуту ООН (ст. 92–96). Його міжнародна юрисдикційна діяльність, у процесі якої будуть реалізуватися норми міжнародного процесуального права, буде висвітлена у Главі 15 цієї роботи.

У такому аспекті розглядатиметься діяльність Співдружності Незалежних Держав (СНД) та деяких інших міжнародних організацій.

Міжнародні економічні організації, як й інші міжнародні організації, також здійснюють міжнародну економічну процесуальну діяльність через свій інституційний механізм, зокрема й через органи, які покликані розглядати міжнародні економічні спори. У цьому плані можна вести мову про Європейські Співтовариства, Світову організацію торгівлі, які мають свої юрисдикційні органи та інші міжнародні організації.

Міжнародно-правова процесуальна діяльність усіх міжнародних організацій передбачена у відповідних установчих документах, а також в інших міжнародно-правових актах. Наприклад, у Віденській конвенції 1986 р. міститься чимало норм міжнародного процесуального характеру. Це норми, що стосуються прийняття тексту договору (ст. 9), визначення способів вираження згоди на обов'язковість договору (ст. 11–14), прийняття застережень та заперечень проти них (ст. 20–23). Відповідні процесуальні норми, що регламентують застосування договорів, містяться у Розділі 2 цієї Конвенції. Певним чином процесуально урегульовані питання внесення поправок та змін до договорів, припинення та призупинення договорів та ін.

До системи суб'єктів міжнародного економічного процесуального права також відносяться міжнародні судові та арбітражні органи, діяльність яких буде висвітлена у цій роботі.

Як і в будь-якій системі, в міжнародному економічному процесуальному праві його норми теж об'єднуються у певну систему, яка враховує структурно-функціональні зв'язки між ними. У юридичній літературі сформульовані певні підходи щодо структури системи міжнародного економічного

процесуального права. Так, Г. М. Вельямінов до цієї системи включає такі правові нормативно-процесуальні засоби:

- застосування у міжнародному публічному процесуальному праві загальних засобів і методів урегулювання економічних спорів;

- засоби і методи міжнародних спорів галузевого економічного характеру;

- методи і засоби регулювання міждержавних економічних спорів на регіональному рівні;

- норми міжнародно-правового забезпечення регулювання міжнародних приватноправових спорів³⁴⁴.

В основному погоджуючись із запропонованою системою міжнародного економічного процесуального права, варто було б додати, що ця система не має обмежуватись нормами процесуального права лише юрисдикційного характеру, а й враховувати ті позитивні міжнародно-правові процесуальні норми економічного права, які використовуються в організації і здійсненні діяльності, зокрема міжнародних економічних організацій та їх інститутів, про які у роботі йтиметься далі.

---

³⁴⁴ Вельямінов Г. М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). — С. 402.

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ СПОРИ ТА СПОСОБИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

15.1. Система міжнародно-правових засобів урегулювання міжнародних економічних спорів

Однією із особливостей міжнародного економічного права, як і міжнародного права в цілому, є відсутність міжнародних інститутів, які б забезпечували у примусовому порядку виконання його норм. Тому головна роль у цій справі належить самим державам, які діють самостійно, індивідуально або об'єднуються у відповідні міжнародні організації. Зазначену особливість слід враховувати і при з'ясуванні питання про забезпечення виконання міжнародних економічних договорів.

Як свідчить практика міжнародного економічного співробітництва, абсолютна більшість міжнародних економічних договорів, а отже, і зобов'язань, що закріплюються в них, виконується належним чином. Це відповідає міжнародному правопорядку і, зокрема, одному з основних принципів міжнародного права — принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Усі суб'єкти міжнародних економічних відносин відповідно до нього повинні виконувати вимоги міжнародного права, зокрема міжнародного економічного права, а також ті конкретні зобов'язання, що випливають із відповідних договорів. Будь-які порушення норм, що діють у цій сфері, невиконання або неналежне виконання своїх міжнародних зобов'язань є правопорушенням, тобто

міжнародним деліктом, яке потребує свого відповідного розгляду, з тим щоб певним чином зреагувати на такий факт. Ці порушення у сфері міжнародного економічного співробітництва можуть бути пов'язані з боргами, цільовим призначенням міжнародних кредитів та їх погашенням, компенсаційними виплатами, заподіянням шкодою, порушенням строків тощо. Тому норми багатьох міжнародно-правових актів спрямовані на правове забезпечення виконання зобов'язань міжнародних економічних договорів.

Розглядаючи питання про систему міжнародно-правових засобів урегулювання міжнародних економічних спорів, необхідно зазначити, що вони практично не відрізняються від системи таких засобів, яка застосовується і в інших напрямках міжнародного співробітництва. А інакше і не може бути, оскільки ця система засобів віддзеркалює один із принципів міжнародного права, який зобов'язує вирішити міжнародні спори в цілому мирними засобами. Тобто цей принцип зобов'язує конкретну державу вирішити всі міжнародні спори з іншими державами в такий спосіб, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість. Держави повинні прагнути до швидкого і справедливого розв'язання своїх міжнародних спорів з допомогою переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або іншими мирними засобами на свій вибір. Держави повинні узгодити такі мирні засоби, які відповідали б обставинам і характеру спору. Вони повинні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище настільки, що буде створена загроза підтриманню міжнародного миру і безпеки.

Мирні спори розв'язуються на основі суверенної рівності держав і відповідно до принципів свободи вибору засобів мирного розв'язання спорів³⁴⁵. Необхідно зазначити, що цей принцип знаходиться в системному взаємозв'язку з іншими загальними принципами міжнародного права, зокрема з принципами мирного співіснування; принципом утримання

---

³⁴⁵ Міжнародне економічне право : підручник / В. Опришко, А. Кос-та, К. Квінтано та ін. ; за наук. ред. В. Опришка. — К. : КНЕУ, 2006. — 496 с. — С. 91.

у своїх міжнародних відносинах від погрози застосування сили або її застосування як проти територіальної недоторканності й політичної незалежності держави; принципом сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принципом суверенної рівності держав; принципом рівноправ'я і самовизначення народу та принципом співробітництва. Важливою міжнародно-правовою основою реалізації цього принципу є норми Глави VI Статуту ООН «Мирне вирішення спорів» (ст. 33–38). Зокрема, в ст. 33 зазначено, що сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, повинні, перш за все, намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод, або іншими мирними засобами на свій розсуд. У цій статті на ділі узагальнена практика мирного розгляду спорів. Які засоби обрати — це справа держав, між якими виник спір. До речі, зазначені засоби мирного урегулювання спорів віддзеркалюються й у низці міжнародно-правових актів міжнародних галузевих організацій. Наприклад, у Домовленості про правила та процедури вирішення спорів між країнами — членами СОТ від 15 квітня 1994 р. в ст. 5 регулюється використання добрих послуг, примирення і посередництва.

Необхідно зазначити, що питання мирного урегулювання міжнародних спорів має свою певну історію, яка віддзеркалена у таких важливих міжнародно-правових актах, як Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень від 5 (18) жовтня 1907 р., Загальний акт про мирне розв'язання міжнародних спорів від 26 вересня 1928 р., Статут ООН, акти органів цієї організації, установчі документи міжнародних організацій та їхні акти, Декларація про принципи міжнародного права 1984 р., Хартія економічних прав та обов'язків держав 1979 р., Статут Міжнародного суду ООН, Манільська декларація про мирний розгляд міжнародних спорів 15 листопада 1992 р., Декларація про запобігання та усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці, і про роль ООН у цій галузі (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 43/51 від 5 грудня 1988 р.), Принципи урегулювання спорів і положення процедури, прийняті Народою

з безпеки і співробітництва в Європі від 8 лютого 1991 р. (зі змінами за результатами Наради з безпеки і співробітництва в Європі щодо мирного врегулювання спорів від 12–23 жовтня 1992 р.), Пакт Ліги арабських держав 1945 р., Статут Організації африканської єдності 1963 р., Статут Організації американських держав 1948 р. та інших міжнародно-правових документах, що закріплюють положення щодо мирного врегулювання міжнародних спорів, зокрема й економічних. Така значна кількість прийнятих у різний час міжнародно-правових актів щодо мирного врегулювання міжнародних спорів свідчить про те, що забезпечення міжнародного миру та безпеки було, є та буде завжди надзвичайно актуальною світовою проблемою.

Серед засобів забезпечення вирішення міжнародних спорів економічного змісту, що, як правило, супроводжуються розходженнями відповідних інтересів його учасників у цій сфері, найпоширенішим у першу чергу є здійснення *переговорів*, які можуть мати залежно від кількості їхніх учасників двосторонній або багатосторонній характер. Цей спосіб врегулювання використовується суб'єктами міжнародного права шляхом безпосереднього письмового або усного контакту між особами, які уповноважені їх вести. При цьому можуть також використовуватися засоби телефонного, телеграфного та електронного зв'язку. Переговори є найпоширенішим засобом, до якого вдаються держави, перш ніж використати інші, тобто вони передують іншим засобам врегулювання міжнародних спорів. Враховуючи те, що в міжнародно-правових актах не визначена процедура ведення таких переговорів, вони здійснюються у порядку, визначеному державами, які їх ведуть. Звичайно, в даному випадку, організація таких переговорів опирається на міжнародну практику. Низка переговорів передбачає створення відповідних як міжнародних, так і національних допоміжних структур (комісій, робочих груп тощо). Наприклад, координацію діяльності органів виконавчої влади України стосовно вирішення питання набуття нашою державою членства в СОТ було покладено на створену Міжвідомчу комісію з питань вступу України до Світової організації торгівлі. А в рамках СОТ було сформовано Робочу групу. До цієї групи входили представники

43 країн. На останньому її засіданні розглянуто стан двосторонніх переговорів України з країнами — членами цієї групи, а також стан гармонізації українського законодавства з нормами та вимогами угод СОТ. А взагалі слід зазначити, що за існуючою в СОТ практикою для прийняття остаточного рішення щодо повноправного членства в ній якоїсь країни в середньому проводиться 6–8 засідань Робочої групи з питань вступу до СОТ.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. була створена Робоча група з опрацювання питання вступу України до СОТ та імплементації національного законодавства до її вимог³⁴⁶.

Слід зазначити, що переговори ведуться від імені держави їх главами, главами урядів, міністрами іноземних справ, спеціально призначеними для цього дипломатичними та іншими працівниками. А взагалі, для організації переговорів, спрямованих на врегулювання міжнародних спорів, властива певна ієрархія. Як правило, такі переговори розпочинаються на рівні дипломатичних представників, а якщо не досягнуто успіхів, то вони продовжуються на рівні міністрів закордонних справ і, врешті, можуть завершитись на рівні глав держав або ж урядів. Як свідчить практика, ефективність переговорів з приводу міжнародних економічних спорів, як і інших спорів, буває високою лише за умови, якщо вони ведуться на ґрунті взаємної поваги до суверенітету сторін, їхньої рівності, сприяння зміцненню миру, кінець кінцем бажання їх розв'язати. А в разі недосягнення бажаних результатів під час переговорів, сторони можуть звернутися до міжнародного арбітражу або міжнародного суду. Наприклад, Україна і Румунія тривалий час (1998–2004 рр.) вели дипломатичні переговори стосовно острова Зміїного. Було проведено 24 раунди таких переговорів. Але до обопільно бажаних наслідків не дійшли. І, як відомо, Румунія подала позов щодо України до Міжнародного суду ООН в Гаазі, результати розгляду якого будуть більш детально висвітлені нижче. А взагалі терміни здійснення переговорів ніяким міжнародно-правовим актом не

³⁴⁶ Міжнародне економічне право : підручник / В. Опришко, А. Коста, К. Квінтано та ін. ; за наук. ред. В. Опришка. — С. 285.

визначені. Вони можуть тривати від кількох днів до кількох років, як це видно із зазначеного вище прикладу.

У ряді випадків звертає на себе увагу те, що деякі спори економічного характеру впливають з певних політичних ситуацій. Так, протягом липня–серпня 2013 р. в засобах масової інформації активно обговорювалося питання переговорів між відповідними посадовими особами України та Російської Федерації щодо так званого «шоколадного» скандалу, пов'язаного з начебто низькою якістю цукерок торговельної марки «Рошен» у зв'язку з тим, що в них нібито міститься бензопірен (високотоксична речовина, небезпечна для людини навіть у малій концентрації). Таку інформацію оприлюднила російська сторона. Враховуючи її зміст, відповідні державні служби Таджикистану, Казахстану, Молдови та Білорусії провели відповідні дослідження і виступили із заявою, що бензопірен у зазначеній продукції відсутній, про що зробили офіційні заяви. Як коментує керівництво Українського інституту аналізу і менеджменту, скандал в українсько-російських політичних взаєминах не є випадковим. Мовляв, політик і одночасно власник компанії «Рошен», экс-міністр економічного розвитку і торгівлі України, народний депутат П. Порошенко (П. Порошенко обраний 25 травня 2014 р. Президентом України. — В. О.), активно критикує можливість вступу України до Митного союзу. Крім того, він брав участь у поміченому в Російській Федерації «мовному скандалі» з етикетками продукції його фабрики, скасувавши рішення про випуск виробів з російськими етикетками³⁴⁷.

Було б неправильно вважати, що переговори використовуються лише як засіб вирішення спорів, зокрема економічного характеру. Вони мають досить широке коло використання вирішення різних питань економічного, політичного і гуманітарного міжнародного співробітництва. Результати будь-яких міжнародних переговорів віддзеркалюються в різних документах, як-то в угодах, договорах, деклараціях, протоколах,

³⁴⁷ Вітер О. «Шоколадний» скандал готовий розтанути за столом переговорів / Ольга Вітер // Голос України. — 2013. — 6 серп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=299188>. — Назва з екрана.

заявах тощо. Цілком зрозуміло, що укладення міжнародних угод та договорів між державами як результатів переговорів повинні реєструватися у Секретаріаті ООН (ст. 102 Статуту ООН).

Крім держав, однією з учасників міжнародних переговорів може бути і міжнародна організація, що впливає із Віденської конвенції 1986 р. (ст. 12, 14, 15, 20, 24, 25, 40, 47, 49, 50, 77).

Наступним засобом забезпечення вирішення міжнародних спорів взагалі та економічного характеру зокрема є *посередництво*. Воно зводиться до ведення переговорів державою або групою держав, міжнародною організацією, окремою особою (наприклад, главою держави, посадовою особою, відомим громадським діячем). За визначенням Е. А. Пушміна, в «Юридичній енциклопедії», подається сутність посередництва та його особливості. Як зазначається, процедура посередництва не пов'язана із суворо визначеними процесуальними нормами і повинна ґрунтуватися на неухильному дотриманні основних принципів і норм сучасного міжнародного права. Посередництво може здійснюватися як за запитом держав, що беруть участь у спорі, так і за власною ініціативою, але за згоди обох сторін спору. Пропозиція посередництва не повинна розглядатися втручанням у внутрішні справи сторін, що беруть участь у спорі. Посередництво тісно пов'язане з *добрими послугами*, але передбачає більшу міру участі третьої сторони у мирному вирішенні спору. В міжнародній практиці бувають випадки, коли добрі послуги переростають у посередництво. Беручи участь у переговорах сторін, посередник повинен шляхом внесення своїх пропозицій сприяти розробці прийнятного для них варіанту мирного вирішення спору. Пропозиції посередника не є обов'язковими, і вирішальне слово щодо суті спору завжди залишається за його сторонами, які можуть прийняти або відхилити пропозиції посередника³⁴⁸. Слід віддати належне, Е. А. Пушмін досить ґрунтовно дослідив інститут посередництва в міжнародному праві. Зокрема, вчений зосередив свою увагу на юридичній природі посередництва, його визначенні, сфері

³⁴⁸ Див.: Юридична енциклопедія. — Т. 4 : Н–П. — С. 685.

застосування, співвідношенні посередництва і добрих послуг, висвітлив сучасну на той час практику посередництва держав і міжнародних організацій та розглянув інші питання³⁴⁹.

Як уже зазначалося, добрі послуги і посередництво між собою взаємопов'язані. У тому випадку, коли держава або інший суб'єкт, який виступає з пропозицією щодо примирення сторін, між якими ведеться спір, сприяє здійсненню дипломатичних та інших переговорів, цей вид посередництва називається *добрими послугами*. В іншому випадку, коли посередник на запрошення сторін, між якими виник спір, веде переговори з ними з метою їх примирення, то цей вид посередництва прийнято називати *особистим посередництвом*.

Основу використання посередництва закладено в Гаазькій конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (5 (18) жовтня 1907 р.). У цій Конвенції є спеціальний Розділ II «Про добрі послуги та посередництво» (ст. 2–8)³⁵⁰. Посередництво як один із засобів мирного розв'язання спорів закріплено в Статуті ООН (ст. 33).

У низці випадків для розв'язання спорів створюються *погоджувальні комісії*. Порядок створення та функціонування цих комісій в Загальному акті про мирне вирішення спорів від 26 вересня 1928 р. До нього були внесені поправки Генеральною Асамблеєю ООН 28 квітня 1949 р. У Загальному акті про мирне розв'язання спорів закріплена спеціальна Глава I «Про погоджувальні процедури» (ст. 1–15). Положення цього міжнародно-правового акта розповсюджується на сторони, які до нього приєдналися, за умови, що ці спори не могли бути розв'язані дипломатичним шляхом. Для розгляду подібних спорів можуть бути створені постійні або спеціальні комісії. Постійна погоджувальна комісія повинна бути створена в шестимісячний строк згідно з проханням, направленим однією зі сторони договору іншій стороні. За відсутності іншої угоди між зацікавленими сторонами, ця комісія буде створена таким чином. Перш за все, комісія повинна складатися з п'яти її членів, сторони призначають кожна по

³⁴⁹ Див.: Пушмин Э. А. Посредничество в международном праве / Э. А. Пушмин. — М.: Междунар. отношения, 1970. — 168 с.

³⁵⁰ Действующее международное право. В 3 т. — Т. 1. — С. 776–787.

одному члену, який може бути обраним із числа громадян відповідної країни. Три інші члени комісії повинні бути обрані за загальною згодою із числа громадян третіх країн. Вони повинні бути різного громадянства, не мати постійного місця проживання на території заінтересованих сторін і не знаходитися у них на службі. З їхнього числа сторони призначають голову комісії.

Члени комісії призначаються на три роки. Вони можуть бути переобраними. Члени комісії, призначені за обопільною згодою, протягом строку дії їхніх повноважень можуть бути замінені за згодою сторін. У той же час, кожна сторона має можливість провести заміну призначеного нею члена комісії. Але, незважаючи на їх заміну, члени комісії залишаються на посаді до завершення роботи, яка на них покладалася.

Якщо під час виникнення спору не існує постійної погоджувальної комісії, то протягом тримісячного строку з дня заяви однієї зі сторін іншій стороні повинна бути створена спеціальна комісія для розгляду спору. Призначення членів комісії здійснюється таким же шляхом, як і членів погоджувальної комісії (ст. 5).

Якщо призначення членів постійної або спеціальної погоджувальної комісії не буде здійснено у зазначені строки, то необхідні призначення може бути доручено зробити третій державі, обраній за взаємною згодою сторін, або ж Голові Генеральної Асамблеї ООН, або в перервах між сесіями останньому її голові. Якщо не буде досягнуто згоди у жодному із цих порядків, то кожна сторона може вказати державу і призначення будуть здійснені спільно цими державами. Якщо в тримісячний строк ці держави не зможуть дійти згоди, то кожна з них подасть кандидатів у кількості, що дорівнює числу членів, які підлягають призначенню. А жеребкуванням буде вирішено, хто із поданих таким чином кандидатів буде прийнятий (ст. 6).

Справи погоджувальних комісій порушуються шляхом заяви, направленої голові обома сторонами, що діють за взаємною згодою. А якщо така згода відсутня, то кожна зі сторін може направити відповідну заяву. В цій заяві, крім короткого викладу предмета спору, буде запропоновано комісією прийняти всі заходи, які б сприяли погодженню інтересів.

Роботи погоджувальної комісії можуть бути публічними лише з огляду на рішення, що прийняте комісією за згодою сторін.

Погоджувальна комісія має своїм завданням з'ясувати спірні питання, зібрати з цією метою шляхом слідства або іншими шляхами всі необхідні матеріали і намагатися привести сторони до згоди.

Після закінчення своєї роботи, комісія складає протокол, констатує, залежно від обставин, що сторони прийшли до розв'язання питання (і в цьому випадку вказуються умови його розв'язання) або що сторони не приведені до згоди. У протоколі не вказується, що рішення комісії були прийняті одногосно або більшістю голосів. Робота комісії, якщо сторони не погодилися на інше, має бути закінчена протягом шестимісячного строку від дня, коли спір був поданий комісії (ст. 15)³⁵¹.

Погоджувальні комісії можуть створюватися й іншим шляхом, але завжди на паритетних засадах, тобто з рівною кількістю представників від сторін, між якими виник спір. Ці комісії досліджують і аналізують ситуацію, вивчають причини виникнення спору та пропонують шляхи його припинення. На підставі одержаних матеріалів формують свої висновки та пропозиції, що передаються урядам держав, між якими виник спір.

15.2. Міжнародний суд і Міжнародний арбітраж та їхня роль у розв'язанні міжнародних економічних спорів

*П*ублічно-правові спори економічного змісту, як уже раніше зазначалося, вирішуються через міжнародні суди, міжнародні арбітражі, а також через інші органи розгляду спорів, які функціонують у рамках певних міжнародних організацій.

³⁵¹ Действующее международное право : учеб. пособ. для студ. и аспирантов, изуч. междунар. право. В 3 т. — Т. 1. — С. 788–790.

На забезпечення виконання зобов'язань міжнародних економічних договорів спрямована діяльність *Міжнародного суду ООН*, Міжнародного Арбітражу та деяких інших юрисдикційних органів регіональних та галузевих міжнародних організацій (Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Європейських Співтовариств, Співдружності Незалежних Держав, Світової організації торгівлі та ін.), які покликані вирішувати, в числі інших, і міжнародні економічні спори. Усі зазначені міжнародні структури можуть бути об'єднані назвою «міжнародні судово-арбітражні установи». Їх функціонування і використання при цьому міжнародно-правових матеріальних та міжнародно-процесуальних норм слід розглядати як один із важливих напрямів забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів, зокрема і з міжнародних економічних договорів.

Одним з авторитетних міжнародних юрисдикційних органів є Міжнародний суд ООН, який був створений відповідно до Статуту ООН у 1945 р. у складі 15 суддів, що обираються Радою Безпеки і Генеральною Асамблеєю ООН (незалежно одна від одної) абсолютною більшістю голосів строком на дев'ять років. Кожні три роки склад Суду оновлюється на третину. Судді можуть обиратись із громадян будь-якої країни — члена ООН, але не більше одного представника від країни. Статут Міжнародного суду зазначає, що Суд складається з колегії незалежних суддів, обраних, незалежно від їхнього громадянства, з числа осіб, які володіють високими моральними якостями, що задовольняють вимоги, що висувуються в їхніх країнах для призначення на вищі судові посади, або є юристами з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права (ст. 2). Члени Суду не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків і не можуть присвятити себе ніякому іншому заняттю професіонального характеру (ст. 16). Виконуючи свої судові обов'язки, вони користуються дипломатичними привілеями та імунітетами (ст. 19).

Суд може, за необхідності, на власний розсуд створювати одну чи декілька камер у складі трьох або більше суддів для роботи над розглядом відповідних категорій справ, наприклад, трудових справ і справ, які стосуються транзиту та

зв'язку. Суд може в будь-який час створити камеру для розгляду окремої справи. Проте справи заслуховуються і вирішуються камерами, якщо про це просять сторони (ст. 26). Рішення камер вважається рішенням Міжнародного суду. Слід зазначити, що, незважаючи на можливість створення таких камер, вони створюються досить нечасто.

Глава 2 Статуту Міжнародного суду (ст. 34–38) закріплює його компетенцію. У цій главі зазначається, що сторонами у справах, які розглядаються Судом, можуть бути лише держави. Відповідно до умов свого регламенту Суд може звернутися із запитом до публічних міжнародних організацій і отримати інформацію у справі, яка знаходиться на його розгляді, а також отримує подібну інформацію, яка надається указаними організаціями за їхньою власною ініціативою.

Суд відкритий для держав, які є учасниками Статуту Міжнародного суду. Умови, на яких Суд відкритий для інших держав, визначаються Радою Безпеки. Щодо держав, які не є членами Об'єднаних Націй, але які є стороною у справі, Суд визначає суму, яку ця сторона повинна внести на покриття витрат Суду. До ведення Суду належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, і всі питання, спеціально передбачувані Статутом ООН або чинними договорами та конвенціями. Держави — учасники цього Статуту можуть у будь-який час заявити, що вони визнають, без особливої про те згоди *ipso facto*, стосовно будь-якої іншої держави, яка б прийняла таке саме зобов'язання, юрисдикцію Суду обов'язковою з усіх правових питань, які стосуються: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, якщо він буде встановлений, який являє собою порушення міжнародного зобов'язання; характеру та розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання.

Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на основі міжнародного права, застосовує: міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, які встановлюють правила, що визнаються державами, між якими виник спір; міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаний як правова норма; загальні принципи права, які визнані цивілізованими націями; застереження про те, що рішення Суду є обов'язковим лише для сторін, які беруть участь у даній

справі і лише за даною справою, судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжні засоби для визначення правових норм.

Судочинство регламентується нормами глави III Статуту (ст. 39, 64), які визначають, що офіційними мовами є французька та англійська. Щодо справ, то вони порушуються залежно від обставин або нострифікації спеціальної угоди або письмової заяви на ім'я Секретаря, в яких мають бути вказані предмет спору та сторони.

Сторони виступають через своїх представників, а також вони можуть користуватися в Суді допомогою повірених або адвокатів, які користуються привілеями або імунітетами, необхідними для самостійного вирішення ними своїх обов'язків.

Судочинство складається з двох частин — письмової та усної.

Слухання справ ведеться під керівництвом Голови або, якщо він не може головувати, Віце-голови. Якщо ні той ні інший не можуть головувати, то головує старший із присутніх суддів.

У цій главі містяться й інші норми, пов'язані з організацією судочинства.

Міжнародний суд може надавати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання, за запитом будь-якого закладу, який уповноважений робити такі запити Статутом ООН або відповідно до цього Статуту. Питання, з яких робляться запити щодо консультативних висновків Суду, подаються до Суду в письмовій заяві, котра містить точний виклад питання, з якого вимагається висновок. До нього додаються всі документи, які можуть знадобитися для роз'яснення питання (ст. 65).

За період з 1947 до 2011 р. Міжнародним судом була розглянута, на наш погляд, незначна кількість справ. Зокрема, 1947 р. було розглянуто дві справи; 1948 — одну; 1949 — шість; 1950 та 1951 — по чотири; 1953 та 1954 — по три; 1955 — вісім; 1957 — шість; 1958 — три; 1959 — чотири; 1960 та 1961 — по дві; 1962 — одну; 1967 — 2; 1970 та 1971 — по одній; 1972 та 1973 — по три; 1974, 1976, 1978, 1979, 1980 — по одній;

1981 — дві; 1982 та 1983 — по одній; 1984 та 1986 — по три; 1987 — одну; 1988 — дві; 1989 — чотири; 1990 — одну; 1991 — чотири; 1992 та 1993 — по три; 1994 — одну; 1995 — три; 1996 — одну; 1998 — п'ять; 1999 — сімнадцять; 2000 — одну; 2001 та 2002 — по три; 2003 — чотири; 2004 та 2005 — по одній; 2006 — три; 2008 — сім; 2009 — три; 2010 — чотири; 2011 — дві справи. Таким чином, за період, що складав 52 роки, було розглянуто лише 151 справу. У 1952, 1956, 1963, 1964, 1965, 1966, 1968, 1969, 1975, 1977, 1985, 1997, 2007 рр., за даними офіційного сайту Міжнародного суду в Гаазі, справи не розглядалися³⁵². Таким чином, якщо взяти 64 роки функціонування Міжнародного суду, то можна зробити висновок про те, що в середньому за один рік розглядалося 2,4 справи. А якщо виключити 13 років, коли не було розглянуто жодної справи, то в середньому за рік розглядалося три справи.

Враховуючи практику розгляду справ та низьку, на нашу думку, завантаженість Міжнародного суду ООН, було б доцільно, щоб він розглядав і справи, де однією зі сторін є міжнародні організації, зокрема й міжнародні економічні організації. Така постановка питання зумовлює перегляд змісту п. 1 ст. 34 Статуту Міжнародного суду. Її варто викласти, на наш погляд, у такій редакції: «Лише держави та міжнародні організації можуть бути сторонами у справах, які розглядаються Судом». Але зробити це непросто, адже для цього потрібна не лише згода держав — учасників Статуту, а й відповідних міжнародних організацій.

Міжнародний Суд за період своєї діяльності розглядав спори між різними країнами (між Австралією та Японією, Грецією та Італією, Грузією і Росією, Мексикою та США, Аргентиною й Уругваем та ін.). Низка таких спорів описана в літературі. Найбільш відомими є дві справи: справа «Barcelona Traction, Light and Power Company Ltd» (1970 р.), в якій протистояли Бельгія та Іспанія, і справа «L'Elettronica Sicala S.p.A.» (1989 р.), в якій розглядався спір між США та Італією. Із рішень Суду в цих справах впливає, що держава вправі здійснювати дипломатичний захист стосовно

³⁵² Див.: Міжнародний суд, 2013 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=2>

багатонаціональних підприємств, які мають національну належність до відповідної країни (ТНК).

У 1957 р. Міжнародний суд ООН розглянув досить відому справу у спорі між Францією та Норвегією щодо норвезьких позик. Із рішення Суду випливає: щодо договору між державою та іноземним громадянином або юридичною особою застосовується внутрішнє право даної держави, і, відповідно до зобов'язань за позиками, повинно прийматися право країни, яка випустила позикку.

У 1952 р. Міжнародний суд розглянув скаргу Великобританії до Ірану з приводу націоналізації Іранським Урядом англо-іранської нафтової компанії. Іран заявив про непідсудність цього питання Міжнародному суду. Суд також визнав непідсудність цього спору і не прийняв справу до розгляду³⁵³.

Ще одним із таких прикладів був спір, що розглядався за позовом Румунії до України стосовно острова Зміїний. Як відомо, цей зовсім маленький острів (його площа становить 0,17 кв. км), розташований у Чорному морі на відстані 35 км від узбережжя в територіальних водах України і входить до складу Кілійського р-ну Одеської обл., на ньому відсутні джерела прісної води. Слід зазначити, що після підписання у 1997 р. українсько-румунського Договору про відносини добросусідства та співробітництва, розпочалися переговори про розмежування морських просторів у Чорному морі. Протягом семи років було проведено 24 раунди переговорів, які до бажаних результатів не привели. Особливої гостроти набуло це питання, коли українська компанія «Чорноморнафтогаз» у 2001 р. виявила в шельфі досить значні запаси нафти і газу за 40 км від Зміїного. У зв'язку із цим загострилася проблема щодо з'ясування статусу самого острова і порядку розташування територіальної зони навколо нього. Румунська сторона наполягала на тому, що Зміїний не є островом, а скелею, а це значить, що акваторія навколо нього не може розглядатися як прибережна економічна зона. На Суді представник Міністерства закордонних справ Румунії заявив, що Україна намагається розширити свої кордони у Чорному

³⁵³ Шумилов В. М. Международное экономическое право. — С. 235–236.

морі всупереч міжнародним нормам. Виходячи з цього, 16 вересня 2004 р. Румунія подала позов до України у Міжнародний суд. Ці кроки румунської сторони зумовили відповідну реакцію з боку України, яка почала активно розвивати інфраструктуру острова. Перш за все на ньому офіційно було засноване українське селище Біле, з населенням близько 80 осіб. Це були працівники маяка, іхтіологи, геофізики, гідрографи, прикордонники та ін.

Враховуючи обставини справи, українська сторона мала підстави вважати, що Міжнародний суд ООН не ухвалить рішення, яке шкодило б територіальній цілісності держави. Так і сталося. Розглянувши справу, Суд підтвердив українську приналежність острова Зміїного та наявність українських територіальних вод навколо нього, але разом з тим він вирішив, що цей острів не є складовою частиною берегової лінії та не повинен впливати на делімітацію у даній судовій справі, окрім 12-тимильної смуги територіальних вод навколо острова. Судом була ухвалена лінія розмежування виняткових економічних зон та континентального шельфу в Чорному морі.

Щодо висновків Міжнародного суду у цій справі, то є різні думки з приводу того, Україна програла його Румунії чи виграла. Хотілось би у зв'язку із цим провести, на наш погляд, думку І. Карамана — одного з фахівців із міжнародного права. Він зазначає, що з більшістю висновків Суду можна погодитися. Вони ґрунтуються на його широкій практиці й мало чим відрізняються від тих принципів, які були застосовані ним та іншими міжнародними судовими установами в інших справах. Крім того, вони засновані на міжнародному праві і тому є об'єктивними. З юридичної точки зору, як зазначає І. Караман, не можна говорити про чийось перемогу або поразку, оскільки рішення суду формально є справедливим для обох сторін. А з практичної точки зору, на перший погляд, очевидна перемога Румунії, адже згідно з рішенням Суду вона одержала більше $\frac{3}{4}$ спірної морської зони.

Наголошується, що рішення головної міжнародної судової установи — це не просто автоматичне застосування міжнародного права. Воно також значною мірою залежить і від правильної та послідовної позиції сторін, від її переконливості.

Румунія серйозно поставилася до цього спору, залучила багато відомих юристів-міжнародників, які склали її позов до суду і всі документи, пов'язані з письмовим провадженням, а потім виступили від її імені в усному провадженні. У державному бюджеті Румунії була передбачена спеціальна стаття на витрати на розгляд справи в суді. Згідно з неофіційною інформацією Румунія витратила до 10 млн євро тільки на юристів та експертів.

Що стосується України, то у її бюджеті не було передбачено коштів на фінансування справи, крім фінансування прискореного розвитку інфраструктури острова Зміїного, що врешті ніяк не вплинуло на рішення Суду і, на жаль, закінчилося разом з прийняттям цього рішення. Відсутність достатнього фінансування, необхідного для залучення висококласних і досвідчених юристів-міжнародників та експертів для підготовки позицій України під час судового слухання, напевно, не найліпшим чином позначилося на результатах розгляду справи. Не найкращим чином позначилося і те, що протягом розгляду справи в Суді змінювався агент (представник) України, а також кілька разів змінювався склад українського представництва. Очевидно, є й інші чинники, але вони, на думку І. Карамана, є більш політичні та дипломатичні, аніж правові³⁵⁴. Важко не погодитися з такими умовиводами. Розвиваючи їх, можна зробити й інші висновки. Перш за все потрібно серйозно займатися питанням підготовки в навчальних закладах України юристів-міжнародників, які б досконало знали не лише морське право, а й міжнародне економічне право. Наприклад, є не зовсім зрозумілою ситуація, що більшість ВНЗ України готують фахівців з міжнародних економічних відносин, а з міжнародного економічного права, яке покликане забезпечувати їх регулювання, — ні. Водночас, як свідчить практика, є гостра потреба у таких фахівцях, оскільки значна частина міжнародних договорів стосуються організації та здійснення міжнародного економічного співробітництва. І саме в цьому напрямі міжнародного співробітництва

³⁵⁴ *Караман І.* Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію у Чорному морі / *І. Караман* // *Право України*. — К., 2012. — № 3–4. — С. 247–248.

виникає немало міжнародних економічних спорів, вирішення яких потребує ґрунтовних знань у галузі міжнародного економічного права. Враховуючи таку ситуацію, юридичним факультетом Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана була розроблена магістерська програма «Міжнародне економічне право», яка, до речі, виграла грант Єврокомісії у сумі 500 тис. євро. За цією програмою вже три роки поспіль випускаються магістри. Щодо Держбюджету України, то в ньому завжди повинні резервуватися кошти для забезпечення вирішення міжнародних спорів та інших подібного роду ситуацій. І, безперечно, необхідно належним чином готувати склад українського представництва при розгляді будь-яких справ у міжнародних судових (арбітражних) установах.

Якщо проаналізувати характер справ, які розглядаються Міжнародним судом, то можна зробити висновок про те, що більше половини справ стосуються територіальних і прикордонних суперечок. Чимало справ пов'язані зі спорами, що впливають з морського права. Інша група справ спрямована на вирішення питань державної юрисдикції і дипломатичного та консульського права. Найважливіші спори в практиці Суду стосувалися тверджень про незаконне застосування сили. Крім того, до Суду звертаються з проханнями винести ухвалу щодо претензій комерційного характеру або претензій приватноправового характеру до однієї держави, яка підтримує іншу державу.

Розглядаючи діяльність Міжнародного суду, варто звернути увагу на той факт, що справи в ньому розглядаються досить тривалий час: від двох з половиною до чотирьох років. Цілком зрозуміло, що чітко визначити строк розгляду тієї чи іншої справи досить складно, але велика тривалість розгляду справ призводить до збільшення витрат з оплати послуг експертів, адвокатів, свідків і т. д. Адже гонорари цих учасників судового процесу досягають сотень тисяч доларів США, що своєю чергою ставить у скрутне фінансове становище окремі держави. У зв'язку із цим Генеральний Секретаріат ООН на основі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1989 р. заснував трастовий фонд, в якому акумулюються добровільні пожертви. Цей фонд покликаний надавати фінансову допомогу

у відшкодуванні судових витрат тим державам, які цього потребують.

Одним із таких органів, який також розглядає міжнародні спори, є *Міжнародний арбітраж*. Він був відомий ще з моменту створення держав. Як зазначає С. Л. Лазарєв, частина авторів вважає, що перше третейське рішення зустрічається в історії Давнього Сходу, інші впевнені, що воно було ухвалене у Давній Греції, а деякі автори вважають, що міжнародний арбітраж як спосіб вирішення міжнародних спорів у Давній Греції широко використовувався як інститут міжнародного права³⁵⁵. Ми не ставимо перед собою питання дослідження історії розвитку арбітражу і тому зупинимося на міжнародно-правовому регулюванні його діяльності у більш близький для нас період.

Виходячи з цього, варто зазначити, що важливе значення для розвитку міжнародного арбітражу мала Конвенція про мирне розв'язання міжнародних сутичок 1899 р., яка визначила загальні юридичні правила третейського розгляду справ. Відповідно до ст. 20 зазначеної Конвенції була заснована Постійна палата третейського суду. Важливим положенням Конвенції є те, що вона дозволяє розглядати спір не лише між державами, які її підписали, а також і між державами, які її не підписали, але мають бажання звернутися до послуг постійного третейського суду в Гаазі (ст. 26).

У 1907 р. була підписана Конвенція про мирне розв'язання міжнародних спорів, яка замінила Конвенцію 1899 р. У цій новій Конвенції достатньо детально були визначені правила розгляду справ у міжнародних слідчих комісіях (ст. 9–36) та низка інших важливих положень.

Відповідно до Конвенції 1907 р. звернення до арбітражу — це справа добровільна і не обов'язкова для держав, між якими виник спір. Але якщо вони вже звернулися до послуг арбітражу, то повинні підкоритись його рішенням.

Арбітражний розгляд міжнародних спорів передбачений і рядом інших міжнародно-правових документів, серед яких, крім Гаазької конвенції про мирне розв'язання міжнародних

³⁵⁵ Лазарєв С. Л. *Международный арбитраж* / С. Л. Лазарев. — М. : Международ. отношения, 1991. — 213 с. — С. 5–56.

спорів 1907 р., слід назвати Загальний акт про мирне розв'язання міжнародних спорів 1928 р., статuti міжнародних організацій, Зразкові правила арбітражного процесу 1958 р., арбітражні договори та інші угоди між окремими країнами³⁵⁶.

Необхідність удосконалення міжнародного судочинства зумовила створення низки міжнародних структур. Так, до неурядових організацій, які займаються цими проблемами, необхідно віднести Інститут процесуальних аспектів міжнародного права, Міжнародну асоціацію процесуального права та деякі ін.

Арбітражний розгляд різних спорів, зокрема і спорів, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань міжнародних економічних договорів, як уже зазначалося, є одним із засобів їх мирного розв'язання.

Арбітраж передбачений у багатьох міжнародно-правових документах. Відповідно до ст. 33 Статуту ООН сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого може загрожувати підтриманню миру і безпеки, повинні намагатись розв'язати його мирними засобами. У цій нормі Статуту ООН закладені основи мирного врегулювання спорів, зокрема і використання можливостей Міжнародного арбітражу.

Необхідність розгляду спорів міжнародного характеру арбітражем зумовила потребу розробки Кодексу арбітражного процесу. Такий проект Кодексу як первинний варіант був підготовлений Інститутом міжнародного права. До цього проекту поверталися неодноразово. Активну роль відіграла в цьому Комісія з міжнародного права ООН, створена 21 листопада 1947 р. У 1950 р. на Комісії була заслухана спеціальна доповідь, в якій був запропонований проект Арбітражного процесуального кодексу. Проект цього Кодексу став предметом обговорення третьої (1951 р.), четвертої (1952 р.) і п'ятої (1955 р.) сесій Комісії з міжнародного права.

Особливістю цього проекту є те, що звернення до арбітражу, незалежно від волі сторін, є обов'язковим. Якщо сторони, між якими виник спір, не можуть укласти арбітражну угоду самостійно або з допомогою третьої сторони, то умова такої угоди визначається Міжнародним судом ООН.

³⁵⁶ Лазарев С. Л. Международный арбитраж. — С. 5–56.

Якщо арбітраж не може розтлумачити своє рішення, воно роз'яснюється Судом. Якщо відкрилися нові обставини, то Суд може переглянути арбітражне рішення.

У 1958 р. на десятій сесії Комісії з міжнародного права був прийнятий кінцевий варіант документа про арбітражний процес, який називався «Зразкові правила арбітражного процесу». Він був представлений Генеральній Асамблеї ООН, яка 14 листопада 1958 р. своєю резолюцією рекомендувала цей документ до використання.

Звичайно, Зразкові правила потребують вдосконалення з урахуванням сучасної практики міжнародного економічного співробітництва. Найкращий варіант вирішення цього питання, на наш погляд, — це розробка на основі Зразкових правил арбітражного процесу відповідної конвенції. Тим більше, що практика використання конвенції в цьому напрямі існує. Як відомо, у 1957 р. державами — членами Ради Європи була укладена Європейська конвенція з мирного врегулювання спорів. Цей міжнародно-правовий акт, поряд з іншими питаннями, регулює при розгляді спорів судову процедуру (ст. 1–3), примирення (ст. 4–18) та арбітраж (ст. 19–26).

Слід виділити два різновиди міжнародного арбітражу. Перша — це постійно діючий Міжнародний арбітраж, який передбачається в міжнародних договорах на випадок розгляду спорів, пов'язаних з їх невиконанням. Друга — це Міжнародний арбітраж, який створюється сторонами договору для розгляду і розв'язання спору, що впливає з його конкретного змісту.

Певні специфічні особливості має формування Міжнародного арбітражу в рамках конкретного договору або угоди. Так, відповідно до ст. 5 Угоди між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про сприяння капіталовкладенням від 6 травня 1992 р., спори, які можуть виникнути між ними, можуть передаватися, за ініціативою будь-якого із Урядів, до арбітражного суду. Передбачається, що в рамках даного договору арбітражний суд буде створений і функціонуватиме таким чином.

Кожний Уряд (України та США) призначить по одному арбітру. За взаємною згодою ці арбітри визначать голову арбітражного суду, який повинен бути громадянином третьої

держави і призначення якого має бути прийняте обома Урядами. Коли арбітри від цих країн мають бути призначені протягом трьох місяців, то голова — упродовж шести місяців з дня одержання прохання від будь-якого з Урядів про проведення арбітражу. Якщо відповідні призначення не будуть здійснені в зазначені строки, то будь-який з Урядів може, за відсутності іншої домовленості, просити Генерального секретаря Постійного арбітражного суду зробити необхідне або необхідні призначення, і обидва Уряди погоджуються прийняти таке або такі призначення.

Арбітражний суд повинен ґрунтувати своє рішення на основі відповідних принципів і норм міжнародного публічного права. Його рішення, прийняті більшістю голосів, будуть остаточними і матимуть обов'язкову силу для сторін даного договору.

Під час судового розгляду кожен з Урядів візьме на себе витрати, пов'язані з діяльністю свого арбітра і своїм представництвом у судовому розгляді в арбітражному суді, тоді як витрати, пов'язані з діяльністю Голови, та інші витрати арбітражу будуть сплачені в рівних частинах обома Урядами. Водночас арбітражний суд своїм рішенням може на власний розсуд змінити пропорцію розподілу витрат між двома Урядами. Варто наголосити, що з усіх питань арбітражний суд має право встановити свої правила процедури.

15.3. Особливості вирішення окремих міжнародно-економічних спорів галузевого та регіонального характеру

*Я*к уже зазначалося, крім міжнародних судових та арбітражних органів, які розглядають міжнародні економічні спори, окремі спори, які мають свої особливості, розглядаються в рамках діяльності міжнародних економічних галузевих організацій.

Однією із таких досить авторитетних і активних *галузевих* міжнародних організацій є *Світова організація торгівлі*.

Саме вона забезпечує загальноорганізаційну базу для здійснення торговельних відносин її членами.

Керівництво СОТ здійснюється через структуру її органів. Одним із таких органів є Генеральна рада, що складається із представників усіх членів, які збираються в разі необхідності. У перервах між засіданнями конференцій міністрів її функції виконує Генеральна Рада. На неї, відповідно до ст. IV, п. 3 Марракешської угоди «Про заснування Світової організації торгівлі» від 15 квітня 1994 р., покладаються функції Органу з питань вирішення спорів, передбачені Домовленістю про вирішення спорів. Орган з питань вирішення спорів (ДСБ, *англ.* — Dispute Settlement Body) може мати свого власного Голову та розробляє такий регламент, який вважає необхідним для виконання своїх функцій.

Домовленість про правила та процедури вирішення спорів затверджені додатковим рішенням теж 15 квітня 1994 р. Відповідно до ст. 1 цієї Домовленості, її правила та процедури розповсюджуються на угоди, які перераховані в Додатку 1 до цього документа. До них, зокрема, відносяться:

- (А) Угода про заснування Світової Організації Торгівлі;
- (В) Багатосторонні торговельні угоди;
- Додаток 1А: Багатосторонні угоди з торгівлі товарами;
- Додаток 1В: Генеральна угода з торгівлі послугами;
- Додаток 1С: Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності;
- Додаток 2: Домовленість про правила та процедури, які регулюють вирішення спорів;
- (С) Багатосторонні торговельні угоди з обмеженою кількістю учасників;
- Додаток 4: Угода про торгівлю цивільною авіатехнікою;
- Угода про державні закупівлі;
- Міжнародна угода про торгівлю молочними продуктами;
- Міжнародна угода про торгівлю яловичиною.

Використання цієї Домовленості до багатосторонніх торговельних угод з обмеженою кількістю учасників залежить від прийняття сторонами кожної з таких угод рішення, в якому визначаються умови застосування Домовленості до кожної угоди, зокрема будь-які спеціальні або додаткові правила

чи процедури, призначені для включення до Додатку 2 у тому вигляді, в якому їх повідомлено до ДСБ.

Ця Домовленість складається з 27 статей, у яких визначається сфера дії і застосування; консультації; добрі послуги, примирення і посередництво; створення, повноваження, склад, функції, процедури роботи, право звертатися за інформацією, конфіденційність, стадії проміжного розгляду та затвердження звітів груп експертів; розгляд апеляцій; нагляд за виконанням рекомендацій і постанов; арбітраж та ін.

Система вирішення спорів СОТ, відповідно до ст. 3 Домовленості, є центральним елементом у справі забезпечення безпеки і передбачуваності багатосторонньої торговельної системи. Члени СОТ визнають, що він служить для захисту прав та зобов'язань членів СОТ за охопленими угодами, а також для прояснення наявних положень цих угод відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права. Рекомендації і постанови ДСБ не можуть збільшувати або зменшувати права та зобов'язання, передбачені в охоплених угодах.

Оперативне вирішення спорів у ситуаціях, коли член СОТ вважає, що будь-які переваги, які йому прямо чи непрямо належать за охопленими угодами, було ушкоджено в результаті застосування заходів іншим членом СОТ, є суттєвим для ефективного функціонування СОТ і підтримання належної рівноваги між правами та обов'язками членів СОТ.

Рекомендації і постанови, які приймаються ДСБ, повинні мати на меті досягнення задовільного розв'язання питання відповідно до прав та обов'язків за цією Домовленістю та охопленими угодами. Усі рішення з питань, які офіційно виносяться на розгляд відповідно до положень про консультації та вирішення спорів охоплених угод, зокрема арбітражні рішення, повинні бути відповідно до цих угод і не повинні анулювати або заподіювати шкоду перевагам, які належать членам СОТ за цими угодами, а також не повинні перешкоджати виконанню будь-якого завдання таких угод.

У випадках порушення обов'язків, взятих за охопленою угодою, дія вважається *prima facie* як така, що є анулюванням або заподіюванням шкоди перевагам. Це означає, що зазвичай існує презумпція того, що порушення правил спричинило

несприятливі наслідки для інших членів СОТ, які є сторонами відповідної охопленої угоди, й у таких випадках справою члена СОТ, проти якого висунуто скаргу, є спростувати обвинувачення.

Положення цієї Домовленості не обмежують прав членів надавати запит про офіційне авторитетне тлумачення положень охопленої угоди через механізм прийняття рішень за угодою СОТ або охопленою угодою, яка є багатосторонньою торговельною угодою з обмеженою кількістю учасників.

Передбачається, що запити про примирення і використання процедур вирішення спорів не повинні бути спрямовані на те, щоб провокувати конфлікти, і не повинні розглядатися як такі; якщо виникає спір, усі члени СОТ повинні вступати у ці процедури з добрими намірами з метою вирішення спору. Також передбачається, що скарги і зустрічні скарги стосовно різних справ не повинні пов'язуватися між собою.

Значне місце у Домовленості відводиться консультаціям (ст. 4). Кожний член СОТ бере на себе зобов'язання доброзичливо ставитися до консультацій стосовно будь-яких заяв з боку іншого члена щодо заходів, які зачіпають функціонування будь-якої з охоплених угод і які вжито не території першого, і надавати для цього відповідні можливості.

Якщо вимогу про консультацію зроблено відповідно до охопленої угоди, член СОТ, до якого зроблено вимогу, повинен, якщо не буде взаємно погоджено іншого, надати відповідь на таку вимогу протягом 10 днів після її отримання і вступити в консультації з добрими намірами протягом терміну, що не перевищує 30 днів після отримання вимоги, з метою досягнення взаємозадовільного рішення. Якщо такий член СОТ не відреагує на запит протягом 10 днів після його отримання або не вступить у консультації протягом 30 днів (або протягом іншого терміну, який було взаємно погоджено) після отримання вимоги, то член СОТ, який вимагає проведення консультацій, може негайно вимагати створення групи експертів. Щодо всіх таких вимог про консультації, член СОТ, який вимагає консультацій, повинен надавати повідомлення до ДСБ та відповідних рад і комітетів. Будь-яка вимога про консультації повинна надаватися у письмовій формі й містити підстави для подання вимоги,

зокрема зазначення заходів, що викликають спір, та юридичних підстав для звернення.

У ході консультацій відповідно до положень охопленої угоди, перед тим, як вдаватися до подальших дій відповідно до цієї Домовленості, члени СОТ повинні намагатися досягти задовільного врегулювання питання.

Консультації мають бути конфіденційними і не повинні обмежувати права будь-якого члена СОТ у подальших розглядах спорів. Якщо під час консультацій не вдається вирішити спір протягом 60 днів після отримання вимоги про консультацію, сторона, що звертається зі скаргою, може вимагати створення групи експертів. Сторона, що звертається зі скаргою, може вимагати створення групи експертів до закінчення 60-денного терміну, якщо сторони, які беруть участь у консультаціях, разом вважають, що вирішити спір під час консультацій не вдалося.

У надзвичайних випадках, зокрема ситуації, коли йдеться про товари, які швидко псуються, члени СОТ повинні вступати в консультації протягом періоду, що триває не більше ніж 10 днів після отримання вимоги. Якщо у процесі консультацій не вдалося вирішити спір протягом 20 днів після отримання вимоги, сторона, що звертається зі скаргою, може вимагати створення групи експертів. У надзвичайних випадках, зокрема у ситуації, коли йдеться про товари, які швидко псуються, сторони спору, групи експертів та апеляційний орган повинні докладати всіх зусиль з тим, щоб максимально можливо прискорити розгляд справи.

Під час консультацій члени СОТ повинні приділяти особливу увагу окремим проблемам та інтересам країн-членів, що розвиваються.

При розв'язанні спору використовуються такі процедури, як добрі послуги, примирення і посередництво (ст. 5). Ці процедури здійснюються добровільно, якщо на це згодні сторони спору. Розгляди справ, у яких мають місце добрі послуги, примирення і посередництво, і, зокрема, позиції, які займають сторони спору під час цих розглядів, повинні бути конфіденційними і не повинні обмежувати прав будь-якої зі сторін у будь-яких подальших розглядах спорів за цими процедурами.

Використання добрих послуг, примирення або посередництва — все це може вимагатися в будь-який час будь-якою зі сторін спору. Вони можуть починатися і припинятися в будь-який час. Якщо вони припинені, то сторона, що звертається зі скаргою, може звернутися з вимогою про створення групи експертів.

Якщо добрі послуги, примирення чи посередництво почалися протягом 60 днів після отримання вимоги про консультації, сторона, що звертається зі скаргою, повинна дочекатися закінчення терміну в 60 днів, який починається з моменту отримання вимоги про консультації, перед тим, як вимагати створення групи експертів. Сторона, що звертається зі скаргою, може вимагати створення групи експертів під час 60-денного терміну тоді, коли сторони спору разом вважають, що в процесі добрих послуг, примирення чи посередництва вирішити спір не вдалося. Якщо сторони спору на це погодяться, процедури добрих послуг, примирення чи посередництва можуть продовжуватися під час розгляду справи групою експертів.

Генеральний директор може, діючи як *ex officio*, запропонувати добрі послуги, примирення чи посередництво з метою сприяти членам СОТ у вирішенні спору.

Щодо створення груп експертів (ст. 6). Якщо цього вимагатиме сторона, що звертається зі скаргою, група експертів повинна бути створена не пізніше як на засіданні ДСБ, що йде за засіданням, на якому вперше було винесено скаргу як пункт порядку денного ДСБ, якщо тільки на такому засіданні ДСБ не вирішить шляхом консенсусу відмовити у створенні групи експертів. Вимога про створення групи експертів повинна подаватися у письмовій формі. У документі повинно бути зазначено, чи проводилися консультації, визначено конкретні заходи, які викликають спір, і надано короткий опис юридичних підстав скарги, які є достатніми для представлення проблеми у чіткій формі. У випадку, якщо заявник вимагає створення групи експертів з повноваженнями, які не є стандартними, письмова вимога повинна містити пропонуванняй текст спеціальних повноважень.

Якщо сторони спору протягом 20 днів після створення групи не погодяться на інше, групи мають такі повноваження,

як-то: «вивчати у світлі відповідних положень (назва охопленої угоди (охоплених угод), на яку (які) посилаються сторони спору) справу, яку було подано до ДСБ (назва сторони, яка подала справу) у документі... і робити такі висновки, які допоможуть ДСБ у виробленні рекомендацій або у винесенні рішень, які передбачено у такій угоді (таких угодах)».

Групи експертів повинні вивчати відповідні положення у будь-якій охопленій угоді або угодах, на які посилаються сторони спору.

Під час створення групи експертів ДСБ може надати дозвіл Голові ДСБ виробити повноваження групи у ході консультацій зі сторонами спору. Якщо буде погоджено повноваження, які не є стандартними, будь-який член СОТ може порушити будь-яке питання, що стосується їх, у ДСБ.

Групи експертів складаються з висококваліфікованих урядових та (або) неурядових осіб, у тому числі осіб, які вже працювали у групах експертів або подавали до неї справи, виступали як представник члена СОТ або сторони, що домовляються, в ГАТТ 1947 р., або як представник у Раді або Комітеті будь-якої з охоплених угод або угоди, що передувала охопленій угоді, або у Секретаріаті, викладали міжнародне торговельне право чи політику або мали публікації у цих галузях, або працювали як головний представник у сфері торговельної політики члена СОТ. Члени групи експертів повинні обиратися таким чином, щоб забезпечити незалежність її членів, достатньо різносторонню їхню професійну підготовку та широкий практичний досвід (ст. 8).

Функція груп експертів полягає у сприянні ДСБ у виконанні його обов'язків за цією Домовленістю та охопленими угодами. Відповідно група експертів повинна давати об'єктивну оцінку справі, що передається на її розгляд, зокрема об'єктивну оцінку фактів справи та можливості застосування положень відповідних охоплених угод та відповідності їм, а також робити такі інші висновки, які б сприяли ДСБ у виробленні рекомендацій або ухваленні рішень, які передбачено в охоплених угодах. Групи експертів повинні регулярно консультуватися зі сторонами спору і надавати їм відповідну можливість розробити взаємоприйнятне рішення (ст. 11). Групи експертів повинні дотримуватися Робочих

процедур, які наведено у Доповненні 3, якщо тільки група експертів не вирішить працювати іншим чином після консультацій зі сторонами спору (ст. 12).

Кожна група експертів має право запитувати інформацію і технічні поради в будь-якої особи або органу, яких вона вважатиме придатними до цього. Проте перед зверненням, яке стосується запиту про інформацію, до будь-якої особи або органу в межах юрисдикції члена СОТ, група експертів повинна повідомити органи влади такого члена СОТ, а він повинен оперативної і повною мірою відреагувати на будь-який запит з боку групи експертів про таку необхідну і придатну для їхньої роботи інформацію. Конфіденційна інформація, що надається групі, не повинна розголошуватися без офіційного дозволу особи, органу або члена СОТ, які надали цю інформацію.

Групи експертів можуть звертатися за інформацією до будь-якого відповідного джерела і можуть консультуватися з будь-якими експертами для встановлення їхньої думки з певних аспектів відповідної справи. Щодо факту, який стосується наукового або технічного питання, котре піднімає сторона спору, група експертів може надати запит на рекомендаційний звіт у письмовій формі до групи консультантів (ст. 13).

Хід обговорення у групах експертів є конфіденційним. Їхні звіти складаються у світлі наданої інформації і зроблених заяв без присутності сторін спору. Думки, які висловлено у звіті групою експертів чи окремими членами цієї групи, є анонімними (ст. 14).

Після розгляду спростувань та усних аргументів група експертів видає сторонам спору описові (такі, що містять факти й аргументи) частини проекту свого звіту. Протягом терміну, встановленого групою експертів, сторони повинні надати свої зауваження у письмовій формі.

Після закінчення встановленого терміну для подання зауважень сторонами спору група експертів видає сторонам проміжний звіт, зокрема як його описові частини, так і міркування і висновки групи. Протягом терміну, встановленого групою експертів, кожна сторона може подати письмову вимогу про перегляд групою експертів конкретних аспектів проміжного звіту до розповсюдження остаточного звіту серед членів СОТ (ст. 15).

З тим, щоб забезпечити членам СОТ достатній час для розгляду наданих групами експертів звітів, останні повинні розглядатися для затвердження ДСБ не раніше ніж через 20 днів після того, як їх було розповсюджено серед членів СОТ. Члени СОТ, які мають заперечення проти звіту групи експертів, повинні надати у письмовій формі для розповсюдження причини, які пояснюють їхні заперечення, принаймні за 10 днів до засідання ДСБ, на якому розглядатиметься звіт групи експертів (ст. 16).

Домовленість регулює процес розгляду апеляцій. ДСБ створює постійний Апеляційний орган, який заслуховує апеляції щодо справ, представлених на розгляд груп експертів. Він складається із семи осіб, три з яких ведуть розгляд будь-якої однієї справи. Особи, які працюють у Апеляційному органі, працюють у порядку ротації. Такий порядок ротації визначається робочими процедурами Апеляційного органу. ДСБ призначає осіб, які працюють в Апеляційному органі протягом чотирирічного терміну, причому кожну з осіб може бути призначено повторно один раз. Проте повноваження трьох із семи осіб, призначених відразу після набрання чинності угодою СОТ, закінчуються через два роки, а ці три особи визначаються жеребкуванням. Вакансії заповнюються, коли вони виникають. Особа, яку призначено замість особи, термін повноважень якої ще не закінчився, займає її посаду протягом решти часу, що залишився після звільнення попередника.

До Апеляційного органу входять особи з визнаним авторитетом, які довели свою компетентність у галузі права, міжнародній торгівлі та предметі охоплених угод взагалі. Вони не повинні бути пов'язані з будь-яким урядом. Членство в Апеляційному органі повинно широко відображати членство у СОТ.

Апеляцію на звіт групи експертів можуть подавати лише сторони спору, але не треті сторони. Треті сторони, які повідомили ДСБ про свій суттєвий інтерес у справі, можуть подавати письмові заяви до Апеляційного органу, і їм повинна надаватися можливість виступити в Апеляційному органі.

Апеляція обмежується тими правовими питаннями, які висвітлені у звіті групи експертів, і тлумаченнями права, які зроблено групою експертів.

Розгляд справ у Апеляційному органі є конфіденційним. Звіти Апеляційного органу складаються без присутності сторін спору у світлі наданої інформації і зроблених заяв. Думки, що висловлені у звіті Апеляційного органу окремими особами, які працюють в Апеляційному органі, є анонімними.

Апеляційний орган може підтримати, змінити або відмінити правові міркування та висновки групи експертів. Звіт Апеляційного органу затверджується ДСБ і безумовно приймається сторонами спору, якщо тільки ДСБ не вирішить шляхом консенсусу не затверджувати звіт Апеляційного органу протягом 30 днів після його розповсюдження серед членів СОТ. Процедура затвердження не обмежує прав членів СОТ висловлювати свої міркування з приводу звіту Апеляційного органу (ст. 17).

Оперативне втілення рекомендацій або постанов ДСБ є вкрай важливим для забезпечення ефективного вирішення спорів на користь усіх членів СОТ. Особлива увага повинна приділятися справам, які зачіпають інтереси країн — членів СОТ, що розвиваються, в тому, що стосується заходів, які були предметом процедури вирішення спору. На засіданні ДСБ, яке проводиться протягом 30 днів після затвердження звіту групи експертів або Апеляційного органу, заінтересований член СОТ повинен повідомити ДСБ про свої наміри стосовно виконання рекомендацій та постанов ДСБ. Якщо негайно втілити рекомендації та постанови на практиці неможливо, заінтересованому членові СОТ повинен надаватися достатній час для того, щоб їх виконати.

ДСБ здійснює нагляд за виконанням затверджених рекомендацій або постанов. Питання про їх виконання може підніматися у ДСБ будь-яким членом СОТ у будь-який час після їх затвердження (ст. 21).

У Домовленості розглядається питання розгляду спорів через арбітраж (ст. 25). Оперативний арбітраж у рамках системи СОТ як альтернативний засіб вирішення спорів може полегшити вирішення певних спорів, що стосуються питань, які чітко визначені обома сторонами.

Сторони вдаються до арбітражу за умови їхньої взаємної згоди, за якої вони повинні домовитися щодо процедур, що будуть використовуватися, за винятком випадків, коли у цій

Домовленості передбачено інше. Про згоду на звернення до арбітражу всі члени СОТ повинні бути повідомлені заздалегідь, з достатнім запасом часу до фактичного початку процесу арбітражу.

Інші члени СОТ можуть приєднатися як сторони процесу арбітражу лише після згоди на це сторін, що вже домовилися звернутися до арбітражу. Сторони процесу повинні погодитися визнати рішення арбітражу. Рішення арбітражу повідомляються до ДСБ та рад і комітетів будь-якої відповідної угоди, в яких будь-який член СОТ може порушити будь-яке питання стосовно такої угоди.

Як зазначається в міжнародно-правовій літературі, система врегулювання спорів у СОТ є досить витребуваною на практиці. Одночасно на розгляді в СОТ знаходиться 70–80 різних скарг. Найпершим вердиктом стало визнання дискримінаційними встановлених Вашингтоном економічних санкцій, що стосувалися торгівлі бензином з Венесуелою та Бразилією. Найбільш же політичними та юридично важливими стали скарги ЄС на екстратериторіальне законодавство США, як федеральне, так і на рівні штатів, у тому числі на закон Хелмса — Бертоне, який передбачав санкції до іноземних осіб, що підтримували ділові стосунки з кубинськими підприємствами, котрі раніше були американськими об'єктами власності, але націоналізованими на Кубі; а також на закон штату Массачусетс, яким обмежувалася торгівля з іноземними фірмами, що співробітничали з М'янмою (Бірма) тощо.

Однією із важливих справ, яка розглядалась органом врегулювання спорів у 2003 р., була справа, пов'язана із запровадженням США високого (до 30 %) протекціоніського мита на імпорт сталі з країн Євросоюзу, Японії та інших країн — членів СОТ. Мито було введено США в односторонньому порядку в інтересах порятунку своєї неконкурентоспроможної сталеплавильної промисловості. Постраждали 6 країн ЄС, Японія, Південна Корея, Україна. Найбільше за всіх — Росія, яка втрачала б до півмільярда доларів на рік. Було прийнято рішення, яке зобов'язувало США відмінити це протиправне мито. А країни, які постраждали б від цього, члени СОТ, отримали право ввести санкції у вигляді 100 % компенсаційного мита на низку товарів, що експортуються до США.

Застосування таких санкцій призвело б до втрати американськими експортерами (текстиль, взуття, мотоцикли, фрукти, овочі) до 6 млрд доларів щорічно. Президент США вимушений був відмінити зазначене протекціоністське мито³⁵⁷.

Як свідчать дані офіційного сайту СОТ, із січня 1995 р. по квітень 2013 р. кількість справ становила 457. За цей час групами експертів було прийнято 155 звітів по суті справи, а на 102 з них було подано апеляції. Найчастіше сторонами спорів стають США, ЄС, Канада та Японія. Що стосується України, то вона є позивачем у трьох та відповідачем у одній справі. Однак по жодній з них не було визначено складів груп експертів³⁵⁸.

Важливе значення для розв'язання спорів у сфері міжнародної торгівлі має Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж, який був прийнятий Комісією ООН з права міжнародної торгівлі 21 червня 1985 року³⁵⁹.

До системи міжнародних юрисдикційних органів відносяться *Міжнародний трибунал з морського права*, який був створений відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. Його правовий статус закріплений у Статуті Міжнародного трибуналу з морського права, який є Додатком VI до цієї Конвенції.

Найбільш загальна характеристика змісту Статуту Міжнародного трибуналу з морського права віддзеркалюється у його структурі. Статут складається із п'яти розділів, у яких закріплено 40 статей. Розділ 1. Організація Трибуналу (ст. 2. Склад; ст. 3. Членство; ст. 4. Висування кандидатур і вибори; ст. 5. Термін повноважень; ст. 6. Вакансії; ст. 7. Несумісна діяльність; ст. 8. Умови, що стосуються участі членів Трибуналу в конкретній справі; ст. 9. Випадок, коли

³⁵⁷ Див.: Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс. — С. 310, 411.

³⁵⁸ Вергелес Д. Механізм вирішення спорів у рамках СОТ / Денис Вергелес. — Юридична газ. — 2013. — 14 трав.

³⁵⁹ Див.: Типовой закон ЮНСИТРАЛ о Международном торговом арбитраже [Електронний ресурс] / Документ Организации Объединенных Наций А/40/17, Приложение I. — ООН, 2002. — 31 с. — Режим доступа : http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/arbitration/ml-arb/MAL_Rus.pdf

член Трибуналу перестає задовольняти вимоги; ст. 10. Привілеї та імунітети; ст. 11. Урочисті заяви членів Трибуналу; ст. 12. Голова, Заступник Голови та Секретар; ст. 13. Кворум; ст. 14. Камера щодо спорів, які стосуються морського дна; ст. 15. Спеціальні камери; ст. 16. Регламент Трибуналу; ст. 17. Громадянство членів; ст. 18. Винагорода членів Трибуналу; ст. 19. Витрати Трибуналу); Розділ 2. Компетенція (ст. 20. Доступ до Трибуналу; ст. 21. Компетенція; ст. 22. Передача спорів, що підпадають під інші угоди; ст. 23. Право, яке застосовується); Розділ 3. Провадження справ (ст. 24. Порушення справи; ст. 25. Тимчасові заходи; ст. 26. Розгляд справи; ст. 27. Ведення справи; ст. 28. Неявка; ст. 29. Більшість для прийняття рішень; ст. 30. Рішення; ст. 31. Прохання про вступ у справу; ст. 32. Право вступу в справу з питання про тлумачення або застосування; ст. 33. Остаточність і обов'язкова сила рішень; ст. 34. Витрати); Розділ 4. Камера щодо спорів, які стосуються морського дна (ст. 35. Склад; ст. 36. Камера *ad hoc*; ст. 37. Доступ; ст. 38. Право, яке застосовується; ст. 39. Забезпечення виконання рішень Камери; ст. 40. Прийнятність інших розділів даного Додатку); Розділ 5. Поправки (ст. 41. Поправки).

Міжнародний трибунал з морського права утворюється і діє відповідно до положень Конвенції ООН з морського права та Статуту про нього. Його місцеперебуванням є місто Гамбург у Федеративній Республіці Німеччині.

Слід зазначити, що Трибунал може засідати і виконувати свої функції в інших місцях тоді, коли вважає це за потрібне.

Трибунал складається з колегії у складі 21 незалежного члена, які обрані з числа осіб, котрі користуються найвищою репутацією неупередженості та справедливості і є визнаними авторитетами в галузі морського права. У складі Трибуналу в цілому має бути забезпечене представництво основних правових систем світу і справедливий географічний розподіл. Водночас Статут встановлює певні обмеження щодо його членства. Так, у складі Трибуналу не може бути двох громадян однієї і тієї ж держави.

У складі Трибуналу має бути не менше трьох членів від кожної географічної групи, встановленої Генеральною Асамблеєю ООН.

Члени Трибуналу обираються таємним голосуванням. Вибори проводяться на нарадах держав-учасниць, скликаних Генеральним секретарем ООН, при перших виборах і відповідно до процедури, узгодженої державами-учасниками, — при наступних виборах.

Згідно із Статутом створюється Камера щодо спорів, які стосуються морського дна. Крім цієї Камери, створюються і спеціальні камери. Трибунал може утворювати такі камери, що складаються з трьох або більше його обраних членів, які він вважає необхідними для розгляду конкретних категорій спорів. Він також може утворювати камеру для розгляду переданого йому конкретного спору, якщо про це просять сторони. Склад такої камери визначається Трибуналом зі схвалення сторін. А з метою прискореного вирішення справ Трибунал щорічно утворює камеру у складі п'яти його обраних членів, яка може розглядати і вирішувати спори в порядку спрощеного провадження.

Трибунал встановлює регламент, який визначає порядок здійснення ним функцій, а також правила провадження у справах.

Щодо компетенції, то до відання Трибуналу належать усі суперечки і всі заяви, що передаються йому відповідно до Конвенції ООН з морського права, і всі питання, спеціально зазначені в будь-якій іншій угоді, яка передбачає компетенцію Трибуналу. Крім того, за угодою всіх учасників чинного договору або Конвенції, що стосуються питань, які Конвенція охоплює, на розгляд Трибуналу можуть передаватися відповідно до такої угоди будь-які спори, що стосуються тлумачення або застосування цього договору або зазначеної конвенції.

Статут встановлює порядок провадження у справах, які розглядаються Трибуналом (ст. 24–34).

У Розділі 4 (ст. 35–40) Статуту закріплені нормативні положення, що регулюють діяльність Камери щодо спорів, що стосуються морського дна.

Конвенція ООН з морського права передбачає, що при її підписанні, ратифікації або приєднанні до неї в будь-який час після цього, держава може обрати шляхом письмової заяви, крім Міжнародного трибуналу з морського права, Міжнародний суд ООН, а також арбітраж, який створюється

відповідно до Додатку VII зазначеної Конвенції, та спеціальний арбітраж відповідно до Додатку VIII для розгляду однієї або більше категорії спорів, зазначених у ньому.

Аналіз Статуту ООН дає можливість зробити висновок про те, що одним із важливих засобів мирного розв'язання спорів є звернення до регіональних органів або угод. А в пп. 2, 3 ст. 52 Статуту ООН зазначено, що члени ООН, які уклали такі угоди або складають такі органи, повинні докласти всі свої зусилля для досягнення мирного розв'язання спорів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів до передачі таких спорів у Раду Безпеки. У свою чергу, Рада Безпеки повинна заохотити розвиток застосування мирного вирішення спорів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів, або за ініціативою зацікавлених держав, або за своєю власною ініціативою.

Важлива роль у підтримці миру і безпеки в Європі належить *регіональним міжнародним організаціям, зокрема Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. До 1995 р. ця регіональна організація мала назву Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ). Нарада з безпеки та співробітництва в Європі, що проходила з 3 липня 1973 р. до 1 серпня 1975 р. за участю 33 європейських держав, США і Канади, завершилася підписанням главами держав і урядів у Гельсінкі Заключного акта. Документ став довгостроковою програмою дій з будівництва єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи. НБСЕ було започатковано як політичний консультативний орган, до якого ввійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. 1 січня 1995 р. згідно з рішенням Будапештського саміту, Нарада з безпеки та співробітництва в Європі, як уже зазначалося, почала називатися Організація з безпеки та співробітництва в Європі і набула статусу міжнародної організації.

У рамках функціонування ОБСЄ (НБСЕ) був створений механізм для мирного розв'язання спорів між державами-учасниками. Цей механізм закладений в Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЕ від 15 грудня 1992 року.

У ст. 1 цієї Конвенції, зазначено, що засновується суд з примирення й арбітражу для врегулювання шляхом примирення

і, у відповідних випадках, арбітражу суперечок, переданих йому на розгляд згідно з положеннями цієї Конвенції.

Примирення здійснюється Комісією з примирення, що створюється для кожної суперечки. До складу Комісії входять світові посередники. Кожна держава — учасниця цієї Конвенції призначає протягом двох місяців з моменту набрання нею чинності двох світових посередників, з яких принаймні один є громадянином цієї держави. Інший посередник може бути громадянином іншої держави — учасниці НБСЄ. Держава, що стає учасницею цієї Конвенції після набрання нею чинності, призначає своїх світових посередників протягом двох місяців після того, як Конвенція набере чинності для цієї держави. Світові посередники повинні бути особами, які займають або займали високі державні або міжнародні посади і мають визнану компетентність у сфері міжнародного права, міжнародних відносин або врегулювання суперечок. Вони призначаються на шестирічний термін з можливістю призначення на новий термін. Після закінчення терміну своїх повноважень світові посередники продовжують розбір справ, що вже знаходяться у їхньому розгляді.

Щодо арбітражу, то він здійснюється Арбітражним трибуналом, що створюється для кожної суперечки. До складу Арбітражного трибуналу входять арбітри. Кожна держава — учасниця вказаної Конвенції призначає протягом двох місяців після набрання нею чинності одного арбітра й одного заступника арбітра, що можуть бути її громадянами або громадянами будь-якої іншої держави — учасниці НБСЄ. Держава, що стає учасницею цієї Конвенції після набрання нею чинності, призначає свого арбітра та його заступника протягом двох місяців після вступу цієї Конвенції в силу для цієї держави. Арбітри та їхні заступники повинні мати кваліфікацію, необхідну для призначення у своїх країнах на найвищі посади в судових органах, або бути юристами, що володіють визнаною компетентністю в сфері міжнародного права. Арбітри та їхні заступники призначаються на термін у шість років, з можливістю призначення ще на один термін.

Прізвища світових посередників та арбітрів повідомляються Секретареві, який включає їх у список, що передається Секретаріату НБСЄ для надання державам — учасникам

НБСЕ. Світові посередники, арбітри і Секретар виконують свої функції абсолютно незалежно. Перед вступом на посаду вони роблять заяву про те, що будуть виконувати свої функції неупереджено і сумлінно.

Конвенцією визначається склад Президії Суду, саме: Голова, Заступник голови і три інші члени. У ст. 8 Конвенції закріплена процедура прийняття рішень. Так, рішення Суду приймаються більшістю голосів членів, які беруть участь у голосуванні. Ті, що утрималися, вважаються не такими, що не брали участь у голосуванні. А рішення Президії Суду приймаються більшістю голосів його членів.

Щодо рішення комісій з примирення й арбітражних трибуналів, то вони приймаються більшістю голосів їхніх членів, які не можуть утримуватися при голосуванні.

Якщо голоси розділяються порівну, голос головуючого є вирішальним.

Суд приймає свій Регламент, що підлягає затвердженню державами-учасниками, що є сторонами в цій Конвенції. У ньому встановлюються, зокрема, правила процедури, яких повинні дотримуватися комісії з примирення й арбітражні трибунали, створені для виконання цієї Конвенції. Регламент визначає, які з цих правил сторони в суперечці не можуть порушити за домовленістю.

Будь-яка держава — учасниця цієї Конвенції може передати на розгляд Комісії з примирення будь-яку суперечку з іншою державою-учасницею, що не була врегульована протягом розумно достатнього часу шляхом переговорів. Суперечки можуть також передаватися і в Арбітражний трибунал.

У ст. 19 звертається увага на збереження наявних засобів врегулювання. Зокрема, зазначено, що Комісія з примирення або Арбітражний трибунал, створені для певних спорів, не починають далі діяти у випадку:

а) якщо до передачі в Комісію або в Трибунал суперечка вже була передана до якогось суду або трибуналу, юрисдикцію якого щодо вказаних спорів сторони в ній юридично зобов'язані визнати, або якщо такий орган вже виніс рішення на рахунок вказаного спору;

б) якщо сторони в суперечці заздалегідь визнали виняткову юрисдикцію судового органу, іншого, ніж Трибунал,

відповідно до цієї Конвенції юрисдикцію для прийняття рішення з обов'язковою силою щодо переданих йому спорів, або якщо сторони в ньому домовилися прагнути до врегулювання спору винятково іншими засобами.

Комісія з примирення, створена для вирішення спору, не починає ніяких подальших дій, навіть якщо після передачі їй цієї суперечки одна або всі сторони направляють цей спір до будь-якого суду або трибуналу, юрисдикцію якого щодо вказаного спору сторони в ній юридично зобов'язані визнати. Комісія з примирення відкладає розгляд спору, якщо цей спір був переданий іншому органу, що має компетенцію формулювати пропозиції щодо цієї суперечки. Якщо такі докладені раніше зусилля не призвели до врегулювання суперечки, Комісія відновлює свою роботу на прохання сторін або однієї зі сторін у спорі.

Якщо в якийсь момент сторони досягають врегулювання своєї суперечки, Комісія або Трибунал знімають цей спір з розгляду після одержання від усіх сторін у ній письмового підтвердження того, що вони досягли згоди у врегулюванні вказаного спору.

У випадку розбіжності між сторонами в спорі щодо компетенції Комісії або Трибуналу питання вирішується Комісією або Трибуналом.

Глава III. Примирення (ст. 20–25) регулює питання, пов'язані із цим процесом. Будь-яка держава — учасниця цієї Конвенції може подати Секретареві заяву з проханням про створення Комісії з примирення для вирішення спору між нею та іншою державою-учасницею або кількома державами-учасницями. Заява Секретареві може бути так само подана спільно двома або декількома державами-учасниками. Кожна сторона в суперечці призначає зі Списку світових посередників одного світового посередника до складу Комісії.

Президія призначає ще трьох світових посередників до складу Комісії. Президія може збільшити або скоротити їхнє число за умови, що воно залишається непарним. Члени Президії та їхні заступники, занесені до Списку світових посередників, можуть бути призначені до складу Комісії. Комісія обирає свого Голову з числа членів, призначених Президією.

Розгляд стосовно примирення здійснюється конфіденційно, і всі сторони, що беруть участь у суперечці, мають право бути заслуханими.

Комісія з примирення допомагає сторонам у спорах в пошуках врегулювання відповідно до міжнародного права та їхніх зобов'язань у рамках НБСЕ.

Якщо під час розгляду сторони в суперечці дійдуть за допомогою Комісії з примирення до врегулювання, то вони включають умови цього врегулювання в резюме висновків, що підписується їхніми представниками і членами Комісії. З підписанням цього документа розгляд завершується.

Доповідь Комісії з примирення доводиться до відома сторін у суперечці, які мають тридцятиденний термін для його вивчення і для повідомлення Голові Комісії про те, чи готові вони погодитися з пропонуваним врегулюванням. Якщо одна зі сторін у суперечці не погоджується з запропонованим врегулюванням, то інша сторона або сторони більше не зв'язані своєю згодою на нього.

Глава VI. Арбітраж Конвенції (ст. 26–32) регламентує питання щодо створення Арбітражного трибуналу, який створюється після пред'явлення прохання про арбітраж.

Арбітри, призначені сторонами в спорі є *ex officio* членами Трибуналу. Коли більш ніж дві держави є сторонами в тому самому спорі, держави, що відстоюють ті самі інтереси, можуть домовитися про призначення одного загального арбітра. Президія призначає з арбітрів до складу Трибуналу визначену кількість членів таким чином, щоб кількість членів, призначених Президією, принаймні на одну людину перевищувала число членів *ex officio*.

Трибунал призначає свого Голову з числа членів, призначених Президією.

Усі сторони в суперечці мають право бути заслуханими в ході арбітражного розгляду, що повинно відповідати принципам справедливого судового процесу. Розгляд складається з письмової й усної частини. Арбітражний трибунал володіє щодо сторін у суперечці повноваженнями зі встановлення фактів і проведення розслідувань, необхідних йому для виконання своїх завдань.

Будь-яка держава — учасниця НБСЕ, яка вважає, що рішення Трибуналу може торкнутися її особливих інтересів правового характеру, може протягом п'ятнадцяти днів після передачі повідомлення Секретаріатом НБСЕ направити Секретареві прохання про вступ у справу. Це прохання негайно перепроводжується сторонам у суперечці, а також у Трибунал, створений для цього спору. Якщо держава, що вступає у справу, встановить наявність у себе такого інтересу, вона одержує дозвіл брати участь у розгляді так, як це може бути необхідно для захисту такого інтересу. Відповідна частина рішення Трибуналу має обов'язкову силу для вказаної держави, що вступила у справу.

Сторонам у суперечці надається тридцятиденний термін для того, щоб направити до Трибуналу свої зауваження щодо прохання про вступ у справу. Трибунал виносить рішення про прийнятність такого прохання.

Слухання в Трибуналі проходять *in camera*, якщо Трибунал не приймає інше рішення на прохання сторін у суперечці.

Функція Арбітражного трибуналу полягає в тому, щоб вирішувати передані йому суперечки відповідно до міжнародного права. Це положення не обмежує права Трибуналу вирішувати справу *ex aequo et bono* за згодою на це сторін у спорі.

У рішенні Арбітражного трибуналу мають наводитися умовиводи, на яких воно засноване. Якщо рішення в цілому або частково не виражає одностайної думки членів Трибуналу, то будь-який член Арбітражного трибуналу має право представити свою особливу думку або заявити про незгоду.

Рішення є остаточним і оскарженню не підлягає. Воднораз сторони в спорі або одна зі сторін можуть звернутися в трибунал із проханням дати тлумачення свого рішення в тому, що стосується його змісту або сфери застосування. За можливості розгляд прохання про тлумачення або про перегляд рішення повинні здійснюватися тим Трибуналом, що виніс це рішення. Якщо Президія вважає це неможливим, то створюється новий Трибунал.

Суд Європейського Співтовариства (далі — Суд ЄС) посідає особливе місце серед основних інститутів Євросоюзу. В науковій літературі Суд ЄС нерідко називають європейським судом справедливості, що є дослівним перекладом

англомовної назви цього органу (*англ.* European Court of Justice). На відміну від інших органів Співтовариства, діяльність Суду не має політичного забарвлення, він є виключно функціональним органом. Про це, свідчить, наприклад, той факт, що суддям суворо заборонено займатися будь-якою політичною діяльністю.

Становлення Суду ЄС почалося ще в рамках першої загальноєвропейської організації — ЄСВС. У міру заснування нових Європейських Співтовариств виникла ситуація, коли одночасно функціонували декілька судових установ, що значно ускладнювало судове провадження. В зв'язку із цим у рамках Протоколу про спільні органи для Європейських Співтовариств від 25 березня 1957 р. було вирішено об'єднати суди ЄЕС та Євроатому з судом ЄСВС. До функцій цього спільного судового органу належало здійснення повноважень судів-попередників відповідно до договорів Європейських Співтовариств. Отже, натеper Суд ЄС є найважливішим органом правосуддя останніх. Його діяльність регламентується в основному ст. 220–245 Договору про заснування Європейського Співтовариства та деякими іншими міжнародними нормативно-правовими актами. Як зазначено, зокрема, в ст. 220 вказаного Договору, «Суд забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень цього Договору».

Необхідно звернути увагу на те, що, поряд з Радою, Комісією та Європарламентом, Суд ЄС є головним органом Європейських Співтовариств та Євросоюзу, що визначено їхніми установчими актами.

Відповідно до ст. 221 Договору про заснування Європейського Співтовариства до складу Суду входять 28 суддів, які призначаються за поданням уряду країни-учасниці та зі згоди урядів усіх інших країн. Кожна країна — учасниця Євросоюзу має в Суді ЄС свого представника. Як вимагає ст. 223 вказаного Договору, судді обираються з числа осіб, незалежність яких не підлягає сумніву, та які відповідають усім вимогам, що необхідні у їх країнах, для призначення на найвищі судові посади або є юрисконсультами з визнаною компетентністю. У результаті такого підходу склад Суду є високопрофесійним. До нього, зокрема, входять

учені-юристи, судді, приватні юристи-практики, а також державні радники з юридичних питань. Кожні три роки проводяться нові вибори. Істотним є те, що на відміну від суддів Європейського суду з прав людини, коли суддя Суду ЄС не згодний з рішенням або висновком Суду, він не має права викласти окрему думку. Зберігається абсолютна таємність результатів внутрішнього голосування. Порушення цього правила може розглядатись як порушення основ судового провадження та спричиняє суворі санкції.

Очолює Суд Голова, який обирається суддями з їхнього числа абсолютною більшістю голосів шляхом таємного голосування. У здійсненні його функцій Суду допомагають вісім Генеральних адвокатів. Вони призначаються одночасно із суддями та практично в тому ж порядку. Згідно з положеннями статутів судів Європейських Співтовариств до компетенції Генеральних адвокатів належить надання допомоги суддям щодо найважливіших питань їхньої діяльності.

Вони представляють на відкритому судовому засіданні з повною об'єктивністю і незалежністю вмотивований висновок у справах, які розглядає Суд. Цей висновок є суб'єктивною точкою зору Генерального адвоката щодо сутності справи та можливих варіантів її вирішення.

Суд не зобов'язаний діяти згідно з такими рекомендаціями, але, як свідчить практика, висновки Генеральних адвокатів мають істотний вплив на рішення Суду.

Коло питань, які належать до компетенції Суду ЄС, є надзвичайно широким.

Не дивно, що вже в середині 80-х років ХХ ст. Суд виявився просто нездатним розглянути той масив справ, який було накопичено. Саме для того, щоб якось розвантажити Суд ЄС та виділити категорію дійсно надзвичайно важливих справ, які необхідно було розглянути в рамках найвищої судової установи ЄС, і було створено такий орган, як Суд першої інстанції. Його поява була викликана об'єктивним станом речей, адже до цього така установа не була передбачена в жодному з основних Договорів про заснування Європейських Співтовариств. Головним завданням сформованого у 1989 р. Суду першої інстанції був розгляд справ, порушених фізичними та юридичними особами, адже саме вони

переважали в загальній кількості справ, поданих до Суду ЄС. Зрозуміло, що допоміжна роль Суду першої інстанції звільнила Суд ЄС від деяких функцій та дозволила йому зосередитися на найважливіших питаннях. Тоді ж він дістав повноваження касаційної інстанції щодо Суду першої інстанції.

Розглядаючи повноваження Суду ЄС, доречно зазначити, що навіть після створення Суду першої інстанції повноваження Суду залишилися надзвичайно широкими.

Функції та повноваження Суду ЄС викладені в основних Договорах про заснування ЄС.

Проаналізувавши весь спектр засобів, яких вживає у своїй діяльності Суд ЄС, можна зробити висновок про те, що основним його завданням є функції міжнаціонального конституційного суду, тобто найвищої загальноєвропейської конституційної установи. Як такий, цей орган уповноважений розглядати справи щодо обсягу повноважень основних інститутів Європейських Співтовариств та Євросоюзу. Крім того, він виступає своєрідним гарантом справедливого поділу влади між політичними об'єднаннями або між самими Європейськими Співтовариствами, з одного боку, та державами-членами — з іншого. Водночас Суд ЄС виступає як адміністративна судова установа, розглядаючи законність актів Євросоюзу. Наступна грань діяльності цієї універсальної судової установи — касаційний суд стосовно Суду першої інстанції. Насамкінець, можна згадати й про свого роду контрольну функцію Суду ЄС, в рамках якої проводиться перевірка даних щодо невиконання державами-членами або органами Євросоюзу зобов'язань, які покладені на них основними договорами.

Треба зазначити, що всі спори, які підвідомчі Суду ЄС, можна поділити на наступних *чотири типи залежно від їх суб'єктного складу*: 1) спори між країнами-учасницями; 2) спори між країнами-учасницями і органами Євросоюзу; 3) спори між органами Євросоюзу; 4) спори між фізичними або юридичними особами та органами Євросоюзу. Такий поділ, на нашу думку, є доречним, враховуючи те, що справам кожного типу притаманні специфічні особливості.

Перший тип справ, що розглядаються Судом ЄС, — це справи за позовом Комісії щодо порушення умов Договору

про заснування Європейського Співтовариства однією з країн-членів. Предметом спору може бути як навмисне невиконання цих умов, так і простий адміністративний недогляд. Договір передбачає свого роду процедуру досудового вирішення спору за цими категоріями справ. Так, якщо, на думку Комісії, будь-яка країна-член ухиляється від виконання умов вказаного Договору, то вона надає вмотивований висновок з цього приводу та дозволяє зацікавленій країні висловити свою точку зору. Якщо висновки Комісії залишаються без уваги, то для вирішення питання вона має право звернутися до Суду ЄС.

Ст. 227 названого Договору передбачає, що позов щодо порушення умов основних договорів може бути поданий і будь-якою країною — членом Євросоюзу. В цій, як і в попередній категорії справ, передбачено процедуру досудового врегулювання. Так, країна-член, на думку якої інший учасник Євросоюзу порушує умови цього Договору, має звернутися до Комісії, яка приймає відповідне вмотивоване рішення. Після цього зацікавленим країнам-членам дається можливість зробити свої зауваження та пропозиції. Право на позов виникає, якщо Комісія не надасть відповідного висновку протягом трьох місяців.

Якщо Суд ЄС визнає наявність порушень з боку країни-члена, то остання зобов'язана вжити необхідних заходів для виконання його рішення. Якщо ж вимоги судового рішення не будуть виконані країною-правопорушницею у встановлений строк, Комісія має право звернутися до Суду ЄС з позовом про накладення на цю країну штрафних санкцій та стягнення пені за невиконання даних вимог.

Наступним типом справ Суду ЄС є справи про контроль законності актів, прийнятих органами Євросоюзу, що визначено у ст. 230 зазначеного Договору. Предметом розгляду цієї категорії справ можуть бути лише акти, які мають обов'язкову юридичну силу. В справах проти органів Євросоюзу тісно переплетені адміністративні та конституційні повноваження Суду ЄС.

Позивачем у цій категорії справ може бути як країна — член Євросоюзу, так і Рада або Комісія. Критеріями оцінки акта є: наявність відповідної компетенції органу, який

прийняв оскаржуваний акт; дотримання правил процедури у процесі прийняття оскаржуваного акта; дотримання норм цього Договору, а також будь-яких інших положень, що забезпечують його виконання; відсутність зловживання владою.

Справи, в яких відповідачем виступають органи ЄС, умовно можна поділити на дві категорії. Так, спори про визнання недійсними актів органів Євросоюзу, про що вже йшлося, належать до першої категорії. Друга категорія справ стосується бездіяльності основних органів Євросоюзу та визначена в ст. 232 названого Договору. У разі якщо на один з органів Євросоюзу (маються на увазі Європейський Парламент, Комісія та Рада) покладено обов'язок здійснити ті чи інші дії, їх невиконання може бути кваліфіковане як порушення положень основних договорів у рамках Євросоюзу. За цими категоріями справ до Суду передусім мають право звертатися країни-члени, а також інші органи ЄС.

Наступна категорія справ, яка належить до компетенції Суду ЄС, визначена в ст. 234 вказаного Договору та включає прийняття преюдиціальних рішень щодо тлумачення норм і принципів Європейських Співтовариств та Євросоюзу, положень основних договорів Євросоюзу, а також статутів організацій, які створені на підставі рішення Ради, якщо це передбачено статутами цих організацій. Із запитом щодо тлумачення до Суду можуть звертатись як держави-члени, так і основні інститути Євросоюзу.

Слід зазначити, що, окрім того, Суд ЄС має право діяти як дорадчий орган стосовно будь-якого суду або трибуналу національної юрисдикції країн-членів.

Безумовно, перелік функцій Суду ЄС не є вичерпним — важко охопити весь масив питань, на які поширюється компетенція цієї надзвичайно важливої судової установи.

Щодо процесуальних норм і правил, які регулюють діяльність Суду ЄС, потрібно зазначити таке. З одного боку, вони відображені в положеннях Договору про заснування Європейського Співтовариства, а головне — в Статуті Суду ЄС, з іншого боку, більш детально — у Процесуальному регламенті Суду.

Розгляд справ у Суді ЄС проводиться як його пленумом, так і палатами. Кількість суддів, які входять до кожної

палати, може змінюватись, але, за останніми даними, в рамках Суду ЄС існує шість палат, до яких входять три, п'ять або сім суддів.

Пленум Суду ЄС приймає рішення простою більшістю голосів, причому необхідний кворум — дев'ять суддів. Суд засідає в повному складі на вимогу держави-члена або інституту ЄС, який є стороною в процесі.

Процес у Суді ЄС поділяється на письмову та усну частини. *Письмове провадження* включає обмін заявами та документами між сторонами. Крім того, на цій стадії Суд може затребувати додаткові документи, докази та висновки експертів для захисту сторін чи органів ЄС, якщо їхнє рішення є предметом провадження. *Усне провадження* містить викладення справи по суті зацікавленими сторонами, оголошення результатів перевірок, експертів, якщо такі були.

Рішення Суду ухвалюється шляхом таємного голосування, а його результати оголошуються на відкритому засіданні. Таємність дорадчої кімнати є одним з основних принципів провадження в рамках Європейського суду. Рішення містить обґрунтування у справі. Воно є остаточним та не підлягає оскарженню. Повторне прийняття до розгляду справи, яка вже була розглянута в рамках Суду ЄС, можливе лише за нововиявленими обставинами, що мають вирішальне значення для справи та не були відомі до оголошення рішення ані Суду, ані стороні, яка вимагає повторного розгляду. Для розгляду справ за нововиявленими обставинами встановлено термін позовної давності 10 років³⁶⁰.

Розглядаючи питання організації та правовий статус Суду Європейських Співтовариств, слід зазначити, що до нього внесені суттєві зміни Ніццьким Договором про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ним актів від 26 лютого 2001 р. Ці зміни

³⁶⁰ Більш детально про діяльність Суду Європейських Співтовариств див. у книзі: *Опришко В. Ф.* Право Європейського Союзу. Загальна частина : підручник для студ. вищих навч. закл. / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець ; МОНУ ; Київ. нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана ; кер. авт. кол. та відп. ред. В. Ф. Опришко. — К. : КНЕУ, 2002. — 462 с. — С. 96–112.

враховані у подальшому викладі постатейного матеріалу, що стосується Суду ЄС. Відповідно до ст. 220 Суд ЄС та Суд першої інстанції, кожний у межах своєї юрисдикції, забезпечують дотримання законності при тлумаченні та застосуванні цього Договору.

Додатково в Суді першої інстанції можуть бути задіяні судові палати для здійснення в певних специфічних сферах судової компетенції повноважень, що визначені в даному Договорі.

До складу Суду ЄС входять судді, по одному від кожної держави-члена.

Суд ЄС засідає у палатах чи у Великій Палаті відповідно до положень, що містяться в Статуті Суду. Коли це передбачено в Статуті, Суд може засідати на пленарних засіданнях (ст. 221).

Судді та Генеральні адвокати Суду ЄС обираються серед осіб, чия незалежність не викликає жодного сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення у вищій судовій інстанції у їхніх відповідних державах або які є юридичними радниками з визнаною компетентністю; вони призначаються за спільною згодою урядів Держав-членів на шість років.

Кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та Генеральних адвокатів відповідно до умов, встановлених у Статуті Суду ЄС.

Судді обирають Голову Суду ЄС зі свого складу терміном на три роки. Голова Суду може бути переобраний. Суд ЄС призначає Секретаря Суду та приймає положення, що регулює його діяльність.

Судді та Генеральні адвокати, чий термін повноважень закінчився, можуть бути призначені знову.

Суд ЄС приймає Правила Процедури Суду. Ці Правила повинні бути схвалені Радою, яка діє кваліфікованою більшістю (ст. 223).

До складу Суду першої інстанції входить щонайменше по одному судді від кожної держави-члена. Кількість суддів визначається Статутом Суду ЄС. Статут може передбачити можливість участі Генеральних адвокатів у роботі Суду першої інстанції.

Члени Суду першої інстанції обираються з осіб, чия незалежність не викликає сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення у вищі судові інстанції. Вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів терміном на шість років. Суддівський склад частково оновлюється кожні три роки. Судді, чий термін повноважень закінчився, можуть бути призначені знову.

Судді обирають Голову Суду першої інстанції серед членів Суду терміном на три роки. Він може бути переобраний. Суд першої інстанції призначає Секретаря Суду та приймає положення, що регулює його діяльність.

Суд першої інстанції приймає за погодженням із Судом ЄС Правила Процедури Суду. Ці Правила повинні бути схвалені Радою, яка діє кваліфікованою більшістю.

Якщо Статутом Суду ЄС не передбачено інше, положення цього Договору, що стосуються Суду ЄС, застосовуються і до Суду першої інстанції (ст. 224).

Суд першої інстанції має юрисдикцію розглядати та виносити рішення у судових справах першої інстанції або у справах, визначених ст. 230, 232, 235, 236 та 238, за винятком справ, що підлягають компетенції судових палат, і тих, що віднесені Статутом Суду до компетенції Суду ЄС. Статут може передати до компетенції Суду першої інстанції інші види справ.

Рішення, винесені Судом першої інстанції відповідно до цього пункту, можуть підлягати апеляції до Суду ЄС тільки на підставі питань права в межах, визначених Статутом.

Суд першої інстанції має юрисдикцію розглядати справи щодо оскарження рішень судових палат.

Рішення, винесені Судом першої інстанції відповідно до цього пункту, можуть лише як виняток підлягати перегляду Судом ЄС відповідно до умов та в межах, визначених у Статуті, якщо існує серйозна загроза цілісності чи узгодженості права Співтовариства.

Суд першої інстанції має юрисдикцію приймати попередні рішення щодо запитів національних судів держав-членів у сферах, визначених Статутом.

У разі якщо Суд першої інстанції вважає, що справа потребує принципового рішення, яке може вплинути на цілісність

або на узгодженість права Співтовариства, він може передати справу до Суду ЄС для надання висновку.

Попередні рішення, що приймаються Судом першої інстанції на запити національних судів, можуть, як виняток, підлягати перегляду Судом ЄС відповідно до умов і в межах, визначених Статутом, якщо існує серйозна загроза цілісності та узгодженості права Співтовариства (ст. 225).

Рада, діючи одностайно за пропозицією Комісії і після консультацій з Європейським Парламентом та Судом ЄС або на запит Суду ЄС та після консультацій з Європейським Парламентом і Комісією, може створювати судові палати для розгляду в першій інстанції певних видів справ у спеціальних сферах.

Рішення про заснування судової палати визначає положення щодо організації палати та обсяг юрисдикції, що їй надається.

Рішення судових палат можуть підлягати апеляції до Суду першої інстанції тільки на підставі питань права або, якщо таке буде зазначено в рішенні про заснування судової палати, питань по факту.

Члени судової палати обираються з осіб, чия незалежність не викликає сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення у вищій судовій інстанції. Вони призначаються Радою, яка діє одностайно.

Судові палати встановлюють Правила Процедури за згодою Суду ЄС (ст. 225a).

Суд ЄС здійснює свою діяльність на основі Статуту, який приймається окремим Протоколом.

Рада, діючи одностайно на запит Суду ЄС та після консультацій з Європейським Парламентом і Комісією або на запит Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом і Судом ЄС, може вносити зміни та доповнення до Статуту. Цей Статут був прийнятий у 2003 р. і складається з п'яти розділів такого змісту: Розділ 1. Статус суддів і генеральних адвокатів (ст. 2–8, ст. 1 є вступною і не входить до розділів); Розділ 2. Організація судової влади (ст. 9–18); Розділ 3. Процедура та процес ведення судового розгляду (ст. 19–46); Розділ 4. Трибунал першої інстанції ЄС (ст. 47–62); Розділ 5. Заклучні положення (ст. 63–64).

Суттєвих змін зазнав Суд Європейського Союзу у зв'язку із підписанням 13 грудня 2007 р. Лісабонського договору про внесення змін у Договір про Європейський союз та про створення Європейського Співтовариства, який набрав чинності 1 грудня 2009 р. Взагалі цей Договір визначив основні напрями розвитку ЄС на найближчі 15–20 років. Що стосується Суду Європейського Союзу, то відповідно до ст. 5.7 до цього Договору, Суд ЄС складається з Європейського суду (вища інстанція), Суду загальної юрисдикції (перша інстанція) і Трибуналу цивільної служби. Від кожної держави в ньому повинен бути представлений один суддя, а також будуть представлені 11 Генеральних адвокатів. Судді та адвокати обираються з числа видатних особистостей і призначаються за спільною згодою урядів країн-членів на шість років після консультацій зі спеціальним комітетом (ст. 9 Договору про ЄС).

Окремого розгляду потребує питання щодо *Економічного Суду Співдружності Незалежних Держав* (далі — Економічний Суд). Слід зауважити, що з припиненням функціонування Радянського Союзу, цілком зрозуміло, стосунки між колишніми радянськими республіками, які стали самостійними державами на пострадянському просторі, не могли різко припинитись — адже їх пов'язували відносини історичного, політичного і особливо економічного характеру. Економіка Союзу РСР розвивалася в рамках так званого єдиного народногосподарського комплексу, якому були властиві досить тісні взаємозалежні економічні відносини, адже не було рідкістю, коли на одних підприємствах відповідних республік вироблялася сировина, на інших — комплектуючі вироби, а ще на інших випускалась уже готова продукція. Така ситуація зумовила необхідність пошуку форм організації співробітництва між утвореними на базі колишніх союзних республік, а тепер самостійними державами. Саме цим пояснюється створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), Євразійського економічного співтовариства, ГУУАМ (пізніше — ГУАМ), Єдиного економічного простору (ЄЕП), та інших міждержавних утворень.

Одним із перших таких міждержавних регіональних структур, а точніше міждержавною регіональною організацією,

стала Співдружність Незалежних Держав, створена 8 грудня 1991 р. у садибі Віскулі (Біловезька пушта, Білорусь) як господарський, політичний та економічний союз Білорусі, Росії та України. Тоді ж 21 грудня на умовах Алма-Атинської угоди до цих трьох приєдналися ще вісім колишніх республік СРСР (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан (вийшов зі складу СНД 26 серпня 2005 р.) та Узбекистан). 23 жовтня 1993 р. до СНД приєдналася Грузія. Україна є співзасновницею СНД, але Статут організації нею досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом СНД. 14 серпня 2008 р. парламент Грузії прийняв рішення залишити СНД, і, згідно зі Статутом СНД, 18 серпня 2009 р. Грузія офіційно перестала бути членом Співдружності.

Найбільш важливим напрямом міждержавних стосунків у рамках існуючого СНД, цілком зрозуміло, стали відносини економічного характеру. Це не виключало виникнення в процесі такого співробітництва певних економічних спорів, які б потребували свого розв'язання. У зв'язку з цим 6 липня 1992 р. була підписана Угода про статус Економічного Суду Співдружності Незалежних Держав, а також затверджене Положення про нього. Підписали таку Угоду республіки Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан та Узбекистан. Не підписали її Азербайджанська Республіка, Туркменістан та Україна.

У ст. 32 Статуту СНД визначено, що Економічний Суд діє з метою забезпечення виконання економічних зобов'язань у межах Співдружності. Основною метою цього Суду є забезпечення єдиного застосування угод держав — учасниць СНД та заснованих на них економічних зобов'язань і договорів шляхом вирішення спорів, що впливають з економічних відносин. При цьому Суд керується Угодою про статус Економічного Суду СНД від 6 червня 1992 р., Статутом СНД від 22 січня 1993 р., Договором про створення Економічного Союзу від 24 вересня 1994 р. та іншими міжнародно-правовими актами, а також загальними принципами міжнародного права.

Відповідно до Положення про Економічний Суд Співдружності Незалежних Держав, він створюється з метою,

яка повністю збігається з тією, що визначена у ст. 32 Статуту СНД. Організація, порядок діяльності, компетенція Економічного Суду визначаються міждержавними угодами та Положенням про нього. Процедура вирішення спорів встановлюється Регламентом, який затверджується Пленумом Економічного Суду Співдружності.

Положення про Економічний Суд відносить до його компетенції вирішення міждержавних економічних спорів, що виникають при виконанні економічних зобов'язань, передбачених угодами, рішеннями Ради глав держав, Ради глав урядів Співдружності (далі — акти Співдружності) й інших його інститутів. Крім того, до повноважень Суду відносяться спори, що стосуються відповідності нормативних та інших актів держав — учасниць Співдружності, прийнятих з економічних питань, угодам та іншим актам Співдружності. Угодами держав — учасниць СНД до компетенції Економічного Суду можуть бути віднесені інші спори, пов'язані з виконанням угод і прийнятих на їх основі інших актів Співдружності.

Спори розглядаються Економічним Судом за заявою зацікавлених держав в особі їхніх повноважних органів, інститутів Співдружності.

За результатами розгляду спору Економічний Суд приймає рішення, в якому встановлюється факт порушення державою-учасником угод, інших актів Співдружності та її інститутів (або відсутність порушення) і визначаються заходи, які рекомендується прийняти державі в цілях усунення порушення та його наслідків. Держава, стосовно якої прийнято рішення Суду, забезпечує його виконання.

У Положенні про Економічний Суд наголошується, що його рішення має відповідати положенням угод та іншим актам Співдружності Незалежних Держав, а також нормативним актам, які застосовуються у даній справі.

Іншим досить важливим повноваженням Економічного Суду є тлумачення застосування положень угод, інших актів СНД та його інститутів; а також актів законодавства колишнього Союзу РСР на період взаємоузгодженого їхнього застосування, в тому числі про допустимість застосування цих актів, якщо вони не суперечать угодам і прийнятим на їх основі іншим актам Співдружності. Тлумачення

здійснюється під час прийняття рішень у конкретних справах, а також за запитам вищих органів влади та управління держав, інститутів Співдружності, вищих господарських, арбітражних судів та інших вищих органів, що вирішують у державах економічні суперечки.

Положення регламентує і питання формування зазначеного Суду. Так, Економічний Суд утворюється у складі рівної кількості суддів від кожної держави-учасника. Судді Економічного Суду обираються (призначаються) відповідно до особливостей, що встановлені у державах-учасниках для обрання (призначення) суддів вищих господарських, арбітражних судів держав — учасниць Співдружності, строком на 10 років, на строго професійній основі з числа суддів господарських, арбітражних судів та інших осіб, які є фахівцями високої кваліфікації в галузі економічних правовідносин та мають вищу юридичну освіту.

Голова Економічного Суду і його заступники обираються судьями цього Суду більшістю голосів і затверджуються Радою глав держав Співдружності терміном на п'ять років.

Слід зазначити, що Голова Економічного Суду, його заступники та судді не можуть бути достроково відкликані, а також усунені з посади будь-яким іншим способом, за винятком випадків зловживання службовим становищем, вчинення злочину, хвороби.

На суддів Економічного Суду після закінчення їхніх повноважень, при виході у відставку, в тому числі через хворобу, поширюються гарантії, передбачені законодавством держав-учасниць для суддів у цих державах.

Судді Економічного Суду є незалежними і недоторканими, не підпадають під юрисдикцію держави перебування, вони не можуть бути притягнуті до кримінальної та адміністративної відповідальності у судовому порядку, арештовані, піддані приводу без згоди Економічного Суду.

Голова Економічного Суду, його заступники та судді не можуть представляти інтереси яких би то не було державних або міждержавних органів та організацій, комерційних структур, політичних партій і рухів, а також територій, націй, народностей, соціальних та релігійних груп і окремих осіб. Вони не мають права займатися будь-якою діяльністю,

пов'язаною з отриманням доходів, крім наукової та викладацької.

Вищим колегіальним органом Економічного Суду є Пленум.

Пленум складається з голови Економічного Суду, його заступників та суддів цього Суду, а також голів вищих господарських, арбітражних судів та інших вищих державних органів, що вирішують у державах-учасниках економічні спори.

Пленум розглядає скарги щодо рішень Економічного Суду в порядку, встановленому Регламентом, а також приймає рекомендації щодо забезпечення однакової практики застосування угод, інших актів Співдружності та її інститутів при вирішенні економічних суперечок; розробляє і виносить на розгляд держав-учасниць, інститутів Співдружності пропозиції щодо усунення колізій у законодавстві держав-учасниць. Пленум проводить свої засідання не рідше одного разу на квартал. Рішення Пленуму приймаються більшістю учасників Пленуму і є остаточними.

Аналізуючи практику діяльності Економічного Суду, слід зазначити, що він розглядає поки що незначну кількість спорів. Так, за перших десять років своєї діяльності Суд розглянув понад 20 справ, причому лише одна з них кваліфікується, як «спір про невиконання економічних зобов'язань», решта справ належить до запитів про тлумачення законодавства.

Спір про невиконання економічних зобов'язань виник між Російською Федерацією і Республікою Казахстан.

У заяві, з якою звернувся до Суду уряд РФ, зазначалося, що «відповідно до Угоди про економічну, науково-технічну і культурну співпрацю» та «на основі Договору про дружбу, співпрацю і взаємодопомогу між РФ і Республікою Казахстан» у січні 1993 р. Росія поставила в Талди-курганську область 288 легкових автомобілів «Волга». За це казахська сторона зобов'язувалася поставити в м. Нижній Новгород 56 тис. т зерна, але обіцянку виконала частково, відправивши менше 17 тис. т. Своє рішення Суд виніс 3 жовтня 1996 р., в якому вказав, що «Угоду про економічну, науково-технічну і культурну співпрацю між областями Республіки Казахстан і Нижньоновгородською областю Російської Федерації від 11 *

листопада 1992 р. було узгоджено на рівні урядів двох країн, а документи про узгодження обсягів поставок, підписані органами, які регулюють поставки, є невід'ємною частиною угоди про торгово-економічну співпрацю. Враховуючи також, що факт недопоставки зерна документально підтверджено, Суд визнав, що уряд Казахстану не забезпечив виконання взятих на себе зобов'язань...».

Станом на 1996 р. казахська сторона визнала свою вину. Та оскільки на момент винесення Судом рішення воно ще мало рекомендаційний характер, а в казахської сторони був неврожайний рік, то рішення Суду так і лишилося невиконаним³⁶¹.

Окремі міжнародні арбітражні суди можна одночасно віднести як до галузевих, так і до регіональних. Таким є *Міжнародний морський і річковий арбітражний суд* (ММРАС), який був утворений у 1997 р. за ініціативою і під егідою Міжнародної асоціації судновласників Чорноморського басейну, що об'єднує 10 найбільших судноплавних компаній семи країн Чорноморсько-Азовського, Каспійського і Дунайського регіонів.

Основними завданнями цього Суду є:

- досягнення ефективності об'єктивного, оперативного і кваліфікованого розгляду спорів між суб'єктами морської господарської діяльності;
- здешевлення розгляду спорів шляхом установа менших розмірів арбітражного збору для членів БІНСА порівняно з іншими судово-арбітражними органами подібного типу, що функціонують в інших регіонах світу;
- поглиблення економічної інтеграції в міжнародній господарській діяльності та зміцнення стабільності морських правовідносин.

Міжнародний морський і річковий арбітражний суд був створений відповідно до рекомендацій Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж, прийнятих

³⁶¹ Мовчан О. О. Аналіз практики Економічного Суду Співдружності Незалежних Держав / О. О. Мовчан // Наукові записки. Том 20, Юридичні науки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К.: ВД «КМ Академія», 2002. — 61 с. — С. 58–59.

Генеральною Асамблеєю ООН 21 липня 1985 р., Нью-Йоркської конвенції про визнання і приведення у виконання арбітражних рішень 1958 р. і Європейської Женевської Конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. та інших міжнародно-правових документів, що стосуються діяльності арбітражних судів.

ММРАС заснований як неурядовий постійно діючий міжнародний орган відкритого типу. Він має постійну організаційну структуру, власні правила судочинства, закріплені в Регламенті. Суд покликаний розглядати спори між юридичними і фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності, що виникають при здійсненні ними морського і річкового бізнесу. Суд допомагає учасникам десяти найбільших судноплавних компаній із шести країн Чорноморського регіону, що заснували Асоціацію, ефективніше захищати свої господарські інтереси в період проведення економічних реформ. Його відкритість для інших компаній, що займаються морським бізнесом і не є учасниками Асоціації, зміцнює її міжнародний авторитет.

Послугами цього Суду можуть користуватися й інші регіональні асоціації, що здійснюють комерційну діяльність у Чорноморському регіоні. У майбутньому Суд міг би стати Регіональним міжнародним третейським судом трьох міжнародних організацій — Міжнародної асоціації судновласників Чорноморського басейну, Міжнародної асоціації суднобудівників і судномайстрів Чорноморського басейну і Міжнародної асоціації портів і гаваней Чорноморського басейну. Це стало би прецедентом у світовій практиці, оскільки вперше різні за метою і завданням міжнародні регіональні асоціації могли б отримати єдиний механізм захисту інтересів своїх учасників. Суд затверджений Президією Міжнародного морського і річкового арбітражного суду при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну 24 серпня 1998 року.

До Суду, за згодою сторін, передаються спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають між суб'єктами таких відносин держав — членів Міжнародної асоціації судновласників Чорноморського басейну та інших держав при здійсненні ними морських господарської та

іншої комерційної діяльності, у тому числі спори, що впливають з відносин:

- морського і річкового перевезення вантажів, пасажирів і багажу, а також змішаного перевезення (річка — море);
- фрахтування суден для морського круїзу;
- морського і річкового буксирування суден та інших плаваючих засобів і несамохідних об'єктів;
- страхування і перестрахування морських ризиків;
- купівлі-продажу, застави, лізингу суден та інших об'єктів підприємницької діяльності;
- будівництва, експлуатації, ремонту суден;
- лоцманської та льодової проводки;
- агентського й іншого обслуговування морських і річкових суден, а також суден внутрішнього плавання;
- використання суден для здійснення наукових досліджень, видобутку корисних копалин, гідротехнічних та інших робіт;
- рятування морських і річкових суден та інших об'єктів;
- підйому затонулого в морі майна, у тому числі морських і річкових суден;
- зіткнення морських і річкових суден;
- пошкодження рибальських сіток та інших знарядь лову, а також іншим заподіянням шкоди при здійсненні морського рибного промислу;
- загальної і приватної аварії;
- забруднення навколишнього морського й іншого середовища;
- іпотеки;
- інших видів морської господарської та іншої комерційної діяльності;
- вступних і щорічних внесків членів Міжнародної асоціації судновласників Чорноморського басейну.

ММРАС вирішує також спори, що виникають у зв'язку з плаванням морських суден і суден внутрішнього плавання по міжнародних ріках у випадках, зазначених у чинній статті Регламенту, а також пов'язані зі здійсненням суднами внутрішнього плавання закордонних перевезень і учасників Асоціації всіх рівнів, що впливають зі статутних зобов'язань щодо сплати вступних і щорічних внесків, установлених

членами Ради асоціації (доповнений на підставі прийнятого рішення Президією Міжнародного морського і річкового арбітражного суду від 15 вересня 2000 р.). Суд приймає до розгляду спори за наявності письмової угоди (домовленості) між сторонами про передачу йому всіх визначених спорів, що виникають чи можуть виникнути між сторонами у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. Угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в договорі чи окремого документа.

Арбітражна угода укладається в письмовій формі. Вона вважається укладеною, якщо міститься в документі, підписаному сторонами, чи укладена шляхом обміну листами, повідомленням по телетайпу чи телеграфу, з використанням інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію такої угоди, а також шляхом обміну позовною заявою і відгуком на позов, у якому одна зі сторін стверджує про наявність арбітражної угоди, а інша цього не заперечує. Посилання в договорі на документ, що містить арбітражне застереження, є арбітражною угодою за умови, якщо договір укладений у письмовій формі, й у даному посиланні є такою, що робить згадане арбітражне застереження частиною договору. Арбітражне застереження, що є частиною договору, має тлумачитися як угода, що не залежить від інших умов договору. Винесення ММРАС рішення про недійсність договору не зумовлює недійсності арбітражного застереження.

ММРАС приймає до розгляду також спори, які передані на розгляд його сторонами з огляду на зобов'язальність міжнародних договорів і угод. Питання про компетенцію ММРАС стосовно кожної конкретної справи вирішує Голова суду. Заява про відсутність у ММРАС компетенції може бути зроблена не пізніше, ніж будуть пред'явлені заперечення щодо позову. Призначення стороною арбітра чи її участь у призначенні арбітра не позбавляє сторону права зробити таку заяву. Заява про те, що ММРАС перевищує межі своєї компетенції, має бути зроблена одразу ж, як тільки питання, що, на думку сторони, виходить за ці межі, буде поставлене у процесі арбітражного розгляду. ММРАС може в кожному з цих випадків прийняти заяву, зроблену пізніше, якщо

визнає затримку виправданою. ММРАС може винести постанову за заявою, зазначеною в статті 1.7 чинного Регламенту, в попередньому засіданні про підвідомчість суперечки ММРАС або при винесенні рішення. Якщо Суд винесе визначення чи рішення про компетенцію, будь-яка сторона може протягом 30 днів після одержання цього рішення заперечити його перед Президією ММРАС. Якщо сторони не домовилися про інше, ММРАС може на прохання будь-якої сторони розпорядитися про прийняття будь-якою стороною таких забезпечувальних заходів щодо предмета спору, які ця сторона вважає необхідними. ММРАС може зажадати від будь-якої сторони надати належне забезпечення у зв'язку з такими заходами.

Прийняття Генеральною Асамблеєю ООН комерційних арбітражних правил (ЮНСІТРАЛ) набуло широкої підтримки в країнах, що розвиваються, де були створенні регіональні центри щодо цієї процедури. Ці Правила легко змінюють інституційну спрямованість. Як приклад, можна назвати створення ММРАС при Асоціації судовласників, в основу якого було покладено Регламент (ЮНСІТРАЛ).

Таким чином, створення та діяльність міжнародних морських судів є важливим кроком у справі вдосконалення механізму захисту законних прав і інтересів суб'єктів господарських відносин при розв'язанні різних спорів, що впливають з морської господарської діяльності. Серед міжнародних морських судів є такі, які заслужено зажили слави високопрофесійних організацій, як-от Міжнародний морський і річковий арбітражний суд у Болгарії. Він належить до найвідоміших і найбільш авторитетних арбітражних органів у світі. Таке значення зумовлене його тривалою активною діяльністю і значною кількістю вирішених спорів, традиційно високим професійним рівнем розгляду справ³⁶².

Низкою інших міжнародних регіональних організацій також передбачаються шляхи мирного розв'язання спорів. Так, Рада Ліги арабських держав наділена відповідними

³⁶² Переверзева О. С. Міжнародний морський і річковий арбітражний суд в Болгарії. / О. С. Переверзева // Юридич. ж-л «Юстіціан», 2007. — № 5. — С. 54–56.

функціями та повноваженнями органу, що здійснює арбітраж і примирення. Африканський союз у системі своїх інститутів має відповідний суд. Організація американських держав у 1948 р. прийняла Американський договір про мирне вирішення спорів. Можна говорити і про деякі інші регіональні організації, що мають свої органи, покликані розглядати та вирішувати спори.

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

*Я*к уже раніше ми стверджували, не можна зводити міжнародне процесуальне право, зокрема і міжнародне економічне процесуальне право, лише до юрисдикційної діяльності міжнародних та арбітражних установ, органів регулювання спорів, які функціонують у межах діяльності міжнародних галузевих та регіональних організацій, діяльність яких розглядалася вище.

Важливим напрямом процесуальної діяльності, а значить, і дії міжнародного процесуального права є відповідна частина діяльності міжнародних організацій, а в низці випадків — і держав, які є їхніми членами. Ознайомлення з діяльністю міжнародних організацій, зокрема міжнародних економічних організацій, їх інститутів, дозволяє виявити у їх правових системах, незалежно від того, йде мова про первинне чи вторинне право, певні норми міжнародного процесуального права, як на стадії їх утворення, заснування, поточної їхньої діяльності, так і на стадії припинення їх функціонування. Дію цих процесуальних норм ми спостерігаємо, коли йдеться про загальну характеристику конкретної міжнародної організації, а також про їхні інститути — органи, що відповідно до розподілу між ними загальної компетенції міжнародної організації виконують покладені на них специфічні повноваження (ради, парламенти, секретаріати, рахункові палати, суди та арбітражі, комісії, комітети, центри, агентства, фонди та ін.). Якщо, наприклад, мати на увазі вступ країни до міжнародної організації чи вихід або навіть виключення з неї, створення органів міжнародної організації, припинення їхньої діяльності або їх реорганізація, прийняття ними

або їхніми органами міжнародно-правових актів, забезпечення їх виконання тощо — всі ці дії здійснюються у межах певної процесуальної діяльності, урегульованої відповідними нормами міжнародного процесуального права. Викладене вище підтверджує висновок відомого ученого-міжнародника І. І. Лукашука про те, що важливе місце в процесуальному праві належить нормам права в міжнародних організаціях³⁶³. Це, звичайно, суперечить усталеній і досить поширеній концепції, що норми процесуального права властиві лише для міжнародних юрисдикційних органів. Водночас це не узгоджується зі здоровою логікою, сутність якої зводиться до того, що міжнародні організації та їхні органи здійснюють свою діяльність не лише на основі норм міжнародного матеріального, але й норм міжнародного процесуального права. Це стосується всіх міжнародних організацій, у тому числі й міжнародних економічних організацій.

Часто-густо в дискусіях, які ведуться стосовно сутності тих чи інших норм міжнародного процесуального права, вказується, що це не процесуальна діяльність, а процедурна, і наводяться аргументи стосовно того, що так зазначено в нормах відповідних міжнародних організацій. Так, зокрема, в Статуті ООН ст. 20–22, де йдеться про Генеральну Асамблею, або ст. 28–32, що присвячені Раді Безпеки, об'єднані словом «Процедура». Подібне можна знайти і в інших міжнародно-правових актах, які регламентують діяльність міжнародних організацій. Наявність такого роду норм дає підстави називати ці норми «процедурними», хоча насправді мова йде про процесуальні сторони діяльності цих органів. Виникає запитання: насправді це процедурні чи процесуальні норми? Як нам здається, виходячи з теорії міжнародного права, яке об'єднує, крім матеріальних, і процесуальні галузі та норми, (а не процедурні), варто говорити про процесуальні, а не процедурні норми. Тим більше, що у переважній більшості випадків, як уже зазначалося нами, процедуру і процес розглядають як тотожні поняття. Враховуючи відсутність процедурного права як системи певних норм, буде доцільним у даному випадку називати їх нормами загального

³⁶³ Лукашук І. І. Международное право. Общая часть. — С. 122.

міжнародного процесуального права, враховуючи те, що воно має і свої різновиди, зокрема, і міжнародне економічне процесуальне право.

Аналіз змісту установчих угод про заснування (створення) більшості міжнародних економічних організацій дає можливість зробити висновок про те, що в них закріплюється переважна більшість норм міжнародного економічного процесуального права. Прикладом цього може служити Марракешська угода про заснування Світової організації торгівлі від 15 квітня 1994 р., в якій передбачено ряд статей процесуального характеру. Так, ст. IX «Прийняття рішень» закріплює процесуальний порядок їх прийняття. Зокрема, у цій статті зазначено, що СОТ продовжує практику прийняття рішень шляхом досягнення консенсусу. Вона застосовувалася відповідно до ГАТТ 1947 р., де зазначалося, що рішення відповідного органу вважається прийнятим шляхом досягнення консенсусу, якщо жодний член, присутній на засіданні, під час якого прийнято рішення, формально не заперечує проти запропонованого рішення.

Якщо не передбачено іншого, в разі неможливості прийняття рішення шляхом досягнення консенсусу, обговорюване питання вирішується голосуванням. На засіданнях Конференції міністрів та Генеральної ради кожний член СОТ має один голос. У випадках, коли Європейські Співтовариства використовують своє право голосу, вони мають кількість голосів, яка дорівнює кількості держав — членів, що є членами СОТ. Щодо кількості голосів Європейських Співтовариств та їхніх держав-членів, то вона у будь-якому разі не перевищує кількості держав — членів Європейських Співтовариств.

Рішення Конференції міністрів та Генеральної ради приймаються більшістю поданих голосів, якщо іншого не передбачено в цій Угоді чи відповідній багатосторонній торговельній угоді, а Рішення Генеральної ради у випадках, коли вона скликається як Орган з питань вирішення спорів, приймаються лише відповідно до положень п. 4 ст. 2 Домовленості про вирішення спорів. Зокрема, у цій статті зазначено, що у випадках, коли правила та процедури цієї Домовленості передбачають рішення ДСБ (Орган вирішення спору), він приймає таке рішення шляхом консенсусу.

У цій же статті (п. 2) закріплене положення про те, що Конференція міністрів та Генеральна рада мають виключні повноваження приймати рішення про тлумачення вказаної Угоди та багатосторонніх торговельних угод. У разі тлумачення багатосторонньої торговельної угоди, вони здійснюють свої повноваження на підставі рекомендацій Ради, яка стежить за виконанням положень такої угоди. Рішення про тлумачення приймаються більшістю в три чверті голосів членів.

За виключних обставин Конференція міністрів може прийняти рішення про звільнення від зобов'язання, покладеного на члена цією Угодою чи будь-якою багатосторонньою торговельною угодою, за умови, що будь-яке таке рішення приймається трьома чвертями членів, якщо іншого не передбачено. Якщо це рішення стосується надання звільнення від зобов'язання, зумовленого перехідним періодом або періодом поетапної реалізації, якого член, що звертається з проханням про звільнення від зобов'язання, не виконав до закінчення відповідного строку, то воно приймається лише шляхом досягнення консенсусу. В цій статті містяться й інші норми процесуального характеру.

Стаття Х «Поправки» регулює порядок внесення поправок до положень Угоди про заснування СОТ або багатосторонніх торговельних угод. Ці поправки можуть бути запропоновані шляхом відповідної пропозиції будь-яким членом СОТ, які подаються на розгляд Конференції міністрів. На розгляд цього органу можуть подаватися пропозиції про внесення поправок до багатосторонніх договорів Радою з питань торгівлі послугами та Радою з питань торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, які розглядаються в порядку, що визначений цією статтею.

Норми статті ХІ «Перше членство» встановлюють, за яких умов країни стають першими членами СОТ. До речі, від найменш розвинених країн, визнаних такими Організацією Об'єднаних Націй, вимагатиметься лише прийняття зобов'язань та поступок настільки, наскільки вони є сумісними з їхніми індивідуальними потребами розвитку, фінансовими й торговельними потребами чи їх адміністративними й інституціональними можливостями.

Угода визначає процес приєднання до неї (стаття XII «Приєднання»). Будь-яка держава чи окрема митна територія, яка має повну автономію у провадженні своїх зовнішніх торговельних відносин та інших питань, передбачених у зазначеній Угоді та багатосторонніх торговельних угодах, може приєднатися до цієї Угоди на умовах, що підлягають погодженню між нею та СОТ. Таке приєднання застосовується до цієї угоди та багатосторонніх торговельних угод, доданих до неї. Рішення про приєднання приймається Конференцією міністрів. Конференція міністрів затверджує угоду про умови приєднання більшістю у дві третини членів СОТ. А приєднання до торговельної угоди з обмеженим колом учасників регулюється положеннями такої угоди.

Угода про СОТ, з нашої точки зору, була б неповною, коли б вона вирішувала лише питання членства в ній. Тому в ній є положення щодо виходу з неї (ст. XV), відповідно до яких будь-який член може вийти із цієї Угоди. Такий вихід застосовується як до цієї Угоди, так і до багатосторонніх торговельних угод і набирає чинності після закінчення шести місяців з дати отримання Генеральним директором СОТ письмового повідомлення про вихід.

Вихід з торговельної угоди з обмеженим колом учасників регулюється положеннями такої угоди.

Угода про заснування СОТ закріплює й інші процесуальні норми, які є складовою частиною міжнародного економічного процесуального права.

Своєрідна процесуальна діяльність властива для інституцій Європейського Союзу — її органів, які визначені Договором про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. До їх системи входять Європейський Парламент, Європейська Комісія, Європейська Рада, Суд Європейської Спільноти та ін. Зазначений Договір, крім матеріальних норм права, які визначають повноваження вищезгаданих органів, закріплює і норми процесуального характеру, в яких визначено порядок формування цих органів, реалізації їхніх повноважень та інші питання. Так, у Договорі від 7 лютого 1992 р. зазначено, що *Європейський Парламент*, до складу якого входять представники народів держав, об'єднаних у Спільноту, здійснює повноваження, що їх на нього покладає Договір.

А ст. 190 визначає порядок формування Європарламенту. В ній зазначається, що представників до нього від об'єднаних у Союз народів держав належить обрати на прямих загальних виборах. Ця норма визначає і кількість представників, які повинні бути обрані від кожної держави-члена (Бельгія — 24, Чеська Республіка — 24, Данія — 14, Німеччина — 99, Іспанія — 54, Франція — 78 і т. д.).

У разі зміни цієї частини (перш за все потрібно передбачати зміну кількості держав, що входять до Європейської Союзу), кількість представників, обраних від кожної держави-члена, повинна забезпечувати належне представництво народів держав, об'єднаних у Союз. Представників належить обирати на п'ять років.

Цей Договір поставив перед Європейським Парламентом завдання розробити пропозицію про загальні прямі вибори згідно з єдиною процедурою в усіх державах-членах чи згідно з принципами, спільними в усіх державах-членах. Раді після отримання згоди Європейського Парламенту, що йому належить діяти більшістю голосів членів свого складу, належить одностайно закласти потрібні положення та запропонувати державам-членам схвалити їх згідно з відповідними їхніми конституційними вимогами.

У ст. 192 визначено, що Європейському Парламенту належить брати участь в ухваленні актів Союзу, здійснюючи повноваження згідно з процедурами, зазначеними в цьому Договорі. Європейський Парламент може, діючи більшістю своїх членів, надіслати до Комісії запит про подання належних пропозицій з питань, щодо яких, на його думку, треба ухвалити акт Союзу на виконання цього Договору.

Під час виконання своїх обов'язків Європейський Парламент може, на вимогу чверті своїх членів, створити тимчасовий Слідчий комітет без порушення повноважень, що їх цей Договір надає іншим інституціям чи органам, аби перевірити інкриміновані порушення чи неефективне адміністрування в застосуванні права Союзу, крім випадків, коли факти підозри розглядає суд та поки справа є предметом судового провадження. Тимчасовому Слідчому комітетові належить припинити існування одразу після подання доповіді. Європейському Парламентові, Раді та Комісії належить за

спільною згодою визначити докладні положення, що регулюють здійснювання права на розслідування (ст. 193).

Договір про заснування Європейської Спільноти визначає періодичність сесій Європейського Парламенту. Так, відповідно то ст. 196, йому належить провадити сесію щороку. Збиратися другого вівторка березня, без окремого сповіщення. Європейський Парламент може збиратися на позачергові сесії на вимогу більшості його членів чи на вимогу Ради чи Комісії.

Європейському Парламентові належить обирати зі своїх членів Голову та членів президії. Члени Комісії можуть відвідувати всі засідання. На їхній запит їх належить вислухати. Комісії належить відповідати, усно чи письмово, на запитання Європейського Парламенту чи його членів. Крім того, Європейському Парламентові належить вислухати Раду згідно з умовами, закладеними у Правилах процедури Ради (ст. 197).

Європейському Парламентові, якщо в Договорі не обумовлено інакше, належить діяти абсолютною більшістю поданих голосів (ст. 198).

Договором передбачено, що Європейський Парламент може винести вотум недовіри діяльності Комісії. У такому випадку йому належить голосувати з цього питання щонайменше через три дні після того, як вотум недовіри винесено на розгляд, і лише відкритим голосуванням.

Якщо вотум недовіри затверджено більшістю у дві третини поданих голосів, що представляють більшість складу Європейського Парламенту, членам Комісії належить разом подати у відставку. Їм належить далі провадити поточні справи, поки їх не замінять згідно зі встановленим порядком. У такому разі строк повноважень новопризначених членів Комісії закінчується того дня, коли мав би закінчитися строк повноважень членів Комісії, що пішли у відставку (ст. 201).

Важливим органом є *Рада Європейського Союзу*, яка забезпечує координацію загальних економічних політик держав-членів, ухвалення рішень, надає Комісії виконавчі повноваження стосовно правил, що їх закладає Рада в схвалюваних нею актах. Рада може накладати певні вимоги щодо здійснення таких повноважень. Рада в окремих випадках також може

залишити за собою право здійснювати прямі виконавчі повноваження. Зазначені вище процедури мають бути суголосними з принципами та правилами, що їх Раді, на пропозицію Комісії та після отримання згоди Європейського Парламенту, належить одностайно закласти заздалегідь.

Процесуальні норми регламентують й інші сторони діяльності Ради, зокрема, і порядок формування її складу та керівництва нею. До складу Ради входить один представник міністерського рівня від кожної держави-члена, повноважений приймати зобов'язання від імені цієї держави-члена. Голоувати в Раді належить протягом шести місяців кожній державі-членові по черзі та в порядку, що його належить одностайно ухвалити Раді (ст. 203). Засідання Ради належить скликати Голові, з власної ініціативи чи на вимогу одного з членів Ради чи Комісії. Як правило, Рада ухвалює рішення більшістю своїх голосів.

Коли згідно із цим Договором акти Ради належить ухвалювати на пропозицію Комісії, вони є ухваленими, якщо на їх користь подано щонайменше 232 голоси, що представляють більшість членів. В інших випадках акти Ради є ухваленими, якщо на їх користь подано щонайменше 232 голоси, що представляють дві третини членів. У Договорі закріплене положення про те, що утримання від голосування присутніх членів чи їхніх представників не впливає на ухвалення актів Ради, що потребують одностайності.

Коли Раді належить ухвалювати рішення кваліфікованою більшістю, член Ради може вимагати перевірки того, що держави-члени, які складають кваліфіковану більшість, представляють не менш ніж 62 % загального населення Союзу. Якщо доведено, що цю умову не виконано, це рішення не є ухваленим.

Відповідні процесуальні норми містяться в ст. 211–219 Договору про заснування Європейської Спільноти, що регламентують діяльність її Комісії.

Певним чином регламентується процесуальна діяльність й інших органів Європейського Союзу.

Слід зазначити, що міжнародно-правові акти процесуально унормовують діяльність органів Європейського Союзу та інших міжнародних організацій (закріплюють частину норм

первинного права); вони ж надають можливість відповідним органам приймати свої акти (закріплюють норми вторинного права). Ці міжнародно-правові акти можуть мати змішаний характер (містити міжнародні норми матеріального та процесуального змісту), а в окремих випадках їхній зміст має чисто процесуальний характер. Наприклад, таким актом може бути Регламент Ради Європейських Співтовариств «Про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, які працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства» від 14 червня 1971 р. Цей документ складається із семи розділів (Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Визначення законодавства, що застосовується; Розділ III. Спеціальні положення, що регулюють різні види допомоги; Розділ IV. Адміністративна комісія із соціального забезпечення працівників-мігрантів; Розділ V. Дорадчий комітет із спеціального забезпечення працівників-мігрантів; Розділ VI. Інші положення; Розділ VII. Перехідні та прикінцеві положення). У цих розділах закріплено 99 статей³⁶⁴.

Вищевикладене дає можливість зробити висновок про первинне та вторинне процесуальне право міжнародних організацій. Міжнародно-правові акти, які регламентують діяльність міжнародних організацій і, перш за все, їх установчі акти, можна розглядати як правотворчий процес (з якого і бере витоки первинне право), а діяльність їхніх органів з реалізації своїх повноважень — як правозастосовчий процес. Він включає і діяльність цих організацій, пов'язану з прийняттям відповідних актів, що містять вторинне право, зокрема й процесуального змісту.

За допомогою норм міжнародного процесуального права, які використовуються в процесі діяльності міжнародних організацій (незалежно від того, що ці організації є універсальними або регіональними), регламентують і стосунки між державами, що входять до їх складу. У зв'язку із цим ними приймаються конкретні акти. Так, якщо взяти ООН — універсальну міжнародну організацію, то на її Сесії 17 листопада

---

³⁶⁴ Акти європейського права із соціальних питань / за заг. ред. академіка НАН України В. М. Литвина. — К. : Парламентське вид-во, 2005. — 543 с. — С. 404–485.

1947 р. були прийняті Правила процедури Генеральної Асамблеї, до яких практично кожен рік вносилися відповідні зміни. Ці правила становлять зміст відповідних процесуальних норм. Їх налічується 163. Вони певним чином згруповані у 18 розділах (I. Сесії; II. Порядок денний; III. Делегації; IV. Повноваження; V. Голова і заступники Голови; VI. Генеральний Комітет; VII. Секретаріат; VIII. Мови; IX. Звіти про засідання; X. Відкриття і закриття засідань Генеральної Асамблеї, її Комітетів і Підкомітетів; XI. Хвилина мовчання, присвячена молитві або роздумам; XII. Пленарні засідання; XIII. Комітети; XIV. Прийом нових членів до Організації Об'єднаних Націй; XV. Вибори в головні органи; XVI. Адміністративні і бюджетні питання; XVII. Допоміжні органи Генеральної Асамблеї; XVIII. Тлумачення і поправки). Найбільше правил зосереджено у розділах XII. Пленарні засідання та XIII. Комітети.

Для прикладу розглянемо зміст розділу XIV. «Прийом нових членів до Організації Об'єднаних Націй» (правила 134–138).

Правило 134 зазначає, що будь-яка держава, яка бажає стати членом Організації Об'єднаних Націй, подає заяву Генеральному секретареві. Така заява повинна містити складену за формою офіційного акта декларацію про те, що ця держава приймає на себе зобов'язання, передбачені Статутом ООН.

Генеральний секретар надсилає до відома копію такої заяви Генеральній Асамблеї або, якщо це відбувається між сесіями Асамблеї, членам Організації Об'єднаних Націй (Правило 135).

Якщо Рада Безпеки рекомендує прийняти до числа членів Організації державу, яка подала відповідну заяву, Генеральна Асамблея розглядає питання про те, чи є вона миролюбною державою і чи може або бажає вона виконувати зобов'язання, які передбачені Статутом, і вирішує більшістю у дві третини присутніх, і тих, хто бере участь у голосуванні членів Організації, питання про прийом до неї (Правило 136).

Якщо Рада Безпеки не рекомендує приймати державу, яка подала відповідну заяву, до числа членів Організації або відкладає розгляд цієї заяви, Генеральна Асамблея може після

всебічного розгляду спеціальної доповіді Ради Безпеки повернути Раді зазначену заяву разом з повним звітом про дебати, які мали місце в Асамблеї, для подальшого розгляду та подання рекомендації або доповіді (Правило 137). Генеральний секретар повідомляє державу, яка подала заяву, про рішення Генеральної Асамблеї. Якщо прохання про прийом задоволене, то вступ до Організації стає дійсним з дня прийняття Асамблеєю рішення за даною заявою (Правило 138)³⁶⁵.

Нагадаємо, що і регіональні міжнародні організації затверджують відповідні правила процедури, яких повинні дотримуватися держави-учасниці. Так, наприклад, держави-учасниці Співдружності Незалежних Держав 15 травня 1992 р. у м. Ташкент (Узбекистан) уклали Угоду про Тимчасові правила процедури Ради глав держав і Ради глав урядів держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав, якою і були затверджені зазначені Тимчасові правила, що є Додатком до цієї Угоди. Таких правил встановлено двадцять. Нижче наведено зміст деяких з них.

Правило 1

Діяльність Ради глав і Ради глав Урядів, далі — Рада, регулюється Угодою про Створення Співдружності Незалежних Держав, Тимчасовою угодою про Раду глав держав і Раду глав урядів Співдружності Незалежних Держав, угодами, що приймаються на їх розвиток, а також цими Тимчасовими правилами процедури.

Правило 2

Рішення про строки проведення і попередній порядок денний кожного наступного засідання приймається на черговому засіданні Ради, якщо Рада не домовиться про інше.

Остаточний проект порядку денного повинен бути сформований міністрами закордонних справ держав — учасниць Співдружності не пізніше 20 днів до початку чергового засідання Ради. Внесення питань до порядку денного пізніше зазначеного строку не допускається, за виключенням прийняття рішень у випадку виникнення ситуацій, пов'язаних із загрозою миру, порушенням миру або актом агресії, а також в інших випадках термінового характеру.

³⁶⁵ Правила процедури Генеральної Ассамблеї (с изменениями и дополнениями, принятыми Генеральной Ассамблеей по состоянию на сентябрь 2007 года) / Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк, 2008. — 167 с. — С. 159.

Нарада міністрів закордонних справ держав –учасниць Співдружності при формуванні остаточного порядку денного має повноваження приймати рішення на засіданні за наявності не менше половини представників держав –учасниць Співдружності.

Відсутність на Нараді представника якоїсь держави не є підставою для порушення питання про перегляд остаточного проекту порядку денного. Остаточний проект порядку денного повинен бути надісланий Робочою групою з організаційно-технічної підготовки і проведення засідань Ради глав держав і Ради глав урядів всім державам-учасницям не пізніше двох тижнів до початку засідання.

Правило 3

Якщо відповідно до пункту порядку денного вимагається прийняття багатостороннього документа, то пропозиція про розробку документа або його проект подається на засідання Ради, що передувє засіданню, на якому передбачається прийняття запропонованого документа.

Рада приймає рішення про доцільність розробки і підготовки до підписання запропонованого документа.

Правило 4

Одночасно з прийняттям рішення про підготовку до підписання відповідного документа Рада створює робочу групу з підготовки узгодженого тексту документа, а також визначає порядок її роботи із зазначенням мандата і строків підготовки проекту.

Правило 5

Робоча група з підготовки документа не пізніше ніж за 30 днів до початку засідання Ради, на якому передбачається прийняття документа, представляє через Робочу групу з організаційно-технічної підготовки і проведення засідань Ради глав держав і Ради глав урядів всім державам — учасницям Співдружності текст проекту, а також у письмовому вигляді свої міркування і рекомендації щодо доцільності прийняття документа або продовження роботи над ним.

Правило 6

Документи, що не прийняті Радою з підготовки тексту проекту і не пройшли узгодження в групах експертів, а також надані робочими групами експертів до Робочої групи з організаційно-технічної підготовки і проведення засідань Ради глав держав і Ради глав урядів не менше ніж за 30 днів до початку відповідного засідання, до розгляду на засіданні Ради не приймаються.

Правило 7

У разі необхідності прийняття невідкладних рішень при виникненні ситуацій, пов'язаних із загрозою миру, порушенням миру або актом агресії, а також у випадках стихійних лих, аварій, катастроф, Радою допускається прийняття документів без дотримання вимог цих Тимчасових правил процедури.

В інших випадках відступ від цих Тимчасових правил процедури не допускається.

Правило 8

Позачергові засідання Ради скликаються за ініціативи більшості глав держав або глав урядів держав — учасниць Співдружності.

Правило 9

Засідання Ради проводяться, як правило, в Мінську. За домовленістю, засідання Ради може бути проведене в одній із держав — учасниць Співдружності.

Правило 10

Повноваження для участі в засіданні Ради потрібні, якщо в засіданні бере участь не глава держави або глава уряду, а уповноважена ними особа.

Повноваження представляються до початку засідання координатору Робочої групи, який інформує Раду про представлені повноваження³⁶⁶.

Можна наводити і багато інших прикладів, які свідчать про процесуальну діяльність міжнародних організацій та їхніх органів, що урегульована відповідними міжнародними нормативно-правовими актами, незалежно від того, вони є первинними або вторинними, в яких закріплені, крім матеріальних, ще й процесуальні або лише процесуальні норми права, які своєю чергою становлять зміст первинного або вторинного права цих організацій. Таким чином, як видно з наведених прикладів, норми міжнародного процесуального права лежать і в основі функціонування міжнародних організацій, упорядковуючи їхню процесуальну діяльність.

³⁶⁶ Зібрання чинних міжнародних договорів України : офіційне вид. / [за ред. А. М. Зленка]. — Т. 2. — Кн. 1 : січень—липень 1992 ... — С. 423—427.

ПІСЛЯМОВА

Здається, завершилася кількарічна робота над цією монографією. Можна перевести подих і сказати: «Це вже все». Але я переконаний, що так не може бути, і не буде. Тим більше, нині є поки-що, можливо, і не така, як би хотілось, велика, але достатньо відома плеяда вітчизняних і зарубіжних учених, які активно здійснюють дослідження багатосторонніх, складних і досить динамічних проблем міжнародного економічного права і процесу. Про них уже неодноразово згадувалося у цій роботі, на висновки їхніх досліджень і відповідну до них аргументацію не лише посилався, а й використовував автор. У низці дискусійних питань, шануючи і враховуючи позицію колег, він вдавався до полеміки і цим намагався створити основу до нових наукових спорів. Адже не дарма стверджують, що саме таким чином народжується, а я б ще додав, і досягається істина, і не лише в науці.

Наука міжнародне економічне право і процес — поки-що молода галузь міжнародного публічного права. І, як мені здається, залишатиметься такою ще досить тривалий час. Одним і достатньо важливим, на нашу думку, аргументом стосовно цього є те, що на земній кулі постійно відбуваються процеси, пов'язані з виникненням і становленням нових держав, міжнародних організацій та інших утворень, які з кожним роком дедалі більше зосереджують свої зусилля на розв'язанні багатьох міжнародних проблем, серед яких чільне місце займають проблеми подальшого здійснення міжнародного економічного співробітництва. Нині відсутня потреба переконувати кого-небудь у тому, що кожна держава світу, використовуючи свій політичний суверенітет і незалежність, відповідну соціально-економічну систему самостійно або об'єднуючись у міжнародні організації, а також, враховуючи процеси глобалізації й інтернаціоналізації світового господарства та інші чинники, намагається приймати такі рішення, які б відповідали інтересам насамперед людини, її соціальним та іншим потребам. При цьому слід виважено ставитися до своїх дій та

координувати, співставляти їх з діями інших держав, міжнародних структур, а, коли потрібно, то й узгоджувати їх через прийняття спільних взаємовигідних рішень. У світі повинні засвоїти як своєрідну аксіому, що активний розвиток міжнародного співробітництва, який повинен базуватися на основі неухильного дотримання принципів і норм міжнародного права, зокрема й міжнародного економічного права, сприяє економічному зростанню не лише окремих держав, а й світового співтовариства в цілому, створює систему міжнародної економічної і політичної безпеки та є матеріальною основою збереження і зміцнення миру і спокою на Землі.

Наукове видання

ОПРИШКО Віталій Федорович

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Монографія

Редактор *Т. В. Карбовнича*

Коректор *О. В. Томіна*

Технічна редакція та комп'ютерна верстка
О. П. Хлопової

Підписано до друку 23.09.2014. Формат 84×108/32.

Папір офс. Гарнітура PetersburgС. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 27,2. Обл.-вид. арк. 25,96.

Вид. № 1081. Тираж 1500 пр.

Парламентське видавництво,

Несторівський пров., 4, м. Київ-53, 04053

Тел. 272-12-61, факс 272-10-18

E-mail: radabook@gmail.com

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2759 від 07.02.2007 р.

Віддруковано у ТОВ «Навчальний друк»,

вул. Петровського, 163, корп. А, м. Дергачі,

Дергачівський р-н, Харківська обл., 62300

Свідоцтво Держкомінформу України ХК № 58 від 10.06.2002 р.

НОТАТКИ